

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Rigorózní práce

Mgr. Richard Znamenáček

**„Indické kroniky Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correii“
(Indian Chronicles of Fernão Lopes de Castanheda and Gaspar Correia)**

2008

„Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité prameny a literaturu.“

V Plzni, dne 13.7. 2008

.....
Podpis

SHRNUTÍ

Tato rigorózní práce je komparativní dějepisnou prací, která srovnává dvě z pěti nejvýznamnějších kronik Portugalské Indie 16. století, Dějiny objevování a dobývání Indie Portugalci od Fernãa Lopese de Castanheda a Záznamy z Indie od Gaspara Correii. Práce je rozdělena do tří oddílů.

První oddíl je uvedením do problematiky. Jsou v něm nastíněny předpoklady mohutné portugalské zámořské expanze, tedy to, co jí předcházelo, jakož i její průběh. Je tam uveden chronologický přehled portugalského průniku do Asie, který zahájil a rozhodující měrou realizoval guvernér Afonso de Albuquerque (1509–1515). Díky němu dostal tzv. *Estado da Índia*, Stát Indie založený jeho předchůdcem Franciskem de Almeida, pevné základy a teritoriálně se ohromně rozšířil. Jeho stručná charakteristika je podána v druhé části tohoto oddílu. Úplný závěr prvního oddílu je pak věnován bohaté literatuře zámořských objevů.

Po prvním oddílu přicházejí na řadu dva stěžejní oddíly, které jsou věnovány výše zmíněným kronikářům a jejich dílům, tedy Fernãovi Lopesovi de Castanheda a jeho Dějinám (druhý oddíl) a Gasparovi Correiovi a jeho Záznamům (třetí oddíl). Po podrobných životopisech obou kronikářů jsou do hloubky zkoumány jejich slavné kroniky.

U obou historiografů je analyzováno jejich pojetí historie a poslání historika, zkoumána je otázka toho, kdo jim sloužil za vzory a kdo byl podněcovatelem jejich tvorby, a pozornost je věnována i užívanému jazyku, historiografické metodě a problému cenzury, jíž oba autoři přímo či nepřímo čelili. Kromě toho je v obou kronikách zkoumáno hledisko náboženské, filosofické, politické a právní. Nemůže samozřejmě chybět stručný obsah jednotlivých knih (Castanhedovy Dějiny jsou tvořeny devíti, Correiovy Záznamy čtyřmi knihami) a vykreslení nejvýznamnějších postav Portugalské Indie v obou kronikách. Jelikož jde o práci komparativní, musí být samozřejmě uvedeny hlavní rozdíly mezi oběma kronikami i záležitosti specifické pouze pro jednoho z kronikářů. Proto je v této souvislosti u Castanhedy zdůrazňováno jeho okouzlení exotickou realitou a u Correii jeho naprostá deziluze z portugalského počínání v Asii a těžká obžaloba zločinů páchaných jeho krajany.

Protože je práce speciálně zaměřena na vylíčení postavy a činů Afonsa de Albuquerque v obou kronikách, je takřka krok za krokem sledováno jeho působení v Orientu na základě toho, jak ho zachytili Fernão Lopes de Castanheda a Gaspar Correia. Příslušná kapitola je v obou oddílech jediná, která se dále dělí na podkapitoly věnované jednotlivým cílům Albuquerqueovy válečné politiky. Začíná se první Albuquerqueovou cestou do Indie v roce 1503, která ještě neměla dobytelský charakter, ale pak jsou již popisovány všechny jeho slavné (i jedna neslavná) akce proti nejdůležitějším neuralgickým bodům námořního obchodu v oblasti Indického oceánu. Je tedy vykresleno dobytí Ormuzu v roce 1507, dobytí Goy v roce 1510, nejslavnější Albuquerqueovo vítězství, kterým bylo dobytí Malakky v roce 1511, neúspěch u Adenu v roce 1513, druhá cesta na Ormuz a definitivní ovládnutí tohoto veledůležitého ostřůvku v roce 1515 a nakonec je podrobně popsána smrt slavného dobyvatele v goanské zátocce 27. prosince 1515. Kapitola věnovaná Afonsovi de Albuquerque je v obou případech zakončena analýzou celkového pohledu dotyčného kronikáře na tohoto dobyvatele.

Pro své téma je tato rigorózní práce rozhodně přínosem, neboť tematika Portugalské Indie obecně je v Čechách stále málo známá. Tím méně jsou u nás známi portugalské kronikáři, kteří vrcholné období *Estado da Índia*, tedy 1. polovinu 16. století, zachytili ve svých historiografických dílech.

SUMMARY

This PhDr. work is a comparative historical work comparing two of five most important chronicles of the Portuguese India of the 16th century, History of the Discovery and Conquest of India by the Portuguese (*História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*) by Fernão Lopes de Castanheda and Legends of India (*Lendas da Índia*) by Gaspar Correia. The work is divided into three sections.

The first section is an introduction to the topic selected. It outlines the causes of the huge Portuguese ultramarine expansion and what preceded it, as well as its progress. In this section there is a chronological overview of Portuguese expansion to Asia, which was initiated and implemented to a decisive extent by Governor Afonso de Albuquerque (1509–1515). Thanks to him, the so-called *Estado da Índia* founded by his precursor, Francisco de Almeida, got firm foundations and expanded territorially enormously. A brief characterization of *Estado da Índia* is in the second part of this section. The very conclusion of the first section is dedicated to the rich literature of ultramarine discoveries.

The first section is followed by two crucial sections, which are dedicated to the above-named chroniclers and their works, i.e. to Fernão Lopes de Castanheda and his *History* (the second section) and to Gaspar Correia and his *Legends* (the third section). After detailed biographies of both chroniclers, their famous chronicles are examined in depth.

In both historiographers, their conception of history and the mission of a historian are analyzed, the issue of which personalities were their models and who inspired them to start writing their chronicles is inquired into and attention is also paid to the language used, historiographic method and the problem of censorship, which both authors faced, whether directly or indirectly. In addition, the point of view of religion, philosophy, politics and law is studied in both chronicles. What cannot be missing is brief contents of individual books (Castanheda's *History* is composed of nine books, Correia's *Legends* of four books) and characterization of the major personalities of Portuguese India in both chronicles. As the work is a comparative one, it must, of course, specify chief differences between both chronicles, as well as affairs specific to one of the chroniclers only. Therefore, in this connection the work accentuates Castanheda's enchantment by exotic reality and Correia's absolute disillusion resulting from what the Portuguese did in Asia and his harsh condemnation of crimes committed by his countrymen.

As the work is specially focused on the depiction of the figure and acts of Afonso de Albuquerque in both chronicles, the activity of this personality in the Orient is followed step by step, based on how it was recorded by Fernão Lopes de Castanheda and Gaspar Correia. The relevant chapter is the only one in both sections that is further divided into subchapters dedicated to the individual targets of Albuquerque's war policy. This chapter begins with Albuquerque's first expedition to India in 1503, which was not yet of conqueror's character, however, the following parts of this chapter describe all his famous (and one infamous) actions against the main neuralgic points of marine trade in the area of the Indian Ocean. Consequently, these parts describe Albuquerque's conquest of Ormuz in 1507, the conquest of Goa in 1510, Albuquerque's most famous victory, the conquest of Malakka in 1511, failure in front of Aden in 1513 and the second voyage to Ormuz and a definitive domination of this small island of enormous importance in 1515. Eventually, the death of the famous conqueror in Goa Bay on December 27, 1515 is described in detail. The chapter dedicated to Albuquer-

que is in both cases finished by an analysis of the overall view of the chronicler concerned of this conqueror.

With its topic, this PhDr. work is definitely a contribution as the theme of Portuguese India in general is still very little known in the Czech Republic. The Portuguese chroniclers, who depicted the high era of *Estado da Índia*, i.e. the first half of the 16th century, in their chronicles, are even less known in our country.

OBSAH

Úvod / 1

I. Portugalská Indie 1. poloviny 16. století a literatura zámořských objevů

1. Expanze Portugalců do oblasti Indického oceánu a co jí předcházelo / 6
2. Afonso de Albuquerque a jeho následníci budují portugalskou moc v Asii / 7
3. Stručná charakteristika *Estado da Índia* / 10
4. Literatura zámořských objevů / 13

II. Fernão Lopes de Castanheda – Dějiny objevování a dobývání Indie Portugalci (*História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*)

1. Úvod / 18
2. Životopis Fernãa Lopese de Castanheda / 19
3. Kronika jako forma oslavy velikých činů / 25
4. Pojetí historie a poslání historika / 26
5. Domácí a antické vzory / 27
6. Jazykový patriotismus – obhajoba portugalštiny / 28
7. Historiografická metoda a praktický charakter Dějin / 29
8. Obsah jednotlivých knih / 31
9. Členění Dějin – systematicčnost a ucelenost / 35
10. Cenzurní zásahy do Dějin / 36
11. Okouzlení exotickou realitou / 37
12. Politika a právo / 38
13. Hledisko náboženské a filosofické / 39
14. Významné postavy Portugalské Indie v Dějinách / 40
15. Afonso de Albuquerque v Castanhedově podání
 - 15.1 Úvod a první Albuquerqueova cesta do Indie (1503) / 44
 - 15.2 Dobyetí Ormuzu (1507) / 45
 - 15.3 Spor s Franciskem de Almeida a převzetí moci (1509) / 49
 - 15.4 Dobyetí Goy (1510) / 50
 - 15.5 Dobyetí Malakky (1511) / 53
 - 15.6 Neúspěch u Adenu (1513) / 57
 - 15.7 Druhá cesta na Ormuz (1515) / 59
 - 15.8 Smrt Afonsa de Albuquerque (1515) / 61
 - 15.9 Afonso de Albuquerque z Castanhedova pohledu – shrnutí / 64
16. Nuno da Cunha jako specifická postava Dějin / 66
17. Závěr / 67

III. Gaspar Correia – Záznamy z Indie (*Lendas da Índia*)

1. Úvod / 76
2. Životopis Gaspara Correii / 77
3. Srovnání Castanhedových Dějin a Correiových Záznamů – shody a rozdíly / 84
4. Pojetí historie a poslání historika / 85
5. Vzory a podněcovatelé / 86
6. Jazyk Záznamů / 87
7. Historiografická metoda / 88
8. Obsah jednotlivých knih / 91
9. Členění Záznamů / 95
10. Záznamy a cenzura / 96
11. Absence okouzlení exotickou realitou / 97
12. Projevy hrdosti na námořní úspěchy své vlasti / 98
13. Hledisko náboženské a filosofické / 98
14. Correiova deziluze a těžká obžaloba zločinů / 100
15. Starost o kladné přijetí a správné vyznění díla / 104
16. Významné postavy Portugalské Indie v Záznamech / 105
17. Afonso de Albuquerque v Correiově podání
 - 17.1 Úvod a první Albuquerqueova cesta do Indie (1503) / 111
 - 17.2 Dobyetí Ormuzu (1507) / 112
 - 17.3 Spor s Franciskem de Almeida a převzetí moci (1509) / 119
 - 17.4 Dobyetí Goy (1510) / 122
 - 17.5 Dobyetí Malakky (1511) / 126
 - 17.6 Neúspěch u Adenu (1513) / 132
 - 17.7 Druhá cesta na Ormuz (1515) / 139
 - 17.8 Smrt Afonsa de Albuquerque (1515) / 140
 - 17.9 Afonso de Albuquerque z Correiova pohledu – shrnutí / 146
18. Kroniky králů Portugalska – málo známé druhé dílo Gaspara Correii / 147
19. Závěr / 148

Závěr / 158

Seznam použité literatury / 163

Úvod

Epocha zámořských objevů patří bezesporu mezi nejpřevratnější období historie. Teprve v této době, zjednodušeně řečeno na přelomu 15. a 16. století, poznává lidstvo Zemi v celé její velikosti a díky Fernãovi de Magalhães se mu konečně dostává jasného důkazu o jejím kulatém tvaru. Po Kolumbově objevení Ameriky a Gamově otevření námořní cesty do Indie nastává něco, co nemá v historii obdoby. Celou zeměkouli, Atlantický, Indický i Tichý oceán, začínají křížovat lodě evropských námořních mocností, které mají nově objevená území zmapovat a tím či oním způsobem získat pro mocenské a ekonomické zájmy země, která je vyslala. Obchodní lodní trasy, které byly brzy vytyčeny, tak pomyslně obehnuly Zemi jakousi sítí, která znamenala propojení již téměř celého existujícího světa (stranou už zůstávala jen Austrálie a Antarktida).

Tuto slavnou epochu zeměpisných objevů iniciovaly Portugalsko a Španělsko. Obě země Iberského poloostrova se podělily o největší objevy, které byly učiněny, a oběma těmito zemím také patřilo takřka celé 16. století. Teprve po nich se o své místo v zámořských končinách hlásí Francie, Anglie, Nizozemí a další evropské státy. Jak známo, smlouvou z Tordesillas z roku 1494 si Španělsko a Portugalsko rozdělily svět tak, že území na západ od linie vedené od pólu k pólu a protínající dnešní Brazílii zhruba uprostřed měla připadnout Španělům, území na východ od této linie měla náležet Portugalcům. Španělsko tak získalo téměř celou Ameriku, avšak zcela neprobádanou, Portugalsko pak to, po čem toužilo nejvíce: bohatý Orient.

V oblasti Indického oceánu malé Portugalsko postupně vytvořilo jednu z nejpodivuhodnějších říší, jakou kdy svět spatřil. Nejednalo se totiž o říši v pravém slova smyslu, nýbrž o jakýsi řetěz, jehož články tvořila nejdůležitější pobřežní města ve východní Africe a Asii. Tento řetěz byl obdivuhodně dlouhý. Táhl se od Sofaly v dnešním Mosambiku podél celého východoafrického pobřeží na sever k Arabskému poloostrovu, přes Ormuz v Perském zálivu do Indie a dále k Macau v Číně a Molukám v Indonésii. Celý tento řetězec pojmenovali Portugalci jako *Estado da Índia* (Stát Indie) a jeho centrálním článkem se stalo město Goa na malabarském pobřeží Indie.

Tato portugalská orientální říše zvaná *Estado da Índia* byla budována v 1. polovině 16. století. I když se jedná o nesmírně zajímavý proces a významnou kapitolu světových dějin, jejíž znalost je nutným předpokladem pro porozumění pozdějšímu vývoji ve zmíněné oblasti Asie, není v Čechách dosud příliš známa. Práce zabývající se tematikou zámořské expanze, které byly vydány v češtině, se vztahují spíše ke španělskému působení v Americe (např. historii dobývání dvou největších říší v Americe, Aztéků a Inků, má český čtenář možnost poznat prostřednictvím překladů zásadních děl o této problematice z pera Williama Hicklinga Prescottta), pojednávají o nejvýznamnějších mořeplavcích té doby (o Kolumbovi, Gamovi či Magalhãesovi) anebo se nesou v obecném duchu (jako například Století zámořských objevů od Josefa Janáčka nebo Moře, objevy, staletí od Petra Krivského a Aleše Skřivana). Mezeru, která v oblasti česky publikovaných prací o Portugalské Indii existuje, teprve v nejnovější době (r. 2006) částečně vyplnil Jan Klíma, když vydal výborné dílo s názvem *Zámořské objevy – Vasco da Gama a jeho svět*. Kromě popisu postupu portugalské expanze zde totiž záslužně podává také stručné dějiny Portugalské Indie v době její největší slávy (tedy v 1. polovině 16. století) a v krátkosti si všímá i příčin a postupu jejího pozdějšího úpadku. Existují samozřejmě i další původní česká díla nebo české překlady děl pojednávajících o portugalské zámořské expanzi, mnohdy velmi přínosné (za všechny jmenujme Prameny

k dějinám portugalských objevných cest v Československu, které sepsali iberoamerikanisté Josef Polišínský a Simona Binková), ale přímo dějinám Portugalské Indie se nevěnují.

Historie portugalské přítomnosti v oblasti Indického oceánu v 16. století byla zaznamenána v několika kronikách, které sepsali portugalští autoři žijící v té době. Současní portugalští historici hovoří o pěti kronikářů Portugalské Indie. Jsou to Fernão Lopes de Castanheda, João de Barros, Damião de Góis, Diogo do Couto a Gaspar Correia. Z této pěti jsem se rozhodl vybrat Fernão Lopese de Castanheda a Gaspara Correiu a pokusit se o nástin a srovnání jejich kronik. Proč moje volba padla právě na tyto dva kronikáře?

Důvody byly celkem jasné, takže rozhodování nebylo příliš těžké. Dioga do Couto jsem nezvolil proto, že jeho kronikářské dílo, Dekády (*Décadas*) IV–XII, které navazují na Dekády I–III Joãa de Barros, se týká až 2. poloviny 16. a samého počátku 17. století. To je období, kdy již byla Portugalská Indie za vrcholem své slávy a kdy je již patrný její úpadek. Damiãa de Góis jsem nezvolil z toho důvodu, že nebyl specialistou na Portugalskou Indii. Svě kronikářské záznamy vztahující se k dění v Portugalci ovládané Asii včlenil do Kroniky o králi Manuelovi (*Crónica do Rei D. Manuel*), která je jinak klasickou královskou kronikou. Pravda, je též autorem latinsky psaného spisu O válce cambayské (*De Bello Cambaio*), který seznamuje vzdělané evropské čtenáře s některými činy Portugalců v Indii a brání monopol obchodu s kořením, ale toto dílo nelze vydávat za kroniku Portugalské Indie. Konečně Dekády Joãa de Barros jsem si nevybral proto, že jde o dílo plně sledující oficiální linii portugalského státu, který nějakou kritiku svého počínání v zámoří nepřipouštěl. Je proto jasné, že co do objektivitu Barrosova kronika značně pokulhává, navíc Barros v Indii nikdy nebyl. Moje volba tedy padla na dva nejuznávanější kronikáře Portugalské Indie, Fernão Lopese de Castanheda a Gaspara Correiu, kteří v Indii mnoho let pobývali a kteří se pokusili o nestranné vyličení toho, jak Portugalci své asijské panství vybudovali a jak si v podmaněných zemích počínali.

Ukázalo se však, že kdybych měl provést důkladné celkové srovnání byt' jen dvou výše uvedených zvolených kronik, narostla by tato práce do nepřijatelně velkého objemu. Castanhedova kronika totiž představuje zhruba 2 000 stran textu, Correiova pak dokonce 4 000. Bylo tedy nutné zvolit specifické téma, na které se při rozboru obou kronik zvlášť zaměřím. Tímto tématem, které podrobněji zkoumám, je vyličení postavy a činů Afonsa de Albuquerque v obou analyzovaných kronikách. K volbě tohoto podtématu mě vedly především dvě skutečnosti. Afonso de Albuquerque je totiž vlastním zakladatelem a tvůrcem celého rozsáhlého portugalského impéria v Orientu a jednou z největších postav portugalské historie vůbec, takže si rozhodně zaslouží pozornost. Kromě toho jsem přihlédl ke skutečnosti, že jsou-li například Vasco da Gama a Fernão de Magalhães u nás poměrně známi, v případě Afonsa de Albuquerque tomu tak není. Proto je moje volba též snahou přiblížit tuto velkou postavu portugalské historie českému čtenáři.

Jak jsem uvedl, díla v češtině o historii Portugalské Indie zatím stále chybí. Pokud však jde o cizojazyčné práce, je situace jiná – k dispozici je dostatek kvalitních děl, která danou problematiku zpracovávají a o která se lze opřít. Nejvíce jich bylo vydáno v portugalštině a angličtině, ale řada velmi dobrých a zajímavých prací existuje také ve francouzštině, španělštině, němčině, polštině a dalších jazycích. Uvedu nyní přehled nejdůležitější literatury pojednávající o našem námětu, a to nejprve díla obecná, tj. ta, která se zabývají Portugalskou Indií jako takovou, a poté práce a studie speciálně věnované kronikářům Portugalské Indie 16. století.

Z klasických obecných prací o portugalské přítomnosti v Asii, které jsou již staršího data, bych uvedl především dvě: R. S. Whiteway, *The Rise of Portuguese Power in India 1497–1550*, Janaki Prakashan, New Delhi, 1933 a Alberto Carlos Germano da Silva, *História da Colonização Portuguesa na Índia*, 5 sv., AGC, Lisboa, 1948–1954. Největší množství děl rozebírajících přítomnost Portugalců v Asii z obecného hlediska vzniklo v 60. až 80. letech 20. století. Patří mezi ně i ta vůbec nejdůležitější, která představují základ pro studium dané

problematiky. Jde především o práce klasika mezi historiky zabývajícími se Portugalskou Indií, Charlese Alpha Boxera, a to *The Portuguese Seaborne Empire 1415–1825*, Pelican Books, London, 1973, *O Império Colonial Português*, Edições 70, Lisboa, 1977 a *Portuguese Conquest and Commerce in Southern Asia, 1500–1750*, Variorum Reprints, London, 1985. Je-li C. R. Boxer anglickým klasikem pokud jde o historii Portugalské Indie, pak je jeho portugalským protějškem bezesporu Jaime Cortesão. Ten napsal nesmírně obsáhlou práci *Os Descobrimentos Portugueses*, 6 sv., Livros Horizonte, Lisboa, 1975–1978 a dílo speciálně věnované asijské oblasti, *O Império Português no Oriente*, Portugália, Lisboa, 1968. Z velkého množství děl o portugalské zámořské expanzi, která byla v uvedené době vydána, jmenujme ještě alespoň dvě: *A História dos Descobrimentos Portugueses* od Damiãa Perese, Vertente, Porto, 1982 a *Os Descobrimentos Portugueses* od Luíse de Albuquerque, Publicações Alfa, Lisboa, 1985. Z novějších děl pak zmiňme práci Michaela N. Pearsona *Os Portugueses na Índia*, Editorial Teorema, Lda., Lisboa, 1990, práci Sanjaye Subrahmanyama *The Portuguese Empire in Asia, 1500–1700: a political and economic history*, Longman, London – New York, 1993, práci současného velvyslance Portugalska v České republice, Fernanda de Castro Brandão, *História da Expansão Portuguesa, 1367–1580*, Europress, Lisboa, 1995 anebo vynikající chronologický přehled *Cronologia Geral da Índia Portuguesa* od Carlose Alexandre de Moraes, Editorial Estampa, Lda., Lisboa, 1997.

Tolik tedy přehled nejdůležitější obecné literatury. Nyní přejděme k pracím speciálně pojednávajícím o velkých portugalských kronikářích 16. století, kteří zaznamenali portugalské působení v Indii. Z oné velké pětičky kronikářů bylo nejvíce napsáno o těch, kteří nejsou námětem této práce: o Joãovi de Barros, Damiãovi de Góis a Diogovi do Couto. V případě dvou prvně jmenovaných je to celkem snadno vysvětlitelné. João de Barros byl všestranný literát, který se nezabýval pouze historií, Damião de Góis pak na sebe poutal a stále poutá pozornost nejen svou literární činností, ale také svým humanistickým smýšlením, kterým jakožto Portugalec předběhl dobu. Pokud jde o Dioga do Couto, je to trochu překvapivé, i když nelze pochybovat o jeho kvalitách – ukázal se jako objektivní a bystrý pozorovatel dění v Portugalské Indii druhé poloviny 16. a začátku 17. století.

Z existujících titulů věnovaných uvedeným třem kronikářům a jejich tvorbě tedy jmenujme alespoň ty nejvýznamnější. Život Joãa de Barros zpracoval Manuel Severim de Faria v díle nazvaném prostě *Vida de João de Barros*, Livraria Sam Carlos, Lisboa, 1973, António Alberto Banha de Andrade je autorem studie *João de Barros, historiador do pensamento humanista português de quinhentos*, Academia Portuguesa da História, Lisboa, 1980, C. R. Boxer napsal anglické pojednání s názvem *João de Barros: Portuguese Humanist and Historian of Asia*, Concept Publishing, New Delhi, 1981. Postavě Damiãa de Góis se věnoval vynikající portugalský historik Joaquim Veríssimo Serrão v díle nazvaném *Damião de Góis, o historiador*, Sep. Memórias da Academia de Ciências, Lisboa, 1975, Borges de Macedo napsal francouzsky studii *Damião de Góis et l'Historiographie Portugaise*, Centro Cultural Português, Paris, 1982, Amadeu Torres pak sepsal krátkou, ale zajímavou práci *Damião de Góis e o pensamento Renascentista: do ciceronianismo ao eclecticismo*, Arquivos do Centro Cultural Português, Paris, 1982. Z děl věnovaných Diogovi do Couto uveďme na prvním místě stále zřejmě nejlepší přehled života a díla od Angličana Aubreye Bella jednoduše nazvaný *Diogo do Couto*, Oxford University Press, London, 1924, práci Antónia Coimbrly Martinse nazvanou *Em torno de Diogo do Couto*, Biblioteca Geral da Universidade de Coimbra, Coimbra, 1985 nebo zajímavou práci C. R. Boxera o vztahu Dioga do Couto a Luíse de Camões, která nese název *Camões e Diogo do Couto: irmãos em armas a nas letras*, Rev. Ocidente, Lisboa, 1972.

Ve srovnání s výše uvedenými třemi kronikáři bylo o Fernãovi Lopesovi de Castanheda a Gasparovi Correiovi, kteří jsou námětem této práce, napsáno daleko méně. Je možno říci, že jejich životopisy a tvorba nebyly dosud uspokojivě zpracovány, respektive zhodnoceny. Pod-

klady pro studium těchto dvou významných historiků Portugalské Indie 16. století lze rozdělit do dvou skupin: na jedné straně jsou to obecné přehledy portugalské historiografie, kde jsou o nich kratší či delší zmínky, na straně druhé je to pak těch několik nemnoho prací, které se těmto dvěma postavám věnují. Z přehledů portugalské historiografie jsou to především ty, které zpracovali M. Rodrigues Lapa a Joaquim Veríssimo Serrão. Prvně jmenovaný je autorem zásadního díla *Historiadores Quinhentistas*, Gráfica Lisbonense, Lisboa, 1942, které, jak už název napovídá, je věnováno portugalským historikům 16. století. Joaquim Veríssimo Serrão pak sepsal celkové přehledy portugalské historiografie, a sice *História Breve da Historiografia Portuguesa*, Verbo, Lisboa, 1962 a *A Historiografia Portuguesa*, Verbo, Lisboa, 1972.

S pracemi speciálně věnovanými Fernãovi Lopesovi de Castanheda a Gasparovi Correiovi je to následovně: je jich opravdu málo, přičemž většinu z nich tvoří životopisy obou kronikářů, které jsou zahrnuty do předmluvy k různým vydáním jejich kronik, tedy Dějin objevování a dobývání Indie Portugalci a Záznamů z Indie. Pokud jde o Castanhedu, jeho životopis podali Pedro de Azevedo a Laranjo Coelho v předmluvě ke 3. vydání Dějin z let 1924–1933 (Pedro de Azevedo uvedl předmluvou 1. až 6. knihu Dějin, které byly vydány za jeho života; když v roce 1928 zemřel, zbytek knih, tedy 7. až 9., připravil k vydání Laranjo Coelho, který tyto tři knihy uvedl svou vlastní předmluvou) a také Manuel Lopes de Almeida v předmluvě k nejnovějšímu vydání z roku 1979. Correioův životopis podal Rodrigo José de Lima Felner v předmluvě k 1. vydání Záznamů (1858–1866) a opět Manuel Lopes de Almeida v předmluvě k nejnovějšímu vydání Záznamů z roku 1975. Kromě toho se Correiovým životem zabýval v 18. století Diogo Barbosa Machado (tento badatel pořídil životopisy mnoha portugalských literátů od počátků portugalského písemnictví až po jeho dobu, které byly vydány pod názvem *Bibliotheca Lusitana*) a na počátku 20. století nám již známý Aubrey Bell (*Gaspar Corrêa*, Oxford University Press, London, 1924). Z ostatních prací nemohu nezmínit vynikající studii o Fernãovi Lopesovi de Castanheda z pera portugalské historičky Any Pauly Menino Avelar pod názvem *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Edições Cosmos, Lisboa, 1997, díla o Gasparovi Correiovi od Antónia Alberta Banhy de Andrade (*Gaspar Correia, o 1º historiador português do Oriente*, Centro de Estudos de História e Cartografia Antiga, Lisboa, 1985 a *Gaspar Correia Inédito*, Junta de Investigações Científicas do Ultramar, Lisboa, 1977, kde je též kronikářův životopis) a práci J. Marii Rodriguese s názvem *Camões e os Historiadores Castanheda e João de Barros*, Fontes d' "Os Lusíadas", Lisboa, 1979. Tím je však výčet téměř vyčerpán.

Závěrem považuji za nutné učinit několik poznámek. Při zpracovávání tématu jsem musel nějakým způsobem přepsat četná cizí zeměpisná jména do češtiny. Pokud existují jednoznačné, běžně používané české varianty (např. Aden, Sokotra, Maledivy atd.), nebyl žádný problém. Složitější to již bylo u počestělých variant, neboť ty často existují v několika podobách (Kalikut – Kalikat – Kalikát, Kočín – Kóčín – Kočín atd.). V takových případech mi byl vodítkem Velký atlas světa, Kartografie Praha, 1997. Tohoto atlasu jsem se držel i při přepisu arabských, perských, tamilských a jiných toponym, a pokud se ukázal jako nedostatečný, pak jsem využíval nejnovější německé mapy RV Reise- und Verkehrsverlag, München – Stuttgart. Další nejednoznačnou záležitostí je skloňování portugalských vlastních jmen. Zde jsem se rozhodl držet autority nad jiné povolané, a to Zdeňka Hampla, zakladatele československé portugalistiky. V zájmu přehlednosti pak v textu uvádím veškeré citace z portugalštiny, ale také například názvy literárních děl, institucí či lodí, kurzívou, přičemž v případě citací používám navíc (samozřejmě) uvozovky.

Jelikož je námětem této práce rozbor indických kronik Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correii, uvádím na úplný závěr přesné údaje o vydáních kronik, s nimiž jsem pracoval:

Fernão Lopes de Castanheda, *História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*, 2 sv., Lello & Irmãos, Porto, 1979 – nejnovější vydání.

1. kniha je v tomto vydání v druhé, revidované verzi z roku 1554 a toto vydání obsahuje 31 kapitol fragmentární 9. knihy. Všechny odkazy na tuto kroniku jsou uváděny jen číslem knihy, kapitoly a stránky, anebo je odkazováno na předmluvu Manuela Lopese de Almeida.

Gaspar Correia, *Lendas da Índia*, 4 sv., Lello & Irmãos, Porto, 1975 – nejnovější vydání.

Všechny odkazy na tuto kroniku jsou uváděny jen číslem knihy a stránky, anebo je odkazováno na předmluvu Manuela Lopese de Almeida.

I. Portugalská Indie 1. poloviny 16. století a literatura zámořských objevů

1. Expanze Portugalců do oblasti Indického oceánu a co jí předcházelo

Slavná epocha světových dějin, epocha zámořských objevů a zaoceánské expanze v 15. a 1. polovině 16. století, je nerozlučně spjata s oběma státy Pyrenejského poloostrova, Španělskem a Portugalskem. Oba tyto státy naplnily dávnou touhu celých generací po dosažení krajů, odkud do Evropy proudilo nepřeborné množství různého exotického zboží, především koření. Tento cíl bezesbýtku naplnilo Portugalsko, zatímco hlavním výsledkem španělských snah bylo objevení nového kontinentu. Postupná teritoriální i mocenská expanze islámu hrozící úplným odříznutím přímého spojení s Orientem vyprovokovala v 15. století nevídané námořní závody mezi Španělskem a Portugalskem, na jejichž konci stojí tři největší úspěchy celé této epochy a jedny z největších událostí historie vůbec: objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem roku 1492,¹ dosažení Indie Vaskem da Gama roku 1498 a obeplutí zeměkoule flotilou Fernãa de Magalhães roku 1522.

Již od dob Alexandra Velikého se Evropané snažili proniknout do dalekých asijských krajů oplývajícími bohatstvím. Až do 13. století jde však o výpravy ojedinělé a více méně dobrodružné a teprve v 15. století je možné mluvit o organizovaném úsilí o proniknutí do Asie. Poměrně brzy se ukázalo, že kvůli kontrole Egypta, Blízkého východu a posléze i Cařihradu ze strany muslimů nebude možné dosáhnout Asie jinak než po moři, obeplutím Afriky. Proto jak Španělsko, tak především Portugalsko využilo roztržky mezi mocnými italskými městy Benátkami a Janovem, která měla v době před španělskou a portugalskou námořní érou nejvyspělejší námořnictva a největší námořní zkušenosti, a s pomocí Janova, který se odmítl smířit s vytvořeným benátsko-arabským monopolem na orientální obchod, budují svá vlastní loďstva.²

Za počátek portugalské zámořské expanze bývá označován útok na severoafrickou Ceutu v roce 1415. Od tohoto roku se portugalské lodě vydávají stále hlouběji na jih podél afrického pobřeží, kde zakládají opěrné body. Již v této fázi expanze slaví Portugalsko značné úspěchy, neboť již zde, na guinejském pobřeží, se mu dostává do rukou koření, slonovina, zlato a otroci, a značné výnosy z prodeje těchto komodit umožňují financovat další plavby. Roku 1482 dosáhl Diogo Cão ústí řeky Kongo a v roce 1488 se Bartolomeu Dias dostal až na samý jih Afriky, k mysu Dobré naděje.

Když pak roku 1492 objevuje Kryštof Kolumbus nový kontinent, horečná snaha po doplutí do Indie kulminuje. Portugalci se cítí tímto objevem ohroženi, neboť zatímco oni se soustředili na průzkum cesty do Asie východním směrem (tj. okolo Afriky), Španělé pátrali směrem západním. Přitom je nutno podotknout, že dosud neexistoval přesvědčivý důkaz o tom, že Země je kulatá – ten podal až Fernão de Magalhães o třicet let později. Kdyby nyní Španělé dosáhli Asie, přišly by veškeré letité snahy Portugalců vniveč. Proto také došlo roku 1494 k uzavření smlouvy z Tordesillas, kterou si obě země v podstatě rozdělily zeměkouli napůl,³ a Portugalci urychlily přípravy k vyslání flotily již přímo do Indie. Cíle bylo dosaženo 20. května 1498, když Vasco da Gama stanul se svými loděmi před indickým Kalikutem.

Inhed po dosažení Indie tam začínají Portugalci vysílat jednu flotilu za druhou, které tam měly zpočátku nakupovat koření, později pak již budovat pevné pozice. Tak hned roku 1500, rok po návratu Vasca da Gama, je vypravena flotila Pedra Álvarese Cabrala, která sice neuspěla v Kalikutu, ale založila faktorii v Kočinu, a navíc objevila Brazílii. Roku 1501 se do Indie plaví João da Nova, který založil faktorii v Kannanoru. O rok později se do Indie vydává podruhé Vasco da Gama, jenž opevnil obě zřízené faktorie, v Kočinu i v Kannanoru, a tvrdě zakročil proti Kalikutu za jeho nepřátelství proti němu při jeho první návštěvě i za jeho nepřátelské jednání vůči Cabralovi. V roce 1503 jsou pak vypraveny hned tři flotily, které již mají za úkol, kromě jiného, vybudovat v Indii pevnost. Flotilám veleli Afonso de Albuquerque, jeho bratranec Francisco de Albuquerque a António de Saldanha. První portugalskou pevnost v Indii tedy vybudoval Afonso de Albuquerque (jak příznačné), a to přebudováním faktorie v Kočinu; Kočín také ustanovil sídelním městem tzv. *Estado da Índia* (Státu Indie). Kromě toho založil Afonso de Albuquerque faktorii v Quilonu. Roku 1504 byl do Indie vypraven její pozdější guvernér Lopo Soares de Albergaria. Jako rozhodující se však ukázala mohutná výprava z roku 1505 pod velením Francisca de Almeida.⁴ Tento voják a mořeplavec již měl v Indii zůstat a začít tam budovat portugalskou koloniální strukturu. Stal se prvním portugalským místodržícím Indie (1505–1509), když mu byl udělen titul místokrále.

Jelikož je tato práce speciálně zaměřena na vykreslení postavy Afonsa de Albuquerque v Castanedově a Correiově kronice a tedy na dobu jeho působení v Indii, podívejme se podrobněji na portugalskou expanzi v Orientu v době Albuquerqueovy vlády (1509–1515) i na expanzi uskutečňovanou jeho následníky, neboť nám to poskytne nezbytný nástin Portugalské Indie 1. poloviny 16. století, tedy nástin prostředí a doby, kterými se obě zmiňované kroniky zabývají.

2. Afonso de Albuquerque a jeho následníci budují portugalskou moc v Asii

Je možno říci, že Almeidovou výpravou byly položeny základy portugalské moci v Orientu. Portugalci totiž ovládli prakticky celé pobřeží východní Afriky (Sofalu, Kilwu a Mombasu, Malindi bylo spojencem, roku 1507 dobyli Mosambik) a pevně se uchytili v Indii, kde měli místokrále, jemuž vlast posílala další a další flotily, vojáky a zbraně. Proto se rozhodli pro další expanzi, která by jim zajistila vládu nad celou oblastí Indického oceánu a která by zároveň odstranila hrozby, jež se začaly rýsovat: jednak to byl Egypt, který začal mezi Diu a Chaulem shromažďovat mohutnou flotilu k útoku na Portugalce, a jednak asijské muslimové, kteří dokázali obejít portugalskou námořní blokádu a pluli do Adenu a Perského zálivu přes Cejlon a Maledivy.

6. března 1506 vyplouvají z Lisabonu dvě flotily.⁵ Úkolem první flotily o 16 lodích, které velel proslulý mořeplavec a válečník Tristão da Cunha, bylo dovézt z Indie koření; cestou objevil Cunha souostroví v jižním Atlantiku, které dodnes nese jeho jméno.⁶ Druhé flotile o 5 lodích velel Afonso de Albuquerque, který měl stejně jako před ním Vicente Sodré a António de Saldanha blokovat úžinu Bab el-Mandeb. Spolu s Cunhou dobyl Albuquerque následujícího roku Sokotru. Albuquerque si však uvědomoval, že dobytí Sokotry nestačí, že je třeba dobýt především Aden a Ormuz. Vypravil se tedy proti Ormuzu. Cestou si podrobil ománská města Qalhat, Qurayyat, Maskat, Suhar a Haur Fakkan. Během několik měsíců trvajícího obléhání Ormuzu se mu však tento ostrůvek nepodařilo plně ovládnout, a to zejména kvůli váž-

ným neshodám se svými veliteli (mj. s Joãem da Nova).⁷ 5. prosince 1508 proto připlul do Kannanoru.⁸

Albuquerque se vydal do Kannanoru proto, že se zde zdržoval místokrál Francisco de Almeida. Ten měl podle nařízení krále Manuela předat žezlo právě Albuquerqueovi. Almeida však Albuquerqueově žádosti o předání moci nevyhověl. Argumentoval jednak tím, že prý Albuquerque přichází se svou žádostí pozdě, jednak tím, že se právě chystá na trestnou výpravu proti vládci Diu Melik-Iazovi, který spolu s egyptským sultánem porazil v lednu 1508 portugalské loďstvo u Chaulu, kde zahynul jeho syn Lourenço.⁹ Je dostatečně známo, že mezi oběma muži nepanovaly dobré vztahy. Byli to konkurenti, kteří měli odlišné představy o politice Portugalska v Indii. Konzervativnější Almeida zdůrazňoval potřebu silného námořnictva na úkor budování pevností, progresivnější Albuquerque naopak zastával názor, že žádná nadvláda založená jen na námořnictvu se nemůže udržet a že je třeba vybudovat v oblasti Indického oceánu řetěz pevností. Za rozhodující neuralgické body v oblasti správně považoval Aden, Ormuz, Gou a Malakku (kromě Adenu také všechny z nich sám dobyl). Albuquerqueova koncepce byla prozíravější, jak se později jednoznačně potvrdilo.

Franciscovi de Almeida se podařilo pomstít smrt syna, když 3. února 1509 jeho 19 lodí a 1 600 vojáků porazilo v zuřivé bitvě u Diu velkou přesilu egyptského loďstva, čímž Portugalci učinili rozhodující krok k získání námořní převahy.¹⁰ Almeida si ještě podmanil Chaul a triumfálně se vrátil do Kočínu. Tam jej však čekaly nepříznivé zprávy. Do Kočínu dorazila mohutná flotila maršála D. Fernanda Coutinha o 15 lodích s 3 000 vojáky, která Almeidaovi přivezla královský příkaz ihned předat vládu Albuquerqueovi.¹¹ Francisco de Almeida rezignoval 5. listopadu 1509¹² a 1. prosince odplul do Portugalska.¹³ Tam však nikdy nedorazil. Spolu s více než třicátkou druhů zahynul 1. března 1510 v Saldanhově zátocě při srážce s Hotentoty.¹⁴

V roce 1509 se tedy stává guvernérem (nikoli místokrálem; oba tituly však měly stejnou praktickou hodnotu) Afonso de Albuquerque, který Portugalcům východní impérium vlastně vybudoval a zabezpečil na mnoho let dopředu. Jeho osoba, činnost a hodnocení je ostatně nosným tématem této práce; Albuquerqueovu úlohu budeme zkoumat na základě rozboru kronik Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correii. Proto se předběžně jen stručně zmiňme o jeho nejvýznamnějších činech.

Ještě v roce 1509 získal Albuquerque povolení otevřít faktorii v Diu.¹⁵ 4. ledna 1510 zaútočil spolu s D. Fernandem Coutinhem na Kalikut.¹⁶ Jelikož útoku velel Coutinho, který neměl s boji v Indii žádné zkušenosti, útok se nezdařil. Coutinho spolu s 80 vojáky zahynul, Albuquerqueovi se podařilo vyvážnout jen s obtížemi.¹⁷ Poté začal nový guvernér hledat nové a trvalé sídlo portugalské vlády. Poměrně brzy se rozhodl pro Gou, navzdory výhradám Lisabonu. V její prospěch hovořilo několik skutečností: především strategická poloha přibližně uprostřed dlouhého západoindického pobřeží, její obchodní význam, to, že Portugalci toto místo již trochu znali (na nedaleké Angedivě měli pevnost) a také to, že byla doporučena Gasparem das Índias, španělským Židem, kterého si z Indie přivezl Vasco da Gama při své první plavbě a který v Goe předtím dlouhou dobu žil. Mnoho vlivných šlechticů v Portugalsku však bylo proti nákladnému stěhování sídla z Kočínu do Goy a poukazovali na to, že Albuquerqueovi jde jen o budování osobní moci.

Gou musel Albuquerque dobývat nadvakrát. Poprvé ji dobyl 17. února 1510.¹⁸ Její vládce, Adil-chán, který byl v době Albuquerqueova útoku mimo město, však sebral celých 60 000 vojáků, s nimiž dobyl Gou 23. května zpět.¹⁹ Albuquerque se však nevzdal. Využil příjezdu flotily Dioga Diase de Vasconcelos a Gonçala de Sequeira, se kterými získal 25. listopadu 1510 Gou definitivně pro portugalskou Korunu.²⁰ Hned po dobytí začal Albuquerque s výstavbou „Lisabonu Východu“, jak byla Goa nazývána pro svou architekturu podle lisabonského vzoru. Z Goy se stalo hlavní město celého portugalského *Estado da Índia* a toto postavení si Goa udržela až do roku 1961, kdy Portugalská Indie zanikla.²¹

Dalším Albuquerqueovým cílem byla Malakka, přístav ležící necelých 200 km severozápadně od dnešního Singapuru. Malakka, přezdívaná „Gibraltar Východu“ (ležela v nejužším místě průlivu mezi Malajským poloostrovem a Sumatrou), byla ještě větším a důležitějším překladištěm zboží než Ormuz. Shromažďovalo se zde koření z Moluk, zlato ze Sumatry a Rjúkjú, kafir z Bornea, santalové dřevo z Timoru, hedvábí a porcelán z Číny. O Malace se v Portugalsku vědělo zřejmě již od první plavby Vasca da Gama a v roce 1507 již měl král Manuel rozsáhlé informace o bohatství, které se zde koncentrovalo.²² Z důvodu prozkoumání možností portugalského průniku na malacká tržiště tam v dubnu 1508 vyslal přes Madagaskar flotilu o 5 lodích pod velením pozdějšího indického guvernéra Dioga Lopese de Sequeira. Sequeira byl místním sultánem (vládci Malakky konvertovali již ve 14. století na islám) zprvu přátelsky přijat, později se však stal terčem útoku. I v Malce již věděli, jaké nebezpečí představují portugalské koráby. Sultánovi vojáci pobili asi 50 Portugalců zdržujících se na břehu a několik jich vzali do zajetí.²³ Sequeira byl nucen se zbytkem svých námořníků odplout.²⁴

Právě zajatí Portugalci přiměli Albuquerquea, aby se vypravil do Malakky, přestože měl podle králova nařízení nejprve dobýt Aden. Albuquerque chtěl odčinit Sequeirův neúspěch a osvobodit zajaté Portugalce. Do Malakky vyrazil koncem února 1511 s 18 loděmi, ale jen se 600 vojáky.²⁵ Poblíž Malakky zakotvil a nejprve se pokoušel sultána přimět k tomu, aby se vzdal. Když to sultán odmítl, zahájil Albuquerque 25. července 1511 útok na Malakku.²⁶ Šlo o jednu z nejkrvavějších bitev v historii dobývání Asie Portugalci, neboť Malakka byla dobře opevněna a bránil ji velký počet vojáků. Po měsíc trvající řeži však zuřivý Albuquerque Malakku 24. srpna dobyl.²⁷ Pád Malakky byl jednou z největších událostí v epoše dobývání Orientu. Znamenal grandiózní úspěch Portugalců, kteří tak sevřeli v hrsti celý asijský východ. V Malace začal Albuquerque budovat pevnost a portugalskou administrativu a pod velením Antónia Abreu vyslal 3 lodě na Moluky. Ještě v roce 1511 dosáhl Abreu ostrovů Solor a Ternate, na začátku roku 1512 přistál u Ambonu.

Z Malakky se Albuquerque vydal 1. prosince 1511 přes Kočín do Goy, kterou opět obklíčil Adil-chán.²⁸ Albuquerque obklíčení zlikvidoval a chystal se dobýt další „klíč k Orientu“, Aden. Tam vyplul z Goy 28. ledna 1513 s velkou flotilou 20 lodí.²⁹ Aden však Albuquerque nedobyl a nedobyl ho ani žádný Portugalce po něm. Aden pouze od roku 1524 platil Portugalcům poplatky, ale v roce 1548 ho dobyli Turci.³⁰ V roce své smrti, tedy roku 1515 (velký dobytelský zeměřel 27. prosince), se Albuquerque vypravil s ohromnou flotilou 28 lodí a 3 800 vojáky k poslednímu „klíči k Orientu“, tedy k Ormužu.³¹ Ten v důsledku mocenských rozporů a intrik snadno ovládl a pevně připoutal k portugalské Koruně. Albuquerque tak kromě Adenu dobyl všechny „klíče k Orientu“ a jediným strategickým a mocným městem, které dobyl někdo jiný než on, bylo gudžarátské Diu – to získal v letech 1531–1535 slavný Nuno da Cunha, syn Tristãa da Cunha a guvernér Portugalské Indie.

V době Albuquerqueovy smrti byli již Portugalci pevně usazeni nejen v Indii, ale i v dalších částech Asie a východní Afriky. Své orientální impérium měli v základech vystavěné, zdaleka však ještě nebylo dobudováno. Albuquerquem vytvořená říše (přesněji soustava opěrných bodů; teritoriálně rozlehlé území Portugalci v Asii nikdy neovládali) však vytvořila pevnou základnu pro pronikání do dalších oblastí. Udělejme si tedy jakýsi přehled portugalské přítomnosti v Asii a východní Africe v 16. století.

K roku 1515 ovládali Portugalci převážnou část pobřeží Indického oceánu: Sofalu, Mosambik, Kilwu, Mombasu, Malindi, Sokotru (pod přímou kontrolou ji však měli pouze v letech 1507–1512)³², Omán, Ormuz, Gou, Kannanor, Kočín, Quilon a Malakku, objevili Madagaskar, Moluky a řadu dalších indonéských ostrovů. Kromě toho objevili Portugalci mnoho dalších, dosud nezmiňovaných míst: roku 1503 objevil Vasco da Gama při své druhé plavbě do Indie Seychely³³, roku 1505 objevil Pedro de Mascarenhas Maskarény³⁴, byly objeveny Maledivy a Bengálský záliv³⁵ a téhož roku objevili Portugalci i Cejlon³⁶, který ovládli roku 1518, když Lopo Soares de Albergaria obsadil Colombo.³⁷ V roce 1509 objevil Diogo Lopes de

Sequeira Nikobary³⁸ a roku 1511 se dostali António de Miranda a Duarte Coelho do Barmy a Siamu³⁹; v témže roce se Diogo de Melo objevil jako první Portugalec v Damão⁴⁰, které dobyl až roku 1559 D. Constantino de Bragança.⁴¹ V roce 1512 objevil Francisco Rodrigues (kormidelník a kartograf flotily Antónia Abreu) Timor⁴² a roku 1513 navazuje Miguel Ferreira vztahy s Persií a Jorge Álvares přistává v Číně.⁴³

Portugalská expanze pokračuje i po Albuquerqueově smrti. Roku 1516 objevil Manuel Falcão Bandské ostrovy⁴⁴, roku 1521 začínají Portugalci budovat svou moc v Chaulu⁴⁵ a Fernão de Magalhães objevuje na své plavbě kolem světa Filipíny. V roce 1522 přistál podle některých historiků Cristóvão de Mendonça jako první Evropan v Austrálii⁴⁶ a roku 1526 přistávají Portugalci na Borneu⁴⁷ a dobývají ostrov Bintan u dnešního Singapuru.⁴⁸ V roce 1529 dobyl Belchior de Sousa Tavares Basru (roku 1546 ji však obsadili Turci)⁴⁹ a v letech 1531–1535 získal již zmiňovaný Nuno da Cunha mocné Diu (to pak bylo v letech 1538 a 1546 obléháno. První obléhání Turky odrazil po hrdinném boji António da Silveira, při druhém obléhání vládcem Khambatu velel obráncům D. João de Mascarenhas; Portugalci z Diu zvítězili až poté, co připlul s mnoha loděmi na pomoc sám místokrál D. João de Castro, který obležení prolomil).⁵⁰ V roce 1533 dobyli Portugalci Bassaim⁵¹ a v roce 1536 se jednoruký Jorge de Menezes dostal na Novou Guineu.⁵² Konečně roku 1543 dosahuje António da Mota Japonska⁵³ a roku 1557 je Portugalcům postoupeno Macau na čínském pobřeží (od prvního připlutí Jorge Álvarese byli Číňané k Portugalcům přátelští, avšak v letech 1519–1520 vedl do Číny expedici Simão de Andrade, který svým hrubým chováním popudil Číňany natolik, že roku 1522 Portugalce vyhnali; vztahy se podařilo opět navázat právě až v roce 1557).⁵⁴

3. Stručná charakteristika *Estado da Índia*

Portugalské impérium v oblasti Indického oceánu bylo tedy opravdu ohromné. Sahalo od afrického Mosambiku po indonéské Moluky a nazývalo se, jak již bylo uvedeno, *Estado da Índia*. Je obdivuhodné, že Portugalsko, které roku 1500 nemělo více než 1 milion obyvatel, uchvátilo a ovládlo tolik nejvýznamnějších afrických a asijských přístavních měst.⁵⁵ Hlavním městem *Estado da Índia* byl do roku 1510 Kočín, poté Goa (místodržící zde však sídlili až od roku 1515). Ve všech významných přístavech této obrovsky rozlehlé oblasti vybudovali Portugalci obchodní faktorie a pevnosti (nejmohutnější pevnosti stály v Ormuzu, Diu, Goe a Malace; mohutné však byly i pevnosti ve východoafrických přístavech) a začali konsolidovat své rozlehlé impérium.

V zastoupení portugalského krále vládl celé afroasijské říši místodržící, který měl titul guvernéra nebo místokrále. Nejvýznamnějšími guvernéry byli Afonso de Albuquerque (1509–1515), Lopo Soares de Albergaria (1515–1518), Diogo Lopes de Sequeira (1518–1522) či pokračitel Diu Nuno da Cunha (1529–1538), nejvýznamnějšími místokráli pak D. Francisco de Almeida (1505–1509), D. Vasco da Gama (1524) a především D. João de Castro (1545–1548), všestranný renesanční génius, který se proslavil jako námořník, voják, politik, vědec a spisovatel (napsal několik velmi hodnotných navigačních a geografických děl, z nichž nejznámější je *Roteiro do Mar Roxo*, kde popisuje oblast Rudého moře). Významným místokrálem byl i Luís de Ataíde (1568–1571 a 1578–1581), za jehož vlády dosáhla portugalská říše v Asii největšího rozsahu. V prvních desetiletích měli místodržící jako pomocný orgán jakousi radu složenou z portugalských šlechticů, v roce 1563 se rada transformovala na Státní radu (*Conselho do Estado*) a roku 1604 se stává institucionalizovaným orgánem (jejími členy byli guvernér jako předseda, arcibiskup z Goy, vrchní inkvizitor, dva či tři šlechtici sídlící v Goe,

předseda soudu, kapitán Goy a finanční intendant).⁵⁶ Kromě této centrální vlády nad celým impériem existovala v Goe ještě městská správa koncipovaná podle lisabonského vzoru, která měla na ústřední indickou vládu silný vliv. Také všechna další Portugalci ovládaná města i pevnosti měly svou vlastní správu.

V Indii se také začala vytvářet portugalská, či lépe řečeno indicko-portugalská společnost. Od samého počátku byla portugalská kolonizace Asie velmi intenzivní: ročně sem přicházelo v průměru 2 400 Portugalců⁵⁷, což bylo na tak malou zemi hodně. Jen pro srovnání, ze Španělska, které mělo několikanásobně vyšší počet obyvatel, odcházelo v 16. století do Ameriky ani ne 1 000 vystěhovalců ročně.⁵⁸ Portugalské obyvatelstvo v Indii se dělilo na čtyři skupiny: úředníky a hodnostáře, příslušníky kléru, vojáky a tzv. *casados*, tj. v Indii usedlé Portugalce. Jednalo se hlavně o mladé vojáky a řemeslníky, mezi nimiž se občas objevil nějaký šlechtic. Tito *casados* si brali za manželky Indky; šlo o politiku vytváření smíšených manželství, kterou propagoval a podporoval zejména Afonso de Albuquerque. Novomanželé dostávali určitou peněžní částku, dům, půdu a dobytek. Cílem této politiky bylo připoutat Portugalce k Indii rodinnými a majetkovými svazky a vytvořit hinduisticko-křesťanskou společnost, která by nahradila tradiční nepřátele, muslimy. Nutno dodat, že po Albuquerqueově smrti se politika vytváření smíšených manželství začala dostávat stále více na okraj zájmu.

Existovalo však i důležité dělení podle „čistoty krve“. Rozlišovalo se mezi tzv. *reinões* (osoby narozené v Portugalsku), *castiços* či *indiáticos* (osoby, které se narodily portugalským rodičům v Asii) a mestici či mulaty (osoby narozené v Asii ze svazku, kde byl Portugalce jen jedním z rodičů, obvykle otcem, zatímco matkou byla Indka či Afričanka).⁵⁹ Vně tohoto rozdělení stálo místní obyvatelstvo. Plnohodnotnými obyvateli byli jen *reinões*, na mestice a mulaty, mnohdy pak i na *castiços* se pohlíželo s nedůvěrou, nemluvě o domorodcích. Na vztah Portugalců k místnímu obyvatelstvu existují mnohé, často naprosto protichůdné názory. I když se nedá říci, že by Portugalci byli přesvědčenými rasisty, barva kůže hrála velmi důležitou roli, po zavedení inkvizice v Portugalsku roku 1536 pak byla prakticky rozhodující. V období protireformace, organizovaného pronásledování Židů a muslimů a celkového přitvrzení portugalské politiky se vztahy mezi bílou rasou a ostatními etniky vyostřily a platila rovnice čím tmavší pleť, tím horší postavení.

Vlastním důvodem letitého úsilí celých generací Portugalců o průnik do Indie bylo dostat se ke koření a dalšímu atraktivnímu orientálnímu zboží. To se Portugalcům podařilo, i když se museli nejprve vypořádat s hrozbou ze strany Egypta, po jeho ovládnutí Turky roku 1517 s hrozbou ze strany Osmanské říše; kromě toho museli získat převahu nad muslimskými i hinduistickými obchodníky v Indii. Díky své velké námořní převaze a díky obratnému využívání nepřátelství a třenic mezi různými místními vládci se však nakonec stali rozhodující obchodní silou v oblasti Indického oceánu.

Orientální obchod začal Portugalcům přinášet ohromné zisky. Však také až do roku 1570 trval monopol Koruny na veškerý obchod s Indií. Historik K. S. Mathew uvádí, že za jeden kvintal pepře platili Portugalci v Malabaru 6 cruzadů, avšak v Lisabonu jej prodávali za 22 cruzadů; zisk činil celých 260%!⁶⁰ Jiný odborník na Portugalskou Indii, M. N. Pearson, dokonce uvádí, že Portugalci v letech 1520–1521 kupovali v Indii jeden kvintal pepře za pouhých 2,5 cruzadů, ale v Lisabonu ho prodávali za 30–40 cruzadů, což by dávalo závratný hrubý zisk 1 100–1 500%!⁶¹ Zámorský obchod se stal pro Portugalsko životně důležitým. Portugalci dováželi z Orientu především koření (hlavně těchto šest druhů: pepř, zázvor, skořici, hřebíček, muškátový květ a muškátový oříšek), zlato a otroky, dále pak kafr, santalové dřevo, dřevo aloe, perly, rubíny, hedvábí, porcelán a celou řadu dalších druhů zboží. Portugalci dali v Orientu do oběhu i své vlastní zlaté, stříbrné a měděné mince, které se na trhu uplatňovaly spolu s místními měnami.

Neblahou kapitolou portugalské kolonizace Asie bylo šíření katolické víry. Jelikož Portugalci dobře věděli, že muslimy pro svou víru nezískají, soustředili se na hinduisty. Do Asie

začali odjíždět nejprve františkáni a dominikáni, v roce 1542 se v Indii objevují jezuité (nejznámějším jezuitou zde byl bezesporu František Xaverský zvaný „apoštol Orientu“, který obrátil na katolickou víru tisíce Asiatů) a roku 1572 augustiniáni.⁶² V celé Asii i východní Africe byla postavena řada kostelů a klášterů, které významně přispěly k šíření vzdělanosti, ale po příchodu jezuitů dochází v Indii pod vlivem Tridentského koncilu a protireformační politiky k celé řadě excesů a násilností, které nemohou indičtí hinduisté portugalským katolíkům dodnes zapomenout. Byly bořeny hinduistické svatyně, hinduistům byla zabavována půda, byly jim odnímány děti na katolickou převýchovu, bylo zakazováno provozovat hinduistické obřady, včetně rituální koupele. Muslimům Portugalci zakázali polygamii, zakázali jim dovolávat se při modlitbách Muhammada a nařídili ničit exempláře Koránu, kdekoli se najdou. Tato surová politika pak zákonitě vyvolávala masakry a vyhánění portugalských misionářů. Celkově skončilo portugalské kristianizační úsilí neúspěchem. Koruně začaly brzy docházet finance na vydržování misí, ale hlavně většina konverzí byla vynucených a povrchních, neboť násilím vnucované katolické náboženství bylo mírumilovnému a liberálnímu orientálnímu obyvatelstvu zcela proti mysli a v naprostém rozporu s jejich po staletí pěstovanou filosofií a přesvědčením. Katolictví nemělo nejmenší šanci vykořenit hinduismus, buddhismus či konfucianismus, neboť tato náboženství stojí na úplně jiném základě a jakýkoli dogmatismus, fanatismus či duchovní znásilňování je jim zcela cizí.

Tolik tedy nástin portugalského *Estado da Índia*. I když se budeme ve stěžejních oddílech této práce zabývat především dobou Afonsa de Albuquerque, pro úplnost se zmiňme jen v několika větách o pozdějším osudu a pádu Portugalské Indie. Svůj monopol na Východě si Portugalci udrželi jen necelých sto let. Pak začalo portugalské orientální impérium rychle upadat a Portugalci začínají své državy ztrácet ve prospěch Nizozemí, ale i Anglie či indických Maráthů. Malé Portugalsko správa tak obrovského území zcela vyčerpala. Nastává kritický nedostatek vojáků, lodí i zbraní, množí se ztroskotání, rozmáhá se korupce a nedisciplinovanost, od poloviny 16. století roste v Asii tlak islámu, roku 1580 se pak Portugalsko dostává pod nadvládu Španělska. Svou první državu ztrácejí Portugalci už roku 1571 (malabarské Chale, kterého se zmocnil kalikutský zamorin).⁶³ Roku 1595 obepluly nizozemské lodě mys Dobré naděje, čímž končí portugalský monopol.⁶⁴ V roce 1622 ztrácí Portugalsko Ormuz (ve prospěch Anglie a Persie), roku 1641 Malakku (ve prospěch Nizozemí), v roce 1663 Kannanor a Kočín (také ve prospěch Nizozemí) a roku 1739, resp. 1740, dobyli Maráthové Bassaim a Chaul, čímž redukovali kdysi mocné portugalské panství v Asii na pouhé tři državy, Gou, Damão a Diu, které Portugalcům zůstaly až do 19. prosince 1961, kdy Portugalskou Indii definitivně zlikvidovala Néhruova Indie.⁶⁵

Po tomto zevrubném úvodu do problematiky portugalské přítomnosti v Asii přejdeme pomalu k hlavnímu námětu této práce, tedy k charakterizaci postavy Afonsa de Albuquerque a jeho politiky na základě dvou dobových kronik zaznamenávajících dění v Portugalci ovládaném Orientu. Dříve než však přistoupíme k vlastnímu rozboru dvou zřejmě nejvýznamnějších kronik Portugalské Indie se zvláštním zaměřením na osobu Afonsa de Albuquerque, udělejme si stručný přehled portugalské literatury období zámořských objevů. To proto, abychom viděli, jak výrazně se epocha dobývání zámořských končin promítla do portugalské literatury a aby nevznikl dojem, že se literatura vážící se k tomuto období omezuje pouze na kroniky. Děla napsaná pod dojmem objevení nových exotických zemí je nepřehledné množství, ovšem všichni kompetentní odborníci se snadno shodnou na tom, že nejvýznamnější díly této literatury jsou kroniky, z nichž Castanehdova a Correiova jsou na nejčelnějším místě, jak již bylo uvedeno.

4. Literatura zámořských objevů

Velkolepé zámořské objevy a dech vyrážející zaoceánská expanze byly něčím tak úžasným, že jimi renesanční Portugalsko 16. století doslova žilo a dýchalo. Není divu. Vždyť šlo o jedno z nejpřelomovějších období v historii lidstva, v němž patřila vůdčí role právě malému Portugalsku. Na poli politickém, hospodářském i společenském, ba i uměleckém a literárním dominovaly zámořské plavby a kolonizace. V Portugalsku nebylo prakticky nikoho, koho by se námořní expanze nějakým způsobem nedotýkala. K námořní expanzi své země se také vyjádřili téměř všichni portugalští literáti 16. století a mnohým se stala námětem pro jejich díla. Vůbec největší dílo portugalské literatury, Lusovci od Luíse de Camões, není nic jiného než rozsáhlý epos oslavující plavbu Vasca da Gama do Indie. Je však třeba uvést, že kromě hlasů vyjadřujících souhlas a nadšení nad portugalskými výboji (např. největší portugalský dramatik Gil Vicente, básník a kronikář Garcia de Resende a v podstatě i João de Barros) se již v počátcích objevovaly hlasy proti expanzi (kupříkladu vynikající básník a dramatik Francisco Sá de Miranda), později je pak portugalské působení v Orientu i poměrně ostře kritizováno (Diogo do Couto).

Je přirozené, že zámořské plavby, objevování a dobývání nových zemí, nové krajiny, zvyky a náboženství, nová flóra a fauna, stejně jako neuvěřitelná dobrodružství odvážných cestovatelů inspirovaly rozsáhlou a dodnes jen neúplně prozkoumanou popisnou a výpravnou literaturu, která měla různou podobu: od objemných historických či geografických prací až po krátké reportáže v podobě útlých brožurek. V 16. a ještě v 17. století vzniklo těchto spisů a spisků ohromné množství. Záliba v tomto druhu literatury se však datuje už od středověku. Nedochovaná portugalská díla z tohoto žánru pak jistě posloužila pro tvorbu Gomesse Eanese de Zurara, prvního známého kronikáře zaoceánských plaveb.

Z celé této rozsáhlé literatury o zámořských plavbách a objevech byly největšími a nejucenějšími díly kroniky, které podávaly celkový obraz o dění v nově objevených (a podmaněných) územích. Portugalci sepsali kroniky jak o Indii, tak o Brazílii. Jelikož se zde zabýváme Portugalskou Indií, ponecháme kronikářskou tvorbu o Brazílii stranou. V následujících oddílech rozebereme dvě z pěti kronik Portugalské Indie 16. století a speciálně se v nich zaměříme na období vlády Afonsa de Albuquerque. Kromě kronik však bylo napsáno velké množství dalších děl s tematikou související se zámořskou expanzí, mnohdy velmi cenných a zajímavých. Opět ponecháme stranou díla týkající se Brazílie a povšimneme si jen děl souvisejících s *Estado da Índia*, tedy s oblastí Asie a východní Afriky.

Literaturu s tematikou zámořské expanze je možné rozdělit do několika skupin. Jednu skupinu tvoří nautická literatura a popisy různých plaveb; některá z děl této skupiny jsou však čistě námořnickými knihami psanými pro lodivody a nemají literární hodnotu v pravém slova smyslu. Mezi nejvýznamnější díla této skupiny patří např. slavný Popis cesty Vasca da Gama (*Roteiro da Viagem de Vasco da Gama*) od Álvaro Velha, účastníka objevitelské Gamovy plavby do Indie, nebo Deník druhé cesty Vasca da Gama do Indie (*Diário da Segunda Viagem de Vasco da Gama*) od Tomého Lopese, jehož originál se ztratil, ale spisek byl vydán roku 1507 v italštině. Patří sem i Ovládnání astrolábu (*Regimento do Astrolábio*) z roku 1509, což je příručka pro kormidelníky, a řada dalších příruček pro mořeplavbu, jako např. Pojednání o zeměkouli a o umění řídit loď (*Tratado da Esfera e da Arte de Navegar*) od Francisca Faleira (vydáno portugalsky r. 1535, španělsky již o deset let dříve), který hrál důležitou úlohu v Magalhãesově projektu obeplutí Země (spolu s bratrem Ruiem), Umění plavby (*Arte de Navegar*) od Simão de Oliveira (vyd. 1606) nebo Popis plavby a cesty z Indie (*Roteiro da Navegação e Carreira da Índia*) od Vicenta Rodriguese a Dioga Afonsa z roku 1611.

Od těchto děl se poněkud odlišuje dílo známého kartografa, mořeplavce a vojáka Duarte Pacheca Pereiry a díla jedné z největších postav Portugalské Indie, místokrále Joãa de Castro (místokrál v letech 1545–1548). Duarte Pacheco Pereira sice ve svém slavném díle Zeměpis světa (*Esmeraldo de Situ Orbis*) zaznamenává své mořeplavecké zkušenosti, zároveň však překvapuje velkou výpravností a malebností. Díla Joãa de Castro zase upoutají hlubokými vědeckými znalostmi. Roku 1538 publikuje Plavbu z Lisabonu do Goy (*Roteiro de Lisboa a Goa*), roku 1539 První plavbu podél pobřeží Indie z Goy do Diu (*Primeiro Roteiro da Costa da Índia desde Goa a Diu*) a roku 1541 své nejznámější dílo, Plavbu po Rudém moři (*Roteiro do Mar Roxo*), kde přináší mnoho hodnotných vědeckých poznatků a ověřuje si teorie dvorního astronoma Pedra Nunese. Zvláštní postavení má též Historie námořních tragédií (*História Trágico-Marítima*), kterou sestavil Bernardo Gomes de Brito; zde jsou popsána ztroskotání mnoha portugalských lodí v 2. polovině 16. a v 17. století, převážně u pobřeží dnešního jihoafrického Natalu.

Druhou skupinu tvoří cestopisy, v nichž se líčí nové kraje. Patří sem např. známá Kniha, která podává soupis toho, co bylo lze vidět a slyšet v Orientu (*Livro em Que Dá Relação do Que Viu e Ouviu no Oriente*) Duarte Barbosy (nezaměňovat se švagrem Fernã de Magalhães stejného jména i příjmení), která si mj. všímá kastovního systému v Indii a těžkostí spojených s katolizací Indů (vyd. 1516). Roku 1516 dokončil Tomé Pires své dílo Orientální přehled (*Suma Oriental*), kde se poprvé popisují asijské léčivé rostliny, roku 1540 pak publikuje P. Francisco Álvares Pravdivou informaci o krajích kněze Jana (*Verdadeira Informação das Terras de Preste João*), což je popis Etiopie, v níž strávil několik let jako emisar portugalského krále. Roku 1548 sepisuje na žádost Františka Xaverského Jorge Álvares dokument Informace (*Informação*), kde popisuje vlastní dojmy z Japonska, v roce 1560 vydává António Tenreiro Popis cesty z Indie do Portugalska po souši (*Itinerário da Índia a Portugal por Terra*), v němž podává obraz své pouti vykonané roku 1529 přes Turecko, a v roce 1563 uveřejňuje Garcia de Orta Rozhovory o léčivých rostlinách a drogách (*Colóquios dos Simples e Drogas*), což je vynikající přehled orientálních léčivých rostlin; toto dílo bylo přeloženo do mnoha evropských jazyků. Roku 1570 vydal misionář P. Gaspar da Cruz Pojednání o Číně a Ormuzu (*Tratado da China e Ormuz*), roku 1598 pak byly v Évoře vydány Listy z Číny a Japonska (*Cartas da China e Japão*) Luíse de Almeida, který jako lékař zaváděl západní medicínu v Japonsku. S Japonskem souvisí i Umění japonského jazyka (*Arte da Língua do Japão*), které v roce 1604 publikoval v Nagasaki P. João Rodrigues. V roce 1606 je vydána Cesta arcibiskupa z Goy (*Jornada do Arcebispo de Goa*) od P. Antónia de Gouveia, v roce 1609 Východní Etiopie (*Etiópia Oriental*) od P. Joãa dos Santos a roku 1611 je uveřejněno dílo P. Gaspara de S. Bernardino Popis cesty z Indie po souši až do tohoto království portugalského s popisem Jeruzaléma (*Itinerário da Índia por Terra até Este Reino de Portugal com a Descrição de Jerusalém*). Tento výčet je samozřejmě jen rámcový a mohl by ještě dlouho pokračovat. Většina z těchto děl skýtá i dnes zajímavou četbu. Někteří z autorů píší jednoduchým, familiárním jazykem, jiní, například cestovatelé z řad jezuitů, dávají najevo své literární schopnosti.

Samostatnou kapitolu mezi cestopisy této doby tvoří Putování (*Peregrinação*) od známého cestovatele, obchodníka, diplomata, ale především dobrodruha Fernã Mendese Pinta. Jde o jedno z nejzajímavějších děl portugalské literatury 16. století. Jestliže výše uvedené cestopisy zřídka kdy přesáhly úroveň reportáže, podává Putování v obdivuhodné šíři a hloubce pohled na Orient a zejména Japonsko, které autor z vlastní zkušenosti (mnohdy trpké) velmi dobře znal. Na rozdíl od velké většiny svých krajanů netrpí předsudkem nadřazenosti své civilizace a zaujímá k orientálním národům rovnocenný a často obdivný postoj, čímž předbíhá svou dobu. Z konfrontace mírumilovných a tolerantních Orientálců s „barbarskými“ Portugalci plyne na mnoha místech ostrá kritika svého vlastního národa, výsměchem pak Mendes Pinto častuje jezuity.⁶⁶ V díle před námi defilují piráti, obchodníci, ohromná vojska s tisíci slony,

přepychové chrámy, o kterých se Evropanům ani nesnilo, vyprahlé pouště i hluboké pralesy, brlohy i paláce. Přestože se v Putování proplétá realita s fikcí a proto po stránce historické, geografické i sociologické dílo ne vždy odpovídá skutečnosti, má mimořádný význam pro svou hlubokou myšlenkovou náplň a jako vynikající, objektivně-kritické a široce pojaté svědectví o Orientu na straně jedné a o kolonizátorském Portugalsku na straně druhé.

Třetí skupinu děl se zámořskou tematikou tvoří díla životopisná a dějepisická, která se váží k některému z hrdinů portugalských válek v Orientu nebo která zachycují průběh různých bojů či historii nějakého území. Často jsou tato díla spjata s oslavou nějakého portugalského šlechtického rodu. Patří sem např. Kronika D. Joãa de Castro (*Crónica de D. João de Castro*), kterou roku 1550 napsal Leonardo Nunes, Kniha o prvním obléhání Diu (*Livro do Primeiro Cerco de Diu*), kterou v roce 1556 vydal přímý účastník tohoto obležení, Lopo de Sousa Coutinho, nebo známé Komentáře Afonsa de Albuquerque (*Comentários de Afonso de Albuquerque*), které roku 1557 uveřejnil syn slavného dobyvatele Brás de Albuquerque. V roce 1564 jsou vydány Dějiny skutků Cristóvão da Gama (*História dos Feitos de D. Cristóvão da Gama*) od Miguela de Castanhoso, který stejně jako Gaspar Correia oslavoval rod Gamů, roku 1572 publikoval hlavní strážce *Torre do Tombo* (portugalského státního archivu) António de Castilho Komentář o obléhání Goy a Chaulu v roce 1570 (*Comentário do Cerco de Goa e Chaul no Ano de 1570*), roku 1578 dokončuje António Pinto Pereira Dějiny Indie v době, kdy vládl místokrál D. Luís de Ataíde (*História da Índia no Tempo em Que Governou o Vice-Rei D. Luís de Ataíde*), kde obšírně popisuje vládu a skutky tohoto velmi schopného místokrále, a z roku 1585 jsou velmi zajímavé Dějiny obléhání Malakky (*História dos Cercos de Malaca*) od Jorge de Lemos. V roce 1589 vydal faktor a vojenský velitel Moluk Gabriel Rebelo dílo Informace o událostech na Molukách (*Informação das Coisas de Moluco*), v němž podává historii Portugalců na Molukách a v němž se také zmiňuje o Austrálii. Roku 1600 je uveřejněn Životní příběh P. Františka Xaverského (*História da Vida do Padre Francisco Xavier*), roku 1607 vydává Agostinho Gavy de Mendonça Historii obléhání Mazaganu (*História do Cerco de Mazagão*) a roku 1613 byla vydána Kronika krále Joãa III. (*Crónica de D. João III*) od hlavního kronikáře portugalského království (v této době se však nacházejícího pod španělskou nadvládou), Francisca de Andrade, kde je věnován veliký prostor dění v Orientu. Pro úplnost uveďme, že v letech 1566–1567 byla vydána Kronika o králi Manuelovi (*Crónica do Rei D. Manuel*) od Damiãa de Góis, kde také nemohou chybět pasáže o Orientu. I tento výčet by mohl samozřejmě ještě dlouho pokračovat.

Zámořská expanze je natolik významnou událostí, že se projevuje i mimo odbornou a naukovou literaturu, tedy v beletrii, poezii i dramatu. Tematika Orientu je zastoupena v tvorbě mnoha velkých portugalských literátů 16. století. Již jsme uváděli Lusovce od Luise de Camões; také několik her slavného dramatika Gila Vicenta je věnováno indické tematice. Řada orientálních válek a bojů je zpracována básnicky: Sá de Meneses zachytil ve verších dobytí Malakky, již zmiňovaný Francisco de Andrade zbásnil první obléhání Diu, Jerónimo Corte Real (ze známé mořeplavecké rodiny) básnil o druhém obležení Diu atd.

Tímto uzavíráme úvod k tvorbě velkých kronikářů Portugalské Indie a přichází na řadu rozbor a srovnání kronik Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correii, které byly vybrány z důvodů vysvětlených v předmluvě (úvodu) k této práci. V tomto oddílu jsme se pokusili o vytvoření rámcové představy o době a prostředí, v nichž byly indické kroniky psány. Na základě následné analýzy Castanhedových Dějin a Correiových Záznamů, které tvoří dodnes základní pramen pro poznání Portugalské Indie 16. století, bude tato představa postupně upřesňována a rozšiřována, přičemž bude věnována zvláštní pozornost postavě Afonsa de Albuquerque, zakladatele portugalského panství v Asii. Kroniky budou analyzovány v pořadí, v jakém byly vydány, tedy napřed Castanhedovy Dějiny, potom Correiovy Záznamy.

-
- 1 Kryštof Kolumbus je sice stále označován za objevitele Ameriky, ale historická a archeologická zkoumání z poslední doby s naprostou jistotou potvrzují, že prvním historicky doloženým Evropanem, který vstoupil na americkou půdu, byl Viking Leif Eriksson; stalo se tak kolem roku 1000, nejspíše roku 1002. Existují však i domněnky, že Ameriky dosáhli již Římané či dokonce Féničané.
 - 2 Zpočátku se Janov angažoval hlavně svými zkušenostmi, později, po objevení bohatých oblastí v Guineji (40. léta 15. století) a hlavně po objevení Zlatonosného a Otrokářského pobřeží roku 1471, se začíná angažovat i finančně. Hlavním janovským obchodním domem působícím v Portugalsku byl obchodní dům Centurionů, v jehož službách přišel roku 1476 do Lisabonu i Kryštof Kolumbus.
 - 3 Smlouvou z Tordesillas byla stanovena čára od pólu k pólu, která vedla 370 leguí (1 legua = 5,57 km) západně od nejzápadnějšího z Kapverdských ostrovů. Území, která budou v budoucnu objevena západně od této čáry, měla připadnout Španělsku, území objevená na východ od ní se měla stát državami Portugalska.
 - 4 Šlo o dosud největší flotilu vypravenou do Indie – na 20 lodích bylo kromě dělostřelců a námořníků 1 500 vojáků.
 - 5 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 8.
 - 6 Aleš Skřivan, Petr Křivský, *Moře, objevy, staletí*, Praha, 1980, str. 55. Tristão da Cunha měl velet již flotile z roku 1505 a měl se stát i prvním místokrálem, ale pro dočasnou ztrátu zraku byl nahrazen Francisem de Almeida (Luís de Albuquerque uvádí jako příčinu dočasného oslepnutí nedostatek vitamínu A: Ana Paula Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 247). V roce 1514 vedl Tristão da Cunha poselstvo krále Manuela k papeži Lvu X. do Říma, které ho mělo informovat o dobytí Malakky; v triumfálním průvodu Tristão da Cunha Římem šlo i mnoho exotických zvířat, mj. slon.
 - 7 Ormuz je ostrůvek v úžině Perského zálivu, který lze po obvodu obejít za jediný den. Na začátku 16. století byl obchodní křižovatkou světového významu, přes kterou procházelo zboží z Číny, Malakky a Indie do Evropy. Dnes již téměř nic nepřipomíná jeho bývalou slávu. Na ostrůvku jsou jen zchátralé zbytky portugalské pevnosti vybudované z materiálu korálových útesů (na ostrůvku nebyl stavební kámen), na severní straně je pak jediná vesnička na jinak pustém ostrůvku, ke kterému jednou denně připlouvá člun z iránského přístavu Bandar Abbás. V létě zde panují nesnesitelná vedra, jedna z největších na světě.
 - 8 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 24.
 - 9 Tamtéž.
 - 10 Tamtéž, str. 24–25.
 - 11 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 16.
 - 12 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 25.
 - 13 Joaquim Veríssimo Serrão, *História de Portugal*, sv. III, Lisboa, 1980, str. 115.
 - 14 Aleš Skřivan, Petr Křivský, *Moře, objevy, staletí*, Praha, 1980, str. 55.
 - 15 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 25.
 - 16 Tamtéž.
 - 17 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 16. Carlos Alexandre de Morais ve své Chronologii na str. 26 uvádí, že D. Fernando Coutinho zemřel až v Kočínu, kam se Portugalci po neúspěšném útoku stáhli.
 - 18 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 26.
 - 19 Tamtéž.
 - 20 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 18.
 - 21 Termínem *Estado da Índia* (Stát Indie) označovali Portugalci nejen dnešní území Indie, ale celou ohromnou oblast Indického oceánu, kterou získali postupně pod svou kontrolu, tedy oblast od Sofaly po Macau. Později, kdy již bylo toto území omezeno jen na dnešní indický subkontinent, se označovalo jako *Índia Portuguesa* (Portugalská Indie).
 - 22 Malakka tehdy měla, včetně cizineckých komunit, asi 190 000 obyvatel, tedy zhruba třikrát více než Lisabon (Edith a Francois-Bernard Huyghovi, *Lovci koření na cestě do bájně Indie*, Praha, 1997, str. 142). Dnešní počet obyvatel činí asi 370 000, ale stejně jako v případě Ormuzu, ani význam dnešní Malakky se s jejím významem v minulosti nedá srovnávat.
 - 23 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 20.
 - 24 Za svůj život může Diogo Lopes de Sequeira vděčit Fernãoovi de Magalhães, který s ním tehdy v Malace byl a který jej v poslední chvíli varoval.
 - 25 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 21.

- 26 Tamtéž, str. 22.
- 27 Tamtéž. Spolu s Albuquerque dobýval Malakku i Fernão de Magalhães.
- 28 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 22.
- 29 Tamtéž, str. 24.
- 30 Aleš Skřivan, Petr Křivský, *Moře, objevy, staletí*, Praha, 1980, str. 57.
- 31 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 26–29.
- 32 José Pereira da Costa, *Socotorá e o Domínio Português no Oriente*, Coimbra, 1973. Dodnes se přesně neví, kdo Sokotru objevil: zda již roku 1500 Diogo Dias, nebo roku 1503 Vicente Sodré, nebo téhož roku Diogo Fernandes Piteira z flotily Antónia de Saldanha. Nejvíce historiků se přiklání k Vicentovi Sodré.
- 33 Damião Peres, *A História dos Descobrimentos Portugueses*, Porto, 1982, str. 136.
- 34 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 22.
- 35 A. H. de Oliveira Marques, *História de Portugal*, sv. I, Lisboa, 1977, str. 320.
- 36 Tamtéž.
- 37 Tamtéž, str. 325.
- 38 Tamtéž, str. 320.
- 39 Aleš Skřivan, Petr Křivský, *Moře, objevy, staletí*, Praha, 1980, str. 56.
- 40 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 27.
- 41 Tamtéž, str. 58.
- 42 Damião Peres, *A História dos Descobrimentos Portugueses*, Porto, 1982, str. 142.
- 43 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 29.
- 44 Tamtéž, str. 31.
- 45 Tamtéž, str. 33.
- 46 Tamtéž, str. 34.
- 47 Tamtéž, str. 36.
- 48 Edith a Francois-Bernard Huyghovi, *Lovci koření na cestě do bájně Indie*, Praha, 1997, str. 152.
- 49 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 38 a 49.
- 50 Tamtéž, str. 43 a 48–49.
- 51 Tamtéž, str. 40.
- 52 Jan Klíma, *Dějiny Portugalska*, Praha, 1996, str. 66.
- 53 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 46. Je však také možné, že prvním Portugalcem, který se dostal do Japonska, byl známý světoběžník a dobrodruh Fernão Mendes Pinto.
- 54 Aleš Skřivan, Petr Křivský, *Moře, objevy, staletí*, Praha, 1980, str. 57.
- 55 M. N. Pearson, *Os Portugueses na Índia*, Lisboa, 1990, str. 30.
- 56 Tamtéž, str. 49.
- 57 C. R. Boxer, *O Império Colonial Português*, Lisboa, 1977, str. 74.
- 58 Tamtéž.
- 59 M. N. Pearson, *Os Portugueses na Índia*, Lisboa, 1990, str. 108.
- 60 K. S. Mathew, *Portuguese Trade with India in the Sixteenth Century*, New Delhi, 1983, str. 197–198. Kvintal je stará portugalská váhová míra, která odpovídala 60 kilogramům.
- 61 M. N. Pearson, *Os Portugueses na Índia*, Lisboa, 1990, str. 56–57.
- 62 Joaquim Veríssimo Serrão, *História de Portugal*, sv. III, Lisboa, 1980, str. 150.
- 63 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 65.
- 64 Tamtéž, str. 77.
- 65 Tamtéž, str. 93, 101, 110, 131, 132 a 212.
- 66 Fernão Mendese Pinta upoutala hlavně Čína, a to až do té míry, že vyjadřuje přání, aby byly v Portugalsku přijaty podobné zákony, jaké mají Číňané. Mendes Pinto často poukazuje na pokrytectví katolických Portugalců, kteří se neustále dovolávají Boha a Panny Marie, ale přitom vraždí, loupi, potápějí cizí lodě, zapalují vesnice, plní chrámy a unášejí ženy i děti.

II. Fernão Lopes de Castanheda – Dějiny objevování a dobývání Indie Portugalci (*História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*)

1. Úvod

Dějiny objevování a dobývání Indie Portugalci (*História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*) od Fernãa Lopese de Castanheda jsou jednou z nejdůležitějších kronik zaznamenávajících skutky Portugalců v Orientu, jehož část v 16. století dobyli a ovládli. Ač svého druhu prvotina, vyznačuje se vysokými kvalitami a mnoho historiků považuje právě tuto Castanhedovu kroniku za nejupřímnější a nejobjektivnější vyličení dějin dobývání Indie Portugalci. Pro Castanhedu je skutečně příznačné úzkostlivé lpění na pravdivém a objektivním podání a faktografická popisnost bez nadneseného oslavování portugalských činů, což mu, jak uvidíme, přivodilo i určité potíže. V jeho Dějinách nalezneme i několik poutavých zeměpisných a etnografických popisů orientálních krajů, které poněkud kontrastují s jinak velmi střídmým až jednotvárným stylem jeho staré portugalštiny; Castanhedovy záznamy svou neosobností, monotónností a výčtovitým charakterem silně připomínají notářské zápisy. Také jeho portugalština je ve srovnání s Gasparem Correiou na starším vývojovém stupni a plně v duchu středověké prózy u něj převládá parataxe nad hypotaxí.

Dějiny objevování a dobývání Indie Portugalci představují přibližně 2 000 stránek kronikářských záznamů, které jsou občas proloženy popisy asijských měst a regionů. Castanheda dílo rozdělil do 10 knih, avšak 10. kniha se nedochovala a 9. kniha je pouze fragment; každá kniha se pak dále dělí na množství kapitol, většinou velmi krátkých. 1. kniha začíná prologem a první, zhruba třístránková kapitola celé kroniky, je nazvána O tom, jak král Dom João Portugalský, druhý tohoto jména, přikázal objevit Indii po moři a poté po souši (*De como el Rey dom Ioão de Portugal ho segundo deste nome mandou descobrir a India per mar & despois por terra*); jde převážně o popis cesty Pêra de Covilhã a Afonsa de Paiva. Poslední kapitola 9. knihy, a tedy celého dochovaného díla, shodou okolností též v rozsahu tří stránek, se jmenuje O tom, jak odjel Martim Afonso de Sousa do Indie jako její guvernér (*De como Martim Afonso de Sousa foi pera a India por governador dela*); v této závěrečné kapitole se píše o plavbě nastupujícího guvernéra Portugalské Indie Martima Afonsa de Sousa do Goy, kam připlul roku 1542, a v tomto roce tedy také Castanhedovy záznamy končí.¹

Jednotlivé Castanhedovy knihy začali tisknout v Coimbre známí mistři tiskaři João de Barreira a João Álvares. 1. vydání 1. knihy vyšlo 6. března 1551, 2. kniha vyšla 20. ledna 1552, 3. kniha 12. října 1552 a 4. a 5. kniha vyšly společně 15. října 1553.² Mezitím se společenství věhlasných tiskařů rozpadlo a zbývající knihy vytiskl již jen João de Barreira: 6. knihu 3. února 1554, 2. vydání 1. knihy 20. července 1554 (o rozdílnostech obou vydání viz dále), 7. knihu roku 1554 (měsíc a den nejsou v tiráži uvedeny) a 8. kniha byla vytištěna 26. srpna 1561 přičiněním Castanhedových potomků, neboť sám autor byl již po smrti.³ 31 kapitol 9. knihy, které představují pouze její fragment, vydal až v roce 1929 C. Wessels v nakladatelství Martinus Nijhoff v Haagu pod titulem *Lopes de Castanheda – História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses (1552–1561): Thirty-one chapters of the lost Livro IX*

rediscovered and now published for the first time (Třicet jedna kapitol ztracené IX. knihy, opět objevené a nyní poprvé vydávané).⁴ 10. kniha, jejíž rukopis se ztratil, nebyla publikována nikdy.

Castanhedovy Dějiny začaly být brzy překládány do cizích jazyků. V roce 1553 přeložil 1. knihu do francouzštiny Castanhedův známý Nicolau de Grouchy, francouzský humanista, který působil několik let na coimberské univerzitě.⁵ O rok později byla 1. kniha přeložena do kastilštiny⁶, v roce 1565 do němčiny. V roce 1578 byla 1. až 7. kniha přeložena do italštiny a roku 1582 byl pořízen překlad 1. knihy do angličtiny.⁷

2. Životopis Fernãa Lopese de Castanheda

Před vlastním rozbořem kroniky je třeba se seznámit s životem Fernãa Lopese de Castanheda, abychom tak lépe porozuměli jeho postojům a jeho dílu, abychom věděli, za jakých podmínek psal, v jakém prostředí se pohyboval a co jej utvářelo kulturně, společensky a politicky. Předem však musíme uvést, že přesný a úplný Castanhedův životopis není znám, neboť chybí potřebné údaje, zejména o jeho narození a mládí. Castanhedovi životopisci měli a mají značně omezené množství pramenů o životě tohoto kronikáře. Jde jen o několik dokumentů vztahujících se téměř výhradně k druhé polovině jeho života, jeho osobní poznámky obsažené v předmluvách k jednotlivým knihám Dějin a nejasné a mlhavé osobní narážky roztroušené v 7. a 8. knize v souvislosti s popisem událostí, jichž byl Castanheda přímým svědkem. V archivech královského kancléřství např. není jediný dokument, který by se k tomuto kronikáři vztahoval.⁸ Nejerudovanějším životopisem Fernãa Lopese de Castanheda byl Pedro de Azevedo. Castanhedovu životu se věnoval také Laranjo Coelho a známí portugalští historici Joaquim Veríssimo Serrão a Manuel Lopes de Almeida.⁹ V nejnovější době se Castanhedovi věnovala mladá portugalická historička Ana Paula Menino Avelar.

Vše nasvědčuje tomu, že Castanhedovi předci pocházeli z Kastilie, přesněji z Leónu či Galicie.¹⁰ Zde bylo příjmení Castañeda nebo Castañedo časté, zatímco v Portugalsku se o něm nenašla žádná zmínka. Castanhedovi předci přišli do Portugalska nejpravděpodobněji mezi lety 1475–1479, tedy v době portugalsko-kastilské roztržky vyvolané portugalským králem Afonsem V., který se oženil se svou neteří, D. Joanou Beltraneja (dcerou zesnulého kastilského krále Jindřicha IV.), a vznesl nárok na kastilský trůn. Předpokládá se, že důvodem odchodu rodiny Castanhedů do Portugalska byl fakt, že se v době portugalsko-kastilského soupeření o kastilskou korunu postavili na stranu Portugalska. Po uzavření míru v Alcáçovas 4. září 1479 se rozhodli usadit se v Portugalsku natrvalo. Kolem roku 1480 se již v Portugalsku narodil kronikářův otec Lopo Fernandes de Castanheda.¹¹

O narození Fernãa Lopese de Castanheda neexistují přesné zprávy. Znamý portugalický bibliograf 18. století Diogo Barbosa Machado rozšířil na základě studia rukopisu *Bibliotheca Portugueza* od Francisca Galvãa Maldonada teorii, že se Fernão Lopes de Castanheda narodil v Santarému jako nemanželské dítě.¹² Historik Joaquim Veríssimo Serrão pak z obsahu dopisu zaslaného Lopem Fernandesem de Castanheda králi Manuelovi roku 1512 vydedukoval, že se Fernão Lopes de Castanheda narodil kolem roku 1500.¹³ Obě tyto skutečnosti jsou dnes některými portugalickými historiky zpochybňovány, nejnověji např. Anou Paulou Menino Avelar. Ta na základě údajů z pozdějšího období Castanhedova života soudí, že se narodil o 8–12 let později. Jeho nemanželský původ pak zpochybňuje poukazem na to, jak se ve svých Dějinách vyjadřuje o svém otci, a také tím, že když spolu roku 1528 odjeli do Goy, byl tam

jeho otec jmenován soudcem; tato vysoká funkce by mu prý jen těžko dovolovala brát si s sebou nemanželského potomka.¹⁴

Otec Fernão Lopese de Castanheda, Lopo Fernandes de Castanheda, nabyl právnického vzdělání, pravděpodobně na univerzitě v Lisabonu, kde dosáhl hodnosti *licenciado*.¹⁵ Zastával různé soudcovské úřady, mj. úřad okresního soudce (*juiz de fora*) v Estremozu a Coimbře nebo úřad vrchního královského soudce (*corregedor do rei*) v Beíře. Před svým odjezdem do Indie působil v nezjištěné, pravděpodobně opět soudcovské funkci v Santarému. Pro svůj široký rozhled, hluboké znalosti a řečnické předpoklady býval pověřován uvítacími a oslavnými projevy na počest panovníků: v roce 1503 vítal v Coimbře krále Manuela a královnu Marii, v roce 1525 nebo 1526 krále Joãa III. a královnu Catarina v Santarému.¹⁶

Diogo Barbosa Machado uvádí, že mladý Fernão Lopes de Castanheda byl vzděláván v dominikánském klášteře v Santarému, který však opustil.¹⁷ Soudí se, že absolvoval nějaký kurs humanitních studií, neboť měl solidní znalosti z filosofie, historie a klasické literatury a občas se v jeho díle objeví také citace, např. Cicerona nebo Tita Livie.¹⁸ Jak již bylo uvedeno, mládí tohoto kronikáře je prakticky neznámé, a i když se o něm objevují stále nové údaje, jde o pouhé hypotézy a spekulace nepodložené žádným přesvědčivým důkazem.

Jistě se ví až to, že 18. dubna 1528 odplul spolu s otcem do Indie. Plavili se s flotilou nového nastupujícího guvernéra Nuna da Cunha (1529–1538)¹⁹ – šlo o velkou flotilu o 11 lodích a 2 500–3 000 mužích.²⁰ Mezi účastníky byli i guvernérovi bratři Simão da Cunha a Pêro Vaz da Cunha, pozdější indický guvernér Garcia de Sá (1548–1549) nebo ostřílený a zkušený mořeplavec António de Saldanha, později portugalský velvyslanec na dvoře španělského krále a císaře Karla V. Oba Castanhedové se plavili právě na lodi Antónia de Saldanha, která byla spolu s lodí Garcii de Sá jedinou, která doplula do Indie v témže roce (navzdory tomu, že obě lodě byly vystaveny těžkým zkouškám, o čemž se Castanheda ve svých Dějinách zmiňuje). Stalo se tak 24. října 1528 (Saldanhova loď připlula do Bhatkalu, asi 200 km jižně od Goy, odkud pokračovala do Kočinu), loď Garcii de Sá připlula již 17. října.²¹ Zbytek flotily měl nelehkou plavbu. V důsledku bouří se mnoho lodí potopilo, loď Nuna da Cunha se ztratila, a tak nový guvernér doplul do goanské zátoky až 23. října 1529. Úřad guvernéra pak převzal 18. listopadu 1529.²²

Hned po příplutí do Goy se Lopo Fernandes de Castanheda pustil do výkonu funkce, do které byl jmenován. Šlo o funkci soudce města Goa (*ouvidor da cidade de Goa*), která byla právě zřízena. Do té doby existovala jen funkce generálního soudce Indie (*ouvidor geral da Índia*), která dávala soudci soudní pravomoc nad celou Portugalskou Indií. Pro svou nezávislost a nestrannost, kterou Lopo Fernandes de Castanheda projevoval při řešení sporů, byl některými Portugalci, kteří pociťovali ohrožení svých zájmů, občas kritizován, jinak však byla jeho činnost velmi kladně hodnocena, např. goanským Senátem. V roce 1530 byl Nunem da Cunha na krátkou dobu jmenován dokonce generálním soudcem Indie a v letech 1530–1532 zastával úřad finančního intendanta (*vedor da fazenda*). V roce 1532 se také vrátil do Portugalska a v roce 1554 již nežil.²³

Co však dělal ve svých začátcích v Indii Fernão Lopes de Castanheda? Zdá se, že podle přání svého otce tam měl pokračovat ve studiu na stipendium poskytované královskou mocí nemajetným studentům.²⁴ Z neznámých důvodů však tento záměr nevyšel, a tak po příplutí do Goy žil Fernão Lopes z ubohé gáže 3 cruzada měsíčně.²⁵ Je velmi pravděpodobné, že pomáhal svému otci s jeho úředními povinnostmi a snad ještě působil jako písař kdesi v portugalské administrativě v Goe. Zároveň však byl v případě nutnosti povinen, stejně jako všichni ostatní pracovníci portugalské správy, účastnit se vojenských akcí, ať námořních či pozemních. Proto mají jeho Dějiny takovou hodnotu, neboť se místy zakládají na osobním svědectví bystrého a objektivního pozorovatele. Sám Castanheda píše:

„ ... tuto historii ... jsem se nedozvěděl ve svém domě ani jsem ji písemně nezjišťoval od těch, kteří ji znají, protože by mně neodpověděli tak, aby mě to uspokojilo ... Ale jel jsem ji poznat do Indie, prožil během cesty zuřivě a strašně bouře: v nich jsem se viděl blízko smrti a v utrpení velkého hladu a ještě větší žízně jsem nedoufal v život. A tam, v tisíci nebezpečích, v bezpočtu strašných bitev, kde ke slovu přicházela děla a ručnice, jsem poznal pravdu, kterou jsem vylíčil ... Neboť jsem viděl bouře, viděl jsem bitvy na moři i boje na zemi, viděl jsem, jak se lodě tříštily na kusy, viděl jsem bořit zdi a vítězit nad nepřáteli a mluvím pod dojmem toho všeho ...“

(„ ... *esta historia ... a não soube em minha casa, nem a mãey pregutar por escripto aos que a sabião, porque me não respõdeffem como facertasse ... Mas que a fuy saber â India passando na viagê brauas, & terriueis tormêtas: com q̃ me vi perto da morte & sem esperãça da vida cõ trabalhos de grande fome & de muyto mayor sede. E lâ com mil perigos, em muy espantofas peleias de bõbardadas & espingardas sem conto: E antrelas soube eu a verdade do que auia descreuer ... Porque vi tormentas, vi batalhas no mar & peleias na terra, & espedaçar nauios, & bater muros & vècer a ãmigos, & falo como esprementado ...*“) ²⁶

Fernão Lopes de Castanheda měl možnost seznámit se s řadou více i méně známých postav Portugalské Indie té doby. Jelikož se do Indie plavil na lodi Antónia de Saldanha, poznal tohoto významného portugalského mořeplavce, jehož navigační schopnosti během bouří a nepříznivých větrů neopomněl ve svých Dějinách vyzdvihnout. Ještě v říjnu 1528, kdy pokračoval na Saldanhově lodi z Bhatkalu do Kočinu, se setkal na moři s lodí tehdejšího guvernéra Lopa Vaze de Sampaio, který plul z Kočinu do Dabulu. Guvernér se se Saldanhou vrátil do Kočinu, kde ho Saldanha informoval o tom, že jej přijíždí vystřídat Nuno da Cunha. V lednu 1529 se pak společně vydali do Goy. K Lopovi Vazovi de Sampaio pojal Castanheda velké sympatie, vyzdvihoval jeho lidské i politické kvality, a to i po jeho zatčení Nunem da Cunha a zbavení funkce na podzim roku 1529.²⁷ Poznal i Dioga da Silveira a samostatnou kapitolu tvoří jeho vztah k Nunovi da Cunha, jehož celou vládu v Indii (1529–1538) osobně zažil a kronikářsky zvláště podrobně zaznamenal. Vztahu Fernão Lopes de Castanheda – Nuno da Cunha se budeme věnovat podrobněji na konci tohoto oddílu.

V roce 1531 se Castanheda účastnil obléhání Diu, které vedl právě Nuno da Cunha.²⁸ Předpoklady k tomuto obléhání však vytvořil předchůdce Lopo Vaz de Sampaio. Castanheda se účastnil i známé krvavé řeže na ostrově Bétele (též Bete či Beth), který představoval jakési předpolí obrany Diu a kde Portugalci po zuřivém boji dosáhli vítězství. Bylo zde tolik obětí, že se ostrovu začalo říkat ostrov Mrtvých (*Ilha dos Mortos*). Pak byl Castanheda přímým svědkem neúspěšného obléhání Diu, a to společně – což je zajímavé – s Gasparem Correiou.²⁹ Toto obléhání Castanheda podrobně popisuje, včetně nejurputnějšího, dvanáct hodin trvajícího boje 14. února 1531. Jeho popis tohoto obléhání je neobyčejně živý, v duchu své objektivity však nezamlčuje ani chyby, kterých se dopustil Nuno da Cunha (příliš dlouhé zdržení v Chaulu a na ostrově Mrtvých, což umožnilo vojenské i námořní posílení Diu). Vyslovuje také názor, že krvavá bitva na ostrově Mrtvých a urputný odpor obránců Diu oslabily morálku Portugalců.

V dalších letech působil Castanheda jako písař v Goe. Měl přitom několik možností poznat i jiné oblasti Orientu ovládané Portugalci, kam ve své funkci písaře doprovázel guvernéra Nuna da Cunha. O tom, kdy se z Indie vrátil do Portugalska, se dlouho nevědělo, neboť sám Castanheda na to nikde nedal jasnou odpověď. Dnes se přijímá údaj kronikáře Dioga do Couto, který roku 1602 napsal, že Fernão Lopes de Castanheda odjel z Indie kolem roku 1538, po smrti Nuna da Cunha a šest let po odjezdu svého otce, Lopa Fernandese de Castanheda.³⁰ Do vlasti se vrátil chudý a rozčarovaný. V Dějinách jasně píše, že v Indii nedosáhl hmotného bohatství, nýbrž:

„A bohatství, kterého jsem tam svou prací dosáhl, bylo velmi osobité poznání toho, co do té doby vykonali Portugalci v objevování a dobývání Indie ...“

(„*E a riqueza que lá trabalhey por alcãçar, foy faber muyto particularmente o que ate aquele tempo fizerão os Portugueses no descobrimento & conquista da India ...*“)³¹

Přestože napsal vynikající kroniku, do Indie neodjížděl jako kronikář, takže neměl plat oficiálního kronikáře a nikdo mu také neproplácel náklady spojené s jejím sepisováním. Tato kronika vznikla čistě z Castanhedovy soukromé iniciativy. V prolozích v prvním i druhém vydání jeho 1. knihy si smutně stýská nad tím, že ač Dějinám věnoval dvacet nejlepších let života, mnoho úsilí a prostředků, nedostalo se mu žádné odměny.

O Castanhedově životě po návratu do Portugalska máme zprávy až od roku 1545. V tomto roce, přesně 25. září, jej João III. jmenoval do funkce pedela Fakulty svobodných umění univerzity v Coimbre (sem byla univerzita přemístěna z Lisabonu roku 1537). Stejně jako jiným pedelům, i Castanhedovi byl přiznán roční plat deset tisíc realů.³² Ve jmenovacím dekretu, který podepsal João III. v Évoře, je kromě popisu práce a záruk klidného života nového pedela jedna velmi zajímavá zmínka. V tomto dekretu, adresovaném rektorovi a hodnostářům univerzity, se o Castanhedovi píše jako o „*estudante dela*“, tj. „jejím studentovi“. I když nejsou k dispozici žádné další údaje, které by Castanhedovo studium v této době potvrzovaly, na základě tohoto královského dekretu se dnes předpokládá (o Castanhedovi jako studentovi se v něm hovoří několikrát), že po svém návratu z Indie a před jmenováním pedelem (tj. mezi lety 1538–1545) pokračoval ve svých přerušených studiích, a to právě na coimberské univerzitě. Soudí se, že jeho dobrá pověst na univerzitě přispěla k jeho jmenování pedelem, a připouští se, že mohl složit nějaké zkoušky ještě v době, kdy již zastával funkci pedela.³³

Krátce po svém jmenování pedelem byl Castanheda jmenován do dalších dvou funkcí, a sice do funkce strážce archivu a strážce knihovny univerzity. Došlo k tomu 5. listopadu 1545, ale obě funkce skutečně převzal až 23. července 1547; za tyto dvě funkce dostal dalších šest tisíc realů, takže spolu s platem pedela měl příjem šestnáct tisíc realů ročně.³⁴ Od března 1547 však měl na starosti i správu univerzitní tiskárny, za což požádal v červnu téhož roku o další plat.³⁵ Univerzita mu však nakonec za služby prokázané v souvislosti s tiskárnou přiznala jen jednorázovou odměnu dvou tisíc realů, která Castanhedu neuspokojila.³⁶ Obrátil se proto přímo na panovníka. Zaslal mu dopis, kde si stěžoval na nízký plat neodpovídající množství vykonávané práce, poukazoval především na velké pracovní zatížení spojené s úřadem strážce univerzitního archivu a knihovny, zmiňoval zodpovědnost spojenou se správou tiskárny, a dosáhl svého. João III., který věnoval Castanhedovi zvláštní pozornost, mu svým výnosem z 13. března 1548 přičkl další čtyři tisíce realů ročně za práci navíc.³⁷ Měl tedy celkem dvacet tisíc realů ročně, což byl v té době více než slušný příjem.

Castanheda přicházel ve své funkci pedela Fakulty svobodných umění coimberské univerzity často do styku s představiteli Královské koleje svobodných umění (*Colégio Real das Artes*)³⁸, což vedlo mezi některými portugalskými historiky k mylnému názoru, že byl Castanheda pedelem i této instituce.³⁹ 5. října 1548 požádal Castanheda z titulu strážce archivu univerzitní radu o to, aby mu předala všechny spisy písařů starší tří let.⁴⁰ Rada Castanhedovi přislíbila vyhovět, ale nakonec s poukazem na to, že je třeba uvést konkrétní písemnosti, o které má zájem, upadl tento požadavek nadlouho v zapomnění. Nezdarem skončila také Castanhedova snaha stát se kromě pedela Fakulty svobodných umění i pedelem na Právnické fakultě. 3. listopadu 1548 požádal univerzitní radu o jmenování do této funkce, která byla právě neobsazena.⁴¹ Rada Castanhedu do funkce pedela Právnické fakulty sice jmenovala, avšak jmenování muselo být potvrzeno králem. A zde João III., jinak Castanhedovi nakloněný, souhlas nedal. Již dříve totiž vydal výnos, jímž udělil bývalému pedelovi Manuelovi Nunesovi Ribeiropi právo, aby tuto funkci vykonávali jeho potomci.⁴²

V roce 1550, mezi 6. a 11. listopadem, navštívil univerzitu v Coimbre král João III. Castanheda byl prokazatelně přítomen na recepci uspořádané na královu počest.⁴³ V roce 1551 pak pro Castanhedu začíná nejdůležitější období: vychází totiž 1. kniha jeho Dějin, která je věnována právě Joãoovi III. Castanhedovi nastává pracovní velmi náročné období trvající až do roku 1554, kdy vyšlo prvních 7 knih jeho Dějin (1. kniha ve dvou vydáních); kromě svých povinností na univerzitě je značně zaneprázdňen právě záležitostmi kolem tisku své kroniky.

Castanhedovo jméno se několikrát vyskytlo i v souvislosti s tehdy začínajícími inkvizičními procesy (inkvizice byla v Portugalsku zřízena v roce 1536). V roce 1550 vystupoval jako svědek nejvyššího představitele Královské koleje svobodných umění, João da Costa, obviněného z kacířství, o rok později ho pak jistý Marcial de Gouveia, obviněný z toho, že neuznává zpovědní obřad, označil za jednoho z donašečů.⁴⁴ Castanhedův postoj k inkvizici a protireformaci není vůbec jasný. Do prologu k prvnímu vydání 1. knihy zařadil oslavnou pasáž na Tovaryšstvo Ježíšovo, kde zdůraznil jeho misionářskou činnost v Orientu, ale v prologu ke druhému vydání 1. knihy z roku 1554 již není o Tovaryšstvu Ježíšovu ani zmínka. Proč, o tom se vedou pouze dohady. V této souvislosti stojí jistě za zmínku zajímavá skutečnost, a to ta, že Castanheda oslavil svého kronikářského současníka Damiãa de Góis v době, kdy byl nařčen ze sympatií k myšlenkám Erasma Rotterdamského. Castanheda též udržoval přátelské styky s tzv. „mistry bordeauxskými“, převážně francouzskými učiteli působícími na Královské koleji, kteří šířili renesanční humanistickou filosofii a kteří se po zavedení inkvizice stali jednou z pronásledovaných skupin.⁴⁵ K této skupině patřil i Nicolau Grouchy, který roku 1553 přeložil 1. knihu Dějin do francouzštiny a s nímž se Castanheda poměrně dobře znal.

Pokud jde o Castanhedovy rodinné poměry, víme, že měl děti, ale nic přesného o nich není známo; totéž platí o jeho manželce. I v tomto ohledu se pohybujeme pouze v rovině spekulací a nedostatečně podložených údajů. To, že měl děti, vyplývá z výnosu krále z 15. července 1556, na základě kterého bylo kronikáři slíbeno, že některou z jím zastávaných funkcí na univerzitě bude mít po něm zajištěnu jeden z jeho potomků.⁴⁶ Jako o Castanhedově synovi se mluvilo o jistém Ruii Fernandesovi de Castanheda, studentovi práv na coimberské univerzitě. V dochované univerzitní dokumentaci jsou o něm dvě zmínky. 2. října 1556 vystoupil jako ručitel za jistého Benta Toscana, který se chystal předložit závěrečnou práci z jednoho předmětu. Stanovy totiž uváděly přesné požadavky, jak má být zvolené téma zpracováno, a v případě, že tyto požadavky dodrženy nebyly, bylo třeba zaplatit pokutu 20 cruzadů – proto ona funkce ručitele.⁴⁷ 16. března 1557 se pak jeho jméno objevuje v dokumentaci podruhé, tentokrát mezi skupinou studentů 6. ročníku práv, kteří se přihlásili k závěrečným zkouškám.⁴⁸

Nelze tvrdit, že Rui Fernandes de Castanheda je synem Fernãa Lopese de Castanheda, i když Pedro de Azevedo se to pokoušel dokázat. Na základě studia starého rukopisu ze 17. století vypracovaného na podkladě archivů města Santarém došel k závěru, že Rui Fernandes de Castanheda vystudoval práva, k 27. červenci 1562 působil jako okresní soudce (*juiz de fora*) v Coimbre, k 8. listopadu 1576 jako soudní rada Nejvyššího civilního soudu (*desembargador da Casa do Cível*) a 13. května 1586 zemřel.⁴⁹ Azevedovo datum úmrtí Ruii Fernandes de Castanheda však vyvrátil Manuel Lopes de Almeida, který zjistil, že ještě začátkem ledna 1587 tento soudce žil a vykonával funkci soudce v Lisabonu.⁵⁰ K tomu, že je tento soudce synem Fernãa Lopese de Castanheda, zaujímá Manuel Lopes de Almeida rezervované stanovisko. Píše, že existence rodiny Castanhedových v Santarému v 16. století může snad dávat důvod pro domněnky o pokrevním příbuzenství mezi historikem Fernãem Lopesem de Castanheda a právníkem Ruiem Fernandesem de Castanheda, ale tvrdit, v jakém byli příbuzenském vztahu, je podle něj troufalé.⁵¹

O dalších Castanhedových dětech víme pramálo. Je známo, že vydaly 8. knihu Dějin v roce 1561, dva roky po smrti svého otce. Diogo Barbosa Machado uvádí, že jeden z Castanhedových potomků, syn Cirico, tvrdil, že vlastní rukopis zvaný Kniha rytířstva (*Livro das Cavallarias*), jehož autorem je prý jeho otec, tedy sám kronikář Fernão Lopes de Casta-

nheda, který měl napsat ještě před svými Dějinami. Tento rytířský román skutečně existuje, není ale jisté, zda je jeho autorem opravdu Fernão Lopes de Castanheda – připouští se to však. Přestože si Castanheda zakládal na historické metodě práce a přesných faktech, nebylo by divu, kdyby jej exotické prostředí Orientu svedlo k napsání hrdinské rytířské prózy, tak jako tomu bylo např. v případě kronikáře Joãa de Barros a jeho rytířského románu Kronika o císaři Clarimundovi (*Crónica do Imperador Clarimundo*).

Vraťme se však ještě k závěru Castanhedova života. V době, kdy bylo vydáváno prvních 7 knih jeho Dějin (tedy v letech 1551–1554), je o něm poměrně málo zpráv, už proto, že se nemohl plně věnovat svým povinnostem na univerzitě – právě dochovaná univerzitní dokumentace je totiž hlavním zdrojem zpráv o jeho životě. Univerzitní povinnosti opět plně přebírá roku 1555. Právě v tomto roce přikázal João III. slavnému humanistovi Diogovi de Teive, tehdy nejvyššímu představiteli Královské koleje svobodných umění, aby tuto instituci předal provinciálovi Tovaryšstva Ježíšova, P. Diogovi Mirãovi.⁵² Zároveň král nařídil, aby byly pod správu strážce univerzitního archivu, tedy Fernãa Lopese de Castanheda, převedeny nejen veškeré kolejní dopisy, záznamy a tiskoviny, ale také veškeré zařízení kolejní kaple, včetně stříbrných ozdob.⁵³

Již bylo uvedeno, že roku 1548 Castanheda neúspěšně žádal o vydání univerzitních písemností pro jím spravovaný univerzitní archiv. Teprve roku 1555, po opakované Castanhedově žádosti, tuto záležitost znovu otevřel tehdejší rektor univerzity Afonso do Prado. Svolaaná univerzitní rada rozhodla, aby se Castanheda obrátil na bývalého rektora Dioga da Murça, který měl písemnosti v držení. Ten se však k vydání písemností nijak neměl. Odvolával se na dekret Joãa III., kde panovník nařizoval, aby za prvé byly vyrobeny skříně pro skladování univerzitní dokumentace, za druhé aby po dobu, než budou skříně vyrobeny, opatroval dokumentaci Diogo da Murça, a za třetí aby poté, co budou skříně vyrobeny, byl uvědoměn panovník, který určí, jak má být dokumentace opatrována.⁵⁴

Spory mezi Castanhedou a Diogem da Murça o dokumentaci trvaly až do roku 1557. 22. června 1557 byl vydán královský dekret, který Diogovi da Murça, tehdy nejvyššímu představiteli Koleje sv. Pavla (*Colégio de São Paulo*), nařizoval, že má dokumentaci týkající se univerzity skladovat ve své koleji.⁵⁵ Teprve 12. listopadu 1558 nové královské nařízení stanovilo, aby Diogo da Murça, již velmi starý, předal jím drženou dokumentaci univerzitě.⁵⁶ Tak se i stalo, ale brzy nato Fernão Lopes de Castanheda zemřel. Dva poslední známé záznamy o Castanhedově působení ve funkci pedela na Fakultě svobodných umění univerzity v Coimbře jsou z 10. dubna a 2. listopadu 1557.⁵⁷ V prvním případě byl Castanheda na zasedání univerzitní rady obviněn nespokojenými studenty, že požaduje vyšší poplatky za studium, než jak je uvedeno ve stanovách.⁵⁸ V druhém případě pak Castanheda na zasedání rady předal petici studentů teologie nesouhlasících s odchodem teologa Marcose Romeira z univerzity.⁵⁹

Posledních zhruba 17 měsíců před smrtí nemáme o Castanhedovi žádné zprávy, ať jako univerzitním funkcionáři, historikovi či spisovateli. Fernão Lopes de Castanheda zemřel 23. března 1559.⁶⁰ Podle Dioga Barbosy Machada byl pohřben ve farním kostele sv. Petra v Coimbře a Manuel Lopes de Almeida cituje ve své předmluvě k Dějinám objevování a dobývání Indie Portugalci i Machadem uváděný epitaf na jeho hrobě:

„Zde leží Fernão Lopes da Castanheda, první spisovatel Dějin objevování Indie, který zesnul 23. dne měsíce března roku 1559.“

(„*Aqui jaz Fernão Lopes da Castanheda, escritor primeiro da Historia do descobrimento da India, o qual falleceo aos 23. dias do mez de Março de 1559.*“)

Takto tedy vypadal život velkého historika a pedela Fakulty svobodných umění coimberské univerzity, Fernãa Lopese de Castanheda. S univerzitou byl velmi těsně spjat: vykonával na ní několik funkcí, poznal mnohé její rektory, zažil řadu významných událostí, které se tam

v době nastupující protireformace odehrály, zažil založení Královské akademie svobodných umění, byl svědkem prvních inkvizičních procesů a měl i možnost osobně na univerzitě přivítat svého krále a příznivce Joãa III. Stále se spekuluje o tom, zda Castanhedovi k jeho mnoha funkcím na univerzita a dvojnásobně vyššímu platu, než jaký byl v té době obvyklý, nepomohly nějakým způsobem jeho zásluhy v Indii, jeho blízkost k Nunovi da Cunha či styky jeho otce s některými významnými exponenty portugalské moci té doby. Ale ať tomu bylo jakkoli, zanechal nám tento především historik vynikající Dějiny objevování a dobývání Indie Portugalci, k jejichž vlastnímu rozboru jsme se tímto dostali.

3. Kronika jako forma oslavy velikých činů

Castanhedovy Dějiny jsou historiografickým dílem zaznamenávajícím portugalskou přítomnost v Orientu. Pro dílo je příznačná snaha objektivně a pravdivě podat epochu objevování a dobývání asijských (ale zčásti i afrických) krajů Portugalci, přičemž Castanheda si tento objektivní pohled zachoval i pokud šlo o skutečně významné portugalské úspěchy, jak uvidíme např. při podrobnějším rozboru pasáží věnovaných Afonsovi de Albuquerque. Jestliže je však pro Castanhedu – historika na jedné straně charakteristická historická preciznost, pravdivost a ve srovnání s Gasparem Correiou i určitá monotónnost a výčtovitost, na straně druhé se přece jen v jeho literárních postupech, technice a stylu odráží ona jakási vize celého portugalského působení na Východě, která byla v různě modifikovaných podobách stále ještě zakořeněna v celé tehdejší portugalské společnosti, i když v době, kdy Castanheda začíná vydávat své Dějiny, byly již v Portugalské Indii evidentní četné obtíže a příznaky blížící se krize.⁶¹

Objevování nových horizontů si žádalo odpovědi na mnohé otázky. Výzvy a množství otázek kladl nejen známý svět, ale i svět neznámý. Proto vznikala řada exotických, většinou fantastických vyprávění, která vycházela vstříc rostoucímu zájmu o cizí kraje a tamní obyvatelstvo, s nímž se začali Evropané dostávat do styku. Jen namátkou vzpomeňme tzv. Knihy divů, které na konci středověku kolovaly po celé Evropě a které svými exotickými náměty upoutávaly bezpočet čtenářů. Po objevení mysu Dobré naděje Bartolomeem Diasem roku 1488 vzniklo v Portugalsku několik fantastických vyprávění o tom, co se nachází za tímto mysem; vzpomeňme slavnou postavu obra Adamastora (kterou Luís de Camões zařadil do svých Lusovců), fantastická vyprávění Pompónia Mely, která inspirovala Duarte Pacheca Peireiru, a další zkazky.

Avšak po dosažení nových krajů, o kterých se dosud jen fantazirovalo a spekulovalo, fantazírování přestává a aktuální se stává otázka, jak nejlépe zachytit nově objevenou realitu. Portugalci, kteří začali objevovat a dobývat orientální přímořské oblasti, tento nový svět nejrůznějšími formami popsali v řadě děl; nejdůležitější z nich jsou uvedena v předešlém oddílu. Řadu z těchto děl napsaly významné osobnosti, které se na dobývání nových území podílely. Ale pokud jde o klasickou kroniku, tu napsal jako první právě Fernão Lopes de Castanheda. Castanheda je prvním, kdo zachytil dobývání Indie z přísně historického hlediska. Dobyání Indie přitom pojal jako výsledek kolektivního úsilí a celou jeho kronikou se vine jako nit snaha lépe poznat nově objevený svět. Samozřejmě, že i Castanheda chtěl dobytí Indie Portugalci oslavit (k čemuž portugalské literáty vyzýval básník a kronikář Garcia de Resende). Epickou báseň, která se k tomuto účelu většinou používala, se však Castanheda rozhodl nahradit kronikou. Jelikož šlo o první portugalskou kroniku zachycující dění v Portugalci ovládaných částech Orientu, čelil samozřejmě Castanheda všem nesnázím spojeným s jakoukoli prvotinou. Při stanovování modelu vyprávění vyšel z dřívějších portugalských kronik a přihlédl i k an-

tické historiografii, při shromažďování pramenů a faktických podkladů byl pak odkázán na svou píli, ochotu cestovat, zkoumat, vyhledávat a zaznamenávat, a takto získané poznatky pak pečlivě a objektivně vyhodnocoval.

4. Pojetí historie a poslání historika

Zdá se, že v portugalském kulturním světě 16. století se střetávaly dva historiografické proudy: proud petrarkovský a proud ciceronovský. Petrarkovský proud se zabýval známými fakty a jejich vývojem, přičemž se snažil stanovit rozdíly mezi přítomností a minulostí. Historie v tomto podání tak nabývala didaktického charakteru. Naproti tomu ciceronovský proud soustřeďoval veškerou pozornost na člověka. Snažil se o porozumění vývoji člověka a jeho povahy. V tomto pojetí se pak jevily rozdíly mezi minulostí a přítomností jako málo významné. Fernão Lopes de Castanheda obě pojetí propojil. Zabýval se lidskou povahou a zároveň také věnoval pozornost aktérům portugalské zámořské expanze – jak šlechticům, tak obyčejným námořníkům – a jejich historickým činům, na pozadí čehož vyvstává v jeho díle protiklad přítomnosti a minulosti. Takto tedy dostávají i Castanhedovy Dějiny pedagogický a didaktický charakter.

V Castanhedově době usilovali kronikáři o vytvoření a předání jakéhosi kolektivního historického povědomí. Za tímto účelem bylo nutné poznat a shromáždit co největší množství fakt, třebaže šlo o fakta z nedávné minulosti. Popis minulosti spočíval v hledání příčin a důsledků událostí. Pro každého kronikáře se tak stávalo nutností vymezit si svůj model „přenosu“ historie, definovat pojem historie a nalézt své vlastní metody historické práce.

Svou metodologii práce a pojem historie vyložil Castanheda nejlépe v prolozích k 1. a 4. knize. Zmiňuje i to, co ho při psaní ovlivňovalo, z čeho vycházel a co na něj působilo. V těchto prolozích, adresovaných panovníkům a vládčům království, se projevuje úroveň a kultura autora. Castanheda se obrací k panovníkům proto, že zastává názor, že znalost historie jim pomůže v jejich vladařském rozhodování – čím lépe budou znát historii, tím budou mít širší rozhled a budou moudřejší, což ve svém důsledku povede k lepší vládě. V těchto prolozích se také projevuje důstojnost, vhodnost zvoleného žánru a starost o morální vyznění celého poselství. V prologu k 1. knize Castanheda píše:

„... a aby se [vládce] naučil tyto věci, nemá lepšího vychovatele než historii, neboť která nauka, které učení, která moudrost by zajistila dobrou vládu nad věcí veřejnou jak v době míru, tak ve válce, kdyby historie zkušeně nevyučovala příkladům, jichž je mnohem více než kolik může člověk během svého života zažít, ať by byl jakkoli dlouhý, a proto všichni slavní vládci, jak barbarští, tak řečtí a latinští, tolik tíhli ke čtení o historii. A protože je historie pro vládce tak nezbytná, zejména historie jejich předchůdců, z nichž je mnohem lepší brát si příklad než z cizinců, byla zavedena zvyklost, že v královstvích měli kronikáře, kteří věrně a osobitě zapisovali skutky králů jak v době míru, tak ve válce, a také zvyky a vlastnosti, které měli, aby zůstaly zachovány jako návod pro jejich následníky, aby tito věděli, v čem je mají následovat a čeho mají být pamětlivi.“

(, ... & pera que aprenda estas cousas não tẽ melhor preceitor q~ a historia, porque? que doutrina q~ discricão q~ prudẽcia ha pera boa governança da Republica affi na paz como na guerra que a historia não insine com experiẽcia de exemplos, que sam muito mais do que hũ homẽ pode ver em sua vida por mais comprida q~ seja, & porisso todos effes princepes famofos affi Barbaros como Gregos & Latinos forão tã dados a ler historias. E por a historia

*fer tão necessaria aos principes especial as de seus antecessores de q̃ muito melhor hão de tomar exemplo q̃ dos estrangeiros foy intituido q̃ nos reynos ouueffe cronistas que fiel & particularmente screueffem os feitos dos Reys affi na paz como na guerra & os costumes & qualidades que teuerão, pera que ficaffem por regimêto de seus subceffores que vißsem q̃ os auião de seguir & do que se auião de goardar.“)*⁶²

Kromě portugalských historiografických vzorů vycházel Castanheda především z římských a řeckých historiků, zejména z Tacita a Tita Livia, a také z historizujícího básníka Homéra. Obdivoval též řečnické umění Cicerona. V souladu s názory právníků 16. století Castanheda vždy zastával již zmiňovaný názor, že vládce by měl být obeznámen s historií, zejména s historií svých předků, což je dobře patrné z výše uvedené citace. Castanheda také např. sdílí názor významného právníka své doby, Antónia de Beja, který soudí, že umění a příklady předků pomáhají vladaři dobře vládnout bez toho, že by musel sahat k represivním opatřením.⁶³ Historie v Castanhedově podání je pro člověka svědectvím a příkladem. Zkušenost získaná znalostí minulosti má vliv na rozhodování vládce a zamezuje tomu, aby se opakovaly chyby. Čas, který vládce stráví studiem historie, přinese plody v podobě moudré vlády.⁶⁴ Castanheda je portugalským a vlasteneckým historikem, který však za všech okolností hledá pravdu. Historie je pro něj též učitelkou života. V prologu ke 2. knize píše jasně:

„... v historii se vyskytují nejlepší příklady, jaké mohou být, pro každé období života ...“
(„... nas historias se achão os melhores exemplos que podem ser pera qualquer estado de vida ...“)⁶⁵

Castanheda se domníval, že v historickém vyprávění je nejdůležitější vytvořit co nejúplnější seznam všech událostí; takto zůstanou historická fakta zachována. Castanheda se totiž obával, aby neupadly v zapomnění činy Portugalců vykonané za vlády králů Manuela a Joãa III., což by se podle jeho názoru mohlo stát, kdyby nenapsal své Dějiny.

5. Domácí a antické vzory

Pokud jde o pojetí historického projevu, sloužil Castanhedovi jako vzor Gomes Eanes de Zurara. Ten při sepisování Kroniky o dobytí Ceuty studoval různé kroniky a historické prameny a vycházel z vlastních zkušeností ze severní Afriky. Také Castanheda studoval při práci na Dějinách různé historické dokumenty a rukopisy, a řadu míst a událostí, o kterých psal, měl možnost sám poznat, resp. prožít; jeho dílo také má charakter svědectví. Při popisování první plavby Vasca da Gama vycházel stejně jako jiní kronikáři 16. století z Popisu cesty Vasca da Gama od Álvara Velha. V této souvislosti stojí za zmínku zajímavý postřeh velkého znalce portugalského mořeplavectví, Luíse de Albuquerque, který napsal: „Fernão Lopes de Castanheda se o Popis [Álvara Velha] nejen opíral, ale dokonce z něj opsal celé odstavce.“⁶⁶ Autentičnost Castanhedova vyprávění pak umocňuje časté užívání výrazu „viděl jsem“ a vůbec 1. slovesné osoby. Castanheda různé dokumenty a materiály nejen pročetl, ale také je vzájemně konfrontoval, stejně jako myšlenky a názory, které vyslechl, a to s jediným cílem: podat události tak, aby se co možná nejvíce blížily pravdě.

Jak již bylo uvedeno, Castanhedova erudice se projevuje především v prolozích k jednotlivým knihám Dějin. V těchto prolozích je také patrné, jaký vliv měli na Castanhedu antičtí velíkáni. Ve výstavbě textu sledoval ciceronovský model – někde jako by přetvářel a upravoval

Ciceronovy otázky. Ovlivnil ho především Ciceronův spis Tuskulské hovory (*Tusculanae disputationes*), který byl v 16. století hojně čten. Z Cicerona vychází ideologický obsah prologů, vymezení disciplín, chvála zásluh každého jednotlivce a filosofická reflexe nad přispěvkem každého takového jednotlivce ke zdokonalení člověka. V Castanhedově vyprávění je však patrný ještě jeden rys, tolik ceněný humanisty, a sice kladení umění a zbraní na stejnou úroveň. Castanheda přitom neopomene připomenout vládcům, aby náležitě podporovali konání skutků pro vlast:

„... jestliže [vládci] nebudou podporovat poctami a přízní dobré věci, které jejich poddaní vykonávají jak ve zbraní, tak v písemnictví, jakož i všechny další ctnostné služby, kterými je věc veřejná oslavována, nebude žádný člověk, který by je konal, ani který by se jimi řídil ...“

(„... *e eles não fauorecerem com hõrras & merces as boas coufas que seus vassallos fazem, affi nas armas, como nas letras: como em qualquer outro genero de officios virtuosos com que a republica he ilustrada, não auerá nhũa peffoa que se de a eles, nem os figa ...*“)⁶⁷

Již bylo zmíněno, že Castanhedu ovlivnila mj. tvorba Tita Livie a Homéra, kteří jsou v prolozích několikrát zmíněni. Portugalský kronikář byl činy svých krajanů v Indii natolik nadšen, že neváhal napsat:

„... to, co Portugalci vykonali při objevování a dobývání Indie, jsou takové hrdinské činy, že svou velikostí, věhlasem a úžasem v mnohém předčí činy, o nichž psali Titus Livius a Homér.“

(„... *o que os Portugueses fizerão no descobrimento & cõquista da India ferem as façanhas tays, que em grandeza, fama & admiração, teuerão muyta auãtagem ás q~ escreuerão Tito liuio & Homero.*“)⁶⁸

Nepřímý vliv měl na Castanhedu i řecký filosof a učenec Plútarchos. Je to dáno mj. tím, že v Castanhedově době byl na coimberské univerzitě tento Řek podrobně studován.⁶⁹ Například pasáž o Alexandru Velikém, která je uvedena v prologu ke 3. knize, převzal Castanheda z Plútarchových Srovnávacích životopisů.

Postava Alexandra Velikého, kterou Castanheda ve svých prolozích zmiňuje víckrát, byla u humanistů 16. století velmi populární. Alexandr Veliký sloužil jako příklad krále, který byl schopen nejen úžasných vojenských činů, ale který byl také velmi dobře obeznámen s uměním a literaturou (zásluhou svého vychovatele, geniálního Aristotela). Proto byl Alexandr předkládán soudobým vládcům jako příklad hodný následování.

V Castanhedových prolozích je však patrný vliv ještě jedné postavy, která našeho kronikáře značně inspirovala, a tou je velký portugalský renesanční umělec Francisco Sá de Miranda (1487–1558). V prologu ke 3. knize jej označuje za nového Terentia, Plauta a Vergilia. Castanheda zajisté četl nějakou jeho poezii, ale není jisté, zda i prózu. Kompletní dílo Francisca Sá de Miranda totiž vyšlo až roku 1595, tedy dlouho po Castanhedově smrti.⁷⁰

6. Jazykový patriotismus – obhajoba portugalštiny

Jak jsme tedy viděli, kromě Zurary na Castanhedu působili a jako vzor mu sloužili antičtí historici. Ty Castanheda vysoce oceňuje a shodně s humanistickými tendencemi 16. století se je snaží oživit a dosáhnout toho, aby byli široce čtení, tak aby se s nimi seznámil co nejširší

okruh čtenářů. Jak je však patrné z poslední uvedené citace, Castanheda stavěl činy Portugalců v Orientu nad činy starých Římanů a Řeků, o nichž psali Titus Livius a Homér, a v této souvislosti vyjadřuje pýchu nad tím, že může psát o velikých činech svých krajanů portugalsky:

„A mám za to, že jsem dosáhl hodně, když jsem prvním Portugalcem, který je v našem jazyce oživil [hrdinské činy Portugalců], třebaže jsou již padesát let mrtvé, a to nejen v Portugalsku, ale i v jiných královstvích, kde si je velmi přáli poznat.“

(„*E tenho que ganhey muito em fer ho primeyro Português que na noffa lingoa as refuscitay, estão mortas de cincoenta annos, & não fomite em Portugal, mas em outros reynos onde defeiauaõ muito de as faber.*“)⁷¹

Obrana portugalského jazyka byla v Castanhedově době aktuální záležitostí. Potřebu psát portugalsky zdůrazňoval např. Garcia de Orta, který v prologu ke svému dílu *Rozhovory o léčivých rostlinách a drogách věnovaném Martimovi Afonsovi de Sousa* vehementně hájí ctnosti portugalského jazyka, kterou obhajuje jako prostředek přímého kontaktu se širokou čtenářskou obcí.

Přestože hájil Castanheda portugalský jazyk, znal nepochybně dobře i latinu. V jeho díle lze nalézt prvky svědčící o blízkosti k tomuto jazyku. Snad nejmarkantnější je to v nadpisech k jednotlivým kapitolám, kde ve významu „co se týká“ či „pokud jde o“ používá latinskou ablativní předložku *de*. Do 4. knihy zařadil některé básně v latině od poněkud záhadného portugalského básníka Fernanda Coronela. Také ve 2. vydání 1. knihy z roku 1554 použil latinský citát (a to když hovoří o Sibiyně proroctví), který však přeložil do portugalského.⁷²

7. Historiografická metoda a praktický charakter Dějin

Zaměříme se nyní na Castanhedovu metodu historiografické práce a povšimněme si způsobu, kterým předává své poselství. Víme, že Castanhedův desetiletý pobyt v Indii se kryl s obdobím vlády guvernéra Nuna da Cunha. Proto je možné jeho vyprávění rozdělit na dvě části: na část, kde popisuje události z doby svého pobytu v Indii, kterých byl mnohdy očitým svědkem a které měl možnost podrobně poznat z politického, ekonomického, společenského i kulturního hlediska (= 8. kniha), a na část, kde píše o událostech, které se odehrály před nebo po jeho přítomnosti v Indii (= zbytek kroniky). I když je v 8. knize patrná jeho osobní zkušenost a jeho očitě svědectví (projevující se např. zvláště živým popisem bitev Nuna da Cunha a jeho kapitánů), lze obecně říci, že se mu podařilo dosáhnout rovnováhy mezi oběma částmi, neboť i události, které v Indii sám nezažil, podal pravdivě, fundovaně a většinou značně podrobně.

Castanheda se v celém svém díle snažil nastínit pozadí a souvislosti všech zmiňovaných událostí a maximálně čtenáři přiblížit popisovanou realitu. Proto u něj hraje tak význačnou roli popis. Kromě popisu jemu důvěrně známého Malabaru u něj nalezneme i podrobné vylíčení poměrů na východoafrickém pobřeží, na Sokotře, v Adenu, na Ormuzu, na Maledivách, v Bengálsku, Siamu či Malace. Vyobrazením minulosti mnoha orientálních oblastí a popisem jejich zvláštností pak chtěl Castanheda dosáhnout toho, aby čtenář lépe porozuměl ekonomickým, náboženským a kulturním poměrům v dané oblasti, aby např. lépe pochopil letité spory mezi některými místními vládci a aby zejména lépe chápal vztahy mezi Portugalci a orientálními obyvateli nejrůznějších částí Asie.

Svým pojetím fyzického prostoru jako vzájemného vztahu země a moře prokázal Castanheda moderní způsob myšlení. Avšak taktéž způsob, jakým pojal ve svém díle čas, ukazuje na jeho erudici. Neuplatňuje důsledně časový sled, který by byl podřízen chronologickému vývoji událostí, tj. nejedná se o vyprávění „rok za rokem“, jak je tomu v Correiových Záznamech. V žádném případě však nelze tvrdit, že by Castanheda chronologickou linii nedodržel. Chronologický postup samozřejmě respektoval a ctil, ale ne otrocky a za každou cenu. Vždy, když to události či projev vyžadovaly, postupoval přísně podle časového sledu. Při popisu událostí mu šlo o co největší preciznost, takže se snažil uvést co nejpřesnější datum, pokud možno den, někdy dokonce i denní dobu. Kvůli lepšímu porozumění, objasnění souvislostí, příčin nebo následků nějaké události však někdy přechází do jiné časové roviny, na což však nikdy nezapomene čtenáře upozornit. Čas se tak v Castanhedově pojetí stává nikoli strnulou, nýbrž operativní kategorií, což je jeden ze znaků moderního pojetí. Pomocí této operativnosti usiluje o přesné zasazení vyprávěných faktů do kontextu; zastává správný názor, že má-li se skutečnost podat co nejsrozumitelněji, není možné lpět na přísné chronologičnosti.

Pro přiblížení svého vyprávění čtenáři využívá Castanheda mimo jiné přepis dokumentů. V zájmu historické pravdy tak činí např. v případě popisu událostí, které byly z hlediska Portugalců nějakým způsobem choulostivé. Jeho způsob přepisu dokumentů však nemá žádnou jednotnou formu a některé dokumenty jsou podány jen nepřímou formou. Občas podává Castanheda shrnutí obsahu citovaného dokumentu. Velkou pozornost pak věnuje otázce pravosti použitého dokumentu a dokument někdy popisuje až do titěrných podrobností, jako je tomu např. v případě mírové smlouvy uzavřené ve dvojím vyhotovení (v perštině a arabštině) mezi Afonsem de Albuquerque a ormuzským králem (zastoupeným pro svou nezletilost regentem Coge Atarem, bengálským vládcem Calaiate) roku 1507:

„... a tato [smlouva v arabštině] byla vyhotovena na zlatém plátku vytepaném do velikosti listu papíru. A písmena byla vyryta rydlem a plátek byl vložen do stříbrného pouzdra zhotoveného ve tvaru knihy, které se zavíralo třemi sponami; a smlouva i pouzdro byly podepsány králem, Coge Atarem a Raisem Nordimem, a na smlouvě i na pouzdře byly zavěšeny pečeti: ta prostřední byla zlatá a patřila králi, ty u kraje byly stříbrné: ta po pravé ruce byla Coge Atarova, ta po levé patřila Raisi Nordimovi. Smlouva v perském jazyce byla napsána na papír zlatým písmem: tečky byly vyvedeny modře a smlouva byla také vložena do stříbrného pouzdra se stejnými pečeti, jaké měla druhá smlouva.“

(„... & esta foy feyta em hũa folha douro batido do tamanho de hũa folha de papel. E as letras erão abertas ao boril, & metida ã hũa caixa de prata feyta da feyção de hũ liuro, a qual se fechava cõ tres brochas, & ambas erão affinadas por el rey, por Cojeatar, & por Raix noradim, & ã cada hũa auia hũ felo pẽdẽte: ho do meyo era douro, & este era del rey, os dos cabos erão de prata: ho da mão deryta de cojeatar, ho da ezquerda de Raix noradim. A escritura ã lingoa Perfiana era escripta em papel com letras douro: & os pontos dazul metida tambẽ ã outra caixa de prata cõ os mefmos felos como a outra.“)⁷³

Castanheda využil pro svou kroniku různé dokumenty, jako např. dopisy, žádosti, smlouvy apod. Tyto dokumenty jak cele přepisoval, tak pouze shrnoval. Dokumenty přitom používá pro přiblížení celé popisované historie Portugalců v Indii, nikoli pouze pro přiblížení období vlády Nuna da Cunha. Jestliže jsou užity dokumenty vážící se k nějaké sporné záležitosti, pak se kronikář snaží prezentovat názor nějaké vyšší instituce, např. krále, jak je tomu v případě sporu Pêra de Mascarenhas a Lopa Vaze de Sampaio.⁷⁴ I když z Castanhedova komentáře někdy pocítujeme sympatie pro tu či onu stranu, mnohdy je ponecháno na čtenáři, aby se nad dokumenty zamyslel a sám si udělal úsudek. Občas Castanheda uvádí i dokumenty přeložené do portugalštiny z jiných jazyků, jako např. dopis mongolského chána Nunovi da Cunha.⁷⁵ V úvodu k tomuto dopisu učinil Castanheda do závorky poznámku „který jsem viděl“ („q~ eu

vi“), aby tak zdůraznil autentičnost a pravdivost dokumentu. Tuto osobní poznámku ostatně nalézáme v jeho díle při citaci dokumentů vícekrát, a nalézáme ji i v jiných případech netýkajících se dokumentů, např. při popisu míst. Autor se nevyhýbá ani užívání přímé řeči, i když ta u něj není zdaleka tak častá, jako je tomu v Záznamech z Indie Gaspara Correii. Čas od času také Castanheda vyjádří svůj osobní názor, ať ve formě subjektivních pocitů či jako jakýsi morální komentář k nějaké události, a je tak vlastně ve svých Dějinách všudypřítomný.

Castanhedovým prvořadým cílem při psaní Dějin bylo podat objektivní a pravdivé vyličení historie Portugalců v Orientu. Právě jeho Dějiny jsou mnoha historiky považovány za nejobjektivnější dílo svého druhu. Kromě nezpochybnitelné objektivity se však Dějiny vyznačují i praktickým charakterem, takže byly již pro současníky poučným a užitečným zdrojem informací. V Dějinách lze získat cenné informace o cizích zemích, o portugalské finanční politice v zámoří (autor např. rozebírá příjmy celnice v Goe⁷⁶ či hospodářskou situaci nejvýznamnějších faktorii a pevností), o vazbách portugalského řídicího aparátu v Indii na Lisabon a jsou tam uvedeny téměř všechny námořní výpravy do Indie od plavby Vasca da Gama do doby vlády Nuna da Cunha. Vzhledem k tomu, že Castanheda vytvářel rozsáhlé profily nejdůležitějších postav portugalské zámořské expanze, lze v jeho díle nalézt mnoho zajímavého i v tomto ohledu. Nejde totiž jen o vyličení vojenských akcí guvernérů a kapitánů, ale pozornost je věnována i jejich osobním vlastnostem a sporům mezi sebou, přičemž přehlíženy nejsou ani případy zneužívání moci nebo nezákonného osobního obohacování. V takovém případě jsou obvykle nějakým způsobem prezentovány normy, které by měly být dodržovány. Velmi cenná jsou konkrétní čísla, která Castanheda uvádí v případě téměř všech důležitých výprav do Indie (jsou uváděny počty lodí ve flotile, počty námořníků a někdy i tonáž a počet děl) i v případě všech významných vojenských střetů (počty portugalských i nepřátelských vojáků), jakož i jména velitelů flotil a velitelů útočných i obranných vojenských akcí. Často uvádí také jména velitelů jednotlivých lodí a vojenských velitelů na nižších postech. Vyprávění tak má v těchto částech podobu výčtovitých záznamů, což se týká hlavně konce 8. knihy; to je mimochodem jeden z důvodů, proč se dnes domníváme, že tato kniha byla zcenzurována.

8. Obsah jednotlivých knih

Nyní rozeberme Castanhedovu vyprávěcí techniku a podívejme se na obsah a zajímavosti jednotlivých knih. Jak již bylo řečeno, kronikář v zásadě ctí chronologický postup, ale úplně vždy dodržován není. Také doba či rok události, o které autor píše, nejsou vždy uvedeny na začátku vyprávění; často jsou zmíněny teprve v průběhu vyprávění. Vždy, když je to nutné, zmiňuje Castanheda i skutečnosti, které popisované události předcházely či po ní následovaly, čímž chce přispět k lepšímu pochopení souvislostí. Tímto způsobem je zachycena portugalská přítomnost v Indii od cesty Pêra da Covilhã po vládu Joãa de Castro, o níž psal v nedochované 10. knize. Každá kniha Dějin přitom zachycuje určité specifické období portugalské přítomnosti v Orientu a tvoří tak tematicky sevěřený celek, který je ale pokaždé v úzkém kontextu s ostatními knihami. Žádná událost není podána izolovaně – vždy zapadá do řetězce událostí, který se vine celým dílem.

Pokud jde o 1. knihu, víme, že má dvě verze: z roku 1551 a 1554. Tato kniha zaznamenává události mezi lety 1487–1505. Začíná stručným popisem cesty Pêra da Covilhã a Afonsa de Paiva, obšírně se věnuje první plavbě Vasca da Gama (28 kapitol z 97), popisuje Cabralovu plavbu a objevení Brazílie, jedna kapitola (43.) je věnována plavbě Joãa da Nova z roku

1501 a vyličeána je zde i druhá plavba Vasca da Gama (1502). Velký prostor je věnován výpravě tří flotil roku 1503, tedy flotile Afonsa de Albuquerque, Francisca de Albuquerque a Antónia de Saldanha – kromě činů těchto tří velitelů věnuje Castanheda velkou pozornost Duartovi Pachecovi Pereirovi a jeho slavné obraně Kočinu roku 1504. Poměrně podrobně jsou objasněny vztahy mezi Portugalci a indickými městy, zvláště Kalikutem a Kočinem. V závěru této knihy je popsána plavba Lopa Soarese de Albergaria; poslední kapitola je o jeho návratu do Portugalska a velkolepém přivítání, kterého se tam dostalo Duartovi Pachecovi Pereirovi, jenž se vrátil domů právě s Lopem Soaresem de Albergaria v létě roku 1505.

Rozdíly mezi oběma výše zmíněnými vydáními 1. knihy Dějin se zabývali portugalští historici Diogo Kopke a Fernandes Tomás. Zatímco první provedl pouze stručné srovnání, druhý analyzoval rozdíly podrobně, kapitolu po kapitole. V zásadě se dá říci, že 2. vydání bylo aktualizováno a lépe uspořádáno. 95 kapitol 1. vydání bylo rozšířeno na 97 kapitol ve 2. vydání (nová je 28. kapitola a 92. kapitola z 1. vydání byla ve 2. vydání rozdělena do dvou kapitol). Ve 2. vydání byly kupříkladu vypuštěny některé informace, které se pak objevují v následujících knihách (např. autorovy poznámky o díle Marca Pola), vynechán je i poslední dopis 47. kapitoly, jímž chtěl Castanheda doložit přátelský vztah kočinského krále k Portugalsku, neboť toto přátelství dokládaly již dříve uvedené dopisy. Také pokud jde o přesnost, je 2. vydání cennější. Zdá se, že při psaní 1. verze Castanheda vůbec nevěděl o plavbě Antónia de Saldanha do oblasti Rudého moře, zatímco ve 2. vydání již popisuje jeho plavbu k mysu Guardafui a píše i o tom, jak přinutil tamní vládce platit Portugalsku daně a poplatky.⁷⁷

Kromě Vasca da Gama, v jehož případě je to pro jeho průlomovou plavbu pochopitelné, oslavil Castanheda v této knize především dvě postavy: Duarta Pacheca Pereiru a Antónia de Saldanha. Pereirova obrana Kočinu byl z vojenského hlediska skutečně obdivuhodný čin, takže Castanhedova chvála nijak nepřekvapuje, ba dalo by se říci, že je na místě. Pacheco Pereira si svým činem vydobyl slávu a dosáhl všeobecného uznání, včetně uznání samotného krále. Přesto však Castanheda nezmiňuje jeho slavnou knihu *Zeměpis světa (Esmeraldo de Situ Orbis)*, snad proto, že se soustřeďuje především na popis afrického pobřeží. Pokud jde o Antónia de Saldanha, nepatřil sice mezi největší portugalské mořeplavce, ale přes svou nenápadnost byl velmi schopný a odolný; v portugalském námořnictvu sloužil desítky let, což je neobvyklé. Jedním z důvodů Castanhedovy oslavy tohoto mořeplavce byl nesporně fakt, že právě António de Saldanha přivezl roku 1528 kronikáře do Indie, když se dokázal nejlépe z celé flotily vypořádat s nástrahami moře a počasí, jak již bylo uvedeno.

2. kniha o 123 kapitolách zachycuje všechny důležité události v Portugalské Indii mezi lety 1505–1509, tedy v době vlády prvního indického místokrále Francisca de Almeida. Zvláštní pozornost je přitom věnována akcím Afonsa de Albuquerque v Arábii a na Ormuzu a jeho sporům s místokrálem. Kniha začíná vyplutím flotily Francisca de Almeida z Lisabonu, zmiňuje se o jeho akcích ve východní Africe (dobytí Kilwy a Mombasy) a zaznamenává výstavbu všech pevností (Sofala, Kilwa, Mombasa, Angediva, Kannanor, Kočín). Z událostí roku 1506 dominuje vítězství Lourença de Almeida nad kalikutským zamorinem v bitvě u Kannanoru. Z událostí následujícího roku je věnována značná pozornost akcím Tristãa da Cunha na východoafrickém pobřeží (zničení města Brava, dobytí Sokotry) a zejména Albuquerqueově zničení pobřežních měst na Arabském poloostrově a jeho prvnímu dobytí Ormuzu. Castanheda neopomíjí ani rebelie, které proti Portugalcům organizovalo podrobené africké, arabské a perské obyvatelstvo. Pokud jde o rok 1508, je podrobně popsána bitva u Chaulu, v níž zahynul místokrálovův syn Lourenço. Zároveň píše o vzpouře některých Albuquerqueových kapitánů proti jeho bezohlednému jednání a obšírně rozebírá známou nevraživost mezi Albuquerquem a Almeidou (v podstatě od kapitoly č. 93 do konce). V posledním roce, tedy 1509, je zaznamenáno mj. zničení Dabulu, plavba Dioga Lopese de Sequeira do Malakky, uvěznění Albuquerquea v pevnosti v Kannanoru, příplutí flotily maršála Fernanda Coutinha a předání moci

nad Portugalskou Indií Albuquerqueovi. Předposlední kapitola popisuje smrt Francisca de Almeida v boji s Hotentoty v Saldanhově zátocě a poslední kapitola je oslavou prvního místokrále. V této knize je několik velmi zajímavých popisů orientálních měst a oblastí, jako např. popis Mombasy, království Narsinga, království Dakkhan, Chaulu, Sokotry, Ormuzu či Malakky.⁷⁸

Celá 3. kniha je věnována Afonsovi de Albuquerque a jeho činům. Ve 155 kapitolách je zde zachyceno období let 1509–1515. Jelikož Albuquerque bojoval na nejrůznějších místech Asie od Adenu po Malakku, má dění popisované v této kapitole široký geografický záběr. Celá kniha je vlastně popisem nejrůznějších bitev a střetů mezi Portugalci a nepřitelem v různých částech Orientu, přičemž Castanheda věnuje pozornost i sporům mezi místními královstvími. Kniha začíná výpravou Fernanda Coutinha a Afonsa de Albuquerque proti Kalikutu na samém začátku roku 1510, podrobně je zde popsáno dobytí Goy a výstavba goanské pevnosti a Castanheda zmiňuje i akce Duarta de Lemos v Kočinu a Francisca de Sá a Manuela da Cunha v Kannanoru v témže roce. Opomenuty nejsou ani spory Albuquerque s jeho podřízenými; 49. kapitola např. pojednává o případu neposlušného kapitána Dioga Mendese de Vasconcelos. V roce 1511 dominuje dobytí Malakky a v roce následujícím věnuje Castanheda hlavní pozornost obklíčení Goy Adil-chánem. Roku 1513 je hlavní událostí Albuquerqueův neúspěšný pokus o dobytí Adenu, což Castanheda věcně rozebírá, a z událostí následujícího roku je hlavní pozornost věnována misi Dioga Fernandese de Beja do Khambatu. Z událostí roku 1515 se pak kronikář věnuje především definitivnímu ovládnutí Ormuzu Albuquerquem, jeho náhlému onemocnění a 152. kapitolu věnuje novému nastupujícímu guvernérovi, Lopovi Soaresovi de Albergaria. Předposlední kapitola popisuje okolnosti smrti Afonsa de Albuquerque v goanském zálivu v prosinci 1515 při návratu z Ormuzu a poslední kapitola zaznamenává průběh jeho pohřbu, přičemž je zároveň oslavou jeho činů. Také v této knize je několik zeměpisných popisů, a to Goy, Siamu, Adenu, úžiny Bab el-Mandeb a Khambatu.⁷⁹

4. kniha, která je poměrně krátká (48 kapitol), zachycuje období vlády Lopa Soarese de Albergaria (1515–1518). V tomto období byla nejdůležitějším úkolem konsolidace dosažených pozic, což předpokládalo mj. vytvoření přátelských vztahů s místním obyvatelstvem, které bylo v důsledku Almeidových a zejména Albuquerqueových masakrů naladěno vůči Portugalcům značně nepřátelsky. Proto je zde zaznamenána řada uzavřených přátelství a mírových smluv (roku 1517 navazuje Fernão Peres de Andrade přátelské vztahy s čínskou provincií Kanton, roku 1518 je uzavřena mírová smlouva s Cejlonem, João da Silveira uzavírá mír s Maledivami a jsou konsolidovány vztahy s Bengálskem a Siamem). Úvodní kapitola je věnována obnovení míru s královnou Quilonu. Přestože se Lopo Soares de Albergaria snažil o pokud možno přátelský vztah k orientálnímu obyvatelstvu, neplatilo to o vztahu k muslimům, čehož dokladem je popis jeho trestné výpravy do Rudého moře proti Turkům roku 1517. Během této výpravy zničil mj. egyptskou pevnost na ostrůvku Kamaran a vypálil město Zeila. 44. kapitola pak popisuje příplutí nového guvernéra Dioga Lopese de Sequeira. Poslední kapitola je věnována situaci v Malace. I v této knize jsou dvě kapitoly věnované popisu místních krajů, a to Malediv a Bengálska.⁸⁰

V 5. knize (89 kapitol) jsou popsány události z doby vlády Dioga Lopese de Sequeira (1518–1522). 1. kapitola pojednává o tom, jak mu jeho předchůdce Lopo Soares de Albergaria předal moc. Je zajímavé, že Lopovi Soaresovi de Albergaria nevzdal Castanheda žádnou poctu (a těžko lze vysvětlit proč). Jinak je zde popsána např. Sequeirova výprava do Rudého moře či je zde zaznamenána známá mise D. Rodriga de Lima do Etiopie v roce 1519.⁸¹ Značná pozornost je věnována akcím Jorge Albuquerquea, kapitána Malakky. Z událostí roku 1519 se věnuje pozornost obklíčení portugalské pevnosti v Quilonu královnami Quilonu a Comorimu. Když se Sequeirovi nepodařilo roku 1520 postavit pevnost v Diu, vybudoval ji následujícího roku v Chaulu, aby Portugalci alespoň z tohoto místa kontrolovali dění v mimořádně důležité gudžarátské oblasti. Castanheda zde zachycuje celou řadu dalších událostí, mj. vzni-

kající problémy na Ormuzu (tamní král odmítl platit Portugalcům Albuquerque uvalenou daň), či popisuje boje na Molukách. V 69. kapitole popisuje příjezd Sequeirova nástupce D. Duarte de Meneses a poslední kapitola se věnuje předání moci a návratu Dioga Lopese de Sequeira do Portugalska.

6. kniha o 133 kapitolách je na události velmi bohatá. Zaznamenává dění mezi lety 1522–1526, kdy v Indii vládli D. Duarte de Meneses, D. Vasco da Gama a D. Henrique de Meneses. Castanheda do této knihy také vložil slavnou plavbu Fernãa de Magalhães z let 1519–1521, které věnoval 6.–8. kapitolu. Při této příležitosti rozebírá vztahy mezi Portugalci a Španěly v jihovýchodní Asii a má Magalhãesovi velmi za zlé, že působil ve španělských službách, především ho však odsuzuje za to, že chtěl pro Španělsko zabrat Moluky a Bandské ostrovy. Kniha začíná tím, jak guvernér Duarte de Meneses vyslal svého bratra Luíse na neposlušný Ormuz, aby tam potlačil revoltu. Několik kapitol je věnováno misi Rodriga de Lima v Etiopii, mj. je popsáno jeho setkání s negušem. V 71. kapitole je zachycen příjezd nového místokrále, slavného D. Vasca da Gama roku 1524. Castanheda věnuje také pozornost boji mezi portugalskými šlechtici o nástupnictví, neboť v důsledku Gamovy nemoci se čekala jeho brzká smrt. Kronikář si pro dokumentaci těchto mocenských bojů zvolil doslovný přepis několika tehdejších listin, aniž by je jakkoli komentoval. 77. kapitola pak popisuje skon Vasca da Gama. Zbytek knihy je věnován vládě D. Henriqua de Meneses (1524–1526), přičemž největší pozornost je věnována válce proti kalikutskému zamorinovi. Ten roku 1525 obklíčil se 40 000 vojáky portugalskou pevnost v Kalikutu, kterou s vynaložením všech sil úspěšně ubránil D. João da Lima. Poslední kapitola je o smrti Henriqua de Meneses, přičemž Castanheda vydvihl jeho charakter a to, jak sloužil „Bohu a králi“ („*a Deos & a el Rey*“).⁸²

Naopak 7. kniha (104 kapitol), zachycující období let 1526–1528, na události příliš bohatá není; největší část této knihy je věnována známému sporu o vládu nad Portugalskou Indií mezi Lopem Vazem de Sampaio a Pêrem de Mascarenhas. Král João III. sice jmenoval novým guvernérem Pêra de Mascarenhas, ale vzhledem k tomu, že ten vykonával funkci kapitána Malakky a kvůli monzunům se nemohl do Goy dostat dříve než za 11 měsíců, rozhodli někteří šlechtici z Goy, především finanční intendant (*vedor da fazenda*) Afonso Mexia, aby byl otevřen první z tzv. nástupnických dopisů,⁸³ v němž byl jako nový guvernér uveden Lopo Vaz de Sampaio. Mezi oběma muži vzniklo nepřátelství, Mascarenhas byl dokonce uvězněn v Kananoru. Později došlo k soudu, který však potvrdil jako guvernéra Sampaia. Znechucený Mascarenhas se proto odebral do Portugalska, kde mu lisabonský soud dal za pravdu, zrušil rozsudek soudu v Goe a odsoudil Lopa Vaze de Sampaio ke ztrátě jeho platů a k vyhnanství do Afriky.⁸⁴ Tento spor, jakož i postoj různých vlivných šlechticů, z nichž někteří se stavěli na stranu Sampaia, jiní na stranu Mascarenhase, Castanheda podrobně rozebírá. Za zmínku stojí ještě zaznamenání přítomnosti Španělů na Molukách či popis ostrůvku Bintan u dnešního Singapur (20. kapitola). Konec knihy je pak věnován cestě Nuna da Cunha do Indie. Je však velmi zajímavé, že Castanheda nikde nezmiňuje skutečnost, že právě s flotilou Nuna da Cunha příplul do Indie i on, a to ani v krátkém prologu k této knize. Poslední kapitola popisuje cestu Lopa Vaze de Sampaio z Goy do Kočinu, kde byl posléze zatčen novým guvernérem Nunem da Cunha.

8. kniha je nejrozsáhlejší (200 kapitol) a popisuje období vlády guvernéra Nuna da Cunha (1529–1538). Jelikož Castanheda Nuna da Cunha na jeho cestách doprovázel, mají jeho záznamy v této knize mimořádnou cenu, neboť mnoha zde popisovaným událostem byl kronikář osobně přítomen. Kniha začíná tím, jak Nuno da Cunha na podzim roku 1529 převzal vládu. Pak se již soustřeďuje především na jeho akce: vybudování pevnosti v Chale roku 1531, neúspěšný pokus o dobytí Diu v témže roce, dobytí Bassaimu roku 1533 a získání Diu bez boje roku 1535⁸⁵, kde byla poté zahájena stavba mohutné pevnosti. 165. kapitola popisuje zavraždění khambatského sultána a bývalého držitele Diu Bahadura⁸⁶, v roce 1538 pak dominuje popis slavné obrany Diu vedené Antóniem da Silveira, který čelil veliké přesile tureckých ob-

léhatelů. Pozornost však Castanheda věnuje i dalším činům Antónia da Silveira (roku 1529 pobořil Damão), jakož i činům Dioga da Silveira (roku 1530 vypálil Kalikut a dobyl Mangalor, roku 1533 spolu s guvernérem a Manuelem de Albuquerque dobyl Bassaim) a Heitora da Silveira (roku 1530 se pokoušel dobýt Aden). Hodně pozornosti je věnováno též akcím Tristãa de Ataíde a Antónia Galvão, kapitánů Moluk (zejména akcím druhého jmenovaného, který roku 1536 zlomil odpor na Tidoru a Ternate), a zaznamenány jsou i akce Martima Afonsa de Sousa (v letech 1534–1536 okupoval Damão). Zajímavé je, že v této knize nenalezneme žádnou zmínku o příplutí obrovské flotily D. Garcii de Noronha do Indie roku 1538, jejíž velitel v hodnosti místokrále připlul vystřídat Nuna da Cunha (mezi 6 000 vojáků této flotily byla řada vynikajících vojenských osobností)⁸⁷, ani žádnou zmínku o smrti Nuna da Cunha.⁸⁸ Poslední kapitola pojednává o tom, jak António Galvão obnovil pevnost na Ternate. Krátký prolog k této knize, která byla vydána až po autorově smrti, napsaly jeho děti, které v něm vyzdvihly práci a hledání historické pravdy svého otce; zároveň v něm ohlašují brzké vydání 9. a 10. knihy.

Již bylo uvedeno, že 9. kniha je pouhý fragment o 31 kapitolách, kterou vydal až v roce 1929 C. Wessels v nizozemském Haagu. Wessels přitom vyšel z dochovaného přepisu Castanhedovy 9. knihy, který pořídil jezuita Pedro Maffei. Toho v roce 1579 povolal do Portugalska tehdy vládnoucí kardinál-král D. Henrique a uložil mu sepsat historii Portugalců v Indii se zvláštním zaměřením na činnost misionářů.⁸⁹ Při své práci měl Maffei přístup nejen do státních a jezuitských archivů, ale měl k dispozici i Castanhedův originál 9. knihy, který do svého díla okopíroval. I když o Maffeiově metodologii práce nevíme nic bližšího, vše nasvědčuje tomu, že přepsal jen ty kapitoly, které ho osobně zajímaly – proto se o 9. knize hovoří jako o fragmentu. Zajímavostí této knihy (fragmentu) jsou poznámky na okraji, které jsou zčásti v latině. To, kdo je jejich autorem, zůstává otázkou.⁹⁰ V tomto fragmentu je víc než stručně zachyceno období vlády místokrále D. Garcii de Noronha (1538–1540) a guvernéra D. Estêvão da Gama (1540–1542), přičemž poslední kapitola pojednává o příplutí nového guvernéra Martima Afonsa de Sousa roku 1542. 25 kapitol z 31 je věnováno zajímavostem z období vlády Garcii de Noronha, 26. kapitola pak pojednává o smrti Garcii de Noronha a jeho vystřídání Estêvãem da Gama. Pouze 4 kapitoly jsou věnovány dvouleté vládě syna Vasca da Gama, aniž by zde byly zmíněny jeho spory s králem Joãem III. nebo skutečnost, že jako první Portugalec proplul roku 1541 po celé délce Rudé moře, když se vypravil zničit egyptskou flotilu budovanou v Suez.

O 10. knize, která nebyla nikdy vydána a jejíž rukopis se ztratil, nevíme nic přesnějšího. Pouze na základě frontispisu 2. vydání 1. knihy z roku 1554 můžeme soudit, že 10. kniha byla věnována vládě slavného místokrále D. Joãa de Castro (1545–1548). To ostatně potvrzuje i Diogo do Couto. Historik Diogo Barbosa Machado tvrdí, že ještě v roce 1620 byly kompletní Castanhedovy rukopisy 9. a 10. knihy v držení jistého Francisca Gomeše.⁹¹

9. Členění Dějin – systematičnost a ucelenost

Na Castanhedovy Dějiny je třeba pohlížet jako na celek skládající se z deseti knih, i když se zdá, jako kdyby 7. kniha uzavírala určitý úsek: na konci stojí latinské slovo *Finis* (za žádnou jinou knihou není) a je tam krátké věnování králi Joãovi III. Pro Castanhedu to byla poslední kniha, jejíhož vydání se dožil. Dá se říci, že tato kniha byla jakýmsi odkazem a poslední vůlí unaveného kronikáře. I když, jak už bylo řečeno, Castanheda vždy nedodrží přísně chronologický sled, dodrží pořadí jednotlivých guvernéřů, a pokud se odchýlí od chrono-

gického postupu, je to proto, že si vytvořil svůj žebříček důležitosti: dříve uvede tu událost, které přiřkládá větší význam. Zaznamenává však skutečně vše důležité. Nikdy událost nevidí izolovaně, a proto ve své vyprávěcí technice používá časový skok směrem dozadu či dopředu, tj. analepsi a prolepsi, aby událost podal v souvislostech a tak ji čtenáři lépe objasnil.

Již na první pohled je patrná systematická, sevřenost a ucelenost Castanhedova díla. Většina knih je věnována období vlády určitého guvernéra či místokrále. Tak 2. kniha je knihou o vládě Francisca de Almeida, 3. kniha je knihou Afonsa de Albuquerque, 4. kniha se zabývá vládou Lopa Soarese de Albergaria, 5. kniha je o vládě Dioga Lopese de Sequeira, 7. kniha je o Lopovi Vazovi de Sampaio a 8. kniha je knihou věnovanou Nunovi da Cunha.

Většina knih má také prolog a věnování. V prologu k 1. knize vyjadřuje Castanheda svůj názor na historii (vyložený výše), obdiv k antice a k tomu, čeho jeho krajané v Orientu dosáhli, přičemž píše i o svém působení a práci v Indii. Knihu věnoval Joãovi III. V prologu ke 2. knize je autorem zdůrazňováno, že pro dobrou vládu a správu věcí veřejných je nutné, aby znal panovník historii. Kniha je věnována princovi Joãovi, předčasně zemřelému synovi krále Joãa III. V prologu ke 3. knize, věnované královně Catarině, Castanheda podává stručný popis své historické metody a zdůrazňuje antické vzory a nutnost pečlivě pozorovat současnost. 4. a 5. kniha mají společný prolog, v němž se projevuje hluboká autorova znalost evropské politické geografie 16. století. Tyto knihy jsou věnovány princezně Joaně. 6. kniha prolog ani věnování nemá. Prolog k 7. knize, věnované opět králi Joãovi III., zdůrazňuje důležitost umění, věd a písemnictví pro rozvoj společnosti. Autory krátkého prologu k 8. knize jsou Castanhedovy děti, které v něm především připomínají zásluhy svého otce. Kniha je věnována králi Sebastiãovi. 9. kniha prolog nemá.

10. Cenzurní zásahy do Dějin

Podívejme se nyní na to, do jaké míry zasáhla do Castanhedových Dějin cenzura. Víme, že 9. kniha vyšla až ve 20. století a 10. kniha nevyšla nikdy. Co toho bylo příčinou? Diogo do Couto se mylí, když ve své 4. Dekádě uvádí, že 10. kniha nebyla publikována z rozhodnutí Joãa III. Couto píše:

„Tento svazek [10. kniha Dějin] nám předalo několik důvěryhodných osob, kterým král Dom João nakázal stáhnout ho z tisku na žádost některých šlechticů, kteří se nalézali v onom mimořádném a úděsném obklíčení [jde o druhé obklíčení Diu roku 1546], neb se v něm říkaly pravdy.“

(„*Este volume nos deixarão algũas peffoas dignas de fê que ElRey Dom João mandara recolher a requerimento de alguns Fidalgos que se achãrão naquelle raro, e espantoso cerco, porque falava nelle verdades.*“)

K vyvrácení tohoto omylu stačí uvést dvě data: jednotlivé knihy Dějin se vydávaly postupně: 8. kniha vyšla až roku 1561, zatímco João III. zemřel roku 1557. Pravdu má Damião de Góis, který na konec jednoho výtisku 8. Castanhedovy knihy, který vlastnil španělský bibliograf Salvá, napsal:

„Další knihy nejsou vytištěny, protože tak nechce naše paní královna ...“
(„*Hos otros livros não saon acabados d'imprimir porq~ não quer a Raynha nossa sñora ...*“)⁹²

Královnou je míněna Catarina, vdova po Joãovi III., která regentsky vládla v letech 1557–1562 za nezletilého vnuka a pozdějšího krále Sebastiãa. Také současník Damiãa de Góis, Francisco Leite de Faria, uvádí, že Damião de Góis vlastnil 7. knihu Castanhedových Dějin, do níž si vepsal, že „9. a 10. kniha nebyly vydány, protože to královna ... nedovolila.“⁹³ Byla to tedy královna Catarina (a nikoli João III.), kdo zakázal vytisknout 9. a 10. knihu, i když to bylo na popud některých šlechticů, kteří se cítili Castanhedovou interpretací tak či onak poškozeni. K tomu Diogo do Couto správně poznamenal:

„Těmto a jiným nebezpečím se vystavují spisovatelé, kteří píší o skutcích, když ještě žijí lidé, kterých se týkají ...“

(„*A estas, e a outras rifas se poẽm os escriptores que as [obras] escreuem, em quanto vivem os homens de quem o fazem ...*“)⁹⁴

V portugalských historických kruzích se svého času také spekovalo o tom, že 9. a 10. knihu zakázala vydat Dvorní soudní rada (*Desembargo do Paço*). Není to pravda. Ta byla kontrolou a schvalováním děl pověřena až roku 1576 na základě výnosu krále Sebastiãa. Tehdy se totiž vládním kruhům začalo zdát, že sama inkvizice na to již nestačí.⁹⁵

Zákaz vydání 9. a 10. knihy však nebyl jediným případem cenzury Dějin. Někteří historici se domnívají, že důvodem velmi malého počtu vytištěných kusů 1. vydání 1. knihy z roku 1551 byla opět nelibost některých šlechticů nad tím, jak Castanheda interpretoval činy jejich předků. Sám Castanheda si pak v prologu ke 3. knize stěžuje na pokusy zasahovat mu do díla a píše, že někteří nespokojenci se snaží jeho dílo očerňovat před královskou mocí. 8. kniha pak jako by svou vyprávěcí technikou vybočovala z řady, především poslední kapitoly. Jsou zde některé nesrovnalosti, látka je podána strohou formou zpráv a především značně překvapí fakt, že zde není ani slovo o smrti Nuna da Cunha, s nímž byl Castanheda v úzkém styku a který pro něj hodně znamenal. Překvapí to o to víc, když si uvědomíme, že součástí jeho vyprávění jsou oslavné pasáže věnované zemřelým hrdinům dobývání Indie, jak je tomu např. v případě Francisca de Almeida, Afonsa de Albuquerque či Henriqua de Meneses, a když si uvědomíme, že zmiňoval úmrtí i méně významných postav Portugalské Indie než byl Nuno da Cunha. Lze se proto důvodně domnívat, že někdo, kdo neměl Nuna da Cunha v oblibě, si prostě vymohl příslušná seškrtnání v 8. knize.

11. Okouzlení exotickou realitou

Náš kronikář vždy klade na první místo historický pohled, který na mnoha místech dokresluje svou osobní zkušeností. Zároveň je však i u Castanhedy patrné určité okouzlení exotickou realitou, takže se často zmiňuje o jevech, které byly portugalskému čtenáři neznámé a které, jak se domníval, by ho mohly zajímat. Tak v 22. kapitole 2. knihy nazvané O význačnostech ostrova Cejlon, jak na moři, tak na zemi (*Das cousas notaveis da ilha de Ceylão assi no mar como na terra*) popisuje lov perel⁹⁶, v 58. kapitole téže knihy poměrně podrobně rozebírá mince používané na Ormuzu⁹⁷, a když hovoří o Malace, zaznamenává, že „má samostatný jazyk, který se nazývá malajština a který je velmi libozvučný a jednoduchý k osvojení („*tem lingoa sobre fi que se chama malaga q~ he muy doce & facil de tomar*).“⁹⁸ Místy se Castanheda značně vzdaluje historickému pojetí a podniká exkursy do oblasti zoologie či botaniky, jak je tomu např. v případě popisu žraloků v království Pegu.⁹⁹ Portugalského čtenáře

však poučuje i o tom, jakým způsobem vedli jeho krajané v Orientu boj, jakou používali proti místním panovníkům taktiku a strategii, jaké budovali pevnosti a kde atd. Občas srovnává některá asijská města s portugalskými, zejména s Évorou, kde v letech 1534–1536 sídlil král João III.¹⁰⁰ Například při popisu Adenu uvádí, že „jeho opevnění bylo v té době větší, než měla Évora („*fua cerca era então mayor que a Deuora*“).¹⁰¹ Srovnání s Évorou je více, jinde pak zase srovnává adenskou zátoku a ostrov Kamaran s lisabonským ústím Teja a tam se nalézajícím městečkem Almada.¹⁰² Pro veškerý Castanhedův popis je pak příznačný přístup „od moře, ze strany moře“, neboť skutečným portugalským královstvím byl Indický oceán. Tato dualita země – moře je u autora dobře patrná, což je dáno již zdroji, z nichž Castanheda vycházel (např. Popis cesty Vasca da Gama od Álvaro Velha).

Taktéž nautika vzbuzovala historikův zájem, aniž by však čtenáře zatěžoval přílišnými podrobnostmi nebo technickou terminologií. Kromě nautiky samotné se Castanheda věnoval i klimatickým poměrům, monzunům a kosmografii. Vždy, když zmiňuje nějakou nově objevenou zemi či ostrov, dbá Castanheda na to, aby zaznamenal jeho zeměpisnou polohu a připojil další zajímavé a užitečné údaje, jak je dobře patrné v případě popisu objevení ostrovů Tristãa da Cunha v jižním Atlantiku:

„A vraceje se od mysu Dobré naděje, jednoho nedělního rána spatřil ony ostrovy, které se dnes jmenují ostrovy Tristãa da Cunha a které tak pojmenoval proto, že to byl on, kdo je objevil, a tyto se nalézají na jižní straně v šířce třiceti osmi stupňů, jsou neobydlené, jsou na nich veliká skaliska a mnoho ptáků, ponějvíce mořských vran ...“

(„*E indo na volta do cabo da boa esperança hũ domingo pela manhã ouue vista daquelas ilhas q̃ se agora chamão de Tristão da cunha & affi lhe pos nome per fer ho que as descubri- ra, & estas estão da bãda do ful em altura de trinta & oyto graos, & são despouadas & tẽ grandes rochedos, & ha nelas muytos passaros, principalmente coruos marinhos ...*”)¹⁰³

Castanhedově pozornosti neunikla ani orientální filosofie a náboženství. Ve 34. kapitole 2. knihy, kde popisuje indické království Dakkhan, podává křesťanskému evropskému čtenáři obraz indického bráhmánismu. Je patrné, že indická životní filosofie vzbudila historikův zájem. Podává obraz pagod, vysvětluje bráhmánské pojetí Boha a představy o lidské duši a zejména ho upoutala víra Indů v reinkarnaci. Tento portugalský zájem o Orient a jeho kulturu a filosofii je přirozený a trvá od samého počátku objevení cesty do Indie. Již Álvaro Velho se ve svém Popisu cesty Vasca da Gama pokouší s neskrývaným nadšením objasnit základy malajštiny.¹⁰⁴

12. Politika a právo

Podle Castanhedy je historie těsně spjata s politickými osudy národa. I když v Dějinách nalezneme některé politické úvahy, rozhodně nebylo Castanhedovým záměrem napsat politické či filosofické dílo a takové dílo také nenapsal – Dějiny jsou veskrze dílem historickým. Cílem jeho občasných politických úvah bylo vybídnout čtenáře k zamyšlení nad politickými problémy portugalské přítomnosti v oblasti Indického oceánu, zejména nad budoucností této přítomnosti. Castanheda totiž chápal historický proces v pohybu a ve vývoji a dění v Asii bylo podle něj odrazem vyvíjejícího se a měnícího se Portugalska – kronikář byl přesvědčen, že začala nová historická epocha.

V celých Dějinách je patrná obava z tzv. „turecké hrozby“. Není divu. Vždyť Castanheda psal Dějiny jen několik let poté, co Turci ovládli Egypt, Sýrii, Irák a většinu Arabského poloostrova, oblehli Vídeň a usadili se v Uhrách – celá Evropa se tehdy obávala jejich další expanze směrem na západ. V Orientu viděl Castanheda jako spojence proti této hrozbě etiopskou křesťanskou říši „kněze Jana“. Byl také přesvědčen, že se vyspělé portugalské námořnictvo spolu se sítí opěrných pobřežních bodů může turecké hrozbě postavit a Turky zastavit. Tento názor byl celkem správný, neboť za Castanhedova života stálo Portugalsko na vrcholu své moci a mělo nad tureckým námořnictvem převahu.

Castanheda také často zmiňuje pojem „národ“. Národ je podle něj sociální celek, který sdílí stejný jazyk, víru, zvyky a ideje. Svůj národ vedený králem viděl po boku velkých evropských království, jak je to zvláště patrné ve 4. a 5. knize, které věnoval princezně Joaně. Zároveň zde zdůrazňuje koncepci „moci a impéria“, která byla v Portugalsku 16. století silně prosazována.

Z celého díla je patrné, že byl autor velmi dobře obeznámen s mezinárodní politickou situací. Zvláště to dokazují prology ke 4. a 5. knize, kde Castanheda rozebírá vztahy mezi různými evropskými královstvími, náboženské problémy, konflikty mezi katolíky a protestanty a samozřejmě s nelibostí zaznamenává tureckou rozpínavost.

Pojem spravedlnosti je podle autora principem, který existuje sám pro sebe. Ten je vlastní mravnímu cíli, který ale kronikář nedefinuje nijak abstraktně – podle něj je přítomen v samotném dění a shoduje se s královskou vůlí. Spravedlnost je tak spojena se správnou vládou, čímž jsme opět u Cicerona a dalších antických velikánů. Spravedlnost je však také vázána na dodržování zákona. Castanheda pozvedá svůj kritický hlas vždy, když je porušován zákon nebo když je individuální zájem povýšen nad zájem celku. Trvá na přednosti zájmů věci veřejné a krále, které mají za cíl blaho občanů, a ve shodě s Ciceronem zcela odmítá individuální zájem jako účel sám o sobě.

V Dějinách se Castanheda zmiňuje především o třech portugalských kráľích: Joãovi II., Manuelovi a Joãovi III. Je znám jeho velmi kladný vztah k Joãovi II., kterého považoval za schopného a houževnatého vládce, který portugalskou zámořskou expanzi rozhodujícím způsobem připravil. Podle některých názorů spočívá hlavní rozdíl mezi 1. a 2. vydáním 1. knihy v 1. kapitole, kde je v 1. vydání vzdávána největší pocta Joãovi II., který expanzi připravil, zatímco ve 2. vydání je již přiznávána rozhodující zásluha Manuelovi, za jehož vlády doplul do Indie Vasco da Gama. Rozdíly jsou také v prologu. Zatímco v 1. vydání velebí Castanheda především Joãa III. jako „knížete literatury“ – i když hned na začátku 2. kapitoly nezapomněl napsat o králi Manuelovi, že „měl větší odvahu konat věci zdající se nadpřirozené než veliký Alexandr“ („*tinha mayor animo que ho grande Alexandre pera cometer cousas que parecião sobre naturais*“)¹⁰⁵ – ve 2. vydání je již zřejmá oslava Manuela. João III., kterému je 1. kniha věnována, je tak jakýmsi rozhodnutím sporu mezi Joãem II. „Dokonalým“ a Manuelem „Šťastlivým“ – smiřuje oba pohledy a je oslavován jako schopný a prozíravý vládce.

13. Hledisko náboženské a filosofické

Zbývá nám rozebrat poslední aspekt Castanhedovy tvorby, a sice to, jak viděl portugalskou přítomnost v Asii z hlediska náboženského a filosofického. Dění v jeho podání není jednoznačně kauzální, tzn. ne vždy je možné najít jednoznačnou příčinu a následek. Pro mnoho událostí existují podle autora určité implicitní důvody, které jsou těžko vysvětlitelné, a někde jsou důvody zcela neznámé. Tím se vytváří prostor pro působení náhody a hlavně pro zásahy

božské prozřetelnosti. Na stránkách Dějin nalezneme mnohokrát výraz „chtěl Bůh“ („*quis Deus*“), často je pak také vzýván nějaký svatý. Božská pomoc je patrná v celém díle, Bůh je původcem portugalské (křesťanské) moci v oblastech, kde dříve vládli „nevěřící“. Štěstěna, kterou Bůh obdařil Portugalce, je výrazem milosti a božské přízně. Proto také Portugalci „museli“ v Orientu začít s katolizací; autor několikrát zmiňuje misijní působení jezuitů a františkánů.¹⁰⁶ Ne vždy je však Bůh Portugalcům příznivě nakloněn – občas Castanheda vysvětluje nějakou porážku jako trest za hříchy, jichž se jeho krajané dopustili. V Dějinách lze nalézt i proroctví; je zde např. přepsán latinský text, v němž se o Portugalcích hovoří jako o vyvoleném národu, který je předurčen k otevření námořní cesty do Indie a následné nevídané expanzi.¹⁰⁷ Jak je však pro Castanhedu příznačné, ponechává text bez komentáře, nemluvě o rozvíjení nějakých velebných chvalozpěvů. Hlavní princip, který autor hájí, je služba Bohu a králi. Člověk je v jeho pojetí živá síla, která svou vůlí a s pomocí boží dosáhne svých spravedlivých tužeb.

Za hybnou sílu celé zámořské expanze považoval Castanheda portugalského člověka, kterého ve svých Dějinách zosobnil buď v postavách guvernérů a kapitánů, nebo prostých námořníků a vojáků. Pohlížíme-li na Dějiny z hlediska koncepce člověka a lidského konání, zjistíme, že v celém díle klade autor důraz na pojem cti: čestné jednání, ať v míru či ve válce, je požadováno od všech zúčastněných stran. Pokud byly dodrženy principy cti, pak do vyprávění zapadne a i je autorem ospravedlněna porážka Portugalců na bitevním poli. Jelikož víme, že ještě před expanzí do Indického oceánu měli Portugalci možnost prokazovat svou odvahu a smysl pro vojenskou čest v severní Africe, je pro Castanhedu občas příznačný paralelismus, kdy si všímá skutků některých významnějších postav portugalské expanze jak v Orientu, tak předtím v Africe. Nicméně kánony rytířskosti a cti se nestaly absolutní a statickou hodnotou. Castanheda především sledoval hodnoty spravedlnosti, které se projevovaly v každém konkrétním jednání, a tyto hodnoty vyzdvihoval. Zvláštní pozornost věnuje objasnění způsobu myšlení protivníka, tedy orientálního obyvatelstva: často podniká exkursy do jeho minulosti, všímá si jeho zvyklostí a způsobu života a uvádí také své osobní poznatky a zkušenosti z cest po Orientu. Přitom se z tohoto střetu dvou odlišných kultur snaží vyvodit a ukázat to, co by mohlo být pro Evropu přínosem, tak jak to dělal např. Fernão Mendes Pinto ve svém Putování (i když historik Castanheda se v tomto ohledu vyjadřuje mnohem nenápadněji). Pasáží i celých kapitol věnovaných Orientalcům a orientálnímu prostředí je v Dějinách celá řada.

14. Významné postavy Portugalské Indie v Dějinách

Před tím, než se budeme věnovat postavě Afonsa de Albuquerque v Castanhedových Dějinách, povšimněme si ještě toho, jak kronikář popsal a zachytil skutky a vlastnosti nejdůležitějších postav Portugalské Indie prvních čtyř desítek let po objevitelské plavbě Vasca da Gama.

Předně je třeba říci, že Castanheda zaujal k expanzi svého národa objektivní a poměrně hluboce analytický pohled, takže kromě vojenských úspěchů a slavných vítězství zaznamenává i takové jevy, jakými byla bezohlednost, chamtivost a osobní prospěch stavěný nad zájmy vlasti. Proto i jeho líčení panování jednotlivých guvernérů a místokráľů je různé a různá je také charakterizace vládců *Estado da Índia* samotných. Castanheda měl ve zvyku podat po dokončení části věnované vládě toho kterého místodržícího jakousi výstižnou charakteristiku jeho osoby a vlády a je velice zajímavé sledovat, jak se tyto charakteristiky liší a jak jsou rozdílného rozsahu. Někde ani o charakteristice nelze mluvit. Jsou-li některým místodržícím vě-

novány poměrně dlouhé chvalozpěvy s mnoha zajímavými podrobnostmi, jsou jiní odbyti jen několika prakticky nic neříkajícími slovy. Jak však uvidíme, skutečnost, že některým místodržícím věnoval kronikář jen několik slov, ještě nemusela znamenat, že na ně pohlížel negativně. Tato absence delšího hodnocení v případě postavy, u které k tomu byly více než pádné důvody, je jednou ze záhad Castanhedových Dějin.

Lze také vyzorovat, že největší Castanhedově pozornosti se těšily postavy, které dle jeho názoru usilovaly v Orientu o dialog a upevnění civilizačních kontaktů. Mezi takové postavy řadil např. Francisca de Almeida, Afonsa de Albuquerque, Nuna da Cunha nebo schopného a osvíceného guvernéra Moluk Antónia Galvão. V tomto ohledu je Castanheda věrným zastáncem plútarchovského etického kodexu. Zároveň konání vyzvedávaných postav Portugalské Indie zapadá do systematické a integrované renesanční kosmovize, která je polarizována z jedné strany všemohoucím Bohem, z druhé strany lidským uvědomováním si své moci a velikosti. Tato velikost a výraznost vojáků, námořníků i samotných guvernérů a místokráľů se projevuje úplným a přesným plněním povinností, které jim ukládali král a vlast; svými vítěznými bitvami a objevováním neznámých končin plných exotičnosti pak tyto postavy zakoušejí pocit významnosti, vyvolenosti a božské přízně. Přitom však Castanheda není jen jakýmsi odtažitým vypravěčem událostí – často u čtenáře vzbuzuje sympatie pro tu či antipatie pro onu postavu. Osobnosti epochy portugalského dobývání Orientu jsou charakterizovány prostřednictvím jejich činů a rozhodnutí, přičemž, jak již bylo uvedeno, měl autor ve zvyku po dokončení pasáže věnované funkčnímu období konkrétního místodržícího pořídít jakýsi přehled jeho zásluh a osobních kvalit.¹⁰⁸

Velmi rozsáhlé je Castanhedovo vykreslení postavy prvního místokrále D. Francisca de Almeida. Toho si kronikář velice cenil, a tak jej ve 2. knize náležitě vyzdvihl a umístil do středu svého vyprávění. V žádném případě to ale neznamena, že by opomíjel ostatní důležité postavy z doby jeho vlády – Castanhedova pečlivost ani zde nedoznala újmy. S objektivitou jemu vlastní přistupuje i k Almeidově sporu s Albuquerquem a je nutno uvést, že se kloní na stranu Albuquerque, jehož si též vysoce cenil. Svou pozorností soustředěnou na Francisca de Almeida se mu podařilo vytvořit velmi zajímavý obraz každodenního života prvního místokrále. Zaznamenal o něm mnoho cenných a zajímavých údajů, a tak 2. kniha jeho Dějin velmi dobře poslouží každému, kdo by se chtěl blíže seznámit s prvním místodržícím Portugalské Indie. Z mnoha pasáží věnovaných Almeidově osobě vyberme podrobný a zajímavý popis jeho smrti v Saldanhově zátocce, kde padl v boji s domorodci (1. března 1510). Tento popis je plný visualismu:

„A když tak šel s takovou námahou [Francisco de Almeida], jak pravím, zdá se, že místokráľ již tušil, co se stane, a tak řekl Jorgeovi de Melo, aby mu předal prapor krále, jeho pána, aby zemřel na něm, a aby ho nenechal černochům. A blízko zátoky zpomezi nich [domorodců] vyletěl zašpičatělý oštěp bez železného ostří, zasáhl místokrále do krku a prošel mu hrdlem, které nechránila přilba; ten vzápětí poklekl, přidržuje rukama oštěp: avšak cítě, že se dusí, pustil se rukama oštěpu a vztáhl je k nebi, jako kdyby se odevzdával našemu Pánovi, a tak padl mrtev.“

*(„E indo affi com tamanho trabalho como digo, parece que adeuinhando ho viſo rey o que auia de fer, disse a Iorge de melo que lhe entregaua aquela bandeira delrey seu senhor, como era pera morrer sobrela, & que não ficasse aos negros. E perto dagoada sahio dătreles hũa lança darremesso fem ferro, & deu pela garganta ao viſo rey, & passoulhe a guela, que não leuaua barbote, & ele ajoelhou logo com as mãos na lança: & sentindo que se afogaua soltou as mãos da lança, & leuantou as pera ho ceo, como que se encomendaua a noſſo senhor, & affi cahio morto.“)*¹⁰⁹

Velkou pozornost věnoval Castanheda také sporům a neshodám mezi portugalskými šlechtici, které se vinou jako nit prakticky celým dílem. Tyto spory se vyskytovaly za vlády každého místodržícího. Autor čtenáře seznamuje i s jakýmsi rodinnými oligarchiemi a klany, které představovaly značnou sílu stojící mnohdy v opozici proti guvernérovi. K takovým klanům patřily podle autora např. rodiny Gamů, Ataídů a Noronhů. Jelikož Afonsovi de Albuquerque bude věnován obsáhlejší samostatný prostor, podívejme se, jak se Castanheda vyjadřuje o dalších vládcích Portugalské Indie.

Tak působení Lopa Soarese de Albergaria, který se během své vlády netěšil velké oblibě, Castanheda odbyl nic neříkajícími slovy:

„A když byly naloženy lodě, předal Lopo Soares Indii Diogovi Lopesovi de Sequeira.“

(„*E feyta a carrega das naos entregou Lopo soares a India a Diogo lopez de sequeira.*“)¹¹⁰

Jen o málo sdílnější byl při popisu návratu Dioga Lopese de Sequeira do Portugalska:

„A když byly lodě naloženy, předal Diogo Lopes de Sequeira vládu nad Indií D. Duarteovi de Meneses, kterého obeznámil s tím, jak ji sám přebíral s tolika lidmi, tak velkým dělostřelectvem a tolika loděmi. A když toto učinil, nastoupil Diogo Lopes na loď, a s ním D. Aleixo de Meneses a další ... , kteří jeli žádat o zadostiučinění za své služby, a v prosinci tisíc pět set dvacet jedna odpluli z Kočínu do Portugalska, kam tato flotila s pomocí našeho Pána připlula, u které jsem se však nedozvěděl, co se dělo během cesty.“

(„*E carregadas as naos entregou Diogo lopez de sequeira a governança da India a dom Duarte de meneses, dandolhe ele conhecimento de como a recebia com tanta gente, tanta artelharia, & tantos nauios. E ifto feito embarcouffe Diogo lopez, & coele dom Aleixo de meneses, & outros ... que hião pedir fatiffação de seus feruiços, & em Dezêbro de mil & quinhentos & vinteum se partirão de Cochim pera Portugal, onde com ajuda de noffo senhor chegou esta armada a que nam foubes ho que aconteceu na viagem.*“)¹¹¹

Nástupce Dioga Lopese de Sequeira, D. Duarte de Meneses, který musel čelit rozsáhlému povstání na Ormuzu a nakonec tam roku 1523 podepsal příměří za podmínek, které byly pro Portugalce značně pokořující,¹¹² se z tohoto důvodu dostal do nemilosti u krále, takže ten poslal D. Vasca da Gama, aby jej vystřídal, zatkl a poslal do vlasti. Je velmi zajímavé, že o této skutečnosti Castanheda neinformuje. Píše jen:

„Když přišel čas, aby se D. Duarte de Meneses, který vládl Indii, vrátil do Portugalska, rozhodl vznešený a mocný D. João Portugalský, třetí tohoto jména, který tehdy kraloval, o tom, kdo má vládnout Indii. A byl to D. Vasco da Gama, hrabě z Vidigueiry a admirál Indického oceánu, kterému předal vládu nad Indií s titulem místokrále.“

(„*Sendo ho tempo chegado de dom Duarte de meneses que governaua a India se ir pera portugal, mãdou ho muyto alto & muyto poderoso rey dom Ioão ho terceiro deste nome de Portugal que então reynaua quem governasse a India. E este foy dom Vasco da gama cõde da Vidigueira & almirante do mar indico, a quẽ deu a governança da India com o titulo de vifo rey.*“)¹¹³

Je totiž známou skutečností, že vůbec celá rodina Gamů se netěšila přílišné Castanhedově oblibě, a tak i krátké vládě Vasca da Gama věnuje kronikář v 6. knize jen několik málo stránek. Navíc na těchto několika stránkách zaznívá autorova kritika na adresu dvou rozhodnutí slavného objevitele námořní cesty do Indie. Jeho první kritická poznámka se týká Gamova rozhodnutí nechat zbičovat dvě ženy za to, že se jako svobodné plavily mezi posádkou jedné

válečné flotily.¹¹⁴ Podruhé kritizuje Gamovo nařízení neumisťovat do goanské nemocnice žádné nemocné z právě přípluvších flotil, v důsledku čehož zbytečně zemřelo mnoho lidí.¹¹⁵ Castanheda o tom hovoří jako o něčem, „co do té doby nebylo v Indii k vidění, a proto se tomu všichni velice podívovali“ („*o que ateli não se vira na India, & por isso ho estranhauão todos muyto*“).¹¹⁶ Stručný a lakonický je také popis smrti Vasca da Gama:

„... a když viděl, že se mu přitížilo a že si [podřízení] zoufají nad jeho zdravím a životem, nechtěl, aby po jeho smrti vznikla nějaká vzpoura, než budou otevřeny nástupnické dopisy: a proto požádal všechny šlechtice a kapitány, aby do doby, než budou ony dopisy otevřeny, poslouchali jako guvernéra Lopa Vaze de Sampaio: a oni mu to slíbili. Načež místokrál zesnul v předvečer vánoc roku tisíc pět set dvacet čtyři: poté, co byly provedeny všechny úkony příslušející opravdovému a věrnému křesťanovi, byl pochován v kočinské katedrále.“

(„... & vědo que crecia seu mal, & que desesperauão da sua faude & vida, não quis q̃ per sua morte ouueffe alguma reuolta ate o abrir das successões: & por isso pedio a todos os fidalgos & capitães que obedecessẽm por governador a Lopo vaz de sam payo ate q̃ fossẽm abertas: & eles lho prometerão. E despois disto faleceo ho Viso rey em vespera de natal do anno de mil & quinhentos & vinte quatro: fazẽdo todos os autos de verdadeiro & fiel Christão, & foy enterado na See de Cochim.“)¹¹⁷

Byli-li Gamové Castanhedou nemilováni, opak platí o rodině Menesesů. V souvislosti se smrtí Gamova nástupce, D. Henriqua de Meneses, mu kronikář věnoval oslavnou řeč, kde vyzvedl všechny kvality mladého šlechtice; do značné míry tato řeč připomíná pochvalná hodnocení D. Francisca de Almeida a Afonsa de Albuquerque. Castanheda ocenil Menesesovy činy, mravní kvality a hluboký smysl pro povinnost a čest, a zmínil také jeho oblíbenost mezi podřízenými. Stojí za to si tento chvalozpěv ocitovat:

„A poté, co byly provedeny všechny úkony příslušející opravdovému křesťanovi, počala se duše loučit s tělem: za vzývání jména Ježíšova a jeho slavné matky, které byl velice oddán, vydechl tento zmužilý rytíř naposledy na Hromnice roku tisíc pět set dvacet šest, a jeho tělo bylo pochováno v kostele v Kannanoru za velikého pohnutí všech, hlavně těch, kteří byli věrnými služebníky Boha a krále, neboť ti věděli, že v něm Bůh a král ztrácejí velkého vykonavatele, protože on byl také horlivým služebníkem Boha a krále ... Byl velmi statečný a bez sebemenšího strachu, který se vidí v bitvách a bojích, jichž se účastnil v Indii poté, co se stal guvernérem, a v Africe před tím, než odjel do Indie: a tak jako byl sám statečný, měl také rád statečné muže, které veřejně chválil a poskytoval jim peněžní odměny nebo úřady podle velikosti jimi vykonaného činu ... Byl to muž veliké a svalnaté postavy, velmi pravidelného obličeje: byl příjemné povahy a mlčenlivý.“

(„*E feytos todos os autos de verdadeiro Christão começou a alma se despedir do corpo: & chamando ho nome de Iesu, & de sua gloriosa madre de quem era muyto devoto ispirou este efforçado cauleyro em dia da Purificação de nossa senhora do anno de mil & quinhẽtos & vinte feys, & foy seu corpo sepultado na igreja de Cananor com muyto grande sentimẽto de todos, principalmẽte dos que erão amigos do seruiço de Deos & del Rey, porque sabião que perdião nele estas duas cousas hũ grande executor, por tãbem ser delas muyto grãde amigo ... Foy muyto efforçado & fem nenhũ medo como se ve nas batalhas & pelejas, em que se achou na India despois de ser governador, & em Africa antes de ir á India: & affi como era efforçado, era muy amigo dos homẽs em que auia efforço, & louuaua os pubricamente, & fazialhes merce de dinheiro ou de officios segũdo era a qualidade do feyto que fazião ... Foy homem de boa estatura & membrudo, de rosto bem proporcionado: foy de boa condição & discreto.“)¹¹⁸*

Také Lopo Vaz de Sampaio si vysloužil Castanhedovu chválu. Kromě toho, že jeho sporu s Pêrem de Mascarenhas věnoval značnou část 7. knihy, podrobně také popsal řadu nových opatření, která v Indii zavedl, a při příležitosti jeho rozloučení s Indií a odjezdem do vlasti – této události byl Castanheda osobně přítomen, jak také ve svých Dějinách uvádí – jej takto charakterizoval:

„... a já jsem ho viděl odjíždět, neboť jsem byl v té době v Goe. Byl vždy velmi zbožný a bázlivý před naším Pánem, a byl tak cudný, že se ho po celou dobu, kdy byl v Indii, nikdy nedotkla žádná žena: a byl prost samolibosti či nafoukanosti, byl každému druhem jak v míru, tak ve válce, a pro všechny byl velkým zdrojem poučení. Byl mužem mohutného těla, byl svalnatý a dobře stavěný a měl veselý obličej.“

(„... & eu ho vi partir q̃ estaua em Goa a effe tẽpo. Foy sẽpre muyto deuoto & temerofo de noffo senhor, & tão casto q̃ nũca lhe sentirão molher em quãto andou na India: & foy fora de vaidades nẽ prefunções, & cõ todos era companheiro affi na paz como na guerra, & pera todos muyto bẽ enfinado. Foy homẽ grande de corpo, mẽbrudo e bẽ apeffoado & de rosto alegre.“)¹¹⁹

Již byla zmíněna záhadná skutečnost, že ačkoli Fernão Lopes de Castanheda doprovázel na cestách po Indii guvernéra Nuna da Cunha a ačkoli vlastně celé Dějiny byly svým způsobem vypracovány pod jeho patronátem, nenalezneme v nich žádnou zmínku o návratu a smrti tohoto místodržícího.¹²⁰ Castanhedu z neznámého důvodu nepřiměly k žádné poznámce o jeho konci ani takové skutečnosti, jako že to byl nejdéle vládnoucí místodržící v 16. století, že vládl v době, kdy byla portugalská moc v Asii silně ohrožena Turky či že byl obklopen nejlepšími vojenskými osobnostmi, jaké ve své době Portugalsko mělo.

Castanhedovy Dějiny však nevytvářejí jen místokrálové a guvernéři. Je to pestré historické dílo, v němž mají své pevné místo všichni činovníci grandiózní portugalské zámořské expanze. Defilují zde prostí vojáci i nejvyšší velitelé, funkcionáři organizující portugalskou správu v nejrůznějších oblastech Indického oceánu, námořníci plavící se do neznámých končin, kapitáni portugalských pevností, duchovní, soudci, obchodníci i prostý lid, Portugalci i domorodé obyvatelstvo. V těchto Dějinách jsou obyčejní lidé humánními hrdiny. Prostřednictvím jejich konání se Fernão Lopes de Castanheda pokusil nastínit humánní rozměr, který byl dle jeho správného názoru nezbytným předpokladem pro to, aby si Portugalci své vydobyté pozice také udrželi.

15. Afonso de Albuquerque v Castanhedově podání

15.1. Úvod a první Albuquerqueova cesta do Indie (1503)

Tímto se konečně dostáváme k rozboru toho, jak Castanheda zaznamenal činy vlastního tvůrce celého ohromného portugalského panství v Asii, Afonsa de Albuquerque. Již bylo uvedeno, že tato postava se těšila velké kronikářově přízni. Poprvé se Castanheda o Albuquerqueovi zmiňuje v 55. kapitole 1. knihy, když zaznamenává jeho první cestu do Indie roku 1503. Pak se jeho činům (a také sporům s Franciskem de Almeida) věnuje ve 2. knize, zatímco 3. kniha bývá někdy nazývána knihou Albuquerqueovou: je totiž celá věnována době jeho vlády nad Indií (1509–1515), kdy dosáhl největších dobytelských úspěchů. Samotný závěr 3. knihy pak pojednává o jeho smrti. Nejprve zaznamenejme, které významné, méně

významné a zajímavé skutečnosti vztahující se k Albuquerqueově činnosti v Asii kronikář zachytil (pro srovnání s Gasparem Correiou), a pak se pokusíme o určitou syntézu a zhodnocení Castanhedova postoje k „Napoleonovi Indie“.

V 1. knize jsou Albuquerqueovi přímo věnovány jen 4 kapitoly. Jde o již zmíněnou 55. kapitolu nazvanou O tom, jak odpluli do Indie Francisco de Albuquerque, Afonso de Albuquerque a António de Saldanha jakožto vrchní kapitáni tří válečných flotil (*De como partirão pera a India por capitães móres de tres armadas Francisco dalbuquerque, & Afonso dalbuquerque, & Antonio de saldanha*); v této kapitole se o Afonsovi de Albuquerque nic bližšího nedozvíme, jako zajímavost však stojí za zaznamenání to, že lodi Espírito Santo z jeho flotily velel Duarte Pacheco Pereira, a jedné lodi z flotily jeho bratrance Francisca de Albuquerque velel Nicolau Coelho.¹²¹ 58. kapitola vypráví O tom, jak Afonso de Albuquerque připlul do Kočinu (*De como Afonso dalbuquerque chegou a Cochim*). V 61. kapitole nazvané O tom, jak plul Afonso de Albuquerque pro náklad do Quilonu a jak tam zřídil faktorii (*De como Afonso dalbuquerque foy carregar a Couião e affentou feytoria*) stojí za zmínku Castanhedovo pře- vyprávění legendy o tom, jak v tomto městě postavil apoštol Tomáš kostel a obrátil na křesťanskou víru mnoho obyvatel, takže v době příchodu Portugalců prý bylo v quilonském království dvanáct tisíc domů obývaných křesťany.¹²² Poslední kapitola 1. knihy věnovaná Albuquerqueovi se jmenuje O tom, jak Francisco de Albuquerque a Afonso de Albuquerque odpluli do Portugalska a zanechali v Kočinu Duarta Pacheca jako vrchního kapitána (*De como Francisco dalbuquerque e Afonso dalbuquerque se partirão pera Portugal, e deixarão por capitão mór a Duarte pacheco em Cochim*). Zaznamenává odplutí Afonsa de Albuquerque z Indie v lednu 1504, jakož i odplutí jeho bratrance, který však na cestě do vlasti beze stopy zmizel (a s ním i Nicolau Coelho).¹²³ V této kapitole je patrné Castanhedovo znepokojení nad skutečností, že Albuquerqueové, dobře si vědomi akutně hrozícího útoku ze strany kalikutského zamorina, zanechali v Kočinu Duarta Pacheca Pereiru s pouhými 90 vojáky, 1 korábem, 2 karavelami a 1 šalupou.¹²⁴ V jedné větě to vyjadřuje jasně: „Odpusť Bože Duartovi Pachecovi a těm, co zůstávají s ním.“ („*Perdoe Deos a Duarte pacheco, & aos que ficão coele*“).¹²⁵

15.2 Dobytí Ormuzu (1507)

2. kniha Dějin se již Albuquerqueovým činům věnuje podstatně více než kniha první. Poprvé je Albuquerque zmiňován ve 30. kapitole, kde je popsáno vyplutí flotily Tristãa da Cunha do Indie roku 1506; Albuquerque se totiž plavil s ním. V části věnované této výpravě (do 42. kapitoly, ale i s popisem událostí nesouvisejících s plavbou Tristãa da Cunha) se však o Albuquerqueovi nic důležitého nedozvíme, neboť tato část se zaměřuje především na činy Tristãa da Cunha: na jeho zastávky v Mosambiku a na Madagaskaru a na dobytí východoafrických měst Angoja a Brava a především ostrova Sokotra. Za zmínku snad stojí jen 41. kapitola pojednávající právě o dobytí Sokotry. Když Tristão da Cunha porazil syna místního vládce, který velel 120 obráncům ostrovní pevnosti, několik z přemožených obránců odmítlo uznat svou porážku a opevnilo se v jedné části pevnosti s cílem klást nadále odpor.¹²⁶ Úkolem definitivně rozdrtit zbytky houževnatě se bránícího protivníka pověřil Cunha právě Albuquerque, který měl již v této době pověst schopného a nemilosrdného válečníka. A Albuquerque Cunhu nezklamal.

Kapitoly 53–57 popisují Albuquerqueovo dobytí Ománu, kam se vydal v srpnu 1507 ze Sokotry se 6 loděmi.¹²⁷ Je v nich zachyceno získání pěti arabských pevností (Qalhat, Qurayyat, Maskat, Suhar a Haur Fakkan) na východě Arabského poloostrova, převážně bojem, pouze Qalhat a Suhar Albuquerque ušetřil, neboť se Portugalcům vzdaly. V souvislosti s dobytím Ománu je třeba poukázat na jednu skutečnost. Albuquerque vyplouval s Tristãem da Cunha z Portugalska s úkolem dobýt a opevnit Sokotru a vytvořit z ní jakousi základnu pro vysílání

lodi do úžiny Bab el-Mandeb, aby tam zadržovaly lodě muslimských obchodníků plující do Egypta. Tak mu to nařídil král Manuel. Albuquerque však brzy zjistil, že pouze držení Sokotry k paralyzování muslimy kontrolovaného interkontinentálního obchodu nestačí. Považoval za nutné dobýt především Aden, a potom jeho pozornosti neušel ostrůvek Ormuz ve vstupu do Perského zálivu, což bylo ohromné překladiště zboží na cestě mezi Indií a Evropou. A právě Ormuz si Albuquerque vybral za další cíl svého tažení. Dá se tedy říci, že celá výprava proti ománským pevnostem a proti Ormuзу byla Albuquerqueovou osobní iniciativou, jeho vlastním rozhodnutím. Nelze říci, že by to bylo proti králově vůli – dobytí Ománu a Ormuзу se plánovalo, avšak později. Nicméně králem daný úkol blokovat úžinu Bab el-Mandeb Albuquerque nesplnil. Tak jako téměř vždy v podobných případech to zdůvodnil nepříznivým počasím a mořskými proudy.¹²⁸ Zde někde bychom mohli hledat první příčiny toho, proč byl později mnohými obviňován z příliš nezávislého postupu v Indii a ze snahy vytvořit si tam své vlastní impérium.

Albuquerqueově dobytí Ormuзу na podzim roku 1507 je věnován poměrně velký prostor. Pojednávají o něm kapitoly 60–74 (s výjimkou dvou kapitol, 65 a 71), přičemž Castanheda věnoval velkou pozornost tomu, aby čtenáře prostřednictvím dvou předcházejících kapitol uvedl do problematiky. Kapitola 58 je místy až detailním popisem ostrůvku Ormuz z několika pohledů (je zde popsán vzhled ostrůvku, vlastní město, oba přístavy, obyvatelstvo a jeho zvyky a zejména je zde podrobně vyjmenováno zboží, které se na Ormuz sváží z různých oblastí Orientu),¹²⁹ kapitola 59 pak zaznamenává mocenské boje předcházející tomu, než se stal ormuzským guvernérem Coge Atar.¹³⁰

Velice zajímavou je pro nás kapitola 60, která popisuje Albuquerqueův příjezd na Ormuz. Jednoznačně a jasně totiž poodhaluje Albuquerqueovo až fanatické zaujetí pro válku a jeho bezohlednou až brutální povahu – rys, na kterém se shodují všichni historici, třebaže v názorech na jeho taktické, strategické a vůbec válečnické schopnosti se jednoznačně neshodují. Poté, co na poradě před předpokládaným střetem konané na jeho lodi důrazně upozornil své velitele, že očekává jedině vítězství (řka, že případná porážka by znamenala nejen ztrátu jejich cti, ale především újmu na cti krále Manuela), zdůraznil, že musí zničit nejen místní flotilu kotvící v přístavu, ale ale že musí bezpodmínečně dobýt především město.¹³¹ Přitom pronesl podle Castanhedy toto:

„ ... porážka flotily bez [dobytí] města by nepřinesla nic víc, než že by bylo pobito pár Maurů.“

(„ ... *vencêdo a frota fê a cidade não ganhaua mais que matarê algus mouros.*“) ¹³²

Albuquerque v Ormuзу zakotvil vedle khambatské lodi *Meri*, jejíhož kapitána si vybral jako prostředníka pro úvodní „jednání“. Bez okolků mu dal vzkázat, že se musí ihned dostavit k němu na loď, jinak půjde *Meri* ke dnu.¹³³ Vyděšený Khambaťan (jehož strach neopomněl Castanheda zdůraznit) se podle rozkazu dostavil. Na „jednáních“ požadoval Albuquerque dobrovolné postoupení Ormuзу ve prospěch portugalského krále, a prohodil, že „kdyby chtěl [Coge Atar] válku, on [Albuquerque] se velmi těší, protože je na ni tak zvyklý, že ho mír tíží“ („ *se quiseffe guerra que folgaria muyto, porque andaua tão costumado a ela que lhe pefaua cõ a paz*“).¹³⁴ Když mu pak Coge Atar poslal dar, Albuquerque jej odmítl přijmout s tím, že „nebude nic přijímat od člověka, kterému je třeba setnout hlavu“ („ *não auia de tomar nada de homê a que se compriße auia de cortar a cabeça*“).¹³⁵

Následující kapitola, která líčí bitvu o Ormuz, poskytuje dobrou představu o tom, jak Albuquerque válčil a proč byl v Orientu tak obávaný. Bitvy, které vedl, byly totiž vždy doslova krvavými lázněmi. Jeho taktika byla přitom celkem jednoduchá: využít své dělostřelecké převahy a vojáků v brnění, zaútočit na ústřední bod či loď řídící nepřítelovu obranu a pak nemilosrdně pobít všechny, kdo se dostanou pod ruku jeho bojovníků. Albuquerque přitom dbal na

to, aby mečům jeho vojáků uniklo co nejméně nepřátel, které dával pronásledovat jak na souši, tak na moři. V Ormuzu tomu nebylo jinak. Castanheda píše s hrůznou jednoznačností:

„... moře bylo plné mrtvol a voda se zdála být krví. A když již nebylo koho zabíjet, zapálili [Portugalci] několik plavidel, kterých se zmocnili ...“

(„... *era o mar coalhado de mórto, & a agoa parecia fangue. E não tendo ja a quem matar poferão fogo a algũas terradas das que tomarão ...*“) ¹³⁶

Albuquerque potopil či zapálil nepřátelské lodě, zničil ormuzskou mešitu (v ní se skrývalí muslimy dal popravít mečem) a město vydrancoval. A bilance šestihodinové bitvy? Castanheda uvádí na straně Portugalců 11 zraněných, na straně nepřítelů téměř tři tisíce mrtvých a bezpočet raněných ... ¹³⁷

Kapitola 62, která popisuje uzavření míru mezi Albuquerquem a ormuzským králem a guvernérem (Ormuz se podle Castanhedy zavázal platit Portugalsku roční tribut dvacet tisíc serafínů a povolit Portugalcům postavit na ostrůvku pevnost a faktorii), je zajímavá dvěma tam uvedenými skutečnostmi. Jednak tím, že si Albuquerque ihned vynutil pět tisíc serafínů jako náhradu za škody způsobené bojem, a dokonce jako žold pro své vojáky!! Jinak řečeno, ormuzští museli Albuquerqueovým žoldněřům ještě zaplatit za to, že jim pobili tři tisícovky spoluobytel! ¹³⁸ Dále je zajímavý Castanhedou uváděný zázrak spojený s podpisem míru. Mír se podepisoval třetí den po bitvě. Tento den mělo dojít k tomu, že se na hladině moře objevilo množství mrtvol zabitých muslimských obránců, které byly probodány svými vlastními šípy. ¹³⁹ Castanheda to Albuquerqueovými slovy vysvětluje tak, že Bůh bojoval s Portugalci a způsobil, aby šípy vystřelované muslimy zasahovaly zase muslimy. V příslušné pasáži se dokonce píše, že když to Albuquerque zjistil, jako první padl na kolena a rozplakal se radostí nad boží pomocí ... ¹⁴⁰

Další kapitola dobře odhaluje jiný z charakteristických rysů Albuquerqueových dobovacích výprav – malý počet vojáků, s nimiž dobýval Orient. Albuquerque měl většinou řádově stovky vojáků, zatímco proti němu běžně stál nepřítel s tisíci bojovníky. Přesto Albuquerque vítězil – proč, to jsme uvedli výše. Ovšem po skončení bojů, kdy měl nepřítel možnost v klidu vše pozorovat a seznámit se se skutečným stavem, ho vždy zarazil malý počet Portugalců, který jeho město či ostrov dobyl. To pak logicky vyvolávalo myšlenky na protiakci, svržení nadvlády a opětovné osvobození. Albuquerque tento problém řešil v podstatě jediným možným způsobem, a sice že i nadále pouštěl na domorodce hrůzu. Nejinak tomu bylo na Ormuzu, který dobyl s pouhými čtyřmi stovkami vojáků. ¹⁴¹ Když vycítil údiv místních nad malým počtem jeho bojovníků, neopomněl je upozornit:

„Tito moji rytíři jsou ďáblové: není práce, která by je unavila: již to s nimi lomcuje, protože nebojují: jejich potěšením je pouze boj.“

(„*Estes meus caualeyros são diabos: não ha trabalhos que os cãfe: ja andão menencorios, porque não pelejão: feu prazer não he fenão pelear.*“) ¹⁴²

66. kapitola je zase dobrou ukázkou Albuquerqueova individualismu a toho, k čemu vedl. Jeho podřízeným se zdálo divné, že on, velitel, sám míchal maltu, nosil kameny a velmi naléhal na co nejrychlejší dokončení ormuzské pevnosti. Nejvíce je však znepokojovala skutečnost, že nevyslal jediný signál o tom, kdo se stane kapitánem pevnosti; zejména Jorge Barreto, Afonso Lopes da Costa a João da Nova si na tuto funkci dělali zálsk. ¹⁴³ Pojali proto podezření, že chce tuto funkci zaujmout sám, spolu se svými nejméně ověřenými ovládnout Ormuz a snad i odeprít další službu králi Manuelovi. Proto výše jmenovaní tři velitelé sepsali písemný protest. Požadovali, aby Albuquerque přestal se stavbou pevnosti a odebral se do úžiny Bab el-Mandeb, jak mu to nařizoval král. Albuquerque jim sice své počínání vysvětlil, ale to ne-

spokojence nepřesvědčilo. Když pak vehementně požadovali splnění svého požadavku, došla Albuquerqueovi trpělivost a písemnou žádost před jejich zraky roztrhal.¹⁴⁴ Uražení podřízení kapitáni si svůj vztek z hrubého chování svého velitele vylili způsobem pro Portugalce nejméně vhodným: vysvětlili Coge Atarovi, jak se věci mají, že totiž stavba pevnosti je pouze Albuquerqueovou svévolí, která není v souladu s pokyny krále. Již dříve zjevné rozpory mezi Portugalci a teď takováto překvapivá informace jen ještě více přispěly k tomu, že se Coge Atar pokusil Portugalců na Ormuzu zbavit.

Nový boj, který se rozhořel, se nesl ve znamení neposlušnosti v Albuquerqueově táboře a mimořádné krutosti. Když Albuquerque přikázal třem svým velitelům, Manuelovi Telesovi, Antóniovi do Campo a Afonsovi Lopesovi da Costa, aby násilím zabránili přísunu potravin na ostrov, ti mu bez okolků sdělili, že od krále nemá mandát k vedení války na Ormuzu a opět se dožadovali odplutí k mysu Guardafui.¹⁴⁵ V těžké situaci se Albuquerque dožadoval poslušnosti, říka že jako králem ustanoveného velitele flotily mají povinnost ho poslouchat, ale spíše spoléhal na sebe a na svou brutalitu. Když jeho loď lapila několik plavidel snažících se dopravit na Ormuz zásoby, následuje Castanhedův hrůzný výčet údů, které komu nechal useknout: komu uši, komu nosy, komu ruce, komu púl nohy.¹⁴⁶ Tyto ubožáky pak přikázal hodit do místního potoka a Coge Atarovi vzkázal, že „nepřestane válčit, dokud neumřou hladu všichni, kteří jsou ve městě“ („*não auia de deyxar de fazer guerra ate q~ não morreßfẽ com fome quantos estauão nela*“).¹⁴⁷ Albuquerque se dokonce rozhodl pro znehodnocení ormuzských studní tím způsobem, že do nich nechal naházet mrtvé koně, velbloudy a lidi, a zuřivě pak osobně nepříteli bránil, když se pokoušel životně důležité zdroje vody vyčistit.¹⁴⁸ V jedné chvíli visel dobyvatelův život skutečně na vlásku; zraněn a zcela vyčerpán na poslední chvíli vyvázl, když se mu podařilo dostat se na loď. Teprve dezerce lodí Manuela Telese, António do Campo, Afonsa Lopese da Costa a o něco později i João da Nova tohoto fanatika přiměla k tomu, aby Ormuz opustil a přes ostrov Qeshm odplul na Sokotru s jedinou lodí, která mu kromě jeho vlastní zůstala (velel jí Francisco de Távora).¹⁴⁹ Výše uvedení dezertěři, kteří již nemohli vystát Albuquerqueovu brutalitu a neposlušnost královským příkazům, zamířili do Indie, kde si na svého velitele hodlali stěžovat místokráli Franciscovi de Almeida.

V kapitole 82, která zaznamenává příplutí dezertérů do Kannanoru, Castanheda popírá názor, že se Almeida škodolibě těšil z toho, že Albuquerqueovi dezertovala většina flotily. I když se tito dva muži neměli v lásce, Almeida si uvědomoval, že opustili jeho soka v době, kdy jich bylo velmi třeba.¹⁵⁰ Podle Castanhedy Almeidu značně ohromily zprávy o Albuquerqueových krutostech, které mu kapitáni vylíčili, zejména Francisco de Távora ve svém dopise (kde také naléhal na místokrále, aby Albuquerqueovi přikázal vrátit se do Indie) a João da Nova ve své dramatické řeči. João da Nova místokráli vyprávěl, že se od Albuquerquea dočkal takových urážek, že s ním již dále nemohl být, popisoval, jak byl uvězněn v podpalubí lodi, a nakonec místokráli předložil chomáč vousů, které mu prý vyrval sám Albuquerque.¹⁵¹

Kapitoly 85–89 pak popisují Albuquerqueovo přezimování na Sokotře a nový pokus zlomit Ormuz, jakož i vypálení Qalhatu. Albuquerque totiž nečekaně získal dvě nové portugalské lodě přípluvší z Malindi (kapitány byli Martim Coelho a Diogo de Melo), takže jich měl k dispozici celkem pět (jednu menší postavil na Sokotře, jejímž velitelem ustanovil Nuna Vaze de Castelo Branco) se zhruba třemi stovkami vojáků.¹⁵² V Perském zálivu však utrpěl hned dva nezdary. Když 13. září 1508 opět zakotvil v Ormuzu, král a Coge Atar sice souhlasili s jeho požadavkem na zaplacení tributu, avšak odmítli mu dát svolení k dokončení pevnosti.¹⁵³ Albuquerque se proto rozhodl blokovat dodávky potravin na ostrůvek, ale bez valného efektu. Jeho měsíční obléhání nepřineslo očekávaný výsledek. Když viděl, že se blokáda mívá účinkem, rozhodl se zaútočit na jedno z nejdůležitějších zásobovacích míst, a sice město Nay Band ležící na perském pobřeží západně od Ormuzu. Avšak houževnatý odpor ší'itských obránců se mu zdolat nepodařilo. Vidíme tedy, že kromě neúspěchu u Adenu provázely Albuquerquea i další dílčí neúspěchy a že nedobyl žádné místo, které si zámýšlel. V Orientu se

našli i tací protivníci, kteří jeho zběsilým útokům odolali, takže, jak zdůrazňuje např. Luís de Albuquerque, legenda o jeho praktické neporanitelnosti šířená v jeho době mnoha historiky a jinými oficiálními portugalskými kruhy přece jen poněkud bledne.

15.3 Spor s Franciskem de Almeida a převzetí moci (1509)

Po nepříliš úspěšném závěru svého pobytu v Perském zálivu se Albuquerque rozhodl oblast opustit a zamířit do Indie. 5. prosince 1508 připlul do Kannanoru.¹⁵⁴ Zbylé kapitoly 2. knihy věnované Albuquerqueovi pojednávají o jeho marném nátlaku na Almeida, aby mu předal vládu nad Indií. Po třech letech Almeidovy vlády totiž král Manuel jmenoval guvernérem Indie právě Albuquerquea. Potíž však byla v tom, že ho jmenoval pouze předběžným jmenovacím dopisem, který slíbil doplnit definitivním jmenovacím dekretem, kde budou uvedeny všechny podrobnosti předání moci a Almeidovy povinnosti; tento dekret měla do Indie dovézt loď *São João*.¹⁵⁵ Právě toho, že dekret definitivně jmenující Albuquerquea guvernérem dosud nedošel, Almeida využil. Albuquerqueovi oznámil, že mu předá moc až poté, co tento dekret obdrží, a kromě toho mu sdělil, že se právě chystá vyplout proti vládci Diu, který ho v lednu 1508 porazil v bitvě u Chaulu a zabil mu syna Lourença.¹⁵⁶ Poté, co Almeida odmítl i Albuquerqueovu nabídku, že sám povede útok proti Diu, odebral se zklamaný Albuquerque do Kočínu. Sem také zamířil po svém vítězství u Diu Almeida. Avšak ani tady Albuquerque se svou druhou žádostí o předání moci neuspěl. Když mu Almeida nařídil domácí vězení a později ho dal dokonce uvěznit v Kannanoru, přesáhl spor osobní rozměr a přerostl v nepřátelství dvou táborů Portugalců, které hrozilo nebezpečným rozkolem.

107. kapitola vysvětluje, proč panovalo nepřátelství mezi Albuquerquem a Diogem Lopesem de Sequeira, další významnou postavou Portugalské Indie. Až dosud měl Albuquerque o Sequeirovi dobré mínění a očekával, že se ho ve sporu s Almeidou zastane a přičiní se o to, aby proti němu přestali intrikovat neposlušní kapitáni z výpravy na Ormuz. Sequeira však udělal pravý opak a zle Albuquerquea pohněval, neboť spolupodepsal petici namířenou proti němu. Cílem této petice bylo zabránit tomu, aby se stal Albuquerque guvernérem. Stojí za to ocitovat Castanhedův výňatek z této petice, neboť jasně deklaruje, co si o Albuquerqueovi mysleli jeho odpůrci:

„... je to člověk, který nemá rozum, a je tak ovládnán svou vůlí, že nepřijímá ničí rady: a má velmi špatný charakter, tak špatný, že není nikoho, kdo by ho snesl, a je velice hrubý. Neměl by být ani kapitánem kocábky, natož guvernérem: pravdivost toho všeho se dobře ukázala při prohře na Ormuzu, který nebyl ztracen z žádné jiné příčiny, než kvůli jeho chabému rozhledu a špatnému charakteru, neboť kapitáni, kteří byli s ním, mu radili, aby neporušoval mír, který uzavřel, ale on o tom nechtěl ani slyšet a naopak je za to, že mu takto radili, nechal zatknout a haněl je: tím portugalský král přišel o patnáct tisíc serafínů tributu a dalších dvacet tisíc, které mohl každý rok vydělat ve své faktorii.“

(„... *era homẽ fora de rezão, & tão feyto de sua vontade q~ não queria tomar ho conselho de ninguem: & era de muyto mã condição, tão que não auia quem ho sofresse, & q~ era muyto defmanchado. E q~ não era pera ser capitão de hũa almadia quãto mais pera governador: & que bem se mostrara a verdade de tudo isto em perder Ormuz, que se não perdera por outra coufa se não por seu pouco saber & mã condição, porque os capitães que andauão coele, lhe aconselhauão que não quebrasse a paz que tinha assentada, & ele não quisera, antes por lho conselharem os prendera & injuriara: no que el rey de Portugal perdera a fora os quinze mil xerafins de parias mais de vinte mil q~ podera ganhar cadãno cõ sua feitoria.*“) ¹⁵⁷

Jen pro zajímavost, kromě Sequeiry tuto petici podepsali např. Jorge Barreto, António do Campo, Manuel Teles, Afonso Lopes da Costa či João da Nova, tedy všichni hlavní Albuquerqueovi nepřátelé.¹⁵⁸ Spiklenci naléhali na Almeidu, aby z výše uvedených důvodů Albuquerqueovi vládu nepředával. Tvrdili, že král nemůže Albuquerquea dobře znát, protože kdyby ho znal, nikdy by mu nemohl úřad guvernéra svěřit. Avšak Albuquerque neměl jen nepřátele, ale i stoupence (které vedl jeho přítel Nuno Vaz de Castelo Branco), mezi nimiž to začalo vřít, a Almeida první vážný rozkol mezi Portugalci v Indii řešil jen s obtížemi. Nebezpečně se vyvíjející spor ukončil až příjezd obrovské flotily maršála D. Fernanda Coutinha na podzim roku 1509, která přivezla králův dekret jmenující Afonsa de Albuquerque místodržícím. 5. listopadu 1509 Almeida rezignuje a Albuquerque se stává novým vládcem Portugalské Indie, a to v hodnosti guvernéra.¹⁵⁹ Tím také končí zápisy o Albuquerqueových činech ve 2. knize.

15.4 Dobyť Goy (1510)

Dostáváme se tedy ke 3. knize, někdy nazývané Albuquerqueovou knihou, neboť zachycuje celé období jeho vlády nad Portugalskou Indií v letech 1509–1515, jakož i jeho smrt právě v roce 1515. Kniha je nadepsána „Z pověření nepřemožitelného krále D. Manuela slavné paměti, v níž se pojednává o činech, které byly vykonány v době, kdy vládl Afonso de Albuquerque“ („*Per mandado do inuictíssimo rey dom Manuel de gloriosa memoria, em que se contem as cousas que forão feytas no tempo que Afonso dalbuquerque a gouernou*“).¹⁶⁰ Ze 155 kapitol této knihy je Albuquerqueovi a jeho činům věnováno zhruba 115 z nich, takže jen asi 40 je věnováno událostem, v nichž guvernér nefiguruje. Zklamán však bude každý, kdo by si myslel, že v této knize nalezneme nějaké údaje doplňující málo známý Albuquerqueův životopis. Uvádět životopisy byt' i nejslavnějších postav Portugalské Indie nemá Castanheda ve zvyku, a tak se z Dějin nedozvíme nic o Albuquerqueově životě před rokem 1503. Avšak dobytelské činy mezi lety 1503–1515 zachytil Castanheda velmi podrobně. Jelikož 3. kniha pojednává o období, kdy byl guvernérem Portugalské Indie Albuquerque, logicky zde dominují čtyři události: dobytí Goy roku 1510, dobytí Malakky roku 1511, neúspěch u Adenu roku 1513 a definitivní zlomení neposlušného Ormuzu roku 1515; v témže roce Afonso de Albuquerque umírá a jeho smrti je věnován samotný závěr knihy.

Časově začíná 3. kniha samým koncem roku 1509. 1. kapitola pojednává o tom, jak se D. Fernando Coutinho a Afonso de Albuquerque domluvili na útoku proti Kalikutu, k němuž došlo 4. ledna 1510.¹⁶¹ Coutinho totiž přivezl králův příkaz porazit toto odbojné město a sám byl do útoku celý žhavý. Albuquerque však kupodivu zřejmě ne tolik, i když o tom Castanheda nepíše. Luís de Albuquerque uvádí, že guvernér považoval útok „nepochybně za troufalý“,¹⁶² a kromě toho byl rozčarován z toho, že má útoku velet nezkušený Coutinho a nikoli on, guvernér. Přesto s Coutinhem loajálně spolupracoval na přípravě akce a i se s ním účastnil samotného boje, který však pro Portugalce nedopadl dobře, jak Castanheda popisuje v několika následujících kapitolách. Maršál Coutinho v boji zahynul a Albuquerque vyvázl jen s obtížemi (již podruhé), načež odplul s poničenými loděmi do Kočinu. V souvislosti s bezprostředně následující akcí, útokem na Gou, je třeba zmínit důležitý moment z konce 1. kapitoly 3. knihy – pomůže nám objasnit, jak to bylo s Albuquerqueovým rozhodnutím dobýt Gou. Před vyplutím proti Kalikutu se u Albuquerquea ohlásil vyslanec Duarta de Lemos, který operoval v prostoru Adenského zálivu, a tlumočil prosbu svého velitele, aby mu byla poslána z Indie flotila, s níž by mohl úspěšně blokovat úžinu Bab el-Mandeb.¹⁶³ Albuquerque mu sdělil, že by Lemosovi flotilu ihned poslal, kdyby se ovšem nepřipravoval k útoku proti Kalikutu. Takto musí její vyplutí odložit až do doby, kdy skončí akce proti tomuto městu.¹⁶⁴

Jelikož se Castanheda podrobně nevěnuje vyličení toho, jak se zrodilo rozhodnutí dobýt Gou, udělejme malou odbočku a řekněme si o tom pár vět. Je to totiž velice zajímavé. Je ne-

pochybné, že Albuquerque velice toužil Gou dobýt a učinit ji novým hlavním městem Portugalské Indie (z důvodů vyložených v prvním oddílu), avšak po zkušenostech z Ormuzu hledal způsob, jak pro svůj záměr nejlépe získat své kapitány, aby mu opět nevypověděli poslušnost. Proto koncem ledna 1510 vyplul z Kočinu se 23 loděmi a 1 600 muži s tím, že plují do Rudého moře posílit Duarte de Lemos.¹⁶⁵ Avšak když plula flotila kolem ústí řeky Onor, sešel se Albuquerque s hindským korzárem Timojou, který byl s Portugalci v přátelském vztahu, a údajně mu vyprávěl, že pluje do Rudého moře, čemuž se Timoja velice podívoval a opáčil mu otázkou „jak to, že se rozhodl plout tak daleko, aniž by zničil nepřátele, které má před branami vlastního domu“, totiž v Goe.¹⁶⁶ Potom začal Albuquerqueovi vyprávět o tom, jaké nebezpečí Goa představuje tím, že se tam staví lodě určené pro boj s Portugalci, ale zároveň mluvil o tom, jak je Goa bohatá. Pak dodal, že tam mezi obyvatelstvem vládne nespokojenost a posádka je tam malá.¹⁶⁷

Tohoto setkání s Timojou využil lstivý Albuquerque k tomu, aby pro svůj záměr plně získal své kapitány. Toto setkání, které s největší pravděpodobností nebylo náhodné¹⁶⁸, výborně posloužilo k tomu, aby přesvědčilo Albuquerqueovi kapitány o nutnosti ovládnout Gou. Portugalští historici se dnes na celou záležitost dívají jako na mazaný guvernérův tah a zastávají názor, že předstíral odjezd do Rudého moře, ve skutečnosti však měl namířeno do Goy. Při jeho povaze se nedá předpokládat, že by tak zásadně a rychle změnil své rozhodnutí. Ihned po rozhovoru s korzárem totiž svolal poradu svých velitelů, na které byl přítomen i Timoja, a ten velitelům zopakoval to, co před chvílí vypověděl Albuquerqueovi. Výsledek porady byl přesně takový, jaký Albuquerque chtěl: všichni kapitáni projevili upřímné přání Gou dobýt.

Tato epozoda vypovídá o několika skutečnostech. Předně se jinak bezohledný Albuquerque na Ormuzu poučil o tom, že pokud nechce riskovat další potenciální rebelii, musí brát v potaz náladu mezi podřízenými. A v případě akce proti Goe žádnou rebelii rozhodně riskovat nechtěl, takže zařídil ono účelové setkání s Timojou. Dále pak jeho výprava proti Goe znamenala, že se již podruhé odchytil od králových směrnic. Ty totiž vůbec nehovořily o dobytí Goy, nýbrž stále zdůrazňovaly potřebu blokovat vstup do Rudého moře. Albuquerque sice před útokem na Gou zaslal králi Manuelovi dopis, v němž vysvětloval, proč je pro Portugalsko nezbytné toto město dobýt, avšak jeho opakovaná neposlušnost a již značně podezřelé samostatné rozhodování přidaly na síle hlasům vyjadřujícím znepokojení nad mírou nezávislosti, s jakou guvernér v Indii postupuje. Řada významných portugalských šlechticů byla proti útoku na Gou a považovala snahu o získání tohoto města za osobní zájem Albuquerquea, který si chce v Orientu vybudovat svou vlastní, nepřijatelně nezávislou říši.

Útoku proti Goe, kterou Albuquerque dobyl v roce 1510 nadvakrát, je věnováno hodně místa. S výjimkou několika málo kapitol o této události pojednává část vymezená kapitolami 8 až 44. Castanheda nemohl začít jinak než svým typickým, velice zajímavým a cenným popisem, tentokrát popisem města, které si Portugalci předsevzali učinit novým centrem své zámořské říše.¹⁶⁹ V dalších kapitolách jsme pak seznamováni s tím, jak dobývání Goy probíhalo. Je zde popsáno, jak snadno byla Goa získána při prvním portugalském útoku, kdy byl její vládce Adil-chán (Portugalci nazývaný Idalcão) mimo město (9.–11. kapitola). Následně Castanheda zaznamenává, jak se hned Albuquerque snažil budovat v Goe portugalskou administrativu a jak kvůli zajištění dobrých vztahů se sousedy vyslal emisary ke králům Narsingy a Vengaporu (12. kapitola). Kapitoly 15 až 23 pak líčí, jak Pulatecão (Adil-chánův vojenský velitel) Portugalce z Goy vytlačil¹⁷⁰ a 24. kapitola popisuje vyklizení Goy na Albuquerqueův příkaz. 25. až 34. kapitola je věnována pro Albuquerquea velmi svízelnému období několika měsíců v druhé polovině roku 1510, kdy byl nucen přezimovat v obklíčení nepřátel u pevnosti Paňdžim na goanském ostrově Tissuari, později se však dostal také na ostrov Angediva. Jde o období, kdy měl opět možnost prokázat svou tvrdost a neústupnost, neboť obklíčení vojáci byli vystaveni hladu, žízni a nemocem, v důsledku čehož začaly propukát drobné vzpoury. 34. kapitola líčí, jak se Albuquerque probil obklíčením kolem Goy a zamířil do Kannanoru,

kam mezitím připluly dvě flotily z Portugalska, jedna pod velením Dioga Diase de Vasconcelos, druhá pod velením Gonçala de Sequeira.¹⁷¹ Právě s těmito flotilami se Albuquerque rozhodl definitivně získat Gou pro Portugalsko. A to se mu také podařilo. Posílen novými loděmi vydal se opět na sever, do Goy, kterou znovudobyl přes veliký odpor nepřítele v den svaté Kateřiny 25. listopadu 1510.¹⁷² Tento druhý útok na Gou zachycují kapitoly 31 až 34.

Když se Albuquerque v únoru 1510 poprvé zmocnil Goy, brzy se dozvěděl, že Adil-chán sbírá za městem veliké vojsko, aby Gou získal opět pro sebe. Veden obavami z tohoto protiútoky, vyslal emisara ke králi sousední říše Narsingy, kterého chtěl získat na svou stranu proti Adil-chánovi; z Castanhedova popisu událostí vyplývá, že Albuquerque se bál nejen Adil-chána, ale i reakce vládce Narsingy. Ten totiž obsazení Goy Portugalci nesl nelibě, neboť se obával, že to zhorší možnosti obchodu jeho říše s Arábií a Persií. Vyslanec údajně nesl do Narsingy vzkaz od portugalského krále a také vzkaz od Albuquerquea. Oba dva se pokrytecky dovolávali přátelství, neboť se báli Adil-chána a potřebovali spojence. V tomto případě je jasně vidět, jak se Portugalci v Asii řídili heslem „rozděl a panuj“ a maximálně se snažili využít jakýchkoli rozporů mezi místními vládci ve svůj prospěch. Albuquerque se pak v zájmu dosažení svých dobovačských cílů nerozpakoval uchýlit k vyloženým lžím, které však byly tak průhledné, že jim nemohl uvěřit ani ten nejprostší malabarský vládce. Castanheda v souvislosti s Albuquerqueovým vzkazem králi Narsingy píše:

„... guvernér mu [králi Narsingy] nechal za sebe vzkázat, že král, jeho pán, mu nařídil dobýt Gou, aby mu mohl snadněji pomoci proti Sabaiovi [označení pro vládce Goy a přilehlých oblastí, kteří byli příslušníky původem perské dynastie – zde Sabai = Adil-chán], s nímž stále válčil, a z toho důvodu tedy Gou dobyl ...“

(„... o governador lhe mãndaua dizer da sua parte, que el rey feu feñor lhe mandara que tomasse Goa pera ho ajudar mais facilmente cõtra ho çabayo q~ lhe fizera sempre guerra, & por esta caufa tomara Goa ...“)¹⁷³

Z dalších kapitol je možno vyčíst mnoho zajímavého. Když začal Adil-chán Portugalce v Goe obklíčovat svou ohromnou armádou (60 000 vojáků!)¹⁷⁴, Albuquerqueovi bylo jasné, že ve městě zůstat nemůže. Leželo totiž na příbřežní straně goanského ostrova, takže by neměl přístup k volnému moři, který byl nutný pro zajištění zásobování, a nebylo možné se v něm dostatečně opevnit; zůstat v něm by zkrátka znamenalo jistou záhubu. Proto se rozhodl město zavčas opustit, avšak zakázal ho vypálit (jak to měl jinak ve zvyku a jak si také přáli někteří jeho velitelé), neboť pevně věřil, že město vyklízí jen dočasně a brzy ho získá zpět.¹⁷⁵

Na tom, že je třeba město opustit, se shodli všichni; čím dál tím prudší útoky Adil-chánových ozbrojenců nepřipouštěly v tomto ohledu jinou volbu. Avšak jednota již nepanovala ohledně toho, kam se uchýlit. Vytvořily se dvě skupiny. Ačkoli již byli Portugalci prakticky obklíčeni a byl jim velmi znesnadněn případný únik na volné moře, chtěla se jedna skupina tímto obklíčením probít a odplout do Kočinu či alespoň na Angedivu, neboť se domnívala – oproti mínění druhé skupiny – že není možné přezimovat u pevnosti Paňdžim v obklíčení nepřátel. Tato skupina velitelů argumentovala tím, že nemají zásoby a že u Paňdžimu není dostatečný zdroj sladké vody, a tak pokud nebudou zničeni vojensky, zemřou hladem a žizní.¹⁷⁶ Mluvčím této skupiny byl Jorge da Cunha, s nímž měl Albuquerque v Goe největší neshody.¹⁷⁷ Naopak druhá skupina zastávala názor, že na útek je již pozdě, že jsou již nebezpečně obklíčeni a že případný pokus o probití se ven by byl spojen s velkou ztrátou lodí, čehož se velmi obávali. Bez dostatečného množství lodí by byli kriticky oslabeni, nemohli by se efektivně bránit ani útočit a nepřítel by je pak snadno přemohl. Proto navrhovali přezimovat u pevnosti v Paňdžimu (Paňdžim ležel na druhé straně goanského ostrova Tissuari u volného moře), pokusit se vystačit s existujícími zásobami, případně získat nové na Angedivě a protějším ostrově Bardes, a jak to jen půjde, získat z jižního Malabaru posily a Gou znovu dobýt.¹⁷⁸

Není těžké uhádnout, pro který návrh se rozhodl Albuquerque. On, který považoval ústup za dočasný, se vůbec nehodlal nechat připravit o lodě, jejichž děla mu vždy a všude zjednávala respekt (i zde v Goe), a vydal proto rozkaz zaujmout obranné pozice v Paňdžimu.

Všechny útoky mnohonásobně silnějšího nepřítele pak úspěšně odrážel, a ač byli jeho vojáci značně zesláblí, dobyli dokonce pevnost Paňdžim a zmocnili se tam umístěných děl, což nemálo překvapilo samotného Adil-chána.¹⁷⁹ Tento odvážný kousek přiměl Adil-chána k tomu, aby to zkusil s Albuquerquem po dobrém. Znepokojovala ho totiž představa, že sporý Portugalec bude bránit tomu, aby do goanského přístavu vplouvaly lodě, čímž by Gou značně poškodil po obchodní stránce; Adil-chán si zakládal zejména na dovozu ušlechtilých koní z oblasti Perského zálivu.¹⁸⁰ Navrhl proto Albuquerqueovi mír. Albuquerqueova reakce na tento návrh je vynikající ukázkou toho, jak byl zakladatel Portugalské Indie neuvěřitelně vypočítavý, odvážný a až drzý. Za situace, kdy byl obklíčen 60 000 vojáky, si dovolil na mírový návrh odpovědět tak, že uzavření míru podmiňuje tím, že buď Adil-chán předá jednu tanadarii (pomezková jednotka) na pevnině portugalskému králi (kde by Albuquerque získával dřevo, které tolik potřeboval pro přezimování), nebo mu povolí vybudovat pevnost v Banastarimu, což byl strategický bod na východní straně ostrova u pevniny.¹⁸¹ Není divu, že tato odpověď vyvedla Adil-chánovi vyjednavče z míry.¹⁸²

Albuquerque a jeho lidé obklíčení vydrželi, nakonec se jim ho podařilo i prolomit a odpluli do Kannanoru (Castanheda uvádí Kočin, což je však zřejmě chybný údaj), kde získali posily, s nimiž se pak do Goy vrátili a definitivně ji dobyli. To velmi živě a poměrně podrobně popisuje 42. kapitola. Castanheda tam uvádí, že nepřítel měl obrovskou přesilu (místy až 30:1), ale v boji prý Portugalcům pomohl apoštol sv. Tomáš. Když se údajně zjevil nepřítelům, dostali prý z něj takový strach, že se jejich odpor prakticky zhroutil.¹⁸³ Masakry, které Portugalci v Goe prováděli, snad ani není třeba rozepisovat. Za zmínku stojí jen hrůzná skutečnost týkající se osobně Albuquerquea: ten si totiž od svých podřízených vynutil přísahu, že zabijí každého obránce Goy, který se jim dostane pod ruku, bez ohledu na vyznání i věk.¹⁸⁴ Castanheda uvádí i bilanci bitvy. V jejím průběhu prý zahynulo na čtyři tisíce nepřátel ...¹⁸⁵

15.5 Dobyetí Malakky (1511)

Po několika málo kapitolách, v nichž kronikář zmiňuje nejdůležitější Albuquerqueovy počiny v dobyté Goe (výstavba pevnosti, přijetí vyslanců sousedních království, rozdělení půdy), se dostáváme k části věnované dobytí Malakky, k němuž došlo v srpnu 1511. Ještě před tím však Castanheda neopomněl ve 49. kapitole zaznamenat další políček Albuquerqueovi ze strany jeho podřízených, když se zmiňuje o tom, jak guvernérovi ujel Diogo Mendes de Vasconcelos s celou svou flotilou, maje za cíl Malakku. Tato dezerce byla výsledkem zlostné hádky, kterou skončila porada o způsobu, jak Malakku dobýt. Vasconcelos však daleko neodplul. Albuquerque za ním vyslal pronásledovatele, kteří jej dostihli a přinutili k návratu do Goy; později byl Vasconcelos a jeho velitelé potrestáni, vesměs vyhnanstvím.

Přestože bylo dobytí Malakky největším úspěchem nejen Albuquerquea, ale vůbec celé epochy portugalského dobývání Orientu, je mu v Castanhedových Dějinách věnováno poměrně málo místa. Pojednává o něm 13 nikterak dlouhých kapitol (50.–63. kapitola, kromě 62. kapitoly, která je popisem Siamu). Castanheda také prakticky vůbec neuvádí důvody, které Albuquerque vedly k rozhodnutí Malakku dobýt, ani se od něj čtenář nikde výslovně nedozví, že výprava proti Malace byla dalším Albuquerqueovým více méně soukromým podnikem, který byl v rozporu s nařízeními krále. Již od roku 1507 král Manuel neposlušnému Albuquerqueovi marně nařizoval, aby dobyl Aden a soustředoval se na působení v prostoru Rudého moře a Adenského zálivu. I po dobytí Goy měl Albuquerque králem nařizeno vypravit se proti Adenu, nikoli proti Malace. A i v tomto případě se svéhlavý guvernér bránil tím, že za

dané povětrnostní situace nelze do Rudého moře plout; celé zásadní rozhodnutí změnit kurs plavby ze západu na jihovýchod do Malakky (které bylo překvapivé i pro Albuquerqueovi podřízené, neboť ti vyplouvali z Goy s tím, že plují do Rudého moře) podává Castanheda pouze takto:

„A po dvou dnech plavby, kdy se snažil [Albuquerque] obeplout padauské mělčiny, jej zastihl takový protivítr a tak rozbouřené moře, že byl nucen stáhnout plachty a jen klouzat po vlnách. A když se pak dozvěděl od všech kormidelníků a lodníků, že nemůže plout k Ormuzu, neboť protivítr je setrvalého charakteru, připlul zpět do Goy a ve vjezdu do přístavu uspořádal poradu, na které se dohodlo: že aby flotila nenadělala takové výdaje, jaké by vznikly, kdyby přezimovala v Indii, bylo by službou králi plout do Malakky, kde jsou naši zajatci a královův majetek, který byl odcizen.“

(„ *E aos dous dias de sua nauegação q̃ q̃ria dobrar os baixos de Padua, achou vento tão ponteyro, & ho mar tão groffo que lhe foy forçado payrar. E sabêdo ali por todos os pilotos & mestres que não podia ir a Ormuz por aquele vento fer geral, arribou a Goa, & na barra fez confelho, em que se acordou: que por aquela armada não fazer tamanho gasto como faria se inuernasse na India, feria seruiço del rey ir a Malaca onde estauão os noffos catiuos, & a fazenda del rey tomada.*“) ¹⁸⁶

O důvodech, které vedly Albuquerquea k výpravě proti Malace, bylo již stručně pojednáno v úvodním oddílu této práce. Hlavním důvodem nebyla skutečnost, že Malakka byla zřejmě nejdůležitějším přístavem Orientu s ohromným objemem i rozmanitostí překládaného zboží. I když si byl Albuquerque této skutečnosti vědom, veškeré výzkumy hovoří pro to, že Albuquerque svou výpravou proti Malace sledoval především odčinění neúspěchu, kterého se v tomto městě dočkal roku 1509 Diogo Lopes de Sequeira, a velmi usiloval o osvobození Sequeirových námořníků, kteří byli v Malace od té doby vězněni. Gaspar Correia dokonce uvádí, že rozhodujícím impulsem k tomu, aby Albuquerque zaútočil na „Gibraltar Východu“, byl dopis od Ruie de Araújo (jednoho ze zadržovaných Portugalců, který se později stal v Malace faktorem), v němž tento popisoval, jak špatně se zajatými Portugalci Malajci zacházejí. ¹⁸⁷ Albuquerque byl vůbec velmi citlivý na problém zajímání Portugalců; snažil se mít přehled o svých zajatých krajanech prakticky v celé oblasti Indického oceánu a vehementně usiloval o to, aby byli osvobozeni. Důkazem toho je i skutečnost, že na cestě do Malakky potopil několik muslimských lodí, avšak zakázal útočit na loď z Khambatu, neboť tamní král zadržoval několik Portugalců, které slíbil brzy propustit. ¹⁸⁸ Pokud jde o Castanhedu, ten důvody vedoucí k útoku proti Malace sice nijak podrobně nerozebírá, jak již bylo řečeno, zato však např. pečlivě vyjmenovává velitele všech 18 lodí, které proti Malace vypluly. ¹⁸⁹

Plavba do Malakky proběhla bez zvláštních příhod. Jak již bylo zmíněno, Albuquerque podle svého zvyku cestou potápěl muslimské lodě (kromě lodí z Khambatu) a první zastávku učinil ve městě Pedir na Sumatře, kde mu místní vládce předal 9 Portugalců, kterým se podařilo z Malakky uprchnout. ¹⁹⁰ Další zastávku učinil v nedalekém městě Pacém (také na Sumatře), kde se neúspěšně pokoušel o to, aby mu byl vydán Gudžarátec Nahodebuega Xabandar, který měl mít na svědomí zorganizování přepadu Sequeirových námořníků v Malace – ohledně této osoby se Castanheda neshoduje s Correiou, jak bude podrobněji rozvedeno v oddíle věnovaném Correiovým Záznamům. ¹⁹¹ Krátce po útoku na Sequeiru začal Nahodebuega Xabandar (či Correiov Melagia?) připravovat vzpuru proti samotnému malackému sultánovi, a když byly jeho pletichy odhaleny, uprchl do Pacému, aby se vyhnul potrestání. Ihned po připlutí Albuquerquea do tohoto města se však proradný Gudžarátec vypravil zpět do Malakky, aby tam sultána varoval před blížícími se Portugalci a tím získal odpuštění za svou zradu. ¹⁹² Kolem poloviny června se Albuquerqueova flotila přiblížila na dosah svému cíli. ¹⁹³

Portugalci zakotvili v jednom přístavu poblíž Malakky, kde se nacházely i lodě z Khambatu. Prostřednictvím jednoho gudžarátského kapitána doručil Albuquerque své poselství malackému vládcovi. Bylo tak okatě lživé, že ho v Malace nemohl nikdo brát vážně. Bylo totiž v tom smyslu, že Portugalci připluli do Malakky s cílem uzavřít s městem mír, pokud bude propuštěno 18 tam zadržovaných krajanů.¹⁹⁴ V roce 1511 již i v Malace dobře věděli, za jakým účelem „navštěvují“ portugalské flotily orientální města. Albuquerque zabředl s malackým sultánem do neplodných diskusí, které sultán neustále prodlužoval. Dopis od Ruie de Araújo tuto taktiku vysvětlil. Sultán chtěl očekávaný Albuquerqueův útok zadržet do doby, kdy se přiblíží konec monzonu a Portugalci budou nuceni vrátit se do Indie. Po této zprávě se Albuquerque rozhodl nikam nevedoucí jednání ukončit a na Malakku zaútočit, a to přesto, že ho několik čínských kapitánů, kteří kotvili se svými loděmi na stejném místě, varovalo, že v poslední době byla značně posílena malacká posádka a město je dobře opevněné.¹⁹⁵

Předehrou k vlastnímu útoku byla akce Fernãa Perese de Andrade, k němuž měl podle Castanhedy Albuquerque velkou důvěru.¹⁹⁶ Ten spolu s deseti dalšími kapitány zničil ohněm několik domků, které byly postaveny na kůlech na moři.¹⁹⁷ Sultán se zřejmě přece jen Portugalců zalekl a konečně propustil Ruie de Araújo s jeho druhy. Zároveň se ještě neúspěšně pokoušel dosáhnout toho, aby Albuquerque na Malakku neútočil.

Po poradě, která se již stala jakousi samozřejmostí, bylo rozhodnuto, že útok začne 25. července, v den sv. Jakuba. Albuquerque se se svými kapitány dohodl na tom, že zaútočí ve dvou skupinách, každá z jiné strany, na strategický bod Malakky, kterým byl most přes říční rameno spojující severní a jižní část města.¹⁹⁸ V jižní části měl svou rezidenci sultán, v severní části měli své domy obchodníci a byly tam též umístěny vojenské zálohy. Rui de Araújo Albuquerqueovi tvrdil, že jestliže se Portugalci zmocní mostu a zatarasí ho, nepřítel se vzdá, neboť bude odříznut od zásob i záložních bojovníků.¹⁹⁹ Albuquerque vyslechl i názor čínských kapitánů, kteří byli o situaci ve městě dobře informováni. Ti jej varovali, že nepřítel má devatenáctinásobnou přesilu, a doporučovali mu, aby Malakku raději vyhladověl.²⁰⁰ To však Albuquerque odmítl s tím, že se musí poměrně brzy vrátit do Indie a nemůže tak dlouho čekat. Když se tedy portugalský guvernér rozhodl Malakku napadnout, nabídli mu Číňané své síly, aby se tak alespoň částečně snížila velká přesila nepřítele. Albuquerque však kupodivu tuto nabídku odmítl; přijal pouze nabízená čínská plavidla. Je zajímavé, co o tom píše Castanheda. Podle něj Albuquerque Číňanům řekl, že „vítězství je v rukou božích“ („*a vitoria est aua nas mãos de Deos*“) a nechce prý, aby se v případě jeho neúspěchu stali obětí msty malackých, ani nechce, aby byl při jeho útoku někdo z nich zraněn či zabit.²⁰¹ Zato však projevil zvláštní přání. Na Číňanech chtěl, „aby se dívali, jak [Portugalci] bojují, a podali o tom zprávy ve své zemi“ („*pera verẽ como pelejauão, & deffem diffo nouas em sua terra*“).²⁰²

56. a 59. kapitola pak zachycují vlastní dobytí Malakky. Castanhedův popis dosvědčuje skutečnost, že šlo o jednu z nejkrvavějších bitev epochy dobývání Orientu Portugalci. Jinak tomu asi ani být nemohlo, neboť v sázce bylo příliš mnoho. Malakku dobývali Portugalci prakticky přesně měsíc, a to ve dvou fázích. V první fázi bojů se jim nepodařilo dosáhnout výraznějšího úspěchu, a tak se stáhli. Podařilo se jim pouze vypálit mešitu stojící u strategického mostu a vydrancovat několik domů patřících k sultánově rezidenci. Dozvíme se však, jak prudké boje se kolem onoho mostu odehrávaly, jak statečně bojovali oba velitelé, tedy Albuquerque i malacký sultán, jakož i to, že si nepřítel velmi brzy všiml, jak málo Portugalců proti němu útočí a bránil se proto s ještě větším zápallem. Neúspěch v první fázi bojů způsobil mezi Portugalci určitý rozkol. Vytvořily se dva tábory. Jeden byl pro zanechání dobývání a návrat do Indie, druhý žádal zahájení druhé fáze bojů. Jelikož těch, kteří chtěli bojovat, bylo více a patřil k nim i Albuquerque, bylo rozhodnuto, že nový útok bude zahájen 10. srpna ve 2 hodiny ráno.²⁰³ Bodem, na který měl směřovat hlavní počáteční nápor, byl opět malacký most, ale tentokrát nechal guvernér svým velitelům volnější ruku pokud jde o vedení vojenských akcí. A stejně jako jinde i v Malace měli obránci možnost poznat pověstnou Al-

buquerquovu krutost. Svým kapitánům nařídil, aby až proniknou do ulic Malakky, „nenechali nic naživu“ („*não deffem vida a coufa nenhũa*“).²⁰⁴ Castanheda pak např. píše:

„Když vstoupili tito kapitáni do města, narazili brzy na odpor nepřátel, které však s takovou odvahou sevřeli, že je snadno přemohli, a když se rozptýlili po městě, zabili tolik lidí, že je to k nevíře; mnozí se ve spěchu vrhali do moře, domnívajíce se, že se tak zachrání, ale většina se utopila, zatímco zbylá část byla zabita našimi, kteří za tímto účelem přispěchali ve dvou člunech ...“

(„*Entrados estes capitães pola cidade, acharã logo algũa refistêcia nos immigos, cõ que apertarão tão oufadamête que os leuarão de vencida, & metendose pola cidade, matarão tanta gente do pouo que não se pode crer, & com preffã se lançarão muytos ao mar, parendolhe que laa se saluarião, & afogoufe a mayor parte, & a outra foy morta por algũs dos noffos que acodirão em dous esquifes a fazelo ...*“)²⁰⁵

Malakku Portugalci dobyli 24. srpna 1511.²⁰⁶ Po obvyklém drancování a plenění nařídil Albuquerque okamžitě začít stavět pevnost – tu pak stavělo v některých dnech až 700 dobře placených dělníků.²⁰⁷ Také zrušil místní měnu a nahradil ji novou. V zájmu zachování obchodního významu Malakky vyslal posly do okolních zemí a na okolní ostrovy, aby tlumočili zájem Portugalska na dobrých vztazích. V listopadu pak vyslal Antónia de Abreu se třemi loděmi na Moluky; Abreuovým úkolem bylo najít nejprůhodnější cestu k těmto ostrovům koření. Když byla dokončena pevnost, jmenoval Albuquerque Ruie de Brito Patalim jejím velitelem, Ruie de Araújo faktorem a nejvyšším soudcem v Malace a vyčlenil silnou flotilu k ochraně města.²⁰⁸ 1. prosince 1511 z Malakky odplul se třemi koráby a jednou džunkou, které byly plně naloženy uloupeným malackým zbožím.²⁰⁹

29. února 1512 připlul Albuquerque do Kočinu, avšak pouze se dvěma loděmi.²¹⁰ Tam na něj čekalo několik zpráv. Předně zpráva o tom, že Gou opět obklíčil Adil-chán a opevnil se v Banastarimu. Pak se dozvěděl, že vzpurný Diogo Mendes de Vasconcelos využil jeho nepřítomnosti a uzurpoval úřad kapitána Goy. To guvernéra rozlítilo natolik, že ještě v Kočinu vydal rozkaz, aby byl Vasconcelos okamžitě zatčen a na jeho místo dosazen Manuel de Lacerda.²¹¹ A konečně se dozvěděl, že v Kalikutu se ujal vlády nový zamorin, s nímž se Albuquerque rozhodl uzavřít mír a nechal v jeho městě stavět pevnost. V srpnu stávajícího guvernéra poněkud vystrašil příjezd velké flotily o 11 lodích pod velením Jorge de Melo Pereira, neboť se obával, že flotila přiváží královo rozhodnutí o nástupu nového indického místodržícího.²¹² Poněkud se uklidnil, když zjistil, že s flotilou připlul i jeho synovec D. Garcia de Noronha (který vyplul z Portugalska již rok předtím, ale byl nucen přezimovat v Mosambiku), a plně se uklidnil po zjištění, že zůstává guvernérem i nadále, přestože jeho tříletý mandát již vypršel. Takto mu připlutí flotily přišlo vhod, neboť se s ní a s dalšími loděmi vypravil na pomoc ohrožené Goe. Začátkem podzimu vyplul z Kočinu se 16 loděmi s cílem vytlačit nepřítel z blízkosti Goy.²¹³ To se mu také celkem snadno podařilo.

Tyto události zachycuje Castanheda v několika kapitolech mezi 64. a 102. kapitolou. Zároveň v této části 3. knihy zaznamenává i jiné dění, které s Albuquerquem přímo nesouvisí. Tato část tvoří jakousi vložku mezi dvěma významnými událostmi v dějinách Portugalské Indie, a protože v ní není žádná důležitá či zajímavá charakteristika Albuquerqueovy osobnosti (jsou zde zaznamenány poměrně nedůležité skutečnosti), posuňme se dále. Zmiňovaná mezičást zachycuje události v době mezi dobytím Malakky, které jsme právě uzavřeli, a výpravou proti Adenu v roce 1513, na kterou se nyní podíváme. Bude jistě zajímavé seznámit se s tím, jak Castanheda líčí jedinou velkou vojenskou akci, při níž utrpěl Afonso de Albuquerque jednoznačný nezdár. Ze čtyř „klíčů k Orientu“ je totiž Aden jediný, který Portugalci nikdy nezískali.

15.6 Neúspěch u Adenu (1513)

Výprava proti Adenu roku 1513 je zaznamenána v 9 kapitolách 3. knihy Dějin, a to v kapitolách 103.–109. a 112.–113., přičemž 104. kapitola je sice krátkým, ale velice zajímavým a cenným popisem honosného města Aden. Dozvíme se zde, jak město vypadalo, jak se zdejší lidé oblékali, s jakými komoditami se ve městě obchodovalo a odkud pocházely, a ze zajímavostí pak stojí za to uvést, že v Adenu někdy dva až tři roky neprší, nebo že „hradby byly tehdy větší než hradby v Évoře a obyvatelstva uvnitř bylo tolik jako v Beje“ („*a ... cerca era então mayor que a Deuora, & a pouoação de dētro do tamanho de beja*“).²¹⁴ Příznačná je Castanhedova poznámka o tom, že „lidé ... mimo svůj domov [tj. Aden] neválčí, avšak když jsou napadeni, dobře se brání“ („*he gēte ... não sam pera fazer guerra fora de suas casafas, mas se os cometem defendēse bem*“).²¹⁵ Zároveň se dozvídáme, že adenský šejk se vždy zdržoval ve vnitrozemí. Ve městě však měl svého habešského zástupce velícího velkému množství vojáků, který se jmenoval Mira Mergena.²¹⁶

Do Adenu se Albuquerque vypravil z Goy, podle Castanhedy v březnu roku 1513; jeho flotila byla tvořena 19 loděmi, na nichž se plavilo 1 700 Portugalců a 1 000 Indů.²¹⁷ Před vyplutím musel ještě v Goe vyřídit některé důležité záležitosti: přijal a vyslal několik vyslanců (s různými sliby či hrozbami), nechal postavit opevněné věže v Banastarimu a Paňdžimu a na dobu své nepřítomnosti ustanovil velitelem čtyř stovek portugalských vojáků v Goe Joãa Machada.²¹⁸ Všimněme si, že teprve nyní, v roce 1513, se Albuquerque rozhodl zaútočit na Aden, i když mu to král nařizoval již od roku 1507. A to ještě, jak poznamenává Luís de Albuquerque, i v roce 1513 zvažoval, zda se místo do Adenu nemá vypravit na neposlušný Ormuz, který se stále více vzpíral portugalské nadvládě.²¹⁹

Cestou k Rudému moři se Albuquerqueova flotila zastavila na Sokotře, kde se vypracoval podrobný plán akce proti Adenu. Z Castanhedova líčení vyplývá, že Albuquerque kladl velký důraz na to, aby byl jeho útok neočekávaný, a tak se ho snažil maximálně utajit. Dal proto dobrý pozor na to, aby žádná z muslimských lodí nacházejících se na Sokotře nemohla Aden varovat. Vůbec je možné říci, že v případě Adenu je u Albuquerquea patrný značný respekt z nepřítele. V případě dobývání Ormuzu, Goy i Malakky šlo spíše o opak: jak jsme viděli, Albuquerqueovy útoky byly někdy až neuvěřitelně smělé. Proti žádnému z těchto tří „klíčů k Orientu“ také nevytáhl s takovou vojenskou silou, jako proti Adenu, a lze spekulovat o tom, zda guvernérův evidentní respekt vůči tomuto jihoarabskému městu nepřerostl až ve strach či přinejmenším obavu z neúspěchu. Albuquerque samozřejmě věděl, že žádné z měst, která dosud dobýval, nebylo tak dobře opevněné jako Aden, a proto se dá jeho neustálé odkládání tohoto útoku vyložit také jinak než jen jako neposlušnost vůči králi: Albuquerque se prostě dříve zaútočit neodvážil.

Od samého začátku Portugalcům v Adenu nepřálo štěstí. Plán neočekávaného vylodění vzal rychle za své, neboť se ukázalo, že kvůli asi šedesáti lodím namačkaným v adenském přístavu se portugalské koráby do blízkosti města vůbec nedostanou, a navíc se rozpoutala bouře, kdy místo útoku museli Portugalci vynaložit veškeré své síly na to, aby se jejich lodě nepotopily.²²⁰ Když byli takto vetřelci prozrazeni a v Adenu se náležitě připravili na očekávaný útok, zahájil Albuquerque opatrná jednání. Na dotaz velitele Adenu, Miry Mergeny, kdo je a co chce, Albuquerque odpověděl, že:

„... je vrchním kapitánem a v zastoupení portugalského krále guvernérem Indie a že tam přijel proto, aby město učinil jemu poslušným, a potom pojedje hledat rummy do Džiddy a Suezu, aby proti nim bojoval, neboť mu říkali indiští Mauři, že tam [egyptský] sultán připravuje velkou válečnou flotilu, aby ji poslal do Indie proti Portugalcům.“

(„ ... *era capitão geral, & governador da India por el rey de Portugal, & q̃ vinha ali pera poer aquela cidade a sua obediência, & despois ir buscar os rumes a Iudá & çuez pera pelear coeles, porq̃ lhe dizião os mouros da India q̃ fazia là ho Soldão hũa armada pera a mãdar â India cõtra os Portugueses.*“) ²²¹

Mira Mergena byl zprvu přátelský, dokonce Albuquerqueovi poslal dary.²²² Albuquerque je však nechtěl přijmout bez toho, že bude mezi Portugalci a Adenem uzavřeno přátelství. Mira Mergena neměl nic proti. Nato však vychytralý Albuquerque odvětil, že je-li Aden přítelem Portugalska, ať otevře své brány, neboť „tak to dělali králové a vládci Indie“ („*affi ho fazião os reys & senhores da India*“).²²³ Zároveň chtěl, aby cizí obchodníci zdržující se ve městě odešli na své lodě (pod záminkou, že jim bude vráceno vše, co jim již Portugalci stačili ukrást), aby se tak snížil počet obránců města. To však obchodníci odmítli. Mira Mergena pak Albuquerqueovi na jeho výzvu odpověděl, že brány nemůže otevřít bez porady se šejkem. Natolik již Albuquerque znal Orient, aby věděl, že podobná reakce znamená nevyhnutelný boj. Plamennou řečí, v níž se neustále dovolával Boha, oznámil svým kapitánům, že na město bude podniknut útok, a to ve dvou skupinách: první povede on sám, druhou jeho synovec D. Garcia de Noronha.

Kapitoly 106 a 107 popisují boj o Aden. Celý poměrně podrobný popis boje začíná obrazem, kdy v čele Portugalců postupujících s žebříky proti adenským hradbám kráčí Albuquerqueův lodní kaplan se stříbrným křížem v rukou. Pak je značně vizuálně líčena vřava pod městskými hradbami, kdy se Portugalci snaží opřít o stěny své žebříky a dostat se nahoru, zatímco obránci se urputně brání střelbou z luků a praků. První problémy Portugalců vysvětluje Castanheda tím, že bylo zraněno mnoho jejich velitelů, takže chyběla organizace. V důsledku nastalého chaosu se začaly na žebříky hrnout houfy Portugalců, takže se přetížené žebříky začaly lámat. Castanheda tu však neopomíná zmínit jeden důležitý moment, nad kterým se možná sám pozastavuje. Určitý strach z obránců Adenu neměl zřejmě jen Albuquerque, ale i jeho vojáci. Když totiž Portugalci prorazili jednu bránu, nikomu z nich se nechtělo do města vstoupit. Uprostřed boje tak mezi nimi začala debata o tom, kdo půjde první!

Když adenští zjistili, jak ustrašené dobyvatele před sebou mají, zatroubili k rozhodujícímu protiútok, takže Castanheda hovoří o božím zázraku, že nebyli všichni ustupující Portugalci pobiti.²²⁴ Navíc ústup nařídil sám Albuquerque, což je zcela neobvyklé. O Albuquerqueově nevěře v úspěch či přímo strachu svědčí výmluvně i následující příhoda. Část Portugalců se při ústupu zmocnila nepřátelské pevnosti na ostrůvku Cira ležícím u města, chtěla se zde opevnit a za pomoci dělostřelectva útok na Aden zopakovat. Albuquerque to však odmítl s vysvětlením, že by to znamenalo nepřípustné zdržení, že na ostrůvku není voda a že je třeba ihned odplout na ostrov Kamaran v Rudém moři, kde se flotila zásobí na další plavbu.²²⁵ Castanheda toto neobvyklé rozhodnutí jindy vždy bojechtivého guvernéra vysvětluje tím, že chtěl plout do Suez a zničit flotilu, kterou tam egyptský sultán připravoval proti Portugalci ovládané Indii.²²⁶ Když Portugalci vyloupili lodě kotvící v adenském přístavu a poté je zapálili, zamířili tedy na Kamaran; cestou ještě zapálili dvě lodě plující ze Zeily.²²⁷

Na ostrůvku Kamaran zamýšlel Albuquerque vybudovat pevnost, jejímž úkolem by bylo již zde, v Rudém moři, co možná nejvíce oslabit flotilu egyptského sultána, která by se vypravila proti Portugalcům do Indie. Albuquerque celkem správně předpokládal, že portugalskou moc v Indii nejvíce ohrožuje Egypt, a věnoval této hrozbě velkou pozornost. Proto hned po příplutí na Kamaran začali jeho lidé zkoušet, zda se dá na ostrově vyrobit vápno.²²⁸ Albuquerque však chtěl před tím, než bude zahájena stavba pevnosti, plout k Suez a seznámit se se silou sultánova loďstva, aby podle toho pevnost dimenzoval. Toto přání se mu však nespěnilo. Mezi jeho lidmi propukl hlad a nemoci a změnil se směr větru, takže brzy pochopil, že Suez už neuvidí. Zároveň si sám uvědomoval, že ho tlačí čas a musí využít monzunu ke zpáteční cestě do Indie, kde měl jako guvernér své povinnosti i starosti (Castanheda uvádí, že

jeho mysl nejvíce zaměstnávala situace v Malace, Kalikutu a Diu).²²⁹ Přesto však pověřil João Gomeze, aby se svou lodí vyplul na moře a pokusil se někde získat informace o sultánově flotile. Ten však pouze obhlédl ostrovy Dehalak a Norah, aniž by získal jakékoli informace o egyptském loďstvu.²³⁰

Albuquerque proto vydal rozkaz k odplutí z Kamaranu bez toho, že by na něm či jakémkoli jiném ostrově v Rudém moři vybudoval pevnost. Ruie Galvãa vyslal na průzkum habešské Zeily a sám zamířil s flotilou opět k Adenu. Portugalci zjistili, že město je daleko více opevněné, než bylo při jejich první „návštěvě“, a také to, že počet obránců je dvojnásobný.²³¹ Kupodivu však byl tentokrát Albuquerque plný bojechtivosti a i za této situace chtěl na Aden zaútočit. Jeho kapitáni mu to však rozmluvili s poukazem na ohromnou přesilu nepřítele, malý počet jeho vojáků, z nichž mnozí byli nemocní, a na nutnost pokračovat za příznivého větru v plavbě do Indie. Albuquerque nedosáhl ani toho, aby bylo z adenského zajetí propuštěno 5 Portugalců, kteří tam kdysi ztroskotali.²³² Kapitáni zamítli i Albuquerqueův návrh na vylákání adenských obránců z města – Albuquerque navrhl zapálit lodě kotvící v přístavu, což prý přiměje adenské vyjít z města a pokusit se je uhasit, načež by je Portugalci pobili. Castanheda Albuquerqueův návrh prezentuje takto:

„ ... až Mauři uvidí, jak jim zapalujeme lodě, vyjdou z města, aby je bránili, avšak naši se jim postaví, v důsledku čehož se rozhoří boj, který by mohl vést k dobytí Adenu stejným způsobem, jako byla dobyta Goa; může se to podařit, jestliže budou naši takovými, jakými byli při dobývání Goy, a oni takovými jsou.“

(„ ... *vendo os mouros queymarlhes as naos sayrião da cidade a defendelas, & os noffos lhes auião de querer refiftir, & dali se trauaria a peleja antreles de que poderia refultar tomarfe Adem como fe tomou a Goa, o que podera fer fe os noffos forão tantos como forão no feyto de Goa, & tão fãos.*“) ²³³

Je vidět, že Albuquerque byl tentokrát – těžko říci proč – velmi bojovně naladěný, avšak nikoli jeho podřízení. Pro tento jeho dobrodružný návrh nenašli pochopení a vyslovili se pro návrat do Indie. Jedné noci zapálili Portugalci lodě kotvící v adenském přístavu a 4. srpna 1513 odpluli přes Diu do Goy, kam dorazili v září.²³⁴

Tak tedy vypadala jediná velká Albuquerqueova výprava, která skončila naprostým nezdarem. Po zbytek roku a prakticky celý rok 1514 se guvernér věnoval administrativním a diplomatickým záležitostem (návštěva králů Kannanoru a Kočinu, nového zamorina v Kalikutu, přijetí vyslanců Siamu a Pegu, vyslání vyslance do Diu, odeslání pomoci do Malakky, která byla v nesnázích, atd.), zároveň však připravoval novou výpravu proti Adenu a také proti neposlušnému Ormuzu. Už v září 1513 vyslal svého synovce Pêra de Albuquerque s 5 loděmi do oblasti Adenského zálivu, aby tam škodil muslimům a ostřeloval Aden, Berberu a Zeilu; potom se měl odebrat na Ormuz a vybrat tam daně dlužné Portugalsku. Zakázal mu však, aby se tam pokusil dokončit stavbu pevnosti – tuto výsadu si chtěl vyhradit pro sebe.²³⁵ Také však na vlastní kůži pocítil rostoucí opozici proti své osobě. V Kannanoru odhalil roku 1513 spiknutí mající za cíl jeho odstranění, o rok později se jej zase pokusili v Kočinu otrávit.²³⁶

15.7 Druhá cesta na Ormuz (1515)

Postupně se začalo ukazovat, že je třeba vyřešit především nejasnou situaci na Ormuzu. V roce 1514 obdržel Albuquerque málo potěšující zprávy od svého synovce, který již nějakou dobu brázdil vody v oblasti Arábie. Pêro de Albuquerque si svému strýci stěžoval, že mu ormuzský král nedovolil využívat tamní nedokončenou portugalskou pevnost. Guvernérův synovec se také dozvěděl, že ormuzský král vyslal po souši emisara do Portugalska, který nesl

králi Manuelovi dopisy potvrzující vazalství Ormuzu vůči Portugalsku a zaručující, že Ormuz bude mít pro Portugalce statut bezcelního přístavu. Zároveň ale byla v dopisech zpráva o tom, že Ormuz prý chudne, takže může napříště místo patnácti tisíc serafínů ročního tributu platit jen deset tisíc, a konečně byl v dopisech král Manuel žádán o to, aby nařídil postavit portugalskou pevnost na jiném místě než je to stávající; to je prý nepříjemně blízko královských paláců.²³⁷ Tohoto emisara, který byl v Lisabonu pokřtěn a přijal jméno Nicolau Ferreira, přivezl v září 1514 Cristóvão de Brito do Goy, spolu s dopisem od krále Manuela pro Albuquerquea.²³⁸

Portugalský král Albuquerqueovi nařizoval, aby na Ormuzu po dohodě s místním králem dokončil pevnost, avšak zároveň na svého prchlivého guvernéra apeloval, aby se maximálně vynasnažil zachovat přátelské vztahy s místním obyvatelstvem. Král si dělal starosti i o osud portugalských držav v Indii. Důrazně Albuquerqueovi nařídil, aby před vyplutím k Ormuzu náležitě zabezpečil všechna indická pobřežní města v portugalském držení, neboť, jak píše Castanheda, „udržet získané je více než ho znovu získat“ („*cõferuar ho ganhado era mais q~ ganhado de nouo*“).²³⁹ Králův dopis tedy rozhodl o tom, že Aden bude zařazen až do druhého plánu. Úkolem číslo jedna se stalo dokončení pevnosti na Ormuzu a konsolidace tamních poměrů.²⁴⁰ Kromě toho hovořily ve prospěch výpravy na Ormuz zprávy Pêra de Albuquerque o tom, že existuje reálná hrozba plného připojení Ormuzu k ší'itské Persii šáha Ismá'íla, jehož sídlo, Tabríz, dobyli osmanští Turci a šáh proto přesouval své aktivity na jih a východ Persie.

V lednu 1515 dal Albuquerque dohromady ohromnou flotilu 28 lodí, na nichž bylo 3 800 vojáků.²⁴¹ Po již tradiční poradě, která byla tentokrát značně formální (šlo totiž o jednu z mála Albuquerqueových výprav, která se konala s přímým posvěcením ze strany královské moci v Portugalsku), vyplula dne 21. února 1515 tato flotila z Goy, aby 26. března stanula na dohled ostrůvku Ormuz.²⁴²

Castanheda se nezmiňuje o zastávce v Maskatu, kde se portugalská flotila dozábila a kde si Albuquerque u místního šejka ověřil zprávy o vnitřních rozporech na Ormuzu, které měl od Nicolaua Ferreiry. Šejk potvrdil, že Coge Atar byl otráven a na jeho místo nastoupil Rais Nordim, který se hodlal plně podrobit Persii. Zároveň Albuquerqueovi sdělil, že synovec Rais Nordima, Rais Hamed, usiluje o královský trůn a pro dosažení svého cíle se chystá zlikvidovat mladého ormuzského krále i svého strýce.²⁴³ Z Maskatu se pak celá flotila odebrala ke svému cíli. Když však připlula do ormuzského přístavu, s překvapením zjistila, že uvnitř města vyrostly zatarasy; město bylo pro každý případ připraveno k boji.

První osobou, která vstoupila k Albuquerqueovi na loď, byl Miguel Ferreira, Portugalec, který byl před nějakým časem vyslán k perskému šáhovi Ismá'ílovi s nabídkou portugalského přátelství a podpory. Ten již měl audienci u vládce Persie za sebou a čekal na Ormuzu na loď, která by ho dopravila do Indie. Od něj se Albuquerque dozvěděl, že je Ismá'íl Portugalsku přátelsky nakloněn a že se na Ormuzu nalézá jeho vyslanec, který má dopisy pro něj osobně a pro krále Manuela. Po této příjemné zprávě nařídil Albuquerque perského vyslance se vši obřadností přijmout a převzal ony dopisy. Šlo o velice přátelské a zdvořilostní dopisy, v nichž šáh vyjadřoval svou vstřícnost vůči Portugalsku i Albuquerqueovi osobně. Tomu muselo jistě velice zalichotit, když jej perský vládce nazval „velikým rytířem a silným mořským lvem velkého srdce“.²⁴⁴

Ještě týž den byl Miguel Ferreira poslán za ormuzským králem a Raisem Nordimem s cílem zprostředkovat jednání mezi nimi a Albuquerqueem. Doprovázel ho Nicolau Ferreira, Albuquerqueův sekretář Pêro de Alpoim a dva tlumočníci perštiny, Duarte Vaz a Alexandre de Ataíde.²⁴⁵ Jejich mise měla úspěch. Ormuzský král Portugalcům dovolil dokončit rozestavěnou pevnost, dokonce jim vyhradil místo, kde si mohou postavit druhou, nařídil odstranit z města zatarasy a nechal vyklidit několik domů, aby měli Portugalci kde přebývat.²⁴⁶ Afonso de Albuquerque pak měl velice přátelské setkání s Raisem Nordimem, na kterém se hovořilo především o záležitostech spojených se stavbou pevnosti. O něco později pak Rais Nordim

prostřednictvím Alexandra de Ataíde Albuquerque informoval o zrádném počínání svého synovce Raise Hameda: ten se zprvu chystal mladého ormuzského krále zabít, pak ale dal přednost jeho vydírání. Nyní ho drží v podstatě ve svém zajetí a požaduje předání faktické moci právě na jeho úkor.²⁴⁷

Bystrý Albuquerque brzy pochopil, jak se věci mají. Tak jako v mnoha jiných případech, i tentokrát Portugalci maximálně těžili z místních mocenských rozporů. Albuquerque začal chápat, proč se najednou situace tak změnila ve prospěch Portugalců, proč dostal okamžitý a bezvýhradný souhlas k dokončení pevnosti a proč se mu vůbec prakticky ve všem vycházelo vstříc. Ormuzští mocní, tedy král a Rais Nordim, kterým nedávno nebyla portugalská přítomnost na ostrově po chuti, dnes viděli v Portugalcích své spasitele, kteří je zachrání před nebezpečným a mocichtivým Raisem Hamedem, jehož se báli. Ostatně nedlouho po svém vzkazu přes Alexandra de Ataíde požádal Rais Nordim jménem svým a jménem krále Albuquerquea o to, aby Ormuz zbavil tohoto jeho zákeřného synovce. Takovou prosbu Albuquerque samozřejmě nemohl nesplnit.

Nejdříve však co nejrychleji dovedl stavbu pevnosti do takového stavu, aby byla bránitelná, neboť Rais Hamed měl společníky. Pak zavázal ormuzské obyvatelstvo přísahou věrnosti ormuzskému králi.²⁴⁸ Když se takto zajistil, uzavřel s Raisem Nordimem a králem dohodu o likvidaci vzpoury vedené Raisem Hamedem. Postupně vyšlo najevo, že Rais Hamed se chystal zabít i Albuquerquea. Avšak na portugalského guvernéra, který byl mistrem lsti, si nepřišel. Castanheda pak podrobně popisuje, jak Albuquerque Raise Hameda předešel a vlákal ho pod záminkou jednání i s jeho lidmi do léčky, která znamenala vzbouřencův konec. Přestože Albuquerque ormuzským sdělil, že hodlá Raise Hameda poslat k soudu do Portugalska, byl vzbouřenec před jejich zraky brutálně zavražděn. To v první chvíli značně otřáslo mladým králem i členy jeho dvora, neboť se obávali, zda podobný konec nemají Portugalci připravený i pro ně. Jejich vyděšení se nelze příliš divit, neboť Portugalci se opět předvedli jako nelítostní hrdlořezové. Rais Hamed byl v mžiku ubodán Albuquerqueovými vojáky, kteří mu zasadili bezpočet ran svými dýkami. Castanheda píše:

„ ... nemohl ani vykřiknout: a ještě nebyl ani na zemi, když z něj strhli vše, co měl na sobě, a takto nahého jej vyhodili na pláž ...“

(„ ... *fem ele poder bradar: & aida não foy no chão quando foy despojado de quanto trazia & ficou nuu & affi ho deitarã na praya ...*“)²⁴⁹

Když se ormuzský král a jeho lidé vzpamatovali, ujistil je Albuquerque, že s nimi má jen ty nejlepší úmysly, důkazem čehož bylo pasování ormuzského krále na rytíře.²⁵⁰ Ten se Albuquerqueovi odvděčil tím, že mu zajistil nejlepší možné podmínky pro dokončení pevnosti, a také mu jako dar věnoval značnou peněžní částku (Albuquerque si však pro sebe nenechal nic – všechny peníze rozdělil mezi své podřízené).²⁵¹ Po potlačení vzpoury Raise Hameda a vyhnání jeho příbuzných se pak na Ormuзу konala velkolepá oslava, které se účastnili i Portugalci. Vztahy mezi mladým ormuzským králem a Albuquerqueem se staly nakonec tak přátelskými, že král nazýval portugalského dobyvatele otcem a on jeho synem. Po dokončení pevnosti byl jejím velitelem jmenován Pêro de Albuquerque, faktorem na Ormuзу se pak stal Manuel da Costa.²⁵² Když byl vyslán Fernão Gomes de Lemos jako nový vyslanec k šáhovi Ismá'ílovi, byly Albuquerqueovy úkoly na Ormuзу beze zbytku a úspěšně završeny. Avšak současně byl prakticky završen i život zakladatele portugalského impéria v Asii.

15.8 Smrt Afonsa de Albuquerque (1515)

V červenci 1515 Afonso de Albuquerque na Ormuzu onemocněl. Sám pochopil, že nemoc je takového charakteru, že ji nepřekoná, a proto před očekávanou smrtí učinil poslední opatření. Především nabádal své kapitány, aby poslouchali jeho nástupce; přes nevoli některých z nich potvrdil, že roční tribut placený Ormuzem bude patnáct tisíc serafínů, přestože původně bylo dohodnuto dvacet tisíc; a nakonec nařídil, že právě dokončená ormuzská pevnost bude mít posádku o síle 400 mužů.²⁵³ A nyní se již podívejme, jak poslední chvíle života Afonsa de Albuquerque líčí Fernão Lopes de Castanheda ve své 154. kapitole 3. knihy Dějin, která je celá věnována právě smrti velkého dobyvatele.

Ormuz opustil Albuquerque 8. listopadu 1515 na lodi Dioga Fernandese de Beja.²⁵⁴ Když se loučil s ormuzskými, mnozí byli překvapeni, že ho po dlouhé době opět vidí; jelikož kvůli nemoci po několik měsíců nevycházel mezi lidi, domnívali se mnozí, že již zemřel. Ormuzský král mu poslal po svém prostředníkovi množství darů: krávy, berany, slepice, ovoce a množství konzerv a sucharů. Albuquerque se s Ormuzem rozloučil malou oslavou, na které nechybělo portugalské víno. Když se pak plavil v blízkosti Calaiate, potkal loď plující z Khambatu, od jejíž posádky se dozvěděl, že od září je v Indii nový guvernér, schopnostmi průměrný Lopo Soares de Albergaria, který se k úřadu dostal palácovými intrikami. Daleko více než jméno nového guvernéra však Albuquerque rozlítla a zároveň zklamala zpráva o tom, že si Lopo Soares s sebou přivezl jeho velké nepřátele, Dioga Mendese de Vasconcelos a Dioga Pereiru, kteří se měli ujmout funkce kapitána Kočinu, respektive faktora. Šlo o lidi, které Albuquerque poslal do Portugalska k potrestání za jejich buřičské aktivity. Na okamžik se cítil zrazen samotným králem, který nevěřil jemu, nýbrž jeho nepřátelům. V této souvislosti uvádí Castanheda asi nejslavnější Albuquerqueův výrok, který prý pronesl po této pro něj velice zřdcující zprávě:

„V nemilosti u krále kvůli lásce k lidem, a v nemilosti u lidí kvůli lásce ke králi.“
(„*Mal com el rey por amor dos homês, & mal com os homês por amor del rey.*“)²⁵⁵

Po tomto krátkém záchvěvu malomyslnosti však guvernér podle Castanhedy postupoval takto:

„ ... vzdal díky našemu Pánovi za to, že [nový] guvernér připlul do Indie právě v době, kdy on je tak blízce smrti, což by se nemohlo stát, kdyby král nehovořil s nějakým andělem, který ho upozornil na věci, které Indie potřebuje: a až se mu zdálo, že se o ni náš Pán stará, neboť ji v takovéto době ochránil.“

(„ ... *deu graças a nosso senhor por em tal tempo chegar governador à India estando ele tão perto da morte, & não podia ser se não q̃ falava el rey cõ algũ anjo, que ho auifaua das coufas de que a India tinha necessidade: & q̃ lhe parecia que nosso senhor tinha cuydado dela pois a focorrera em tal tempo.*“)²⁵⁶

Cestou do Indie se jeho stav stále zhoršoval. Stále více slábl a nakonec již byl tak slabý, že okamžitě vyzvracel vše, co snědl. Jeho pozemský život se měl podle Castanhedy uzavřít v noci z 15. na 16. prosince 1515. Toto datum smrti je však chybné; správné datum je to, které uvádí Correia, a to 27. prosince 1515. Poslední noc, kdy se již nacházel v goanské zátocce, strávil Albuquerque ve společnosti lékaře, kterého Castanheda označuje jako mistra Afonsa (ten umírajícímu přinesl požadované červené portugalské víno, aby si naposledy svažil hrdlo znamenitým nápojem ze své vlasti, od které se nacházel tisíce mil daleko), a bratra Dioga, generálního vikáře Indie, který ho vyzpovídal. Hodinu před smrtí ztratil Albuquerque schopnost mluvit. Podle Castanhedy pak zemřel takto:

„A když mu byla předčítána pašije, kterou měl ve velké účtě a o které říkal, že mu dodává naději na spásu, odevzdal svou duši našemu Pánu v neděli nad ránem dne šestnáctého prosince roku tisíc pět set patnáct, oblečen v roucho řádu svatého Jakuba, jehož byl rytířem, kteréhožto svatého měl vždy za patrona a přímluvce před naším Pánem a kterého před svým skonem velice zbožně prosil o odpuštění svých hříchů. A zesnulý byl položen na lodní plachtu a s ní na katafalk pokrytý sukmem z brokátu, v jehož čele byla taktéž brokátová poduška pod hlavu, a jelikož měl nezakrytý obličej, vypadalo to, že spí; a tu náhle propukl na lodi veliký nářek, jak jeho služebníků, tak i jiných, a odtud se rozšířil na ostatní lodě, kde všichni nesmírně litovali, že ztratili takového guvernéra.“

(„*E estandolhe lendo a paixão de que era muyto deuoto, & em q̃ dizia que leuaua sua esperança de faliação, deu a alma a noffo fenhor domingo ante manhaã dezafeys de Dezembro de mil & quinhentos & quinze, vestido em ho abito de Santiago, de cuja ordem era caualeyro, que sempre teue por patrão & auogado diante de noffo fenhor, a quem muyto deuotamēte pediu perdão de seus peccados antes de feu falecimēto. E falecido foy pofto na tolda da nao sobre hũ catle que estaua cuberto com hũ pano de brocado, com hũa almofada do mefmo â cabeceira, & como tinha ho rofto defcuberto parecia q̃ estaua dormindo, & niſto era ho pranto muy grande na nao, affi de seus criados como dos outros, & dali se espalhou polas outras naos, ôde todos tinhão grande ſentimēto por perderẽ tal gouernador.*“)²⁵⁷

Přesto však v úplném závěru této kapitoly Castanheda píše, že se našli i tací, kteří guvernérovi smrt spíše vítali. Jmenovitě uvádí Simãa de Andrade, který se prý již dříve snažil zalíbit se novému guvernérovi Lopovi Soaresovi de Albergaria.

Úplně poslední kapitola 3. knihy, 155., pak líčí Albuquerqueův pohřeb, přičemž na jejím samém konci nalezneme jinak velice vzácné osobní stanovisko kronikáře a jeho krátké zhodnocení osoby zemřelého guvernéra. – Po otevření jeho závěti vyšlo najevo, že si přál být pochován v kapli Panny Marie z Hory (*Capela da Nossa Senhora da Serra*) v Goe, kterou nechal sám v roce 1514 postavit. Samotný pohřeb je pak v podání Castanhedy líčen jako nesmírně dojemný až srdcervoucí obřad; celou Goou se prý nesl obrovský nářek jak Portugalců, tak místních, který trval po celý den pohřbu a celou následující noc. Jedni lamentovali, že ztratili otce, druzí pána, všichni se pak prý shodovali na tom, že „už nikdy do Indie nepřijede druhý takový“ („*nũca iria aa India outro tal*“).²⁵⁸ Trasa pohřebního průvodu vedla z přístavu do kaple Panny Marie z Hory, kde byl Afonso de Albuquerque pohřben. Každý den se pak za něj konala v kapli mše. Snad jen výňatek dokreslující atmosféru tohoto pohřbu:

„ ... oblečen v roucho řádu svatého Jakuba, se zlatou sítí na hlavě, s čepicí a v taláru z černého sametu, s bílým vousem sahajícím až k pasu a s nezakrytým obličejem s polootevřenýma očima vypadal jako živý. A když ho takto spatřili všichni ti, kteří si uvědomovali, jakou ránu utrpěl jeho smrtí Stát Indie, propukl takový pláč, že i duchovní vyplakali více slz, než kolik pronesli slov při odevzdávání jeho duše Bohu.“

(„*... vestido no habito de Santiago, & hũa rede douro na cabeça com hũa carapuça & beca de veludo negro, & a barba branca q̃ lhe chegaua ate a cinta & ho rofto defcuberto com os olhos meyos abertos parecia viuo. & quãdo affi ho virão todos que conhecerão ho defemparo que ho estado da India recebia por sua morte, foy tamanho ho choro que todos aleuãtarão, que mais forão lagrimas que os clerigos chorarão que palauras q̃ pronunciarão pera ho encomendar.*“)²⁵⁹

Pak následuje Castanhedův výčet ctností, zásluh a dobrých skutků, které Afonsa de Albuquerque zdobily. Přestože prý měl od Boha mimořádné válečnické schopnosti, dokázal zároveň dobře a spravedlivě vládnout Portugalské Indii. Castanheda také připomíná a zvláště oceňuje trpělivost, s jakou čekal na předání guvernéorského úřadu od Francisca de Almeida. Pak

uvádí několik příkladů, které mají doložit jeho smysl pro spravedlnost a čest. Jednou mu prý přišel jeden člověk sdělit, že ho jistí lidé veřejně pomlouvají a reptají proti němu, takže by měli být potrestáni. To by také Albuquerque za normálních okolností jistě udělal. V tomto případě však dotyčnému sdělil, že ty lidi nepotrestá, neboť důvodem jejich nespokojenosti je to, že odvedli práci, za kterou jim on nemohl zaplatit. Téměř legendární je příhoda, kdy – opět ve finanční nouzi – dal do zástavy své pověstné vousy. Castanheda taktéž oceňuje, že když nějaké pevnosti zrovna nehrozilo obležení, často nařídil, aby byly tamní potravinové zásoby se slevou prodány lidu. Rovněž je pochválen za pořádek, který za jeho vlády v Portugalské Indii panoval – bez jeho povolení prý nešlo vyvézt ani zrnko pepře, bez jeho vědomí nemohla do Indie připlout žádná cizí loď. Samozřejmě je vyzdvižena skutečnost, s jak malým počtem vojáků dobyl prakticky celou pobřežní oblast Indického oceánu. A Castanheda nemohl nezmínit, jak hluboce byl Albuquerque oddán Bohu, Paně Marii a všem svatým. Jeho poslední věta poslední kapitoly pojednávající o Afonsovi de Albuquerque zní takto:

„A protože věrně sloužil králi, měl mnoho nepřátel; byl velice nesmiřitelný ve věcech dodržování úcty vůči králi a sobě, a velice štedrý vůči chudákům: byl velmi vlídný, duchaplný a ohleduplný a vše, co říkal, mělo půvab; měl silný sklon říkat rozhodná slova a rád je také slyšel.“

*(„E por fer muyto amigo do feruiço del rey, teue muytos immigos, & foy muyto manifico nas coufas que comprião a honrra del rey, & á sua, & muy liberal pera os pobres: foy muyto airoso, & bem apeffoado, discreto, & tinha graça em tudo o que dizia, & foy muyto dado a dizer palauras sentenceofas, & folgaua de as ouuir.“)*²⁶⁰

15.9 Afonso de Albuquerque z Castanhedova pohledu – shrnutí

Myslím, že na základě pasáží věnovaných Afonsovi de Albuquerque, kterými jsme se zabývali, lze pochopit, proč jsou Castanhedovy Dějiny mnohými považovány za nejlepší kronikářské dílo o Portugalské Indii. Tak jako celé Dějiny, i 3. kniha věnovaná zakladateli impéria Albuquerqueovi si totiž zachovává pověstnou objektivitu a je z historického hlediska značně přesná. Kromě několika málo vět v poslední kapitole 3. knihy Castanheda nikde nevyjádřil svůj osobní subjektivní názor na Albuquerqueovu osobu a vždy Albuquerquea charakterizuje nepřímou, tj. na základě popisu jeho činů, jeho jednání nebo soudů druhých osob; je příznačné, že v zájmu objektivy uvádí často nelichotivé soudy, které o něm pronášeli jeho nepřátelé (viz petice, kterou proti němu sepsali někteří jeho kapitáni na Ormuzu v roce 1507). Přesto však lze na základě této nepřímé charakteristiky a zmíněných několika osobních slov v závěru snadno poznat, že stejně jako např. k Franciscovi de Almeida, i k Afonsovi de Albuquerque měl kronikář jednoznačně kladný vztah.

V zásadě viděl Castanheda Albuquerquea jako moudrého vládce a schopného válečníka zároveň. Více než názorně dokládá Castanheda fakt, že se Albuquerque zřekl Almeidovy koncepce „vlády na moři“ a prosadil vlastní, pevninskou koncepci, která spočívala v budování pevností na strategických místech asijského námořního obchodu. Historie potvrdila, že Albuquerqueova koncepce byla správná. Na základě této politiky opěrných bodů dokázali Portugalci už za Albuquerquea získat pod svou kontrolu značnou část námořního obchodu v Asii. Castanheda přitom neopomněl zdůraznit, že takové neuralgické body, jakými byly Ormuz či Malakka, dobyl Albuquerque s neuvěřitelně malými vojenskými silami. Pokud jde o Albuquerquea – vládce, vidí v něm kronikář dobrého diplomata i ekonoma. Často zmiňuje země, do nichž vysílal vyslance s nabídkami přátelství a dobrých vztahů nebo jejichž vyslance přijímal. Přitom však zároveň odhaluje, že Albuquerque byl také mistrem intrik a vyznavačem hesla „rozděl a panuj“ (asi nejlépe je to vidět v případě jeho výpravy na Ormuz roku 1515,

kde dokázal mistrně využít tamního rozkolu pro pevné připoutání ostrova k Portugalsku). Neopomíjí ani jeho revoluční finanční kroky, jako kupříkladu zavedení nové měny v Malace, nejdůležitějším přístavu Orientu. V oblasti vnitřní politiky oceňuje především jeho dohled nad dodržováním zákonnosti, smysl pro spravedlnost a věrnost králi.

Tím se dostáváme k jedné důležité a zajímavé věci. Je dobře známo, že mnozí Albuquerqueovi současníci, jak v Indii, tak v Portugalsku, ho obviňovali z toho, že je neposlušný vůči králi a snaží se v Indii vytvořit svou vlastní říši. Viděli jsme také, že pro tato obvinění existovalo určité opodstatnění (až do roku 1513 se Albuquerque vyhýbal splnit králův příkaz vypravit se do Adenského zálivu a v podstatě „soukromě“ dobyl Ormuz, Gou i Malakku, na Ormuzu se zdráhal jmenovat kapitána, jen on směl podepisovat obchodní povolení neportugalským kupcům atd.). Tuto teorii Castanheda ve svých Dějinách rozhodně popírá. V již zmiňované poslední 155. kapitole 3. knihy, kde se o Albuquerqueovi krátce osobně vyjadřuje, vyzdvihuje jeho smysl pro spravedlnost, jeho sociální citění a na konkrétních příkladech se snaží ukázat, že vůbec nebyl chtivý peněz. Na úplný závěr pak jednoznačně prohlašuje, že „věrně sloužil králi“.

Poměrně zajímavé je to, jaké stanovisko zaujímá Castanheda k pověstné Albuquerqueově krutosti, s níž dobýval asijská přístavní města a s níž mnohdy postupoval i vůči provinivším se Portugalcům. Předně, jak jsme viděli, tuto jeho krutost nijak nezamlčuje ani nezastírá, ale na druhé straně ji ani nijak přímo neodsuzuje. Poměrně často staví jeho excesy do jakési komplementární roviny s jeho zbožností, kdy po krvavé bitvě, v níž byly brutálně pobity celé šiky nepřátel (a víme, že mnohdy šel Castanheda v tomto morbidním popisu až do značných podrobností), líčí, jak se Albuquerque modlí k Bohu či Panně Marii. Uvědomíme-li si, v jaké době Castanheda žil (totiž v době nové protiislámské hysterie spojené s postupující expanzí mocné Osmanské říše), asi nás to tolik nepřekvapí a tento jeho postoj zapadne do koloritu doby. Ve zmiňované 155. kapitole pak Castanheda prezentuje svůj názor, že Albuquerqueova tvrdost zajistila v Portugalské Indii pořádek. V každém případě jsou však jeho Dějiny dobrým důkazem toho, že Portugalci dobývali Orient mečem a křížem (zcela doslovně to kronikář dokazuje při svém popisu neúspěšného dobývání Adenu, kdy v čele útočících portugalských sborů šel Albuquerqueův kaplan s velkým křížem v rukou). Stejně tak jako nezamlčuje Albuquerqueovu brutalitu vůči nepřátelům, nezamlčuje Castanheda ani spory, které měl se svými podřízenými.

Přestože má Albuquerque pověst krvavého dobyvatele a nemilosrdného vládce nad portugalským panstvím v Indii, Castanhedovo podání tuto představu trochu nabourává. Viděli jsme, že Albuquerque označuje za spravedlivého, sociálně citícího, skromného a dokonce vlídného člověka. Také je v jeho podání patrný jakýsi vývoj Albuquerqueovy povahy směrem k lepšímu. Od výpravy na Ormuz v roce 1507, kdy naprosto odmítal diskutovat se svými kapitány a vůči ormuzskému obyvatelstvu se dopustil mnoha zvěrstev, což vyvolalo rebelii proti jeho osobě, se značně poučil. Zjistil, že bezohlednost nebude nejlepším prostředkem k dosažení vytčených cílů, a změnil taktiku. Od výpravy proti Goe v roce 1510 se pravidelně radil se svými podřízenými veliteli a postupoval diplomatictěji, takže když se na Ormuz v roce své smrti vrátil, byl tam přijat (on, Portugalec) jako osvoboditel (od Raise Hameda). Před jeho odjezdem z ostrova dokonce místní i Portugalci spontánně uspořádali společnou oslavu (věc to naprosto nevídaná) a s mladým ormuzským králem se Albuquerque spřátelil natolik, že ho nazýval synem. Také lze říci, že Albuquerque choval přátelské city k perským ší'itským muslimům.²⁶¹

Castanheda zcela podle pravdy zaznamenává i Albuquerqueovy vojenské neúspěchy, zejména porážku u Adenu (ale také např. neúspěch před Nay Bandedem roku 1508 nebo ztroskotání jeho snah o vybudování pevnosti v Diu). Když popisuje bitvu o Aden, nezdráhá se naznačovat, že z útoku na toto dobře opevněné město měl Albuquerque snad až strach. Neváhá také výslovně uvést, že Albuquerque nařídil ústup, přestože někteří jeho vojáci chtěli pokračovat.

čovat v boji. A když pak popisuje zběsilý úprk portugalských vojáků, píše, že jen díky božimu zázraku nebyli všichni pobiti. Zkrátka, útok na Aden podává bez jakýchkoli výmluv či přikrášlování jako akci, která se vůbec nepovedla a naprosto ztroskotala.

Tolik tedy shrnutí Castanhedova pohledu na Afonsa de Albuquerque, zakladatele portugalské moci v Indii. Pro Castanhedu je příznačné, že se soustřeďuje na jednotlivé akce nebo události, nikoli na koncepcce či politické linie; proto u něj některé aspekty vůbec nenajdeme. Albuquerque byl např. znám tím, že zahájil politiku uzavírání sňatků mezi Portugalci a Indkami, kterou všemožně podporoval. Od Castanhedy se však o tom nic nedozvíme. Nedozvíme se také nic bližšího o reorganizaci portugalského loďstva a portugalské armády v Indii, kterou Albuquerque provedl. Castanheda nám rovněž nedopřeje bližší psychologický vhled do Albuquerqueovy duše, jak se o to částečně pokusil João de Barros (ten např. zdůrazňuje, jak těžce nesl guvernér smrt svého synovce D. Antónia de Noronha, kterého měl jako jakéhosi prostředníka mezi sebou a podřízenými kapitány). Avšak nepřítomnost některých úhlů pohledu je bohatě vyvážena nespornými kvalitami, o nichž jsme v celé předešlé části hovořili.

16. Nuno da Cunha jako specifická postava Dějin

Na závěr zmiňme okrajově jeden příznačný aspekt Castanhedových Dějin, a sice kronikářův blízký vztah k 9. místodržícímu Portugalské Indie, guvernérovi Nunovi da Cunha (1529–1538). Již bylo uvedeno, že Castanheda byl jeho písařem a osobně ho doprovázel na jeho mírových i válečných výpravách. Proto 8. kniha Dějin, věnovaná právě období vlády Nuna da Cunha, bude jistě velice cenným zdrojem informací pro všechny, kdo by se chtěli blíže seznámit s touto významnou postavou *Estado da Índia*. Avšak Castanhedova náklonnost k Nunovi da Cunha šla až tak daleko, že v souvislosti s ním a jeho činy (které popisuje opravdu velmi podrobně; 8. kniha je nejrozsáhlejší ze všech) občas opouští svou pověstnou objektivitu; v žádném případě se však Castanheda nesnižuje k tomu, že by fakta spojená s jeho osobou nějak překrucoval. Pouze některá z nich neuvádí, prostě je přechází. Portugalská historička Ana Paula Menino Avelar dokonce klade otázku, zda byl Fernão Lopes de Castanheda kronikářem Portugalské Indie nebo kronikářem období vlády Nuna da Cunha.

V 8. knize je čtenář důkladně obeznámen se všemi šesti hlavními úkoly, s nimiž Nuno da Cunha do Indie přišel: 1) získat Diu a vliv v Khambatu, 2) ubránit Diu proti očekávanému útoku Turků, 3) zajistit úplný odchod Kastilců z Moluk a posilovat pozice v Malace 4) bránit portugalské pevnosti v Malabaru, 5) co nejvíce omezit plavbu muslimských lodí z Indie do Perského zálivu a 6) zachovat a pokud možno zvýšit příjmy z jednotlivých tanadarií, což byly zemědělské pozemky obhospodařované Indy, avšak značná část výnosu z nich šla do portugalské státní kasy.²⁶² Z těchto úkolů byly nejdůležitější dva: získat Diu a vyhnat Kastilce z Moluk. O Nunovi da Cunha se čtenář v Castanhedových Dějinách dozví rozhodně více než např. o Afonsovi de Albuquerque. Castanheda se podrobně zabývá jeho vztahem k místnímu obyvatelstvu, k jeho portugalským podřízeným (zejména Martimu Afonsovi de Sousa), ke králi Joãoovi III., dozvíme se, jakou správu pevností se snažil zavést, jak důsledně dbal, aby bez svolení portugalských úřadů nebyl z Indie vyvážen žádný pepř a vylíčena je i Cunchova politika spálené země v souvislosti se snahou o získání Diu.

Avšak jak jsme již uvedli, Castanheda nepochybně záměrně zamlčel některá negativa spojená s touto postavou. Tuto skutečnost nám odhaluje Gaspar Correia ve svých Záznamech z Indie. Castanheda vykreslil guvernéra jako racionálně uvažující a pragmatickou osobnost prostou jakýchkoli vášní a vrtochů, jako člověka velmi dobře obeznámeného se situací v Indii

a rozumějíciho místní realitě a zvyklostem, který je spravedlivý a velice pečlivý pokud jde o správu jemu svěřeného portugalského zámořského impéria. Gaspar Correia, který byl pro změnu písařem Afonsa de Albuquerque a k Nunovi da Cunha neměl osobní vztah, vidí tuto osobnost ve značně odlišném světle; dá se říci, že jeho názor na Nuna da Cunha je zcela opačný než názor Castanhedy. Podle Correiova názoru si Nuno da Cunha liboval v prokazování poct, dopuštěl se nespravedlností, byl tvrdohlavý, podezřívavý a jeho chování bylo nevyrovnané a vrtošivé.

17. Závěr

Tímto uzavíráme celý rozbor Dějin objevování a dobývání Indie Portugalci od Fernãa Lope de Castanheda, v němž jsme se soustředili hlavně na to, jakým způsobem je vykreslen Afonso de Albuquerque a jeho činy. Končíme pojednání o vůbec první obecné kronice portugalské přítomnosti v Indii. Ač jde svého druhu o prvotinu, většina historiků dnes považuje za nejlepší a nejobektivnější vyličení skutků Portugalců v Orientu právě Castanhedovy Dějiny. A nejen to. Vedle své vysoké historické ceny jsou Dějiny i velice zdařilým literárním dílem, které v sobě nezapře autorův humanismus. I když v Dějinách zaujímá specifické místo postava Nuna da Cunha, přesto jsou to jednoznačně obecné dějiny podávající přehled o dění v Portugalci ovládané Indii od objevné plavby Vasca da Gama do roku 1542. Významný portugalský historik Joaquim Veríssimo Serrão soudí, že Castanhedovy Dějiny jsou jakýmsi přenosem Gomese Eanese de Zurara do 16. století. Dějiny přitom nejsou tzv. královskou kronikou, jako např. Kronika nejšťastnějšího krále D. Manuela (*Crónica do Felicíssimo Rei D. Manuel*) od Damiãa de Góis nebo Kronika o Joãovi III. (*Crónica de D. João III*) od Francisca de Andrade, v nichž se zaznamenává dění jak v Portugalsku, tak v jeho zámořských državách. Jsou to vskutku obecné dějiny Portugalské Indie, které např. na rozdíl od Dekád Joãa de Barros nepřijímají klasické kánony a neupravují skutečnost tak, aby lépe zapadala do obrazu vytvořeného státní mocí, ale snaží se o objektivní a humanistické podání skutečnosti. A nutno říci, že úspěšně.

Není proto divu, že Castanheda svou kronikou ovlivnil řadu následníků. Její 8. knihu cituje Damião de Góis ve své Kronice nejšťastnějšího krále D. Manuela. Již zmiňovaný jezuita Pedro Maffei, který pro budoucí generace zachránil alespoň fragment 9. knihy, Castanhedu oslavil ve svém latinském spise *Historiarum Iudicarum Libri XVI*. Castanhedova kronika ovlivnila také Jerónima Osória při psaní jeho latinské kroniky o králi Manuelovi, která nese název O činech Manuelových (*De Rebus Emanuelis Gestis*). A byly to také Castanhedovy Dějiny, k nimž přihlížel Luís de Camões při práci na svých slavných Lusovicích. Z nedávných i současných historiků, kteří ve své tvorbě vycházeli z Castanhedovy kroniky nebo se jí zabývali, zmiňme Dioga Kopkeho, Fernandese Tomáse či Luíse de Albuquerque.

A nyní přejdeme k druhému velkému kronikáři Portugalské Indie, Castanhedovu současníkovi Gasparu Correiovi. Již bylo uvedeno, že se shodou okolností oba tito kronikáři osobně účastnili výpravy Nuna da Cunha proti Diu v roce 1531. Gaspar Correia, osobní písař Afonsa de Albuquerque, pro něhož se stala Indie druhým domovem, nazval svou kroniku Záznamy z Indie (*Lendas da Índia*). Jedná se o nejrozsáhlejší kroniku Portugalské Indie. Podívejme se tedy na ni blíže a porovnejme ji s Castanhedovými Dějinami. I v Correiově kronice budeme věnovat hlavní pozornost tomu, jakým způsobem je vyličeno období, kdy nad Portugalskou Indií vládl Afonso de Albuquerque. Všimneme si samozřejmě také zajímavých skutečností spojených s touto osobností, tak jak je zaznamenává Gaspar Correia, a budeme se snažit odha-

lit jeho vlastní názor. Není třeba dodávat, že jelikož byl Correia osobním Albuquerqueovým písařem a jako takový s ním byl v neustálém kontaktu, bude mít jeho názor větší váhu než názor kohokoli jiného.

-
- 1 Přesněji řečeno, rokem 1542 končí dochované Castanhedovy záznamy. Jak bude ještě podrobněji rozvedeno, Castanheda dospěl ve své nedochované 10. knize až do období vlády místokrále Joãa de Castro (1545–1548).
 - 2 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 31.
 - 3 Tamtéž.
 - 4 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 239 a 259.
 - 5 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 32.
 - 6 Tamtéž, str. 34.
 - 7 Tamtéž a Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 72.
 - 8 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 15.
 - 9 Tamtéž a předmluva Joaquim Veríssima Serrãa k výše uvedenému dílu Any Pauly Menino Avelar, str. XV. Pedro de Azevedo podal Castanhedův životopis v předmluvě ke 3. vydání Castanhedových Dějin (přesněji pouze 1. až 6. knihy) z roku 1924 (nakladatelství Imprensa da Universidade v Coimbre), Laranjo Coelho ve své předmluvě k témuž vydání (tj. třetímu) 7. až 9. knihy Castanhedových Dějin z roku 1933 (také nakladatelství Imprensa da Universidade v Coimbre), Joaquim Veríssimo Serrão velmi stručně v díle *A Historiografia Portuguesa – Doutrina e Crítica*, Verbo, Lisboa, 1972 a Manuel Lopes de Almeida v předmluvě k nejnovějšímu vydání Castanhedových Dějin z roku 1979, ze kterého v této práci vycházím.
 - 10 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 17.
 - 11 Tamtéž.
 - 12 Tamtéž. Barbosa Machado rukopis studoval roku 1722 v knihovně hraběte z Vimieira.
 - 13 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 15.
 - 14 Tamtéž, str. 16.
 - 15 Tato hodnost, dodnes v Portugalsku na vysokých školách udělovaná, stojí mezi hodnostmi bakaláře a doktora; odpovídá tedy naší hodnosti magistra.
 - 16 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 5–6 a 8.
 - 17 Tamtéž, str. 10.
 - 18 Tamtéž.
 - 19 Nuno da Cunha se do Indie neplavil poprvé. Byl tam již jako chlapec se svým slavným otcem Tristãem da Cunha v roce 1507.
 - 20 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 9.
 - 21 Tamtéž, str. 11 a 12.
 - 22 Tamtéž, str. 10 a 13. Carlos Alexandre de Morais uvádí, že Nuno da Cunha připlul do Goy 22. října, Castanheda uvádí 24. října.
 - 23 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 37.
 - 24 Lze tak soudit na základě dopisu, který zaslal jeho otec Lopo Fernandes de Castanheda králi Joãovi III. 16. listopadu 1529.
 - 25 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 15.
 - 26 Prolog ke 3. knize, str. 495.
 - 27 Nuno da Cunha měl podle instrukcí královského dvora Lopa Vaze de Sampaio zatknout a poslat zpět do Portugalska. Tak také učinil. V Portugalsku byl pak Sampaio odsouzen ke ztrátě platu a k vyhnanství do Afriky, později však byl omilostněn. Důvodem pro jeho zatčení a odsouzení byla jeho neochota předat vládu nad Indií Pêrovi de Mascarenhas, kterému podle rozhodnutí Lisabonu náležela; Lopo Vaz de Sampaio totiž přebíral úřad guvernéra v roce 1526 coby dočasný guvernér právě za Pêra de Mascarenhas, který byl tehdy nucen setrvat několik měsíců v Malace.

- 28 Nuno da Cunha dostal od Joãa III. pro začátek svého působení v Indii tři hlavní úkoly: 1) skoncovat s hádkami, rozepřemi a neposlušností v Portugalské Indii, 2) zatknout Lopa Vaze de Sampaio a 3) dobýt Diu.
- 29 Ani Castanheda, ani Correia se však ve svých dílech nezmiňují o tom, že by se setkali.
- 30 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 43. Manuel Lopes de Almeida ve své předmluvě vyvozuje, že Fernão Lopes de Castanheda pobýval v Orientu od 24. října 1528 do 19. září 1538.
- 31 Prolog k 1. knize, str. 4–5.
- 32 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 49.
- 33 Tamtéž, str. 50.
- 34 Tamtéž.
- 35 V této době již měla univerzita uzavřenou smlouvu s tiskařskými mistry Joãem de Barreira a Joãem Álvaresem, kteří o málo let později vytiskli Castanhedovy Dějiny.
- 36 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 52.
- 37 Tamtéž, str. 53.
- 38 Tato kolej v Coimbre sloužila původně jako ubytovna a studovna pro univerzitní studenty. V souvislosti s reformou portugalského školství, kterou prováděl João III., byla kolej ve 40. letech 16. století podle francouzského vzoru přeměněna na Královskou kolej svobodných umění, kde se vyučovalo jazykům, literatuře, filosofii a humanitním předmětům; šlo o jakousi přípravu pro studium na univerzitě, s níž byla kolej velice úzce spojena.
- 39 Tento omyl vyvrátil již ve 30. letech 20. století Mário Brandão.
- 40 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 23.
- 41 Tamtéž.
- 42 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 56.
- 43 Tamtéž, str. 59.
- 44 Tamtéž.
- 45 Tito širitelé humanistických myšlenek se tak nazývali proto, že přicházeli z koleje Guienne ve francouzském Bordeaux. V letech 1550–1555 pak Královskou kolej svobodných umění ovládali učenci z pařížské koleje Sainte-Barbe, načež byla kolej předána jezuitům.
- 46 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 26.
- 47 Mário Brandão, *Actas dos Conselhos da Universidade de 1537–1557*, sv. II, 3. část, Coimbra, 1969, str. 210.
- 48 Tamtéž, str. 227.
- 49 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 26.
- 50 *Índex das notas de vários tabeliães de Lisboa*, sv. IV, Bibliotheca Nacional, Lisboa, 1949, str. 338.
- 51 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 27.
- 52 Tamtéž, str. 24.
- 53 Tamtéž.
- 54 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 63.
- 55 Tamtéž, str. 64.
- 56 Tamtéž.
- 57 Tamtéž.
- 58 Tamtéž.
- 59 Tamtéž.
- 60 Tamtéž, str. 65.
- 61 Shodou okolností odjel Castanheda z Indie ve stejném roce, kdy se tamní vlády chopil místokrál D. Garcia de Noronha (r. 1538), s jehož dvouletou vládou spojuje mnoho historiků zásadní oslabení portugalské moci v Asii a počátek postupného úpadku.
- 62 Prolog k 1. knize, str. 3–4.
- 63 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 73.
- 64 Tamtéž.
- 65 Prolog ke 2. knize, str. 207.
- 66 Luís de Albuquerque, *Estudos de História*, sv. II, Gradiva, Coimbra, 1977, str. 269.
- 67 Prolog k 7. knize, str. 371.
- 68 Prolog ke 3. knize, str. 493.

- 69 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 78.
- 70 Francisco Sá de Miranda pobýval roku 1527 v Coimbre, stejně jako král João III., který se tam uchýlil před morem vypuknuvším v Lisabonu. Miranda v Coimbre zůstal do roku 1530 nebo 1532. Později se odstěhoval na venkov do Minha, ale udržoval s coimberským prostředím kontakt formou korespondence. Není vyloučeno, že se Castanheda seznámil s některými jeho dramaty ještě před tím, než bylo souborně vydáno celé jeho dílo.
- 71 Prolog ke 3. knize, str. 493.
- 72 1. kniha, 28. kapitola, str. 71–72.
- 73 2. kniha, 62. kapitola, str. 352. Rais Nordim byl vysokým ormuzským hodnostářem.
- 74 6. kniha, 76. kapitola, str. 271–273.
- 75 8. kniha, 101. kapitola, str. 736.
- 76 3. kniha, 11. kapitola, str. 518.
- 77 1. kniha, 64. kapitola, str. 134.
- 78 2. kniha, 4. kapitola, str. 217, 16. kapitola, str. 244, 34. kapitola, str. 288, 35. kapitola, str. 291, 39. kapitola, str. 298, 58. kapitola, str. 339 a 112. kapitola, str. 460.
- 79 3. kniha, 8. kapitola, str. 512, 62. kapitola, str. 648, 104. kapitola, str. 745, 108. kapitola, str. 757 a 130. kapitola, str. 805.
- 80 4. kniha, 35. kapitola, str. 927 a 37. kapitola, str. 929.
- 81 D. Rodrigo de Lima se při své návštěvě Etiopie ještě setkal se staříčkým Pêrem da Covilhã, který tam již dlouhou dobu žil a pracoval pro neguše.
- 82 6. kniha, 133. kapitola, str. 366.
- 83 Systém tzv. nástupnických dopisů (*cartas de sucessão* nebo též *vias de sucessão*) byl zaveden Vaskem da Gama během jeho krátké vlády roku 1524. Na jeho základě musel každý nový guvernér či místokrál Indie napsat a zapečetit tři dopisy, v nichž uvedl jména svých nástupců pro případ, že by úřad nemohl z nejrůznějších příčin vykonávat. Tyto dopisy byly uloženy v klášteře sv. Františka z Assisi v Goe.
- 84 Později však byl Lopo Vaz de Sampaio omilostněn. Pêro de Mascarenhas se dočkal až ve stáří, kdy byl v letech 1554–1555 místokrálem Portugalské Indie.
- 85 Sultán Bahadur, vládce Khambatu a Diu, se zalekl hrozby ze strany Mongolů a požádal proto o spojenectví Portugalce, za což jim umožnil postavit v Diu pevnost. Tím se fakticky vzdal kontroly nad městem. Později však svého rozhodnutí litoval a začal podněcovat malabarské rádži k tomu, aby společně Portugalce z oblasti vyhnali. To se mu stalo osudným – Portugalci ho v odplatu za to zavraždili.
- 86 Bahadur byl zavražděn roku 1537, když jej Nuno da Cunha vylákal na schůzku, během které byl zabit připravenými portugalskými vojáky. Vražda vyvolala povstání a nenávisť vůči Portugalcům, což vedlo k obležení Diu Turky o rok později.
- 87 Např. D. João de Castro, D. Cristóvão da Gama, D. Luís de Ataíde nebo D. João de Mascarenhas.
- 88 Nuno da Cunha zemřel během plavby do Portugalska roku 1539. Jeho tělo bylo na jeho přání vhozeno do moře.
- 89 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 35.
- 90 Kardinál-král D. Henrique si přál, aby Maffei své dílo napsal v latině. Jelikož se však Maffei rozhodl okopírovat některé kapitoly Castanhedovy 9. knihy, psal dílo v portugalštině a jen některé poznámky na okraji jsou v latině. Kdo je však jejich skutečným autorem se neví. Že by to byl Castanheda je prakticky vyloučeno, a je nepravděpodobné, že by to byl Maffei, neboť jak si všiml C. Wessels, tyto anotace byly k „rukopisu dopsány jiným písmem“ („added to the manuscript in a different hand“).
- 91 Barbosa Machado, *Bibliotheca Lusitana*, sv. II, Atlantida, Coimbra, 1966, str. 31.
- 92 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 34.
- 93 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 110.
- 94 Diogo do Couto, *Década IV*, kniha V, kapitola I.
- 95 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 110.
- 96 2. kniha, 22. kapitola, str. 262.
- 97 2. kniha, 58. kapitola, str. 340.
- 98 2. kniha, 112. kapitola, str. 460. Bystrého Castanhedu opodstatněně upoutala poměrná jednoduchost malajštiny. Podle lingvistů patří malajština (indonéština) mezi nejjednodušší jazyky.
- 99 5. kniha, 11. kapitola, str. 24.
- 100 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 132.
- 101 3. kniha, 104. kapitola, str. 745.
- 102 3. kniha, 108. kapitola, str. 758.

- 103 2. kniha, 30. kapitola, str. 279–280. Mořská vrána je lidový název pro fregatku z řádu veslonohých ptáků.
- 104 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 80.
- 105 Tamtéž, str. 92.
- 106 Zajímavá je poznámka historika Jaime Cortesãa, kterou uvádí Ana Paula Menino Avelar na str. 139 své monografie o Castanhedovi, že právě františkáni byli „hlavními tvůrci mystiky objevů“.
- 107 1. kniha, 28. kapitola, str. 71. Tento text je jen ve 2. vydání.
- 108 Ne vždy však muselo jít jen o guvernéra či místokrále, jak to dokládá úplně první chvalozpěvná a shrnující charakteristika. Ta se netýkala, jak by se mohlo zdát, Vasca da Gama, nýbrž hrdiny obrany Kočinu Durarta Pacheca Pereiry.
- 109 2. kniha, 123. kapitola, str. 487.
- 110 5. kniha, 1. kapitola, str. 8.
- 111 5. kniha, 89. kapitola, str. 151.
- 112 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 35.
- 113 6. kniha, 71. kapitola, str. 264.
- 114 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 150.
- 115 Tamtéž.
- 116 6. kniha, 72. kapitola, str. 266. Vasco da Gama se sice odvolával na údajné královo prohlášení o tom, že „v Indii nepotřebuje nemocnice“ (tamtéž), ale jak vidíme, byl prvním, kdo s tímto neslýchaným nařízením přišel. Castanhedovo vykreslení osoby Vasca da Gama jen potvrzuje indicie o tom, že slavný admirál byl, přes své nesporné přednosti, zároveň velmi brutálním až bezohledným člověkem. Na základě Castanhedova popisu se může dokonce zdát, že v tomto ohledu Gama překonává i Afonsa de Albuquerque, který bývá uváděn jako symbol největší portugalské krutosti při dobývání Asie.
- 117 6. kniha, 77. kapitola, str. 274.
- 118 6. kniha, 133. kapitola, str. 366–367.
- 119 7. kniha, 104. kapitola, str. 555–556.
- 120 Nad touto skutečností se velice podivoval např. João de Barros.
- 121 1. kniha, 55. kapitola, str. 117.
- 122 1. kniha, 61. kapitola, str. 129. Těžko posoudit, nakolik údaj odpovídá skutečnosti. Pravdou však je, že na počátku 17. století, tedy již po působení misionáře Františka Xaverského, žilo v oblasti jižní Indie a cejlonského Mannaru 60 až 130 tisíc křesťanů (C.R. Boxer, *O Império Colonial Português*, Lisboa, 1977, str. 89).
- 123 1. kniha, 63. kapitola, str. 134.
- 124 Tamtéž, str. 133.
- 125 Tamtéž, str. 134.
- 126 2. kniha, 41. kapitola, str. 303 a 39. kapitola, str. 299.
- 127 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 8.
- 128 Tamtéž.
- 129 Castanheda zachází až do takových podrobností, že hodnotí kvalitu vody ve všech třech ormuzských studních. Jen pro zajímavost, shledává ji velmi dobrou (2. kniha, 58. kapitola, str. 339).
- 130 Castanheda již v předchozí kapitole vysvětlil, že ormuzští králové měli ve zvyku předávat faktickou moc guvernérům (jakási paralela k situaci v Portugalsku v době kralování José I., který svěřil vládu markýzi Pombalovi).
- 131 2. kniha, 60. kapitola, str. 343.
- 132 Tamtéž.
- 133 Tamtéž, str. 344.
- 134 Tamtéž, str. 345.
- 135 Tamtéž.
- 136 2. kniha, 61. kapitola, str. 348.
- 137 Tamtéž, str. 349. I když Albuquerque v drtivé většině svých bitev zasadil nepříteli tvrdý úder, přičemž sám měl nesrovnatelně menší ztráty, přesto se zdá Castanhedovo výslovné tvrzení o tom, že při velké bitvě o Ormuz neztratil ani muže, za velmi těžko uvěřitelné.
- 138 2. kniha, 62. kapitola, str. 352.
- 139 Tamtéž.
- 140 Tamtéž.
- 141 2. kniha, 63. kapitola, str. 354.
- 142 Tamtéž, str. 355.
- 143 2. kniha, 66. kapitola, str. 361–362.
- 144 Tamtéž, str. 362–363.

- 145 2. kniha, 68. kapitola, str. 369.
- 146 Tamtéž, str. 370.
- 147 Tamtéž.
- 148 2. kniha, 69. kapitola, str. 371.
- 149 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 13. Těžko vysvětlit, proč Francisco de Távora, s nímž měl Albuquerque také vážné neshody, nedezertoval spolu se svými čtyřmi kolegy a jako jediný zůstal s vrchním velitelem.
- 150 2. kniha, 82. kapitola, str. 404.
- 151 Tamtéž.
- 152 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 13.
- 153 Tamtéž.
- 154 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 24.
- 155 2. kniha, 93. kapitola, str. 423–424.
- 156 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 13–14.
- 157 2. kniha, 107. kapitola, str. 451. Překládám v přítomném čase, neboť daný úryvek je vyjmut z nepřímé řeči. Pozorný čtenář si zároveň všimne, že Castanheda již nehovoří o dvaceti tisících tributů, nýbrž jen o patnácti tisících; částka totiž byla později takto snížena.
- 158 Tamtéž, str. 451–452.
- 159 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 25.
- 160 3. kniha, str. 497.
- 161 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 25.
- 162 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 16.
- 163 3. kniha, 1. kapitola, str. 498.
- 164 Všimněme si, že doslova jen pár dnů před útokem na Gou Albuquerque nikomu o tomto svém úmyslu neřekl a nechával všechny v domněni, že po střetu s kalikutským zlodějem zamýšlí odplout za Duarte de Lemos do severozápadní části Indického oceánu.
- 165 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 16.
- 166 Tamtéž.
- 167 Tamtéž, str. 16–17.
- 168 Luís de Albuquerque dokonce uvádí, že si Albuquerque nechal Timoju výslovně zavolat, když proplouval kolem místa jeho pobytu, tedy kolem ústí řeky Onor (Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 16).
- 169 Z Castanhedova jako vždy velmi zajímavého popisu se mj. dozvíme, že vody v okolí hlavního goanského ostrova Tisuari byly plné krokodýlů, mezi které nechával místní vládce házet odsouzence na smrt.
- 170 22. kapitola věnoval Castanheda epizodě s Joãem Machadem. Šlo o Portugalce, kterého před dvanácti lety zanechal v Indii Vasco da Gama a který se již značně integroval do muslimské společnosti v Goe. Přesto však poskytl Albuquerqueovi cenné informace o úmyslech Adil-chána.
- 171 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 17.
- 172 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 26.
- 173 3. kniha, 12. kapitola, str. 520.
- 174 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 26.
- 175 3. kniha, 24. kapitola, str. 549.
- 176 3. kniha, 25. kapitola, str. 551.
- 177 Tamtéž, str. 551–552.
- 178 Tamtéž, str. 551.
- 179 3. kniha, 28. kapitola, str. 560.
- 180 To Albuquerque dobře věděl, a tak i když při vyklizení města Goy zakázal cokoli tam ničit, nechal postřílet všechny koně, kteří se tam nalézali (3. kniha, 24. kapitola, str. 548).
- 181 3. kniha, 28. kapitola, str. 561.
- 182 K tomuto Albuquerqueovu smělému požadavku je však třeba říci jednu věc. Ani Albuquerqueova odvaha nebyla bezbřehá a jeho odvážný požadavek byl velice troufalým pokusem využít ve svůj prospěch momentální tísně protivníka. Od výše uvedeného prostředníka mezi Portugalci a Goany, Joãa Machada, se guvernér dozvěděl, že Adil-chánovi hrozí válkou král Narsingy, a to kvůli tomu, že mu obsadil město Rachol. Aby si Adil-chán v případné válce zajistil záda, navrhl Albuquerqueovi mír (3. kniha, 28. kapitola, str. 560).
- 183 3. kniha, 42. kapitola, str. 595 a 597.
- 184 Tamtéž, str. 597.

- 185 Tamtéž, str. 598. Castanheda jasně neuvádí, kolik bylo obětí na straně Portugalců. Uvádí pouze, že zahynulo kolem 30 kapitánů a šlechticů a téměř 300 jich bylo zraněno. Není jasné, zda má na mysli celkové ztráty nebo zda jde opravdu jen o kapitány a šlechtice.
- 186 3. kniha, 50. kapitola, str. 618.
- 187 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 20.
- 188 Tamtéž, str. 21.
- 189 Kromě Afonsa de Albuquerque, který kromě celé flotily velel i lodi, na které se plavil, šlo o těchto 17 kapitánů: Fernão Peres de Andrade, João da Lima, Gaspar de Paiva, James Teixeira, Bastião de Miranda, Aires Pereira, Jorge Nunes de Leão, Dinis Fernandes de Melo, Pêro de Alpõem, Simão de Andrade, António de Abreu, Nuno Vaz de Castelo Branco, Duarte da Silva, Simão Martins, Afonso Pessoa, Simão Afonso a Jorge Botelho (3. kniha, 50. kapitola, str. 617–618).
- 190 3. kniha, 51. kapitola, str. 619.
- 191 Tamtéž.
- 192 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 21.
- 193 Tamtéž.
- 194 Tamtéž.
- 195 Tamtéž, str. 21–22.
- 196 3. kniha, 53. kapitola, str. 628. Šlo o významného portugalského mořeplavce, který objevil souostroví Rjúkjú a v roce 1517 stanul jako první Portugalce v čínském Kantonu.
- 197 Tamtéž.
- 198 3. kniha, 55. kapitola, str. 629–631.
- 199 Tamtéž, str. 630.
- 200 Tamtéž.
- 201 Tamtéž, str. 631.
- 202 Tamtéž.
- 203 3. kniha, 58. kapitola, str. 640.
- 204 3. kniha, 59. kapitola, str. 642.
- 205 Tamtéž, str. 643.
- 206 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 22. Castanheda neuvádí ztráty, které v boji o Malakku obě strany utrpěly. Pouze se od něj dozvídáme, že bylo zraněno „mnoho Portugalců“ a zabito „bezpočet nepřátel“.
- 207 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 22.
- 208 Tamtéž. 77. kapitola popisuje, jak obyvatelé Malakky Albuquerque zoufale prosili, aby jejich město neopouštěl. Báli se totiž, že po jeho odjezdu se Malakku pokusí znovudobýt všichni jeho zdejší nepřátelé.
- 209 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 22.
- 210 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 27.
- 211 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 22.
- 212 Tamtéž.
- 213 Tamtéž.
- 214 3. kniha, 104. kapitola, str. 745–746.
- 215 Tamtéž, str. 746.
- 216 Tamtéž.
- 217 Údaje Castanhedy (3. kniha, 103. kapitola, str. 743–744). Luís de Albuquerque i Correia uvádějí, že Albuquerque vyplul z Goy již 28. ledna 1513 (Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 24), a Carlos Alexandre de Morais zase uvádí, že lodí bylo 20 (Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 28). Castanheda píše, že flotilu tvořilo 18 korábů a 1 karavela, a vyjmenovává i jednotlivé velitele. Kromě Afonsa de Albuquerque, který byl velitelem celé flotily i své lodi, veleli jednotlivým lodím tyto velitelé: D. Garcia de Noronha, Manuel de Lacerda, Lopo Vaz de Sampaio, D. João de Lima, D. João Deça, Pêro da Fonseca de Castro, Simão Velho, Fernão Gomes de Lemos, Aires da Silva, Simão de Andrade, António Raposo, Duarte de Melo, Rui Galvão, Jorge da Silveira, Garcia de Sousa, Diogo Fernandes de Beja a João Gomes Cheira Dinheiro (3. kniha, 103. kapitola, str. 743). Je vidět, že mezi nimi byla řada významných postav Portugalské Indie 1. poloviny 16. století.
- 218 3. kniha, 104. kapitola, str. 743.
- 219 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 24.
- 220 3. kniha, 105. kapitola, str. 746.
- 221 Tamtéž, str. 747. Rumové (*rumes* – převzato z hindštiny a perštiny) je označení pro původně křesťanské chlapce, kteří byli odebráni svým rodičům, převychováni v duchu islámu a zařazeni do tureckého či egyptského vojska.
- 222 Podle Castanhedy šlo o „berany, slepice a množství ovoce“ (3. kniha, 105. kapitola, str. 747).

- 223 3. kniha, 105. kapitola, str. 747.
- 224 3. kniha, 106. kapitola, str. 754.
- 225 3. kniha, 107. kapitola, str. 757.
- 226 Tamtéž.
- 227 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 24.
- 228 3. kniha, 112. kapitola, str. 768.
- 229 Tamtéž.
- 230 Tamtéž, str. 769.
- 231 3. kniha, 113. kapitola, str. 771.
- 232 Tamtéž.
- 233 Tamtéž, str. 771–772.
- 234 3. kniha, 114. kapitola, str. 773 a Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 25. V Diu se Albuquerque setkal s tamním vládcem Melik-Iazem a zanechal tam jako faktora Fernão Martinse Evangelha (Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 25).
- 235 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 25–26.
- 236 Carlos Alexandre de Moraes, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 28–29.
- 237 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 26.
- 238 3. kniha, 136. kapitola, str. 821.
- 239 Tamtéž, str. 822.
- 240 Castanheda se ve 136. kapitole 3. knihy zmiňuje o tom, že Albuquerque v podstatě zvažoval tři akce: výpravu proti Ormuzu, nový pokus o dobytí Adenu a výpravu k Suezmu s cílem napadnout silné loďstvo egyptského sultána, které mohlo ohrozit portugalské pozice v Indii.
- 241 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 26–27. Podle Luíse de Albuquerque na Ormuz plulo 1 800 Portugalců, 400 Indů z Dakkhanu, 600 Malabarců a 1 000 otroků. Castanheda uvádí, že na Ormuz odplulo 1 500 Portugalců a 600 Malabarců na 22 lodích, jejichž veliteli byli: Garcia de Noronha (na jeho lodi se plavil Albuquerque), Aires da Silva, Diogo Fernandes de Beja, Pêro de Albuquerque, Simão de Andrade, Vasco Fernandes Coutinho, Jorge de Brito, Lopo Vaz de Sampaio, António Raposo, Rui Galvão, Pêro Ferreira, Nuno Martins Raposo, João de Meira, João Gomes, Francisco Pereira, João Pereira, Fernão de Resende, Silvestre Corço, Manuel da Costa, Jerónimo de Sousa, Fernando Anes a Pedro Corço (3. kniha, 137. kapitola, str. 824). Carlos Alexandre de Moraes zase uvádí, že lodí bylo 27 (Carlos Alexandre de Moraes, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 30).
- 242 3. kniha, 137. kapitola, str. 824–825.
- 243 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 27.
- 244 3. kniha, 138. kapitola, str. 827.
- 245 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 27.
- 246 Tamtéž.
- 247 3. kniha, 139. kapitola, str. 829–830.
- 248 3. kniha, 140. kapitola, str. 830.
- 249 Tamtéž, str. 832.
- 250 Luís de Albuquerque, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, sv. II, Lisboa, 1987, str. 28. Šlo v každém případě o neobvyklou událost: málokdy byla nějakému Orientálcu udělena portugalská hodnost.
- 251 Tamtéž.
- 252 Tamtéž.
- 253 Tamtéž.
- 254 3. kniha, 154. kapitola, str. 860.
- 255 Tamtéž, str. 861.
- 256 Tamtéž.
- 257 Tamtéž.
- 258 3. kniha, 155. kapitola, str. 862.
- 259 Tamtéž.
- 260 Tamtéž, str. 864.
- 261 Přátelské vztahy k ší'itské Persii choval nejen Albuquerque, ale vůbec Portugalsko jako takové, a to až do konce 16. století. Bylo to dáno tím, že dosud se Portugalsko vždy střetávalo s bojovnějším a expanzivnějším sunnitským islámem, a i na začátku 16. století ohrožovala jak křesťany v Evropě, tak národy na Blízkém východě sunnitská Osmanská říše. Ohrožovala mimo jiné i portugalské zájmy v Rudém moři a v Arábii a v roce 1514 napadla a porazila Persii v bitvě u Chaldiranu. Portugalci a Peršané proto uzavřeli

úcelovou alianci proti společnému nepříteli. Portugalcům ani příliš nevadilo, že se spojili s muslimy, neboť ší'itský islám nesprávně pochopili jako jakousi herezi proti islámu. Nicméně nakonec se Persie od Portugalců odvrátila, spojila se s Anglií a společně pak v roce 1622 Portugalcům Ormuz odňaly.

262 Ana Paulo Menino Avelar, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Lisboa, 1997, str. 164.

III. Gaspar Correia – Záznamy z Indie (*Lendas da Índia*)

1. Úvod

Záznamy z Indie (*Lendas da Índia*)¹ od Gaspara Correii, současníka Fernãa Lopese de Castanheda, jsou zdaleka nejrozsáhlejší kronikou nejslavnějšího období Portugalské Indie. Neexistuje podrobnější dílo zachycující portugalskou přítomnost v oblasti Indického oceánu do poloviny 16. století. Stejně jako Castanheda, i Correia je spolehlivý pokud jde o fakta a data, jinak se však Castanhedovy Dějiny a Correiovy Záznamy v mnohém liší. Na rozdíl od Dějin mají Záznamy výrazně memoárovou povahu, se strohostí a někdy až suchopárností Dějin ostře kontrastuje živost, která ze Záznamů na první pohled vyzařuje, a navíc je v celých Záznamech jasně patrná přítomnost jakéhosi morálního strážce, který se nezdráhá obžalovat všechny zlořády a přehmaty, ke kterým v portugalském Orientu docházelo. Rozdílů je však daleko více. Correia nevěnuje tolik pozornosti popisu orientálních měst a území (samostatné kapitoly jim na rozdíl od Castanhedy nevyhrajuje vůbec), výrazné rozdíly jsou v kompozici, jazyce i jinde.

Záznamy z Indie jsou prakticky dvakrát rozsáhlejší než Castanhedovy Dějiny. Představují kroniku o bezmála 4 000 stran rozdělenou již samotným Gasparem Correiou do čtyř svazků (stejně jako nejnovější vydání z roku 1975). Každý svazek (kniha) je rozdělen do několika oddílů, které jsou pojmenované buď podle jednotlivých flotil, které do Indie připlouvaly (a každý takový oddíl pak pojednává o událostech, k nimž v Indii došlo po připlutí takové flotily do připlutí flotily nové), nebo podle místodržících, kteří Portugalské Indii vládli (a pak v takovém oddíle Correia zachycuje události z doby vlády příslušného místodržícího). Některé z oddílů nesou název *Lenda* – odtud název celého díla. Tyto oddíly se pak dělí na řadu kapitol, které jsou zhruba stejně dlouhé jako v Castanhedových Dějinách.² Celé dílo je uvedeno dvoustránkovou předmluvou nazvanou Pánům čtenářům (*Aos Senhores Letores*), druhá, třetí a čtvrtá kniha mají prolog a na konci kroniky je pak třístránkový závěr.

Celá kronika začíná dvoustránkovou kapitolou nazvanou O tom, jak král D. João vyslal Joãa de Covilhã a Gonçala de Paiva, své odvážné poddané, aby pátrali po zemích kněze Jana z Indie (*Como ElRey D. João mandou João de Covilhã e Gonçalo de Paiva, seus moços d'estribeira, que fossem saber das terras do Preste João da India*), která stručně popisuje výpravu těchto dvou cestovatelů,³ zatímco poslední kapitola 4. knihy, a tedy celé kroniky, nese název Co prožili guvernér a místokrál do doby, než guvernér odplul do království (*O que o Governador com o Visorey passarão até se o Governador partir pera o Reyno*); tato zhruba třístránková závěrečná kapitola pojednává o předání moci guvernérem Jorge Cabralem místokráli D. Afonsovi de Noronha v roce 1550, přičemž obsahuje několik zajímavostí o nekonvenčním místodržícím Jorge Cabralovi. Záznamy z Indie tedy končí rokem 1550.

Correia neměl to štěstí (či lépe řečeno mecenáše), aby byla jeho kronika vydána ještě za jeho života. Trvalo zhruba tři století, než byly Záznamy dány do tisku. Jejich rukopis se dostal do Lisabonu roku 1583.⁴ Přivezl ho D. Miguel da Gama, vnuk Vasca da Gama, který ho koupil v Goe krátce po smrti jeho autora. Rukopis věnoval svému synovci D. Franciscovi da Gama, načež byly jeho čtyři svazky na dlouhou dobu uloženy do knihovny hrabat z Vidigueiry. Záznamy z Indie byly vydány teprve v letech 1858–1866 z iniciativy Královské akademie věd

(4 svazky, každý rozdělen na dvě části, vydány v Coimbre, přetisk v roce 1967), když je pro vydání s nesmírnou pílí a obětavostí připravil Rodrigo José de Lima Felner.⁵ 2. vydání je pak z roku 1975. Dnes se tři ze čtyř originálních svazků Záznamů nacházejí v Národním archivu (*Torre do Tombo*), pro který je v 1. polovině 19. století získal dr. António Nunes de Carvalho.⁶ Později byla zakoupena kopie prvního svazku – je však z o něco pozdější doby, než ve které psal Gaspar Correia. Kromě Correiova rukopisného čtyřsvazkového originálu existují ještě dvě kopie Záznamů, obě redukováné na dva svazky: jedna se nalézá v knihovně markýze z Abrantes, druhá v sídle markýzů z Nizy.⁷ Jak se v krátkosti zmíníme dále, ke čtvrtému svazku Záznamů vytvořil Correia jakousi volnou přílohu, která je dnes brána jako jeho důležité samostatné dílo. To spolu se Záznamy představuje jeho úplnou tvorbu.

2. Životopis Gaspara Correii

Stejně jako u Fernãa Lopese de Castanheda, ani u Gaspara Correii není jeho životopis přesně znám. V podstatě se jeho životem zabývali čtyři badatelé: v 18. století Diogo Barbosa Machado, v 19. století Rodrigo José de Lima Felner, který zároveň připravil Záznamy z Indie k prvnímu vydání, a ve 20. století Angličan Aubrey Bell a profesor Manuel Lopes de Almeida, který se významně zasloužil o druhé vydání Záznamů z Indie v roce 1975. V současnosti je to právě Almeidova biografie Gaspara Correii (publikovaná jako předmluva k Záznamům z Indie vydaným roku 1975), která se těší největší vážnosti. Lopes de Almeida v ní korigoval některé údaje Limy Felnera, Aubreyho Bella, ale i Teófila Bragy, který se Correiovi také částečně věnoval. Na rozdíl od Castanhedova případu jsou o Correiovi v královském archivu v *Torre do Tombo* určité dokumenty a dochovaly se tam i kronikářovy vlastnoruční poznámky s některými autobiografickými údaji; ty jsou také roztroušeně obsaženy v samotných Záznamech. Přesto je Correioův život obestřen řadou tajemství a nezodpovězených otázek (např. pokud jde o jeho rodinu, rodiče, civilní stav atd.), mnohá data je možné získat jen nepřímo ne zcela spolehlivou dedukcí a odečty od různých, Correiou uváděných údajů a tvrzení, a navíc se v jeho případě objevuje další velká nepřijemnost, a sice nutnost identifikovat „skutečného“ Gaspara Correiu (tedy autora Záznamů z Indie) mezi několika dalšími nositeli tohoto jména, o kterých se v různých dokumentech mluví. Na základě dostupných údajů tedy nastiňme životní pouť velkého kronikáře Gaspara Correii.

Místo narození není známo. Pokud jde o rok narození, také není s naprostou určitostí znám, ale na základě některých poznámek kronikáře se dá odvodit. Teófilo Braga došel na základě studia různých pramenů k závěru, že se Gaspar Correia narodil v roce 1495.⁸ Významný portugalský historik Joaquim Veríssimo Serrão tvrdí, aniž by však pro své tvrzení uváděl důvody, že se Correia narodil roku 1490.⁹ V současnosti se všeobecně přijímá dedukce Manuela Lopese de Almeida, který uvádí jako rok Correiova narození rok 1492.¹⁰ Jak se k tomuto datu dobral? Mimo jiné na základě slov samotného Gaspara Correii v jeho Záznamech:

„A mluvím o této věci proto, že nyní, kdy toto píši, mívám padesát let, co jsem v tomto kole této služby, zmrzačený ranami, s nimiž půjdu bez zadostiučinění do hrobu, neboť nemám jiného pána, než Vaši Výsost, které jsem začal sloužit jako páže, když se narodil v Abrantes infant Dom Luís, syn krále D. Manuela a královny D. Marie, kteří jsou již všichni na slávě boží.“

*(„E digo eu d'esta cousa porque, agora que ysto escreuo, passa de cincoenta annos que ando n'este rodizio d'este seruiço, aleijado de feridas com que hirey á coua sem satisfação, porque nom tenho outro senhor senão Sua Alteza, que comecey a servir de moço da camara quando naceo em Abrantes o Infante dom Luiz, filho d'ElRey dom Manuel e da Raynha dona Maria, que todos estão em gloria.”)*¹¹

Kapitolu, v níž je tato pasáž, psal Correia v roce 1563, jak v jejím závěru sám uvádí. Důležitější je však kronikářova zmínka o tom, že začal sloužit králi v době, kdy se narodil infant Dom Luís. Datum jeho narození je totiž přesně známo: 3. března 1506. Toto datum bere profesor Manuel Lopes de Almeida jako výchozí bod pro výpočet roku Correiova narození. Od tohoto data odečetl 14 let, což byl v té době věk, v němž se stávali lidé dospělými a tudíž mohli začít sloužit například králi. Lopes de Almeida je natolik pečlivý, že cituje jeden dokument z doby Afonse V. (z roku 1465), ve kterém se výslovně uvádí, že se ke dvoru přijímají pážata od 14 let věku.¹² 1506 – 14 = 1492, a rok 1492 jako rok narození Gaspara Correii je dnes přijímán jako nejpravděpodobnější většinou historiků i literárních vědců.

Máme-li o životě Gaspara Correii nedostatek zpráv, dvojnásobně to platí o jeho dětství a mládí. Toto období kronikářova života je prakticky neznámé. Pokud jde o jeho otce, spekuluje se o třech jménech: Afonso Correia, což byl rytíř královského dvora, Pêro Correia Pais, štítonoš na královském dvoře (toho považuje za kronikářova otce Teófilo Braga) a Aires Botelho, komtur okrsku S. Martinho das Freixedas v biskupství Viseu, který se jeví jako nejpravděpodobnější.¹³ Do kronikářova odjezdu do Indie v roce 1512 byli v kancléřství krále Manuela zaznamenáni minimálně dva muži se jménem Gaspar Correia, ani jeden z nich však není naším kronikářem.¹⁴ Z této doby tedy víme pouze to, že v roce 1506 začal sloužit u královského dvora, což nám sám sděluje ve svých Záznamech.

Na základě údajů samotného Gaspara Correii v Záznamech se dnes všeobecně přijímá jako fakt, že do Indie odplul 12. března 1512 s flotilou 12 lodí Jorge de Melo Pereira a připlul do Goy 15. srpna téhož roku.¹⁵ I když podle některých badatelů existují ne zcela nepodložené důvody domnívat se, že Correia připlul do Indie v roce 1511, 1513 i 1514, přesto dnes mluví nejvíce skutečností pro rok 1512.¹⁶ Při sledování osudů Gaspara Correii v Asii pak musí historici čelit dalšímu, již zmíněnému problému: nenechat se zmást jinými nositeli jména Gaspar Correia, kteří jsou v různých pramenech zmíněni.¹⁷

Koncem roku 1512 se stal Gaspar Correia písařem guvernéra Portugalské Indie, Afonsa de Albuquerque. Je však třeba upozornit, že Correia nebyl jediným písařem, kterého Albuquerque měl; byl jen jedním ze sedmi.¹⁸ Correia, velký Albuquerqueův obdivovatel, byl na tuto skutečnost nesmírně hrdý, což se nezdráhá na mnoha místech otevřeně přiznat. Velice mu lichotilo, že může zaznamenávat Albuquerqueovy názory, které jiní často neznali, že může sepisovat jeho nařízení a psát jeho dopisy pro krále. Dobře věděl, že Albuquerque vyžadoval diskrétní písaře schopné snášet nelehký život po jeho boku, a proto si služby u něj nesmírně cenil. Sám např. píše, že Albuquerqueovi písaři byli

„ ... muži králova služebnictva, kterým svěřoval svá tajemství ... A já, Gaspar Correia, který tuto knihu píši, jsem byl jedním z jeho písařů, který s ním po tři roky cestoval.“

*(„ ... homens da criação d'ElRey, de que confiasse seus segredos ... E eu Gaspar Correa, que este liuro escreuo, fuy hum dos seus escriuães, que com elle andey tres annos.”)*¹⁹

Na druhé straně písař, který dovedl bez problémů snášet nelehké soužití s Albuquerquem, si vysloužil guvernérovu náklonnost, o čemž svědčí i fakt, že Albuquerque v korespondenci s Portugalskem často požadoval odměny pro své oddané písaře. Dělat písaře tomuto náročnému místodržícímu nebylo lehké. Vyžadovalo to statečnost, odříkavost, mlčenlivost a výbornou fyzickou kondici. Každý z písařů měl svůj úkol a Albuquerque dbal na to, aby to, co

jeden z písařů píše, druzí neznali. Za prozrazování písaře trestal. Albuquerque, člověk mimořádně ctižádostivý, vědomý si svého velkého úkolu, za kterým šel tvrdě a bez skrupulí, neměl prakticky volný čas, neměl svůj pracovní den nijak pevně organizován a byl v určitém neustálém spěchu, takže služebníci po jeho boku se tomuto jeho životnímu rytmu museli přizpůsobit. Jen pár příkladů toho, jak Correia zaznamenal život s Albuquerquem:

„Vozil za sebou čtyři písaře, služebníky krále, s inkoustem a papírem, kteří sepisovali nařízení a prohlášení, jež podepisoval na koni, tak jak šel, a já, Gaspar Correia, který pořizují tento záznam, jsem byl takovým jeho písařem.“

(„*Trazia após sy quatro escriuães, criados d'ElRey, com tinta e papel, fazendo mandados e despachos, que assinaua assy a cauallo como andaua; e eu Gaspar Correa, que esta lenda faço, fuy assy seu escriuão.*“)²⁰

„... neměl žádný ustálený způsob vyřizování [záležitostí], takže podepisoval nařízení na kolenní na ulici ... a aby se nezdržoval přes den, psal v noci se svými písaři ...“

(„... *nom tinha estado de despacho, que na rua sobre o Joelho assinaua os mandados ... e por nom se acupar de dia escreuia de noite com seus escriuães ...*“)²¹

Do Goy tedy Correia dorazil 15. srpna 1512 s flotilou Jorge de Melo Pereira. Její plavba a přistání v Indii jsou v Záznamech poměrně podrobně popsány. S touto flotilou připluli do Indie také příbuzní guvernéra Afonsa de Albuquerque, a sice Jorge de Albuquerque a Pêro de Albuquerque.²² Pro nedostatek jednoznačných zpráv spekuluje Manuel Lopes de Almeida o tom, že Gaspar Correia připlul do Indie pod ochranou těchto Albuquerqueů, kteří ho také doporučili svému příbuznému v guvernérském úřadě.²³ Někdy koncem roku 1512, snad až v prosinci, nastoupil Correia do služby k Afonsovi de Albuquerque jako písař.²⁴

Jisté však je to, že v den Albuquerqueovy smrti, 27. prosince 1515, s ním byl Correia na lodi *Frol da Rosa*, na které v goanské zátocce guvernér skončil. Popisuje prostředí na lodi, pohřeb i nárek, který v Goe smrt tohoto místodržícího vyvolala. Vypráví jako očitý svědek, který s guvernérem vyplul na Ormuz na jeho velitelské lodi *Nazaré*. Correia si velice považuje skutečnosti, že jedné noci před vyplutím flotily z Goy nechal Albuquerque sepsat příkaz pro kapitány, který psal právě on, a právě on byl Albuquerquem pověřen, aby ho kapitánům předal.²⁵

Po smrti Afonsa de Albuquerque působil Gaspar Correia jako *vedor das obras* v Goe, což bychom mohli přeložit zhruba jako spisový intendant, dohlížitel nad spisy pořizovanými v Goe. O této své funkci se zmiňuje k lednu 1516 v Záznamech.²⁶ Funkcí ho pověřil nový guvernér Lopo Soares de Albergaria, známý svým nepřátelským postojem k Albuquerqueovi; chtěl dokonce nechat exhumovat Albuquerqueovy ostatky, zakopat je pod „jeden velký strom“ a kapli Panny Marie z Hory, kde byl Albuquerque pohřben, chtěl dát zbořit.²⁷ Correia píše, jak Lopo Soares tuto záležitost projednával přímo s ním, ovšem neúspěšně. Albuquerque se i po smrti těšil v Portugalské Indii velké vážnosti, takže Lopo Soares se svými snahami neuspěl a jen si proti sobě popudil podřízené.²⁸ Nevíme, jak dlouho Correia úřad spisového intendanta vykonával, je však možné, že v době výkonu tohoto úřadu si jeho nadřízení všimli jeho nadání pro kreslení, kterého mnohem později využil D. João de Castro a pověřil ho namalováním portrétů portugalských místodržících v Indii.

V roce 1521 se Correia zmiňuje o tom, že byl spolu s kapitánem Pêrem Lopesem de Sampaio, stavebním mistrem Vicentem Fernandesem a páterem Antóniem Gilem v São Tomé de Meliapor (dnešní předměstí Madrásu).²⁹ Portugalci se o toto místo zajímali již od doby vlády Francisca de Almeida, neboť měli určité zprávy o tom, že zde stojí křesťanská kaple, žijí zde nějací křesťané a je zde pohřben apoštol sv. Tomáš. Zprávy o kapli, avšak v téměř dezolátním stavu, byly potvrzeny za vlády Dioga Lopese de Sequeira (1518–1522). Na základě těchto

zpráv se Sequeirův nástupce D. Duarte de Meneses rozhodl, že kapli opraví. Ihned po svém příplutí do Indie v září 1521 vyslal do São Tomé de Meliapor jistého Manuela de Frias, který tam skutečně našel křesťanského duchovního jménem Álvaro Penteado, s nímž prodiskutoval otázku obnovy kaple.³⁰ Brzy poté tam vyslal uvedenou výpravu pod vedením Pêra Lopese de Sampaio, jejímž členem byl Gaspar Correia. Výprava se na místě pustila do opravy kaple, se kterou jí pomáhalo i několik Portugalců, kteří tam skutečně již po mnoho let žili. Nevíme, jak dlouho tam Correia pobyl; na základě popisu stavebních prací by se však dalo soudit, že tam byl až do skončení opravy.³¹

Další zprávu o našem kronikáři máme z května 1525, kdy, jak sám uvádí, pracoval jako skladník v celním skladu v Kočinu. Ve stejné době byl v Kočinu svědkem prvního sporu mezi velkými nepřáteli, Afonsem Mexiou, finančním intendantem (*vedor da fazenda*) v Goe, a Pêrem de Mascarenhas, budoucím kapitánem Malakky. Příčinou sporu bylo to, že Afonso Mexia odmítl zásobit Pêrovi de Mascarenhas loď, na které měl odplout do Malakky. Correia o tom píše:

„Což jsem všechno já, Gaspar Correia, viděl, jak se zběhlo, neboť jsem tomu byl přítomen, když jsem zastával úřad skladníka v celním skladu.“

(„*O que todo eu Gaspar Correa via passar, que era presente, que seruia o cargo d'almoxarife do almazem da Ribeira.*“)³²

Opět nevíme, jak dlouho tento úřad Correia zastával, ani to, zda ho do něj dosadil guvernér D. Henrique de Meneses (1524–1526) nebo některý z jeho předchůdců.

Rodrigo José de Lima Felner ve své předmluvě k Záznamům z Indie vydaným v roce 1858 v Lisabonu mj. uvádí, že v roce 1526 byl Gaspar Correia jmenován písařem v Sofale (a cituje dokument z tohoto roku, který o tom sice skutečně hovoří, ale na druhé straně v něm není uvedeno žádné konkrétní datum nástupu; v dokumentu totiž stojí, že Gaspar Correia toto místo převezme, až se „uvolní“) a že byl v letech 1526–1529 v Portugalsku.

Manuel Lopes de Almeida první Felnerovo tvrzení zpochybňuje, druhé pak přesvědčivě vyvrací. Pokud jde o jmenování jistého Gaspara Correii písařem v Sofale, kloní se Manuel Lopes de Almeida k názoru, že jde, tak jako v případě našeho kronikáře často, o pouhou shodu jmen; jmenování však zcela nevylučuje.³³ Téměř však vylučuje, že by náš kronikář tuto funkci v Sofale skutečně převzal, a to z prostého důvodu: nikde ve svých Záznamech o tom nepíše. Proč by on, který vždy pečlivě informuje o svém působení v Asii, zmiňuje významné i méně významné události odehrávající se v jeho přítomnosti, přesně pojmenovává osoby a místa a je velice osobní (v Záznamech je bezpočet vět s výrazy v 1. osobě typu „já jsem viděl“, „já jsem mnohokrát viděl“, „já jsem znal“ apod.), měl zamlčovat své působení v Sofale, zvláště když mělo podle jmenovacího dekretu trvat 3 roky? Correia píše o kapitánech Sofaly z této doby (Sancho de Toar, Diogo de Sepúlveda, D. Lopo de Almeida)³⁴, nikde však ani slovo o jeho osobním vztahu k některému z nich. To, že se měl kronikář v letech 1526–1529 nalézat v Portugalsku, je pak snadno vyvráceno slovy samotného Correii, který zmiňuje osobní účast na jedné vojenské akci guvernéra Lopa Vaze de Sampaio v Kočinu v říjnu 1528.³⁵

Naopak se jeví jako možné, zdaleka ne však jisté, že to byl náš kronikář, kdo od svého otce, Airese Botelha, obdržel 29. dubna 1529 komturství S. Martinho das Freixedas v biskupství Viseu.³⁶ Je možné, že zároveň s tímto komturstvím pro něj otec vymohl hodnost rytíře Kristova řádu, jak bude podrobněji uvedeno dále.

Na konci roku 1530 sestavil guvernér Nuno da Cunha mohutnou flotilu, jejímž úkolem bylo dobýt Diu. Šlo o do té doby největší flotilu, jakou dali Portugalci v Indii dohromady. Kromě portugalských lodí do ní byly začleněny i lodě spřátelených místních vládců. Této výpravy proti Diu se účastnil i Gaspar Correia, který se vepsal do seznamu účastnivších se portugalských šlechticů:

„... a já, Gaspar Correia, který toto píši, který jsem se plavil na svém kutru ...“
(„... e eu Gaspar Correa, que ysto escreuo, que fuy em hum meu catur ...“) ³⁷

Na jiném místě se totiž kronikář zmiňuje o tom, že si na výpravu proti Diu pořídil vlastní loď: část její ceny zaplatil z královských peněz, nicméně ho stála 500 pardauů z vlastní kapsy. ³⁸ Během plavby k Diu se na začátku roku 1531 Correia účastnil i pověstné bitvy o ostrov Bete, známější pod označením ostrov Mrtvých. Jak již bylo uvedeno, této výpravy proti Diu i bitvy na ostrově Bete se účastnil též Fernão Lopes de Castanheda. Samotné Diu se však Nunovi da Cunha dobýt nepodařilo a 1. března 1531 byl přinucen nastoupit zpáteční cestu do Goy. Spolu s guvernérem se vrátil do Goy i Gaspar Correia.

V roce 1532 se kronikář nacházel v Kočinu, kde začal psát tzv. Kroniky králů Portugalska (tak se dnes nazývají jím pořízená shrnutí kronik portugalských králů, které sepsali Fernão Lopes a Rui de Pina); současně se z podtitulu tohoto méně známého Correiova díla dovídáme, že byl k 1. srpnu 1532 rytířem Kristova řádu:

„Celkový soupis všech záznamů této knihy od Gaspara Correii, rytíře Kristova řádu, který tvořiti počal přepisováním jiných, které v Indii nalezl, kde již dvacet let slouží králi D. Manu-
elovi, dej mu Pán Bůh věčnou slávu, nyní jeho synovi, králi D. Joãovi, našemu pánovi, kte-
rýžto soupis tvořiti počal prvního srpna roku 1532.“

(„*Taboada geral de todallas Lendas deste livro, que he de Gaspar Correa, Cavalleiro da Ordem de Christo, que começou a fazer tresladando de outros, que polla India achou onde ha vinte annos, que serve a ElRey Dom Manuel, que santa gloria aja, ora seu filho ElRey D. João Nosso Senhor, começada em o primeiro de Agosto de 1532 annos.*“) ³⁹

Ke Gasparovi Correiovi se také vztahuje poznámka ze 14. května 1529 učiněná v Katalogu rytířů Kristova řádu (*Catálogo dos Cavaleiros da Ordem de Cristo*), kde se vyskytuje i jméno Aires Botelho. ⁴⁰ Nabízí se tedy hypotéza, že jestliže byl Aires Botelho otcem našeho kronikáře a 29. dubna 1529 na něj převedl komturství S. Martinho das Freixedas, jak bylo uvedeno výše, převedl na něj zároveň i hodnost rytíře Kristova řádu. Tato hypotéza i to, že Aires Botelho byl kronikářovým otcem, se dnes přijímá jako značně pravděpodobná.

V samém závěru roku 1532 už byl Gaspar Correia opět připraven na další výpravu s Nunem da Cunha, tentokrát proti Bassaimu. 20. ledna 1533 Cunha Bassaim po prudkých bojích dobyl (s pomocí flotil Dioga da Silveira a Manuela de Albuquerque), o čemž Correia suggestivně píše ve 3. knize.

V roce 1534 Correia opět navštívil Koromandel, konkrétně opět São Tomé de Meliapor, jak o tom jednoznačně píše obyvatelé osady v dopise z 1. září 1537, který je adresován králi Joãovi III. ⁴¹ Ocitujme si výňatek z tohoto dopisu; ten totiž potvrzuje, jak bylo uznáváno Correiovo kreslířské umění:

„V roce 1534 Gaspar Correia tuto osadu podle skutečnosti nakreslil a říkal, že nákres zaslal Vaší Výsosti a že jste ho viděl. Věřte, pane, že nyní je [osada] již dvakrát tak velká, neboť všechny ty pozemky, které byly namalovány na papír jako příkopy a ohrazená prázdná místa, jsou nyní již přeměněny na vznešené ulice a domy.“

(„*Ho ano de 534 Gaspar Correa tirou esta povoaçam por naturall e disse que ha emvyara a Vosa Alteza e que a vyra. Crea, Senhor, que jaa gora he mayor outro tanto porque todas as terras, que no papell foram em mostra de valados e cerças vazias, agora sam jaa feytas em nobres ruas e casaryos.*“) ⁴²

Na přelomu let 1535–1536 byl náš kronikář opět v Diu, kde popisuje stavbu tamní portugalské pevnosti.⁴³ Diu, které Nuno da Cunha marně dobýval v roce 1531, nakonec získal bez boje v roce 1535, a to díky pro Portugalce šťastné náhodě. Khambatský sultán a vládce Diu šáh Bahadur (též uváděn jako Badur) se totiž dostal do politických a hlavně vojenských těžkostí. Kvůli vpádu Mongolů byl nucen požádat o pomoc Portugalce, kterým výměnou za pomoc povolil postavit mohutnou pevnost v Diu. Pevnost byla dokončena v únoru 1536. Diu opustil Gaspar Correia na konci března 1536, spolu s guvernérem Nunem da Cunha.⁴⁴

V roce 1539 byl Correia v Kočinu, kde byl přítomen roztržce mezi Antóniem da Silveira, hrdinou úspěšné obrany Diu z předešlého roku, a Pêrem Lopesem de Sousa, vrchním kapitánem portugalských nákladních lodí.⁴⁵ Ten přikázal, aby byly naházeny do moře bedny se zbožím patřícím Silveirovým důstojníkům, jakož i všichni domorodci, kteří se nalodili bez povolení – z nich se jen málo zachránilo.

O rok později, tedy roku 1540, se Correia opět vypravil do Koromandelu, tentokrát do přístavního města Negapatão (Nagappattinam).⁴⁶ Bylo to na začátku období vlády Estêvão da Gama (1540–1542), syna Vasca da Gama, kdy v Koromandelu vypukl obrovský hladomor, takže se oblast málem vyliidnila.⁴⁷ Krátce poté, někdy před rokem 1543, se zřejmě přesunul do Tremele, pověstného svým trhem a honosnou pagodou.⁴⁸ Tremele chtěl napadnout a vyrabovat loupeživý guvernér Martim Afonso de Sousa (1542–1545), jak o tom Correia píše.⁴⁹ Nakonec však z tohoto plánu sešlo.

Není jisté, zda Correia doprovázel místokrále D. Joãa de Castro na jeho plavbě na pomoc obleženému Diu v roce 1546. Prameny, které použil pro převyprávění historie tzv. druhého obležení Diu, jeho přítomnost neprokazují. V každém případě je však v Correiově líčení patrný hluboký obdiv k tomuto velikému portugalskému vojevůdci, politikovi a uenci. Ten také po svém návratu do Goy (19. dubna 1547) Correiu pověřil nakreslením portrétů všech předešlých místodržících Portugalské Indie, včetně jeho.⁵⁰ Díky Correiovi tedy dnes známe podobu místodržících Portugalské Indie v 1. polovině 16. století.⁵¹

Rokem 1550 se Gaspar Correia rozhodl své Záznamy ukončit; sepisovat je začal někdy před tímto rokem a v roce 1563 na nich ještě pracoval.⁵² Svě kronikářské dílo tedy končí dobou vlády guvernéra Jorge Cabrala, jehož v závěru Záznamů zvláště vyzdvihuje:

„Pročež tvrdím, neboť jsem zažil svého [guvernéra, tj. Afonsa de Albuquerque] i všechny další, kteří v Indii vládli, s výjimkou D. Francisca de Almeida, kterého jsem nezastihl, že ze všech těch dalších až do současnosti byl Jorge Cabral nejlepším úředníkem, jaký v Indii byl; nevím, kdy bude mít Indie druhého takového.“

(„*Polo que affirmo, porque vy o seu, e dos outros quantos ouve na Índia que governarão, tirando dom Francisco d'Almeida que nom alcancey, mas de todolos outros até o presente Jorge Cabral foy o melhor despachador que ouve na Índia; nem sey quando outro tal terá.*“)⁵³

Po téměř čtyřech desítkách let strávených v Asii bez delších pracovních přestávek byly Correiovy síly a vůle pokračovat v podrobném sepisování dění v Portugalské Indii značně oslabeny. Proto se kronikář rozhodl skončit. K tomuto rozhodnutí přispěla i řada dalších skutečností. Correia si stěžoval na malý plat, který navíc dostával neustále se zpožděním, mrzelo ho, že se jeho práci dostává slabého uznání, poukazuje na těžký každodenní život písaře a podrobuje kritice chamtivost guvernéřů a kapitánů. Unavený a zestárlý Correia se tedy rozhodl svou kroniku ukončit a dát jí konečnou podobu.

Stejně jako není znám přesný rok Correiova narození, není znám ani přesný rok jeho smrti. Bádání mající za cíl stanovit co nejpresněji rok kronikářova úmrtí je opět značně komplikováno množstvím osob stejného jména, které figurují v různých dobových dokumentech.⁵⁴

Jelikož se o Correiově smrti dosud nepodařilo zjistit nic přesnějšího, přiklání se dnes historici k názoru Dioga Barbosy Machada, který uvádí, že kronikář Gaspar Correia zemřel

v Goe v roce 1563 nebo později, tedy asi ve věku 71 let nebo o něco starší.⁵⁵ Rodrigo José de Lima Felner spekuluje na základě jedné poznámky v Záznamech o roku 1583 jakožto roku kronikářova úmrtí, avšak vzhledem k tomu, že v tomto roce by Correiovi bylo přes devadesát let (což byl v té době naprosto mimořádný věk, kterého se téměř nikdo nedožil, a navíc již zhruba v sedmdesáti letech se Correia podle svých vlastních slov cítil zesláblý a vyčerpaný), jde o velice těžko přijatelnou spekulaci.⁵⁶

V souvislosti se smrtí Gaspara Correii je třeba se ještě zmínit o jedné teorii objevené se na konci 19. století, podle které byl kronikář zabit v Malace. Tuto teorii totiž přijali Teófilo Braga i Aubrey Bell a teprve přesný a důsledný Manuel Lopes de Almeida ji vyvrátil.

24. května 1891 uveřejnil profesor historie z Azorských ostrovů António Maria de Freitas (pod pseudonymem Nicolau Florentino) v časopise *O Reporter* článek s názvem Zavraždění Gaspara Correii (*Assassinato de Gaspar Correia*).⁵⁷ Podle profesora názoru byl kronikář zavražděn v Malace. K tomuto závěru ho vedl dokument, který byl údajně v témže roce nalezen v *Torre do Tombo*.⁵⁸ Jde o dopis jisté Anny Vaz, vdovy po jistém Gasparovi Correiovi, která se obrací na kapitána Malakky (nevíme na kterého) se stížností a žádostí o pomoc ve věci zavraždění svého manžela, k němuž prý došlo v Malace. Anna Vaz také jmenuje údajné vrahy – jistého D. Estêvãoa, kapitána Malakky, který měl zabití nařídit, a jeho pobočníka Henriqua Mendese, který prý vraždu provedl. Pro oba žádá potrestání.⁵⁹ Teófilo Braga si pak dokonce troufl identifikovat objednavatele vraždy jako D. Estêvão da Gama, pravnuka D. Vasca da Gama, kterému se prý nelíbilo, jak se kronikář díval na působení Portugalců v Orientu.⁶⁰

Hlavním problémem dopisu Anny Vaz je to, že není opatřen datem. Profesor Manuel Lopes de Almeida správně předpokládá, že k případné vraždě mohlo dojít pouze mezi lety 1563, kdy kronikář ještě prokazatelně žil, a rokem 1583, kdy D. Miguel da Gama přivezl rukopis Záznamů do Portugalska. Kromě toho každého, kdo je obeznámen s dějinami Portugalské Indie, při čtení dotyčného dokumentu napadne jedna asociace, a sice že zmiňovaný D. Estêvão je D. Estêvão da Gama, syn Vasca da Gama, kapitán Malakky a později guvernér Portugalské Indie (v letech 1540–1542), a že Henrique Mendes je Henrique Mendes de Vasconcelos, bratranec a přítel D. Estêvãoa da Gama.

To, že by mohl guvernér D. Estêvão da Gama (syn Vasca da Gama) nařídit zabití Gaspara Correii, je holý nesmysl. Sám kronikář totiž píše, že guvernér po opuštění svého úřadu odplul „na konci února 1543“ do vlasti.⁶¹ Pokud jde o guvernérova bratrance, je možné, že v Indii zůstal a dále žil. Avšak i kdyby byl totožný s Henriquem Mendesem de Vasconcelos, o kterém se zmiňuje Diogo do Couto až do roku 1560, byl by tak starý, že by se mu brutální vražda dala jen stěží připisovat. Dále pak Anna Vaz v dopise píše, že její muž byl rytířem řádu sv. Jakuba a že měl syna. My však víme, že se kronikář zmiňoval o členství v jiném řádu, v řádu Kristově, a pokud jde o jeho rodinné poměry, nevíme o nich nic, neboť se k nim nikde nevyjádřil. Manuel Lopes de Almeida se proto opodstatněně domnívá, že Teófilo Braga, vědom si výše uvedených skutečností, si prostě bez jakýchkoli skrupulí vymyslel jiného Estêvãoa da Gama, kterého prezentuje jako pravnuka objevitele námořní cesty do Indie.⁶²

Manuel Lopes de Almeida si pak dává práci a předkládá výčet synů a vnuků D. Vasca da Gama, kteří v Asii působili až do roku 1587, a dochází k jednoznačnému závěru, že mezi lety 1560–1587 žádný pravnuk D. Vasca da Gama úřad kapitána Malakky nezastával.⁶³ Profesor António Maria de Freitas se nechal jednoduše zmýlit kronikářovým jmenovcem, který byl v Malace skutečně zabit, avšak před 16. únorem 1533, jak o tom svědčí jeden dopis krále João III. svému sekretáři, hraběti z Castanheiry.⁶⁴ Ani na této vraždě však nemohl mít guvernér D. Estêvão da Gama podíl, neboť do Malakky připlul převzít funkci jejího kapitána až v roce 1534.⁶⁵ Pouze mohl mít k vyšetřování této vraždy laxní přístup, jak si na něj také v tomto smyslu stěžuje králi jeho nástupce ve funkci malackého kapitána, Pêro de Faria.⁶⁶ A k vraždě tohoto Gaspara Correii se také s největší pravděpodobností vztahuje výše zmiňovaný dopis

Anny Vaz, která pak ovšem D. Estêvão da Gama obviňuje neprávem. Závěr profesora Manuela Lopese de Almeida je tedy jasný: žádný příslušník slavné rodiny Gamů kronikáře Gaspara Correiu nezavraždil. Jak již bylo uvedeno, velký kronikář zemřel přirozenou smrtí.

3. Srovnání Castanhedových Dějin a Correiových Záznamů – shody a rozdíly

V 16. století si celkem tři portugalští kronikáři činili nárok na prvenství v sepsání kroniky Portugalské Indie: Fernão Lopes de Castanheda, João de Barros a Gaspar Correia. Dnes víme, že toto prvenství patří Castanhedovi, který začal psát nejdříve, a jeho kronika – respektive její část – byla také nejdříve vydána (1551). João de Barros, i když píše, že „nebylo nikoho, kdo by se odvážil být v této mé práci první, pouze Gomes Eanes de Zurara, vrchní kronikář těchto království, v záležitostech doby infanta Jindřicha“ („*não houve alguém que se antremettese a ser primeiro neste meu trabalho, somente Gomes Eanes de Zurara, Chronista mor destes reinos, em as cousas do tempo do Infante D. Henrique*“),⁶⁷ je až za Castanhedou (první *Década* byla vydána roku 1552), a Gaspar Correia, jak podle výše uvedených dat vidíme, se musí – pokud jde o prvenství – sklonit před oběma „konkurenčními“ kronikáři. Avšak z jiného pohledu Correia oba „konkurenty“ předstihuje – nezapomínejme na jeho Kroniky králů Portugalska, jeho jakési vedlejší dílo, o kterém již byla řeč. Při vyprávění o dobách králů Joãa II., Manuela a Joãa III. se tam zmiňuje i o plavbách do Indie a některých událostech v Portugalské Indii, a to až do roku 1533. Jak víme, toto dílo začal psát 1. srpna 1532, tedy mnohem dříve než byly vydány kroniky Castanhedy i Barrose. Correia tedy psal o dění v Portugalské Indii dříve než Castanheda i Barros, avšak v rámci jiného díla, které není kronikou Portugalské Indie. Sám Correia však uznává, že úplně prvním, kdo psal o hrdinských činech Portugalců v Indii, byl současník Ruie de Pina, Duarte Galvão.

Z hlediska ideového jsou Correiovy Záznamy s Castanhedovými Dějinami spřízněny, ač je jinak mezi oběma díly řada rozdílů, které se pokusíme ukázat. Obě kroniky totiž reprezentují portugalskou neoficiální historiografii (v protikladu k oficiální linii představované Joãem de Barros); ani Castanheda, ani Correia nebyl vrchností pověřen, aby napsal kroniku Portugalské Indie. V obou případech šlo o dobrovolný, a tudíž neplacený počín. V prologu ke 3. knize Correia o svém kronikářském díle psaném ve volných chvílích jasně prohlašuje:

„... [dílo] se může oprávněně nazvat zbytečným, neboť nemám žádnou povinnost takové dílo tvořiti: a tak ho celé vkládám do rukou Boha, svého pána, spolu s touto hříšnou duší, aby mi mé hříchy odpustil.“

(„... *com rezão se póde chamar ouciosidade, por a mim nom ser obrigação alguma peratal trabalho emprender: o que tudo ponho nas mãos do meu Senhor Deos, com esta alma pecadora, que perdoe meus pecados.*“)⁶⁸

Jak již bylo uvedeno, Záznamy jsou zdaleka nejrozsáhlejší kronikou Portugalské Indie 16. století. Correia se totiž vždy snaží každou událost, každý konflikt obsáhle popsat a nastínit jeho pozadí, čímž kronika samozřejmě nabývá na objemu. Stejně jako u Castanhedy lze i u Correii rozhodně prohlásit, že si v případě líčení událostí v Portugalci ovládaném Orientu zachovává maximálně objektivní přístup. Na rozdíl od Castanhedových Dějin však Correia věnuje daleko menší pozornost východoafrickému pobřeží. Těžiště své kroniky umísťuje do Asie, od Rudého moře po Moluky, s hlavním důrazem na samotnou Indii a Gou zvlášť.⁶⁹

Víme, že hlavním cílem Castanhedy i Correii bylo sepsat objektivní kroniku portugalského dobývání Indie. To se oběma podařilo. Víme však také, že oba pojali svou kroniku odlišně. Castanhedovy Dějiny jsou po všech stránkách vyspělou kronikou: jsou pečlivě rozvržené, uhlazené, plné jazykové elegance a ladnosti, místy s hlubokými analýzami svědčícími o autorově značné erudici, patrná je snaha prozkoumat a evropskému čtenáři následně podat orientální realitu. Proto jsou Dějiny dílem s velkým praktickým, ale také pedagogickým a didaktickým významem. V tomto ohledu se s nimi Correiovy Záznamy nemohou měřit. Avšak Záznamy, přestože jsou poměrně chaotické, bez rétorické elegance a hlubších úvah, plné chyb a nedbale napsaných vět, mají také vysokou hodnotu, která však spočívá v něčem jiném. Vytýká-li se totiž Dějinám jejich určitá suchopárnost, jsou Záznamy kronikou na první pohled nesmírně živou. Vzhledem k jejich rozsahu je v nich ještě daleko více informací než v Dějinách, avšak je třeba říci, že jde o informace z portugalského prostředí, nikoli místního.

V množství údajů a podrobností o akcích Portugalců v oblasti pobřežní Asie se Záznamům žádná jiná kronika nevyrovná. Jestliže Castanheda často rozebírá vnitřní aspekty, jako např. finanční, ekonomické či politické, Correia podává neobyčejně podrobně především aspekty vnější. Proto máme v Záznamech často do detailů popsáno, jak probíhala ta která výprava, jak vypadalo to které jednání, jaké dopisy byly na takovém jednání přečteny, často jsou citovány projevy, které byly proneseny, podrobně jsou zachycena vojenská střetnutí, uzavírání míru, zrady, dezerce, lsti, uvádění do úřadů, budování pevností, kostelů atd. Nesmírně cenné jsou charakteristiky hlavních postav portugalské zámořské expanze, které autor většinou osobně znal. Stejně jako Castanheda i Correia uvádí počty lodí ve flotilách, jména jejich velitelů a počty vojáků, dále pak jména faktorů, kapitánů pevností, kaplanů, písařů a dalších úředníků – množství jmen a konkrétních číselných údajů je skutečně obrovské. Avšak čím se Correiovy Záznamy především vyznačují a v čem jsou jedinečné, je těžká obžaloba zločinů a nespravedlností, k nimž v Portugalci ovládané Asii docházelo. Correia se jednoznačně staví na stranu obyčejných Portugalců, ubožáků, kteří byli pouhým nástrojem pro dosažení úspěchu, bohatství a moci bezohledných šlechticů zajímajících se pouze o osobní prospěch bez ohledu na druhé.

Pokud bychom tedy měli stručně shrnout hlavní rozdíly mezi Castanhedovými Dějinami a Correiovými Záznamy, pak by se daly vyjádřit zhruba takto: 1) jestliže jsou Dějiny ucelenou, precizně napsanou kronikou s velkým pedagogickým a didaktickým významem, jsou Záznamy neucelenou, možno říci rozháranou kronikou bez jakékoli struktury; 2) Correiovův přístup k psaní je na první pohled daleko méně pečlivý; 3) Castanhedova určitá strohost a suchopárnost silně kontrastuje s velkou živostí Záznamů; 4) v Záznamech je daleko větší množství údajů než v Dějinách; a 5) pro Záznamy je příznačná tvrdá obžaloba všeho zla, která přechází až do jakéhosi zoufalého výkřiku nad úpadkem lidství.

4. Pojetí historie a poslání historika

Jestliže jsme u Castanhedových Dějin konstatovali, že je v nich propojen dynamický petrarkovský a poněkud statický ciceronovský proud, u Correii rozhodně převládá pojetí ciceronovské. Castanhedova kronika je charakteristická jasným protikladem mezi přítomností a minulostí s důrazem na vývoj událostí, čímž získává didaktický ráz. Naproti tomu Correiovy Záznamy dosvědčují stabilitu dědičných hodnot a vykazují minimální smysl pro dynamiku politického, sociálního i kulturního vývoje, takže rozdíly mezi přítomností a minulostí se nejeví tak ostře.

Correiuův názor na poslání historika se příliš neliší od názoru Castanhedova. Jestliže Castanheda nejzřetelněji vyložil svůj úkol, pojetí historie a úlohu historika ve svých prolozích k 1. a 4. knize, Correia tyto otázky rozebírá také především ve svých prolozích, a to v prolozích k 1. a 3. knize. Poslání historika objasňuje v prologu ke 3. knize Záznamů. Kdo četl prology ke Castanhedovým Dějinám a Barrosovým Dekádám, tomu neujde, že Correia na ně svými prology jaksi odpovídá nebo alespoň reaguje, neboť je téměř jisté, že je autor Záznamů četl.⁷⁰ Celý prolog začíná tím, jak je důležité, aby měli panovníci kronikáře zapisující dobré i špatné skutky, k nimž došlo – všimněme si, že zde již Correia opustil svou původní teorii o tom, že by se měly zaznamenávat především dobré věci. K této změně názoru přiměla Correiu jednak drsná realita v Indii, jednak poznání, že by historie neměla výchovnou roli a vlastně by ji mrzačil. O a výchovnou a morální funkci historie jde Correiovi stejně jako Castanhedovi. Z historie se máme podle Correii učit, dobrými příklady se řídit a ze špatných si vzít ponaučení, aby se již neopakovaly; historie má tedy vychovávat, stejně jako věda nebo umění. Začátek prologu ke 3. knize si ocitujme:

„Je věcí veliké důležitosti a věcí velmi vhodnou, aby chrabří a velcí princové a králové měli ve svých dobách výřečné kronikáře, aby tito zapisovali a svědecky zaznamenávali vzky-pění zla i dobra, tak aby bylo jejich velkým postavám přiznáno více zásluh; neboť tím, že přikazujeme psát o zlu, se napravuje zlo, které přijde později, a když se takto píše, stávají se dobré skutky tvrdošijným příkladem, neboť dychtí být odměněny stejnou chválou, které se jim dostalo od předků.“

(„*Muy grande primor, e muy acertada cousa he os valerosos e grandes Principes e Reys terem loquentes cronistas em seus tempos, pera escreuerem, notarem testificando, os aquecimentos de males e bens, pera mór merecimento de suas grandezas; porque mandando escreuer os males se emendem os que depois vierem, e assy escreuendo as bondades tomem voluntario emxemplo, cobiçando galardão dos louvores que achão dos passados.*“)⁷¹

5. Vzory a podněcovatelé

V případě Fernãa Lopese de Castanheda bylo uvedeno, že při psaní svých Dějin vycházel z antických historiků Tacita a Tita Livia, z Homéra, z domácích vzorů pak na něj měl vliv Gomes Eanes de Zurara. U Gaspara Correii nelze vzhledem k jeho chaotickým a neuceleným historickým záznamům něco takového tvrdit, i když by se u něj dala konstatovat shoda se Zurarou pokud jde o pomocnou a přípravnou historickou práci. Stejně jako Zurara věnoval velkou péči studiu nejrůznějších pramenů a dokumentů a stejně jako on vycházel ve velké míře z osobních zážitků a pozorování; v Záznamech rád prohlašuje, že kromě Francisca de Almeida osobně poznal všechny ostatní místodržící a od roku 1512 prožíval všechny události v Indii osobně. Z tohoto hlediska jsou Záznamy jedinečným dílem – jsou vlastně ohromnou kronikou založenou převážně na osobním svědectví. Na jiném místě a v jiné souvislosti bude uvedeno, že se Correia dobře seznámil s kronikami Duarte Galvão a Ruie de Pina.

Jestliže tedy Castanhedu ovlivnily postavy antické historie, případně filosofie, kdo zapůsobil na Correiu? Které osobnosti na něj měly vliv, proč vlastně začal psát Záznamy? – Vše hovoří pro to, že to byly právě dvě největší postavy Portugalské Indie, tedy slavný Vasco da Gama a zakladatel portugalského panství v Asii Afonso de Albuquerque. Tito dva velikáni ho zřejmě přivedli na myšlenku zachytit události v portugalské Asii pro pozdější generace. Jak víme, Correia působil jako Albuquerqueův písař a velice tohoto muže obdivoval. Po jeho smrti

roku 1515 se mu dostaly do rukou některé jeho soukromé písemnosti. Nezapomínejme, že to bylo v době, kdy ještě v Indii (a samozřejmě i v Portugalsku) vládla euforie nad zlatým obdobím portugalského státu, kdy v Orientu byl podmaňován jeden přístav za druhým, a bohatství, které odtamtud bylo přiváženo, bylo neskutečné. Correia najednou po Albuquerqueově smrti pocítil hrdost nad tím, že s ním byl v osobním kontaktu a účastnil se jeho slavných akcí, a jím zanechané písemnosti a dokumenty, které měl nyní ke své dispozici, v něm vyvolaly touhu zachytit celé velkolepé období portugalské expanze do Asie v souhrnné podobě, v podobě kroniky.

Kromě Albuquerquea na Correiu hluboce zapůsobil Vasco da Gama a jeho objevná plavba. Correiovi se totiž dostal do rukou dnes historiky tolik diskutovaný záznam (*roteiro*) Gamovy cesty od deportovaného kněze João Figueiry, který o slavné plavbě pořídil veledůležitý chronologický zápis. Correia sám uvádí, jak k tomuto dokumentu přišel:

„Toho, co tento kněz napsal, bylo poté pořízeno mnoho prepisů, z nichž jsem já viděl části jednoho z nich, v držení Afonsa de Albuquerque, mezi nějakými starými papíry, jemuž jsem já, Gaspar Correia, sloužil tři roky jako jeho písař.“

(„*Do que este clerigo escreveo, depois se fizerão muitos treslados, de que eu vi os pedaços de hum delles, em poder de Afonso de Albuquerque, antre huns papeis velhos que eu, Gaspar Correa, o servi três anos, de seu escrivão.*”)⁷²

Tento *roteiro*, nalezený mezi Albuquerqueovými písemnostmi, si Correia přečetl. Vasco da Gama se mu po přečtení začal jevit jako velikán, kterého je třeba oslavit. Opět došel k názoru, že nejvhodnějším způsobem bude kronika činů Portugalců v Indii, kterou on objevil.⁷³ Plný nadšení nad Figueirovým vyličením Gamovy plavby píše:

„Pročež jsem, sledovav tak velkolepé věci, o kterých je radost slyšet a seznámit se s nimi, dal tento sešit dohromady, který již byl rozpadlý a roztrhaný na kusy.“

(„*Polo que, vendo tão gostosas cousas pera folgar de ouvir e saber, recolhi este quaderno já feito em pedaços e roto por partes.*”)

A pokračuje:

„Pročež jsem pojal přání napsat o všem, s čím se setkám a co uvidím, o událostech v Indii.“

(„*Polo que tomei em vontade escrever tudo quanto podesse alcançar e ver, dos feitos da India.*”)⁷⁴

6. Jazyk Záznamů

Podívejme se nyní na Correioův jazyk a způsob vyjadřování. U Castanhedy jsme viděli, jak byl pyšný na skutečnost, že může psát o velkých činech svých krajanů portugalsky, a proto také ke svému rodnému jazyku přistupoval s odpovídající pečlivostí. Záleželo mu nejen na jazyce, ale i na vyrovnané kompozici, celkové ucelenosti díla a eleganci projevu; proto jsou jeho Dějiny tak vysoce hodnoceny nejen historiky, ale i literáty.

Zcela odlišný přístup k jazyku a způsobu psaní má Correia. Je sice pravda, že jeho portugalština je, pokud jde o pravopis, na vyšším vývojovém stupni než portugalština Castanhedo-

va.⁷⁵ Tato skutečnost je patrná na první pohled, jestliže porovnáme jakékoli texty obou kronikářů. Correia již používá „s“ místo „f“, nosové samohlásky nebo dvojhásky na konci slov daleko častěji vyjadřuje písmeny „m“ nebo „n“ namísto u Castanhedy převládající tildy nad samohláskou, téměř již neuzívá znaku „&“ pro spojku „e“ a píše přímo „e“ atd. V ostatních ohledech však Correia za Castanhedou značně zaostává.

Velice výřečný kronikář Gaspar Correia své Záznamy nestrukturuje, nýbrž „vrší“, jak to přesně vystihli António José Saraiva a Óscar Lopes.⁷⁶ Aniž bychom Correiovi křivdili, jeho způsob jazykového vyjadřování musíme nazvat nedbalým. S gramatikou si hlavu nedělá, jeho věty se jen hemží chybami, kapitoly mají pokaždé jiný rozsah, představa vyrovnané kompozice je jeho myšlení naprosto cizí a na eleganci projevu vůbec nedbá. Píše jednoduchým stylem ústně tradovaného vyprávění připomínajícím poloostrovní hrdinské zpěvy. Záznamy jsou téměř bez rétoriky, ideově nebohaté a bez souvislé politické koncepce; hlavní důraz je kladen na momentální situaci. Přestože před námi v Correiově podání defiluje v podstatě beztvářá masa, tak z ní – na rozdíl od Castanhedovy strohosti – vyzařuje živost, barvitost a jakási blízkost, už třeba jen tím, že na rozdíl od Dějin používá Correia v Záznamech hodně přímé řeči. V Záznamech je dobře patrné silné lnutí autora k postavám, především těm utiskovaným a trpícím. Correia si však hájí právo na svůj způsob psaní: zastává názor, že by se nemělo opovrhovat žádným stylem či způsobem vyprávění kronikáře:

„... moudří spisovatelé, opravdoví kronikáři tak rádi píší o dobrých věcech, že jim svými pery – nakolik to umějí – vzdávají na papíře poctu a vyzvedávají je svými velkými chvalozpěvy, líbezným stylem a srdečnými způsoby velké chvály, aby v nich čtenáři našli zalíbení a aby lépe a více povzbudili velkého ducha šlechtitých lidí ...“

(„... *os prudentes escriptores, verdadeiros cronistas, tomão tanto gosto de boas cousas escreuer, que com suas penas no papel as ajudão e aleuantão, quanto podem, com suas boas oratorias, em gostosos estilos e modos cordeaes de grandes louvores que seião apraziués aos leitores, para milhor e mayor incitamento dos grandes animos das pessoas generosas ...*“)⁷⁷

7. Historiografická metoda

Naši pozornost tímto obracíme na Correiovu historiografickou metodu a na otázku dokumentů použitých pro sepsání Záznamů. Oproti Castanhedovi je zde opět rozdíl. Ten strávil v Indii „pouze“ deset let kryjících se s obdobím vlády guvernéra Nuna da Cunha (1528–1538), přičemž v Dějinách je do určité míry patrný dvojitý popis událostí: popis vycházející z osobní zkušenosti a přítomnosti (tedy nejrozsáhlejší 8. kniha, která je věnována právě letům Cunhovy vlády) a popis událostí, které kronikář osobně nezažil a nebyl jim přítomen – tedy celý zbytek Dějin. Correia však v Indii strávil přes padesát let svého života, veškerému dění v Indii od roku 1512 až do konce své kroniky byl osobně přítomen a s výjimkou Francisca de Almeida osobně poznal všechny portugalské místodržící. Jelikož si zvolil Indii za svůj nový domov, kde hodlal strávit zbytek života a kde chtěl i zemřít, popisuje dění v portugalském Orientu jinak než Castanheda, který tu byl pouze dočasným hostem. Correioův popis je celistvý, neboť i období před rokem 1512 se mu podařilo zachytit tak, že žádný ostrý přechod z doby před jeho příjezdem do Indie do doby jeho přítomnosti v Indii není zjevně patrný. Právě skutečnost, že Correia strávil v Indii více než pět desítek let, v důsledku čehož jsou Záznamy sepsány na základě osobní přítomnosti, zkušenosti a očitého svědectví, činí z jeho kroniky

mimořádně cenné dílo, kterému se v tomto ohledu žádná jiná kronika Portugalské Indie nevyrovná.⁷⁸

Stejně jako Castanheda, i Correia dokládá své osobní svědectví výrazy typu „viděl jsem“, „byl jsem přítomen, když“ apod. Pokud psal o událostech, jimž přítomen nebyl, vynakládal velké úsilí k získání co nejpřesnějších informací. Ptal se přímých účastníků, často samotných objevitelů, ptal se ale i muslimů a místního obyvatelstva. Říká:

„... pojal jsem přání pravdivě uvést několik krátkých zážitků, které předcházely těm, jimž jsem byl přítomen; a ty předešlé jsem zpracoval s velkou pečlivostí, tázav se starých lidí, kteří se tohoto objevení [Indie] účastnili, a pochybnosti jsem odstraňoval přímo s lidmi, kteří byli skutkům přítomni, mezi nimiž jsem našel několik mužů, kteří připluli na samotných objevitelských lodích; a také jsem je zpracoval podle několika vzpomínek, které jsem objevil u Maurů a pohanů, zejména v Kannanoru ...“

(„... *tomei em vontade fazer algumas breues lembranças na verdade, que passarão as que vi; e as que erão passadas trabalhei com muito cuidado, perguntando a homens antigos, que foram neste descobrimento, e as duvidas tirando com os proprios homens que nos feitos se acharão, em que achei alguns homens que vierão nas proprias naos do descobrimento; e tambem por algumas lembranças, que achei em poder de mouros e gentios, e mormente em Cananor ...*”)⁷⁹

Dá se tedy říci, že Correia i Castanheda se stejnou pečlivostí vyhledávali co nejpřesnější zdroje informací a tyto porovnávali a konfrontovali, aby bylo výsledkem co nejobektivnější a pravdě se nejvíce blížící podání. Oba shodně zastávali názor, že historie má být učitelkou, takže je třeba se z ní poučovat, aby se neopakovaly chyby z minulosti.

V zájmu co nejpřesnějšího zaznamenání skutečnosti i Correia vyhledával nejrůznější dokumenty a pracoval s nimi. Zvláště intenzivně pátral Correia po pramenech v souvislosti s těmi událostmi, které se odehrály před jeho příchodem do Indie, a potom v souvislosti s těmi, kterým nebyl osobně přítomen. Stejně jako Castanheda dokumenty někdy přepisuje, někdy jen zmiňuje, a často z nich vybírá jen některé pasáže; zejména si oblíbil proslovy podávané formou přímé řeči. K dokumentům často zaujímá osobní stanovisko (jako vůbec v celých Záznamech), přičemž u většiny z nich neopomene uvést, že je osobně viděl a prostudoval.

Otázkou dokumentů, z nichž Correia vycházel při sepisování Záznamů, se podrobněji zabýval Rodrigo José de Lima Felner. Dále se ví, že Correia měl v Indii k dispozici kroniky Duarte Galvão a Ruie de Pina, které použil pro své Kroniky králů Portugalska (o tomto vedlejším Correiově díle bude stručná zmínka v samém závěru). Zdá se, že tyto kroniky mu také sloužily jako určité vodítko pro Záznamy a vycházela z nich i jeho heuristická příprava.⁸⁰

Pro sepsání Záznamů použil Gaspar Correia velké množství dokumentů. Jen namátkou uvedme dopis Francisca de Almeida králi Manuelovi z roku 1508, řadu dokumentů z doby vlády Afonsa de Albuquerque či dopisy krále Manuela. Budme však konkrétnější. Correia například použil spisku Miguela Ferreiry, který působil v letech 1513–1515 jako vyslanec u ší'itského šáha Ismá'íla v Persii. Píše, že mu Ferreira „ukázal sešit zachycující vše, co se přihodilo až do jeho návratu na Ormuz, kterýžto sešit jsem měl ve svém držení“ („*mostrou hum caderno de todo o que passara até tornar a Ormuz, o qual caderno eu houve a meu poder*“)⁸¹ V době vlády Nuna da Cunha zadržoval khambatský sultán Bahadur několik Portugalců. Jeden z nich, Diogo de Mesquita Pimentel, se během zajetí naučil gudžarátsky a rozhodl se napsat o reáliích Gudžarátu zajímavé pojednání, které, jak píše Correia, „kolovalo jednu dobu po Indii, z něhož jsem převzal určitou část, u které se mi zdálo vhodné vložit ji do tohoto záznamu“ („*andou hum tempo pola India, de que tomey alguma parte que me pareceo bem para meter n'esta lenda*“)⁸² Correia vycházel i například z dopisu D. Joãa de Mascarenhas o druhém obléhání Diu, který Mascarenhas napsal infantu D. Luísovi.

Autor Záznamů měl však k dispozici i daleko známější dokumenty, které byly později vydány a staly se známými díly v oblasti literatury zámořských objevů. Jde např. o spis Duarte Barbosy, který byl v roce 1516 vydán jako *Kniha, která podává soupis toho, co bylo lze vidět a slyšet v Orientu (Livro em Que Dá Relação do Que Viu e Ouviu no Oriente)*. Correia o Barbosovi praví:

„ ... napsal pojednání, které jsem viděl, o všech zemích, národech, zákonech, zvycích a mravech, počínaje Lakadivami přes celé moře až po mys Dobré naděje.“

(„ ... *fez hum Tratado, que eu vi, de todallas terras, gentes, leis, costumes, e tratos, começando dos Lequeos, correndo todo o mar, que acabou no cabo da Boa Esperança.*“) ⁸³

Correia měl k dispozici také spis Francisca Álvarese, který na začátku dvacátých let doprovázel Rodriga de Lima do Etiopie. Roku 1527 se Francisco Álvares vrátil do Portugalska, kde o třináct let později svůj spis vydal pod názvem *Pravdivá informace o krajích kněze Jana (Verdadeira Informação das Terras de Preste João)*.⁸⁴ O Álvaresově spisu se náš kronikář vyjadřuje takto:

„ ... největší péči měl o to, aby podrobně sepsal vše, co se přihodilo, jehož knihu o tom jsem měl; z ní jsem převzal nejdůležitější údaje, které se mně zdály být pro tyto záznamy potřebné, a nepřevzal jsem mnoho podrobností, neboť četba byla rozsáhlá, takže byla později v království vytištěna a přišla do Indie vytištěná.“

(„ ... *milhor cuidado teue de escrever miudamente todo o que passarão, de que eu ouve o seu livro, de que tomei as forças que me parecerão que erão necessarias pera estas lendas, e nom tomei muytas miudezas porque a leitura era grande, que depois no Reyno se empremio, e veo á India empremido.*“) ⁸⁵

Correiovi se dostal do rukou také další spis z Etiopie, a sice od Miguela de Castanhoso. Ten roku 1541 doprovázel Cristóvão da Gama se 400 muži na cestě do etiopského křesťanského království, které bylo napadeno Turky a požádalo Portugalce o pomoc.⁸⁶ Tento spis pojednává především o životě Cristóvão da Gama a o jeho smrti v boji s Turky v uvedeném roce 1541, ale je v něm i cenný popis života Portugalců – účastníků výpravy Rodriga de Lima v „říši kněze Jana“ až do roku smrti Cristóvão da Gama. Miguel de Castanhoso boj s Turky přežil, dostal se do Goy a v roce 1544 se vrátil do Portugalska.⁸⁷ Tam pak o dvě desítky let později, roku 1564, své záznamy vydal pod názvem *Dějiny skutků Cristóvão da Gama (História dos Feitos de D. Cristóvão da Gama)*. Také o tomto dokumentu Correia jasně prohlašuje, že ho měl ve svých rukou. Říká, že Miguel de Castanhoso „mi dal sešit, který přinášel celý tento příběh („*me deu hum caderno que trazia de toda esta lenda*“)“⁸⁸ Výše uvedené vysvětluje, proč je v Correiových Záznamech poměrně velké množství informací o dění v Etiopii, třebaže jinak se africkým záležitostem věnují velice málo.

Zajímavá je otázka dokumentů, které Correia použil pro vylíčení událostí před svým příchodem do Indie, tedy od objevitelské plavby Vasca da Gama do roku 1512. Kromě spisu Álvara Velha o Gamově plavbě, který měl Correia k dispozici stejně jako Castanheda, musel pro popis následných plaveb a období Almeidovy vlády použít jiných zdrojů informací. Které to byly? Spekuluje se především o dvou. António Alberto Banha de Andrade vyslovuje domněnku, že Correia mohl znát jistý kodex, označovaný jako *Egerton 20,901*, který se dnes nachází v Britském muzeu.⁸⁹ Tento kodex, z něhož chybí první čtyři kapitoly (pojednávající pravděpodobně o předchůdcích Vasca da Gama), zachycuje události od Gamovy plavby v roce 1498 po dobytí Goy v roce 1510. Jde přitom o jakési shrnutí a zkompletování různých izolovaných písemných zpráv o událostech vážících se k portugalskému pronikání do Indie ve výše uvedeném období. Profesor Luís de Albuquerque si myslí, že tento kodex byl sepsán

před smrtí krále Manuela (1521) a vydán byl „v polovině 16. století, nebo spíše, soudě podle tiskařského typu, ve druhé polovině tohoto století.“⁹⁰ Z toho by vyplývalo, že se mohl dostat do Correiových rukou, zatímco např. u Castanhedy či Barrose je to takřka vyloučeno, je-li Albuquerqueův odhad správný.

Druhým pramenem, z něhož mohl Correia vycházet, je dílo Španěla Martína Fernándeze de Figueroa nazvané *Dobytí Indie, Persie a Arábie*, které uskutečnilo loďstvo krále D. Manuela Portugalského, a o jejich mnoha zemích, rozmanitém lidu, pozoruhodném bohatství a velkých bitvách, ke kterým tam došlo (*Conquista d'las indias d'Persia e Arabia q fizo la armada d'l Rey don Manuel de Portugal e delas muchas terras, diversas gentes, extrañas riq̃zas e grandes batalhas que alla ovo*) – vydáno bylo v roce 1512 v Salamance. O tomto díle jako jednom ze zdrojů Correiových informací pro změnu spekuluje profesor Manuel Lopes de Almeida. Ten objevil, že ve vyličení některých pasáží Gamovy objevné plavby panuje překvapivá shoda mezi dílem Figuerovým a Correiovými *Záznamy*.⁹¹

Vidíme tedy, že pevný základ díla tvoří nejrůznější prameny a dokumenty, ale nesmíme zapomínat na osobní prožitek, který je v Correiově kronice neméně důležitý. Autorovo očitě svědectví, účast v mnoha expedicích, bitvách a jednáních, znalost prostředí a osobní vztahy přispívají obrovskou měrou k jedinečnosti *Záznamů*. Starší portugalská historiografie reprezentovaná např. A. Braamcampem Freirem hodnotila Correiu jako „pocitivého soudobého historika“ („*um honesto historiador contemporâneo*”).⁹² Moderní historiografie je ke Correiovi kritičtější, zejména pokud jde o jím zachycené období před rokem 1512, kdy ještě v Indii nebyl. Profesor Manuel Lopes de Almeida přesnost Correiova podání tohoto období zpochybňuje⁹³ a přiklání se k mínění portugalského námořního historika, admirála Gaga Coutinha, který obecně o kronikářích epochy objevů prohlásil:

„Neschopni představit si plavbu na starých lodích, věřili verzím, které kolovaly, vyprávěným romantickými námořníky, kteří si ke svému „příběhu“ přidávali svou „trošku“.

(„*Incapazes de se imaginarem navegando dentro dos navios antigos, eles fiaram-se nas versões que corriam, contadas por mareantes românticos, que acrescentavam um „ponto“ ao seu „conto“*“.)⁹⁴

Dále pak profesor Lopes de Almeida, známý svou objektivní kritičností, jmenuje i některé další nedostatky *Záznamů*, jako např. určité nepřesnosti v datech, někde nejistotu v podrobnostech či nejisté vyprávění o událostech, které se udály před Correiovým příplutím do Indie nebo pro které neměl Correia dostatek spolehlivých podkladů. Připojit by se daly i ojedinělé nepřesnosti ve jménech.⁹⁵ Jak však i kritický profesor zdůrazňuje, tyto drobné nedostatky nemohou snížit vysokou hodnotu kroniky, mimo jiné i proto, že podobné výtky by bylo možné učinit i na adresu ostatních kronikářů Portugalské Indie – Castanhedy, Barrose i Couta.

8. Obsah jednotlivých knih

Před dalším rozbořem *Záznamů* si stručně nastiňme obsah jednotlivých knih, tak jako jsme to učinili v případě Castanhedových *Dějin*. Jelikož jde o kroniky zachycující stejné období, i Correia se proto, stejně jako Castanheda, zmiňuje především o králich Joãovi II., Manuelovi a Joãovi III. Joãovi II. se věnuje v prvních dvou kapitolách 1. knihy. Zmiňuje především to, jak v roce 1484 přijal v Portugalsku krále Beninu, od něhož získal množství informací o křesťanské říši v Etiopii a o Indii. Toto setkání posílilo jeho odhodlání vyslat do Etiopie

emisary a najít námořní cestu do Indie.⁹⁶ Pak popisuje cestu Pêra da Covilhã a Afonsa de Paiva a výpravu k mysu Dobré naděje. Pokud jde o krále Manuela, píše o něm s úctou, která odpovídá velikosti činů vykonaných za jeho vlády, přehnaně ho však rozhodně neglorifikuje. Zpočátku se s patřičnou úctou vyjadřoval i o Joãovi III., ale jak uvidíme, později se ho nezdřáhal nepokrytě kritizovat, neboť mu připisoval díl odpovědnosti za zlořády, které se začaly v Portugalské Indii čím dál tím více šířit.

Záznamy z Indie v podobě, v jaké byly vydány, zachovávají poměrně důsledně chronologický postup a jsou značně přehledné. Je však třeba říci, že je tomu tak do značné míry díky velmi pečlivé a mimořádně namáhavé práci Rodriga José de Lima Felner, který jejich rukopisy připravil k vydání. Jak víme, původní Correiova verze takovou přehledností neoplývala (viz poznámka č. 2 v tomto oddílu). Záznamy začínají, stejně jako Castanhedovy Dějiny, výpravou Pêra da Covilhã z roku 1487 a končí předáním moci mezi Jorgem Cabralem a D. Afonsem de Noronha v roce 1550. Každá kniha je rozdělena do několika oddílů, které se vztahují buď k událostem spojeným s jednotlivými flotilami, které do Indie připlouvaly – takové oddíly nesou název Flotila ... (koho) (*Armada de ...*), kde následuje jméno jejího velitele a rok vyplutí – nebo k období vlády jednotlivých místodržících; ty pak nesou převážně název Záznam o ... (*Lenda de ...*), kde následuje jméno příslušného guvernéra nebo místokrále. Tyto oddíly se dělí vždy na několik kapitol (zhruba stejně dlouhých jako v Castanhedových Dějinách), v nichž jsou zaznamenány příslušné události.

1. kniha o 11 oddílech zachycuje dění v letech 1487–1509. Stejně jako Castanhedova 1. kniha Dějin začíná výpravou Pêra da Covilhã a Afonsa de Paiva. První dva oddíly popisují objevnou plavbu Vasca da Gama, resp. výpravu Pedra Álvarese Cabrala. Třetí oddíl se poměrně podrobně věnuje plavbě Joãa da Nova z roku 1501, která se u jiných kronikářů neteší velké pozornosti. Čtvrtý oddíl je o druhé plavbě Vasca da Gama (1502) a pátý je vyhrazen opět ne příliš významné epizodě, a sice osudům Gamova strýce Vicenta Sodrê, který roku 1503 objevil Sokotru, ale brzy na to zemřel v bouři i se svým bratrem Brásem u souostroví Khuriya Muriya při pobřeží Arabského poloostrova. Šestý oddíl popisuje výpravu „Albuquerque“, tedy Afonsa de Albuquerque a jeho bratrance Francisca de Albuquerque, s nimiž se plavil António de Saldanha. V tomto oddílu je poměrně obsírně popsána heroická obrana Duarta Pachecy Pereiry v Kočinu roku 1504. Následuje oddíl věnovaný flotile Lopa Soarese de Albergaria z roku 1504 a pak již přichází na řadu oddíl věnovaný výpravě prvního místokrále D. Francisca de Almeida a prvnímu roku jeho vlády. Devátý oddíl se zabývá druhým rokem Almeidovy vlády a flotilou Tristãa da Cunha vypravenou z Portugalska roku 1506; dominují zde právě Cunhovy akce a akce Almeidova syna Lourença; v závěru oddílu je pak zachycena jeho smrt v bitvě u Chaulu roku 1508. Desátý oddíl, věnovaný třetímu roku Almeidovy vlády (1507), je prakticky celý věnován Albuquerqueovým útokům proti pobřežní Arábii a Ormuzu; Correia zmiňuje i dvě flotily, které roku 1507 vypluly z Portugalska: jedna do Kočinu, druhá do Sofaly, kde měla vybudovat a také vybudovala pevnost. Poslední oddíl, vztahující se k flotile Jorge de Aguiar z roku 1508, pojednává o závěrečném období vlády Francisca de Almeida. Je zde popsána Almeidova výprava proti Diu a Dabulu ze začátku roku 1509, v závěru pak Correia zaznamenává roztržku mezi Almeidou a Albuquerquem kvůli předání vlády. Poslední kapitola zachycuje příplutí maršála D. Fernanda Coutinha, předání vlády Albuquerqueovi a smrt Francisca de Almeida v Saldanhově zátocě v jižní Africe, když se vracel do Portugalska. V samotném závěru vzdal Correia Almeidovi náležitou poctu, přestože to byl jediný místodržící, o jehož kvalitách se nemohl osobně přesvědčit.

2. kniha má 18 oddílů a zachycuje období let 1509–1526. První dva oddíly (první nazvaný Afonso de Albuquerque, druhý guvernér, druhý pak s názvem Flotila Gonçala de Sequeira. Rok 1510) se věnují především dobývání Goy v roce 1510. Correia zde mj. zmiňuje smrt maršála D. Fernanda Coutinha a zranění Afonsa de Albuquerque při útoku proti Kalikutu, neúspěšnou výpravu Dioga Lopese de Sequeira do Malakky či neposlušnost Dioga Mendese de

Vasconcelos. Třetí oddíl, nazvaný podle flotily D. Garcii de Noronha z roku 1511, je věnován dobytí Malakky, přičemž zaznamenává i zajímavosti o cestě do Malakky a zpět do Indie. Čtvrtý oddíl, který se vztahuje k flotile Jorge de Melo z roku 1512, popisuje vysvobození Goy z obklíčení, do kterého se dostala v roce 1512, a hlavně Albuquerqueovu neúspěšnou výpravu proti Adenu roku 1513. Následují oddíly jsou věnovány flotilám Joãa de Sousa de Lima z roku 1513, resp. Cristóvão de Brito z roku 1514. Druhý z nich se soustřeďuje na Albuquerqueovu výpravu na Ormuz v roce 1515 a závěr oddílu je věnován guvernérově smrti v témže roce. Období vlády Lopa Soares de Albergaria (1515–1518) jsou vyhrazeny tři oddíly: dva z nich jsou opět věnovány určitým flotilám, a to flotile Joãa da Silveira z roku 1516 a Antónia de Saldanha z roku 1517. Zvláštní pozornosti se těší Silveirova výprava proti Džiddě a cesta Fernãa Perese de Andrade do Číny. Rovněž tři oddíly pojednávají o vládě Dioga Lope de Sequeira (1518–1522). Nejvíce místa je věnováno jeho výpravě do Rudého moře, ale je zde i zmínka o výpravě Rodriga de Lima do Etiopie a celá jedna kapitola je vyhrazena slavné plavbě Fernãa de Magalhães. I krátké vládě D. Duarta de Meneses (1522–1524) jsou věnovány tři oddíly. Jedna kapitola je o tom, jak v Indii přijali zprávu o smrti krále Manuela a nástupu Joãa III.; jinak je největší pozornost věnována Menesesově cestě na Ormuz. V oddílu vztahujícím se k flotile Dioga da Silveira z roku 1523 Correia mj. líčí snahu Heitora da Silveira nalézt v úžině Bab el-Mandeb zprávy o Rodrigovi de Lima. Jeden oddíl je věnován tříměsíční vládě místokrále D. Vasca da Gama. Dvouleté vládě guvernéra D. Henriqua de Meneses (1524–1526) jsou vyhrazeny dva poslední oddíly. Oddíl pojednávající o flotile Felipa de Castro z roku 1525 se zabývá především válkou s Kalikutem, kterou Henrique de Meneses rozpoutal a nakonec i vyhrál; předposlední kapitola posledního oddílu pojednává o guvernérově smrti.

3. kniha, která má 16 oddílů, vypráví o dění mezi lety 1526–1538. V prvních čtyřech oddílech Correia obšírně rozebírá sporné jmenování Lopa Vaze de Sampaio guvernérem a jeho spor s původně jmenovaným místodržícím, Pêrem de Mascarenhas. První oddíl nese název Lopo Vaz de Sampaio, prozatímní guvernér, zatímco název druhého je Pêro de Mascarenhas, osmý guvernér. Dalo by se tedy soudit, že Correia stranil Mascarenhasovi. V druhém oddílu také zmiňuje to, že Heitor da Silveira našel Rodriga de Lima. Třetí oddíl, vztahující se k flotile připluvší do Indie roku 1526, je podrobným popisem sporu Sampaio versus Mascarenhas. Correia tam vysvětluje roli Afonsa Mexii a popisuje rozkol mezi portugalskými kapitány a administrátory v souvislosti s tímto sporem, je tam ale i kapitola o připlutí Kastilců na Moluky. Čtvrtý oddíl, věnovaný flotile Manuela de Lacerda z roku 1527, pojednává o rozřešení celého sporu. Teprve pátý oddíl je o vlastní vládě Lopa Vaze de Sampaio, nikoli již o jeho sporu s Mascarenhasem. Následující oddíl je věnován flotile Nuna da Cunha z let 1528–1529, hlavně lodi Antónia de Saldanha, a pak již přichází *lenda* o dlouhé vládě guvernéra Nuna da Cunha (1529–1538), která začíná vyličením toho, jak byla znovu dobytá Mombasa roku 1528.⁹⁷ Oddíl nazvaný podle flotily Dioga da Silveira z roku 1529 je bohatý na události: popisuje guvernéřův zájem o Diu, boje všech Silveirů (Antónia v Khambatu, Dioga v Malabaru a Heitora v Adenském zálivu) a Correia nezapomíná ani na další osudy Lopa Vaze de Sampaio, které sleduje až do jeho zatčení. Pak následují čtyři oddíly vážící se k flotilám z let 1530, 1531, 1532 a 1533; jejich hlavní náplní je neúspěšná snaha o dobytí Diu a úspěch v případě Bassaimu roku 1533. Tři další oddíly se opět vztahují k velkým flotilám připluvším z Portugalska: roku 1534 připlul Martim Afonso de Sousa, roku 1535 Fernão Peres de Andrade a roku 1536 Jorge Cabral. Jelikož jde o období let 1534–1536, nemohou se oddíly týkat ničeho jiného než získání Diu. Correia zde velmi podrobně rozebírá spletité a vzájemnými zájmy diktované vztahy mezi Portugalci a mocným gudžarátským městem Diu, přičemž nezapomíná ani na dění v jiných částech Asie (např. v Malabaru, Malace, na Molukách či v Bengálsku). V oddílu vážícím se k roku 1535 pak přináší i poměrně rozsáhlé pojednání o vnitroindických problémech a záležitostech spojených s ovládnutím Dillí Velkými Mughaly. Poslední, šest-

náctý oddíl, vztahující se k flotile z roku 1537, pojednává převážně o přípravách na velkou bitvu o Diu, ke které došlo v následujícím roce, kdy velitel obleženého Diu, António da Silveira, musel odolávat mnohonásobné přesile dobyvatelů, tedy vojskům khambatského sultána Len-chána a tureckým námořním jednotkám vedeným Sulejmanem Pašou;⁹⁸ zároveň v roce 1538 končí vláda Nuna da Cunha.

Konečně 4. kniha má rovněž 16 oddílů a týká se období let 1538–1550. První oddíl, který se váže ke slavné flotile nastupujícího místokrále D. Garcii de Noronha z roku 1538, pojednává takřka výhradně o hrdinné obraně Diu, kterou řídil António da Silveira. Correia zde mj. zmiňuje to, že si místokrál D. Garcia de Noronha na výpravu k Diu půjčil od Goanů a cejlonského krále, a zmiňuje i neshodu Martima Afonsa de Sousa s místokrálem a Sousův následný odjezd do Portugalska. Druhý oddíl, týkající se roku 1539, je spojen s flotilou, která v tomto roce připlula do Indie – velel jí Pêro Lopes de Sousa, bratr budoucího guvernéra Martima Afonsa de Sousa. Konec oddílu zachycuje smrt a pohřeb D. Garcii de Noronha roku 1540. Následuje krátká *lenda* věnovaná novému guvernérovi, D. Estêvãoovi da Gama, kde je mj. zmínka o velkém hladu v Koromandelu v roce 1540. Oddíl věnovaný flotile z roku 1540 obsahuje především podrobný popis výpravy Estêvãa da Gama do Rudého moře v roce 1541. Je tu i zmínka o výpravě Cristóvãoa da Gama (guvernérova bratra) vyslané na pomoc etiopskému panovníkovi napadenému Turky. Correiovo rozhořčení nad zločiny páchanými Portugalci je zde již dobře patrné, jak o tom svědčí například kapitola věnovaná loupeživé výpravě Gonçala Vaze Coutinha do Bengálska a Pegu. Následný krátký oddíl pojednávající o flotile Martima Afonsa de Sousa, která vyplula z Portugalska roku 1541, je neobvyklý tím, že se v něm hovoří především o afrických záležitostech; končí předáním úřadu mezi D. Estêvãem da Gama a Martimem Afonsem de Sousa roku 1542. Další *lenda*, věnovaná 12. guvernérovi Martimovi Afonsovi de Sousa, se zabývá událostmi z počátku jeho neslavné vlády. Tři další oddíly vážící se k flotilám z let 1542, 1543 a 1544 se zabývají panováním Martima Afonsa de Sousa. Correia zde nijak nezamlčuje jeho piráctví a loupeživé výpravy proti malabarským pagodám, které ho lákaly svým bohatstvím. Uvádí zde i názory prostých Portugalců, kteří se Sousovým piráctvím a zločiny nesouhlasili, a píše o intrikaření a vypočítavosti, kteréžto jevy se stále více rozmáhaly. Zmiňuje i působení inkvizice (jedna kapitola líčí veřejné upálení člověka), cholery v Goe roku 1543, akce kapitána Moluk Jorge de Castro proti nevídaným Kastilcům či návrat Miguela de Castanhoso z Etiopie, který tam provázel Cristóvãoa da Gama a přinesl zprávu o jeho smrti. Prakticky celá dlouhá *lenda* o místokráli D. Joãovi de Castro (1545–1548) je podrobným vyličením druhého obléhání Diu v roce 1546. Následující 11. oddíl, vážící se k flotile Lourença Pirese de Távora z roku 1546, pojednává o dozvucích bojů o Diu a triumfálním návratu D. Joãa de Castro do Goy. Correia zaznamenává i legendární místokrálovův čin, kdy dal do zástavy za půjčku na rekonstrukci pevnosti v Diu své vousy. Oddíl pojednávající o událostech po připlutí flotily vypravené roku 1547 zmiňuje především Castrovy vojenské akce v Gudžarátu a na severozápadním pobřeží Indie (zničení Pate, Patane a Dabulu, dobytí Bharuchu) a výpravu jeho syna Álvaro de Castro do Adenu, kde tamní vládce přislíbil Portugalcům svobodný obchod. Oddíl končí smrtí D. Joãa de Castro 6. června 1548, když jen dva týdny předtím přivezl do Goy Belchior de Sá královo rozhodnutí prodloužit Castrovi mandát o další tři roky ... Po kratičké *lendě* o nástupu dobrosrdečného guvernéra Garcii de Sá následuje 14. oddíl vážící se k flotile z roku 1548, kde Correia v souvislosti se založením kláštera dominikánů v Goe opět kritizuje nespravedlnost v Portugalské Indii. Předposlední oddíl, kterým je *lenda* o Jorge Cabralovi, se věnuje nástupu tohoto bývalého kapitána Bassaimu do guvernérského úřadu v roce 1549. Poslední, 16. oddíl, spjatý s flotilou z roku 1549, je o krátké vládě Jorge Cabrala (1549–1550), kterého si Correia mimořádně cenil; neopomněl uvést, že byl prvním místodržícím, který si do Indie přivezl manželku, ani že nařídil nakreslit všechny portugalské flotily, které do Indie kdy připluly.

9. Členění Záznamů

Řekli jsme si, že oproti Castanhedovým Dějinám jsou Correiovy Záznamy daleko méně ucelené a kompaktní. Pokud však jde o dodržování chronologického postupu, je důslednější Correia – až na výjimky řadí fakta podle postavení na časové přímce, po letech, měsících a někdy i po dnech. Analepse a prolepse je u něj méně než u Castanhedy. Už když se podíváme na systematiku členění a nadpisy, uvidíme mezi Dějinami a Záznamy důležitý rozdíl. Zatímco v podstatě každá kniha Dějin – kromě šesté – pojednává o období vlády jednoho místodržícího, přičemž se dělí na množství kapitol popisujících události z doby vlády toho kterého guvernéra či místokrále, mají Záznamy vloženu jednu rovinu nadpisů navíc. Jde o ony oddíly, o kterých jsme se zmiňovali výše. Každá ze čtyř knih se dělí na 11–18 oddílů, které se dále dělí na velice různý počet kapitol. Několik málo z těchto oddílů nese název *Lenda*, tedy Záznam, který pojednává ponejvíce o nástupu příslušného místodržícího, zatímco většina oddílů má název *Armada de Anno de ...*, tedy Flotila ... Rok ..., kde je místo tří teček vždy uvedeno jméno velitele flotily a rok jejího vyplutí z Portugalska (někdy pouze rok bez jména velitele). Kapitoly příslušného oddílu se pak vztahují k událostem, ke kterým došlo v době po připlutí příslušné flotily do Indie. Je třeba říci, že sled oddílů je důsledně chronologický a většina z nich pojednává o období jednoho roku, neboť do Indie připlouvala prakticky každý rok nějaká flotila, takže podle nadpisů Correiových oddílů můžeme události sledovat rok po roce.

Každá kniha Záznamů má prolog, na konci čtvrté knihy je pak závěr. Tyto prology se obracejí na čtenáře, nikoli na panovníky, jak je tomu u Castanhedy. Pro pochopení Correiova filosofického názoru, osobního stanoviska a cílů je nejdůležitější prolog k 1. knize nazvaný Pánům čtenářům (*Aos Senhores Letores*), který bude podrobněji rozveden dále. Kratičký prolog ke 2. knize s názvem Ježíš Kristus (*Jesus Christo*) shrnuje v jedné větě obsah předešlé knihy a ohlašuje knihu o Afonsovi de Albuquerque a dalších guvernérech, přičemž Correia ujišťuje, že „u nikoho nezamlčím žádné dobro nebo zlo, které učinili během svého vládnutí“ („*a nenhum tirar nada do bem ou mal que fizerão em suas governanças*”).⁹⁹ Zároveň si kronikář neodpustil tento stesk:

„Je pravda, že když jsem začal tuto práci, tedy psát o indických záležitostech, byly tyto tak radostné; kvůli jejich dobru, které přinášelo velkou radost, jsem o nich slyšel znovu a znovu vyprávět; ale protože dobré věci trvají krátce, dobro se pokazilo a zničilo, jak dále uvedu, a nepřestanu o tom psát, aby se každému dostalo odměny za jeho dobro a zlo, jak na tomto světě v řeči a paměti lidí, tak na onom světě před Bohem, kde se každému dostane spravedlivého zadostiučinění za jeho zásluhy.“

(„*He verdade que quando comecey esta acupação de escrever as cousas da India erão ellas tão gostosas; per suas bondades, que daua muyto contentamento ouvilas recontar; mas, porque as boas cousas pouquo durão, as bondades se forão danando e comrompendo, como ao diante direy, que nom deixarey de escrever, pera que cada hum aja o galardão de seu bem e do mal, neste mundo nas lingoas e memorias das gentes, e no outro, ante Deos, cada hum auerá direita satisfação de seus merecimentos.*”)¹⁰⁰

V prologu ke 3. knize, nazvaném Ježíš (*Jesus*), se Correia zamýšlí nad tím, co vedlo Portugalce k tak mohutné zámořské expanzi. Přesto, že má v Záznamech k mnoha činům Portugalců silné výhrady a mnohdy je tvrdě kritizuje, v tomto prologu neskrývá svou pýchu nad tím, že je příslušníkem národa, který dosáhl takových ohromných úspěchů, vyzdvihuje Vasca

da Gama a vyjadřuje svůj názor na poslání historika¹⁰¹ – o obsahu prologu ke 3. knize již bylo a ještě bude podrobněji pojednáno. V tomto prologu se pochvalně zmiňuje o D. Franciscovi de Almeida, Afonsovi de Albuquerque a Lopovi Soaresovi de Albergaria. Prolog ke 4. knize, nesoucí opět název Ježíš Kristus (*Jesus Christo*), není nikterak významný, neboť je zde shrnut obsah předešlých tří knih a nastíněn obsah knihy čtvrté. V závěru prologu Correia zmiňuje to, že v roce 1550 nastupuje místokrál D. Afonso de Noronha, ale hned dodává, že o jeho vládě již psát nebude, protože se rozhodl své Záznamy ukončit právě rokem 1550. Velice důležitý je však závěr, který je připojen za 4. knihou. Tento závěr, jehož obsah bude podrobněji rozveden dále, nejlépe ukazuje Correiovo naprosté znechucení z portugalské politiky v Indii. Je to zoufalý výkřik nad velikým úpadkem portugalského charakteru, kde kronikář od plic a bez jakýchkoli servítků neobyčejně tvrdě odsoudil své krajany za to, k čemu se snížili a co provádějí; svou ostrostí a přímostí tato zdrcující kritika místy vyráží dech.

10. Záznamy a cenzura

V případě Castanhedy jsme viděli, že mu do jeho kroniky poměrně značně zasáhla cenzura, neboť Dějiny byly brzy po dokončení vydány. Naproti tomu Correiovy Záznamy se cenzurním zásahům vyhnuly, neboť ležely po staletí nevydány a světlo světa spatřily až v době, kdy již byla jakákoli jejich cenzura bezpředmětná. Přesto je však možné, že má pravdu António Alberto Banha de Andrade, který na základě velice jemných Correiových narážek soudí, že se přece jen vyskytly snahy jeho kronikářské záznamy poněkud usměrnit. K tomuto názoru ho vede mj. tato Correiova věta v prologu k 1. knize:

„Pustil jsem se do této práce s chutí, neboť počátky věcí indických byly věcmi tak zlatými, že se zdálo, že pod sebou nemají železo, které pak odkryly; a já, setrvávaje ve své neústupnosti, jsem pokračoval dále, abych nepromarnil to, co jsem zpracoval.“

(„*Tomei este trabalho com gosto, porque os começos das cousas da India forão cousas tão douradas que parecia que não tinham debaxo o ferro que depois descobrirão; e proseguindo eu minha teima fui ávante, porque não perdesse o que tinha trabalhado.*“)¹⁰²

Právě slovo *teima*, tedy „neústupnost“, vyvolává v Andradovi (opodstatněný) dojem, že někdo na Correiu naléhal, jak má psát. Domnívá se, že to bylo v období let 1550–1565, kdy již žil mimo palác guvernérů v Goe.¹⁰³ Další velice jemná Correiova narážka pak podle něj odhaluje, že měl kvůli způsobu svého psaní určité potíže a byl pomlouván – to proto, že odsuzoval zlo, které neskrýval. Podívejme se, jak zásadový a objektivní byl Gaspar Correia:

„Přibývalo zla a ubývalo dobra, takže se téměř vše stalo živým zlem, v důsledku čehož může být spisovatel o tomto zlu píšící oprávněně nazván láteřníkem a nikoli dobrým spisovatelem píšícím o tak slavných činech a takovém nadšení při objevování a dobývání tolika království a panství, kdy se činy Portugalců jeví zázračnějšími než jakékoli jiné, takovými slavnými počty zakončené, neboť náš Pán, velký ve svém milosrdenství, chtěl tyto činy vložit do našich rukou; je jim však konec, jak se dnes jeví.“

(„*Creceirão males, mingoarão os bens, com que quasi tudo se tornou viuos males, com que o escritor delles com razão se pode chamar praguejador, e não bom escritor de tão illustres feitos e acaecimentos no descobrimento e conquista de tantos reynos e senhorios, em que os feitos dos Portuguezes parecem mais milagrosos que per outra nenhuma razão, com*

tão gloriosas honras acabados, como Nosso Senhor por sua grande misericórdia os quiz dar em nossas mãos, acabados como hoje em dia aparecem.”)¹⁰⁴

11. Absence okouzlení exotickou realitou

U Castanhedy jsme viděli, že věnoval poměrně značnou pozornost orientálním záležitostem, takže například podrobně popisuje asijská města a kraje, zvyklosti, náboženství atd. Pokud jde o Correiu, nemůže se v tomto ohledu Castanhedovi rovnat. Ne že by orientální problematiku ve svých Záznamech zcela ignoroval; v Orientu strávil příliš dlouhou dobu, než aby nebyl místním prostředím ovlivněn. Ale pasáží věnovaných výhradně záležitostem Orientu najdeme v jeho kronice málo, samostatné kapitoly věnované některé místní zajímavosti pak v jeho Záznamech nejsou vůbec (na rozdíl od Castanhedových Dějin, kde jich je poměrně dost). Dá se říci, že Correia se daleko více než na přiblížení asijské tematiky zaměřil na podrobný popis portugalského počínání v oblasti, a tento jeho popis portugalských skutků vykonaných při dobývání pobřežní Asie je daleko podrobnější než nejen obdobný popis Castanhedův, ale než popis kteréhokoli jiného kronikáře. Kromě toho však platí, jak již bylo uvedeno, že jestliže se Castanheda zajímal o dění od Mosambiku přes Malindi po Somálsko a pak podél celého asijského pobřeží až k Japonsku, Correiově pozornosti pobřeží východní Afriky jaksí uniká a věnuje se téměř výhradně dění v Asii. Jestliže tedy Correia zaznamenal události v Asii podrobněji než kterýkoli jiný kronikář, o portugalských akcích na východoafrickém pobřeží nalezneme daleko více informací v Castanhedových Dějinách.

Není těžké vysvětlit, proč zaujetí pro exotickou realitu, tak očividné u Castanhedy, u Correii chybí. Oba dva kronikáři se totiž na dění v Asii dívali z jiného úhlu. Jak víme, Castanheda strávil v Indii „pouze“ deset let. Když do Indie v roce 1528 odplouval, věděl, že se jednou vrátí domů, do Portugalska. Proto se na orientální exotiku díval očima návštěvníka, kterému bylo dopřáno dočasně se kochat nevidanými věcmi vyvolávajícími okouzlení a zájem. Vědomí dočasnosti své návštěvy ho pak nutilo k tomu, aby exotickou realitu zaznamenal, neboť se správně domníval, že tak, jako zajímá jeho, bude zajímat i čtenáře v Evropě. Castanhedův pohled je tedy pohledem z Portugalska, pohledem Evropana navštívivšího Indii. U Correii tomu však bylo jinak. Ten odplouval do Indie v roce 1512 s tím, že se již domů nevrátí. Rozhodl se strávit zbytek života v Portugalské Indii, která se mu stala – stejně jako Diogovi do Couto – druhou vlastí. Uvážíme-li, že Záznamy začal psát až někdy před rokem 1550, tedy téměř po čtyřiceti letech pobytu v Asii, je logické, že již měl místní exotiku dávno vstřebánu, takže u něj podobné okouzlení Orientem jako u Castanhedy nenalezneme. Ponechme zde stranou důležitou skutečnost, že podle jeho názoru již byla indická realita dostatečně a lépe popsána jinými jeho krajany. Correia se navíc zcela evidentně cítil už ne jako evropský Portugalec, ale jako Portugalec indický, který svou původní vlast již příliš nevnímá. Correioův pohled je pohledem indického Portugalce z Indie bez jakékoli vazby na bývalou evropskou vlast, takže oprávněnost a náležitost objasnění orientálních specifik a zajímavostí si možná ani plně neuvědomoval. To, co působilo v Portugalsku exoticky, bylo pro něj přirozené a všední. Jestliže tedy Castanheda srovnává např. asijská města a řeky s Evorou a Tejem, u Correii nic podobného nenalezneme. Až na zmínky o portugalských králich se zdá, jako by mu již bylo Portugalsko cizí.

12. Projevy hrdosti na námořní úspěchy své vlasti

I když je v celých Correiových Záznamech všudypřítomná ostrá kritika portugalského počinání, přece se kronikář neubráníl tomu, aby alespoň chvilkově nenechal problesknout svou pýchu nad velikými objevitelskými činy, které jeho krajané vykonali. Přece jen byl také Portugalec a mořeplavecké výkony jeho krajanů byly v té době něco, na co mohl být každý Portugalec právem hrdý. Všeobecná portugalská euforie byla na místě. To, že tyto samy o sobě opravdu obdivuhodné činy byly provázeny vražděním, loupením, krádežemi ve velkém a příkořimi všeho druhu, je věc druhá. Právě Correia, více než kterýkoli jiný kronikář Portugalské Indie, si byl tohoto morálního úpadku svých krajanů velice dobře vědom, a ten také ve svých Záznamech podrobil ostré kritice. Tyto hanebnosti v Correiově pohledu překryly veliké činy portugalských mořeplavců, a proto mají Záznamy takový charakter, jaký mají.

Nicméně v prologu ke 3. knize se Correia vyznává ze své pýchy nad námořními úspěchy své vlasti. Píše tam, že Portugalci se rozhodli překonat všechny činy, které byly v minulosti vykonány, a proto vypravili do Indie výpravu Vasca da Gama. Úspěšná, do té doby nepředstavitelná plavba pak hnala další Portugalce do jiných částí Asie, neboť každý chtěl být oslavován jako Gama, každý se chtěl tak jako on zapsat do historie a mnozí pomýšleli na „větší činy, než jaké vykonali Římané“. Correia mj. píše:

„ ... jméno Portugalců, s věhlasnou slávou, je známo po celém světě kolem dokola, který jsme již téměř celý objevili; dílo započal objevitel Indie, tehdy jménem Vasco da Gama, muž vznešeného pokolení, jenž v Indii později skončil, byv titulován hrabě – admirál moře indického, místokrál Indie, který, vystavuje život obrovským nebezpečím, se plavil za jejím objevením se zavřenýma očima, bez jakéhokoli poučení a vědění, pouze s tím, co mu náš Pán dovolil ukázat, plaviv se v mořích a větrech, které nikdy žádný národ nepoznal.“

(„ ... o nome dos portugueses com muy alta fama he notado por toda a redondeza do mundo, que já casy toda temos descuberta; começando o descobridor da India, então chamado Vasco da Gama, homem de nobre geração, que depois n'ella acabou seus dias entitolado conde almirante do mar indico, Visorey d'ella, o qual, offerecendo a vida a tão grandes perigos, nauegou este descobrimento d'ella com olhos fechados, sem nenhuma ensinança nem saber, sómente o que lhe Nosso Senhor aprouve mostrar, nauegando os mares e ventos nunca per nenhuma nação sabidos.“)¹⁰⁵

Zde máme jednu z mnoha oslavných pasáží na Vasca da Gama, který je spolu s Afonsem de Albuquerque nejoslavovanější postavou Záznamů. Correia dále píše, že pod dojmem velikých portugalských objevů nařídil král Manuel kronikářům Duarteovi Galvãoovi a Ruii de Pina, aby zachytili činy předchozích portugalských králů, které byly také veliké a hodné zaznamenání, aby se tak pro budoucí generace uchovala vzpomínka na slavnou historii Portugalska od jeho počátků až po vrcholné období zámořských objevů; v prologu pak Correia zvlášť vyzdvihuje zakladatele portugalského státu, Afonsa Henriquese. Dále pak uvádí, že je správné a nutné, aby byly zaznamenávány velké činy, a v této souvislosti se on osobně cítí povolán k sepsání kroniky o slavné epoše objevování Indie a portugalské expanze do Asie, o které se v tomto prologu vyjadřuje s nadšením a pýchou.

13. Hledisko náboženské a filosofické

Výraznou charakteristikou Gaspara Correii je jeho velká zbožnost, která je v Záznamech prezentována daleko silněji než v Castanhedových Dějinách.

Correiova silná víra v Boha je velice dobře patrná. Bůh je mu pevnou oporou, do něj vkládá svou naději. Věří, že za pravdivé sepsání dějin Portugalců v Indii bude odměněn. Mimo jiné píše, že „odměna boží nemine ty, kteří psali o událostech v cizině“ („*nom faltará galardão de Deus aos que escreuerem as cousas alheas*“).¹⁰⁶ Celé své dílo pak dává k posouzení Bohu. V úplném závěru předmluvy k 1. knize přísahá při Bohu, že Záznamy sepsal naprosto podle pravdy, neboť:

„ ... kdyby se o mrtvých napsal nějaký zlý výmysl, bylo by to mým velkým břemenem a obviněním před Pánem Bohem.“

(„ ... *se dos mortos alguma má falsidade se escreuesse, seria grande encargo meu, e accusação ante o Senhor Deos.*“)¹⁰⁷

Correia je přesvědčen i o tom, že činy dvou největších postav Portugalské Indie, Vasca da Gama a Afonsa de Albuquerque, byly vykonány s pomocí boží.

Pokusme se tedy nyní vyložit kronikářův nábožensko-filosofický pohled. Correiovo smýšlení rozhodujícím způsobem formulovala právě jeho silná katolická víra. Přitom se Correiova světonázorová teorie zásadně neliší od jiných portugalských kronikářů. Je pouze poplatná jeho založení, aniž by byly zároveň překročeny určité meze dané jeho vzděláním. Correia tak vytváří svůj intelektuální produkt, který je v různých částech Záznamů dobře patrný.

Correioův světonázor, jakož i cíle, které při psaní své objemné kroniky sledoval, jsou zdaleka nejlépe vyloženy v prologu k 1. knize. Zde podává Correia komentář k jakémusi obrazu, který se pokusil svými Záznamy vytvořit. Ač není tento prolog dlouhý, lze z něj snadno vypozorovat, že při sepisování svého díla měl na zřeteli především dvě myšlenky:

1) Světu vládne Bůh a někdy zasahuje do lidského konání. Nejen že umožňuje, aby se události děly, ale vede je také k dobrému nebo špatnému vyústění, přičemž odměňuje dobro a snaživost a trestá zlo.

2) Znalost a pamatování si dobrého i špatného je největším užitekem pro žijící: umožňuje jim vést život tak, aby se řídili dobrými příklady a neopakovali chyby. Kromě ctností člověka poukazuje na účinnou pomůcku pro dobré chování – lásku k Bohu, která vede ke spáse. Bůh bude soudit naše činy a odmění „dobré věci“ („*boas cousas*“).¹⁰⁸

A nyní pozor. Dostáváme se k velice důležité Correiově myšlence. Correia je kronikář. Jaké jsou v jeho případě ony „*boas cousas*“, za které by mohl být Bohem odměněn? Na začátku své předmluvy k 1. knize píše:

„ ... bylo by možné se domnívat, že před Bohem budou mít zásluhu ti, kdož psali o dobrých věcech.“

(„ ... *se pode crer que ante Deos terão merecimento os que boas cousas escreuerem.*“)¹⁰⁹

Již dobře víme, že Gaspar Correia byl člověk s velkým smyslem pro pravdu, spravedlnost a poctivost, který se stavěl proti všemu zlu, násilí a pokleslosti. Když přišel do Indie, měl o příslušnících svého národa samozřejmě dobré mínění. Domníval se, že veliké činy, k nimž byli povoláni, budou konány v duchu spravedlnosti a rytířskosti, tak jak by je konal on sám. Correia na začátku zkrátka věřil, že jeho krajané jsou stejně poctiví a spravedliví jako on. Domníval se proto, že jeho kronika bude jakýsi přehled „*boas cousas*“, které Portugalci v Orientu vykonali, a zpočátku také chtěl psát převážně o „*boas cousas*“, neboť, jak dokládá výše uvedený citát, si myslel, že u kronikáře Bůh nejvíce ocení množství dobra, o kterém

psal. Později však poznal, že konání jeho krajanů má celkově k dobru daleko, a místo opěvování „*boas cousas*“ se u něj objevuje ostrá kritika počínání Portugalců, která v závěru vrcholí naprostou deziluzí a rezignací v důsledku ohromného rozmachu zla a neřádů. Tento naprostý odklon od původního záměru měl několik příčin.

Gaspar Correia především nebyl João de Barros. Byl člověkem citlivým a spravedlivým, takže když poznal, jakých nepřístojností a nespravedlností se Portugalci v Indii dopouštějí, ani jej nenapadlo, aby je zamlčel. Naopak, obsáhle je vylíčil a tvrdě odsoudil, aby tak místo původního zámyslu prezentovat „dobré věci“ poukázal na „věci špatné“, s cílem apelovat na budoucí generace, aby se z nich poučily a neopakovaly je. Dále si Correia uvědomil, že ať je to jak chce, před Bohem nelze lhát a zamlčovat, neboť On zná pravdu, a tak ji nelze zastírat či překrucovat. Kronikář sám na zlu nemá vinu a nečiní ho, takže ho Bůh nemůže potrestat za to, že píše pravdu. Potrestá ty, kteří zlo konají. Proto přehodnocuje svůj názor a dochází k závěru, že zásluhou je nikoli psát o „dobrých věcech“, nýbrž psát pravdivě. V důsledku toho pak považuje za „*boa cousa*“ sepsání své kroniky, která důsledně ctí pravdu, což se Bohu musí líbit. Konečně si pak Correia uvědomuje, že je kronikář a historik. Historik, který chce získat uznání, nemůže účelově vybírat pouze některá fakta a zamlčovat jiná, neboť by tak mražil pravdu. Takový historik by možná získal bezcenné uznání od toho, komu pochleboval, samotná historie by jej však později zatratila. A to Correia dobře věděl.

Význačným rysem Záznamů je značná náboženská tolerance. U Castanhedy je dobře patrný strach z islámu, zejména z Turků, neboť v 1. polovině 16. století dosáhla Osmanská říše svých největších úspěchů v Evropě, Africe i Asii. Castanheda bral tzv. turecké nebezpečí velmi vážně a zastával soukromý názor, že v Orientu by Portugalci měli této hrozbě čelit spojenectvím s křesťanskou říší v Etiopii. U Correii takovýto strach patrný není. Navíc jsou na mnoha místech Záznamů pasáže, v nichž se autor zjevně snaží přistupovat k vyznavačům islámu bez předsudků. Je velmi zajímavé, že o muslimech hovoří jako o *mouros*, tedy Maurech, což bylo tehdy zcela běžné označení, zatímco o místním indickém obyvatelstvu hovoří jako o pohanech, nikoli např. hinduistech. Na základě takového způsobu vyjadřování by se dalo soudit, že mu byli muslimové bližší než Indové; je to však pouhá spekulace. Correia se však rozhodně netají tím, že se během svého dlouholetého pobytu v Indii s muslimy setkával. Pokud jde o „říši kněze Jana“, tu, jak jsme uvedli, Correia poměrně často zmiňuje (na rozdíl od ostatních oblastí Afriky), avšak ne proto, že by v ní viděl možného spojence proti Turkům, tak jako Castanheda. Tato říše je předmětem jeho zájmu pro svůj křesťanský charakter.

14. Correiova deziluze a těžká obžaloba zločinů

Dostáváme se k nejcharakterističtějšímu rysu Záznamů, a sice těžké obžalobě zločinů a zlořádů, s nimiž bylo spojeno působení Portugalců v Indii. Ukážeme si, jak velké bylo zklamání a rozčarování autora, ba přímo zoufalství, které ho vedlo k tvrdému odsouzení činnosti jeho krajanů. Jsouce obeznámeni s ušlechtilou povahou Gaspara Correii, s jeho mimořádně vyvinutým smyslem pro spravedlnost, nemůže nás jeho zoufalý a hlasitý výkřik nad úpadkem lidství a nástupem bezzásadovosti a zla nikterak překvapit.

Na základě výše uvedených citátů víme, že náš kronikář začal své Záznamy sepisovat s nadšením, domnívaje se, že se mu dostalo jedinečné příležitosti pozorovat a zachytit nejslavnější epochu dějin svého národa, epochu, v níž vyniknou schopnosti a mravní síla jeho krajanů. Na začátku svého pobytu v Indii, jsa ještě nezkušený mladík, se nechal strhnout euforií, která tehdy v portugalské společnosti panovala, a ještě neviděl stinné stránky zámořské

expanze. S postupujícím věkem a s tím, jak docházelo ke stále většímu úpadku všech mravních zásad portugalských dobyvatelů, však začínal vidět věci v jiném světle a bez příkras, zkrátka takové, jaké skutečně byly, a tu započíná jeho rozčarování, které vrcholí hlubokým znechucením portugalskou politikou v Indii. Postupně začalo „přibývat zla a ubývat dobra“ a kronikář zcela přehodnocuje své mínění o konání svých krajanů v Asii. Je však třeba zdůraznit, že Correia neodsuzuje všechny portugalské místodržící a celé období expanze. Odsuzuje dění v Portugalské Indii pouze od určité doby, kterou není možné přesně stanovit, rozhodně však přinejmenším od doby vlády Martima Afonsa de Sousa (1542–1545). Na počáteční období expanze má kladný názor, jak o tom svědčí jeho pochvalná slova a neskrývaný obdiv k činům Vasca da Gama, Francisca de Almeida, Afonsa de Albuquerque a jiných mužů z doby budování portugalské moci v Asii. Jeho hoře a hluboká deziluze tak kromě jiného pramení ze srovnání mezi slavnou dobou počátků objevování nových krajů a tristní přítomností na konci jeho života. Correiu, který byl mnoha významným událostem z oné doby počátků budování *Estado da Índia* osobně přítomen a znal tehdejší realitu, nesmírně bolelo pozorovat celý ten zničující úpadek.

Correiovo rozhodné odsouzení portugalské politiky v Indii je zdaleka nejlépe patrné v závěru k Záznamům; jde o poměrně krátkou pasáž (zhruba dvě a půl stránky) vloženou na úplný konec díla. Do tohoto nedlouhého textu se koncentrovalo veškeré kronikářovo upřímné rozhořčení, neobyčejně tvrdá kritika a naprostá deziluze přecházející až v neskrývané zoufalství a bezútěšnou beznaděj. Kritika praktik portugalských mocných působících v Asii je však samozřejmě obsažena i v jednotlivých kapitolách, zejména v druhé polovině Záznamů, pouze není takto nakumulována. V celém výše zmíněném závěru totiž není nic jiného než nemilosrdná kritika, a to od začátku až do konce.

Na začátku svého závěru Correia předesílá, jak se jím očekávané „slavné činy“ zvrhly ve špatnosti a zlo:

„Já ... jsem chtěl uchovat vzpomínku na slavné činy, které byly z prokázaného milosrdenství božího tak zázračné, rukama Portugalců a dobrých kapitánů dotvořené do základů začátku tohoto obdivuhodného díla, ale které závist jako zhoubný hřích pokazila a zvrhla do nynějšího zla zapříčiněného despotickou hrabivostí, kvůli které se z počátečního dobra stalo veřejné zlo

...

(„*Eu ... quis pôr em lembrança os illustres feytos, polo querer de Deos tão milagrosos como por sua misericordia mostrou, acabados per mãos dos portugueses e bons capitães, nos alicerces de começo d'esta marauilhosa obra, que por enueja do pecado malino os foy danando e peruertendo nos males presentes, causados de cobiça tyrana com que os bens primeiros se tornarão em males publicos ...*“)¹¹⁰

Hned poté doplňuje a prezentuje své očekávání, které se nenaplnilo:

„ ... o kterémžto zlu jsem usilovně psal, doufaje, že má práce bude mít podnětný dopad; domníval jsem se, že kvůli zlu, jehož veliký nárůst jsem pozoroval, uvidím nějakou nápravu cestou [jeho] trestání.“

(„ ... *os quaes fuy escreuendo forçadamente, com esperança que meu trabalho aueria prazenteiro fim; parecendome que dos males, que via hir em tanto crescimento, visse algum emendado per castigo.*“)¹¹¹

A pak následuje hlasitý výkřik nad panující nespravedlností a všude patrným zlem, bezohledností a mravní devastací:

„Vidím mezi nimi [Portugalci] tolik vrahů, kteří se vracejí do království bez jakéhokoli strachu ze soudu, ať nebeského či pozemského, za ohromná provinění, za olupování křesťanů, muslimů a všeho lidu, místního i cizího, a za tak strašné urážky Boha, že se zdá nemožné jim uvěřit; vidím, jak jsou všichni před králem beztrestní, i když se dopustili takových urážek pověsti jeho státu a zapříčinili takový úpadek jeho lidu, za které bude odpovědnost před Bohem veliká; jelikož jsou guvernéri málo bohobojní, berou si z nich příklad kapitáni pevností, soudci, vykonavatelé spravedlnosti a správci financí, kteří ve svých úřadech páchají taková zhoubná zla; vidím, že ti, kteří jsou pro své velké hříchy zcela zatraceni a očekávalo by se proto jejich potrestání, jsou v království oslavováni, jestliže z nich plyne bohatství; vím, že trpí pouze chudí, zatímco ti, kteří loupili, pouze zaplatili částí svého lupu, a z toho, co jim zbylo, triumfálně žijí, zcela v přízni krále, jako kdyby byli dobří; z rostoucího zla plyne stále větší prospěch a odměny, platby, prebendy a výnosné úřady dlužné těm, kteří získali Indii na začátku jejího dobývání, kdy byly prokazovány dobré služby, a kterých se jim nikdy nedostalo, kteří, již zestárlí, nepovšimnutí umírají, zatímco jejich žoldy, tak zasloužené a nikdy nevyplacené, jsou vymazávány ze spisů na příkaz krále, který na toto všechno rychle zapomíná; proto jeho guvernéri a velitelé předávají a rozdělují indické statky svým služebníkům a přátelům, kteří je prodávají těm, kdož je vybojovali svými oštěpy, a těm, kteří jsou pro utržené rány chromí, čímž hned ztratili nárok na žold, a také starcům, kteří v práci zestárlí; pročť jen od Boha se očekává opravdová odměna a potrestání toho, kdo nese vinu.“

(, *Vendo tantos homicidios n'elles, que vão ao Reyno sem temor algum de justiça, do ceo nem terra, de grandes dilitos, por roubar christãos e mouros, e todo pouo, naturaes e estrangeiros, e tão grandes offensas contra Deos, que parecem impossuiues de crer; vendo todos passar ante ElRey sem castigo de taes offensas feytas á realeza de seu estado, com tanta destroição de seu pouo, de que tamanha conta dará ante Deos, por causa do pouço temor que tem os Gouvernadores, de que tomão fouteza os capitães das fortalezas, julgadores, mandadores da justiça e fazenda, que em seus cargos fazem tão desosolutos males; vendo que os de grandes culpas muy condenados, de que se esperaua castigo, no Reyno som glorificados, se de quá leuarão riquezas, sabendo que somente os pobres padecem, e os que roubarão sómente pagão com alguma parte do roubado, e do que lhe fica viuem triumfosos, e muyto da graça d'ElRey, como se forão bons; do que socede maior fauor aos males crecerem, e que os galardões, e satisfações, mercês, e cargos proueitosos, devidos aos que ganharão a India no principio da conquista d'ella, em que se fizerão os bons seruiços, jámais lhes chegão, e que os taes, já enuelhecidos, vão morrer polos espritaes, e seus soldos, tão bem ganhados, de que nunca forão pagos, fiqão mortos na matriqola sobre o encargo d'ElRey, que de tudo isto he tão esquecido; polo que os seus Gouvernadores e mandadores dão e repartem as cousas da India com seus criados e amigos, que os vendem aos que os ganharão ás lançadas, e aos de feridas aleijados, e por isso do soldo logo riscados, e a os velhos que nos trabalhos enuelherão; do que de só Deos se espera o verdadeiro galardão, e castigo a quem tem a culpa.*“)¹¹²

Z této pasáže vidíme, že si Correia vůbec nebral servítky a značně tvrdé kritice podrobil i samotného krále. To je velice důležitý rys Záznamů. Takováto kritika panovníka např. u Castanhedy není. To, že Correia ostře kritizuje úpadek guvernérů, kapitánů a úředníků, nijak nepřekvapuje, zajímavá je však jeho zmínka o nevděku, kterého se dostává vojákům, kteří Indii pro Portugalsko vybojovali. Jelikož se nenaplnilo autorovo očekávání a nebyl zjednan pořádek ani nebyly potrestány zločiny, ba naopak stále více a více se rozmáhá nespravedlnost, beztrestné páchání zločinů a naprostá bezzásadovost, kronikář rezignuje a plný rozhořčení a zoufalství jednoznačně sděluje, že už dále nechce psát:

„A protože naděje na uspokojení a radost z této mé práce se tak stává marnou, jelikož nevidím žádnou nápravu uskutečňovanou cestou trestání takových zel, nýbrž jen jejich rozmnožování o jiná zla, a protože mě pohled na toto zcela vyčerpává, již více nechci láteřit a psát o zlech, o kterých slyšeti a čísti nebude pro nikoho budoucího potěšením.“

(„*E porque a esperança do descanso e prazer d'este meu trabalho assy fica em vão, nom vendo nenhuma emenda de castigo em taes males, mas crescimento em outros melhorados, e d'isto vêr assy fiquo cansado, mais nom quero escreuer pragas, e males, que a ninguem será prazer ouvir e lêr d'elles memoria.*“)¹¹³

Correia si neodpustil výsměšnou poznámku na adresu krále za to, jak měří zlodějům dvojnásobným metrem:

“Nevím, proč král a kníže světa mimo Indii [tj. král Portugalska] nenechal dosud podle skutečné spravedlnosti popraviti nejméně sto mužů za zla, která jsou v Indii páchána, když v Portugalsku věší člověka za to, že ukradl alentejskou houni; avšak dá se předpokládat, že takto trpí ti, kdož jsou chudí; zloději z Indie netrpí, protože jsou bohatí.“

(„*Nom sey de que Rey e principe do mundo fôra a India que polos males que n'ella são feytos até hoje com muy verdadeira justiça nom tiuera mortos cem homens ao menos, pois que em Portugal enforcão hum homem por huma manta d'Alentejo que furta; mas he de crêr que assy padeção porque são pobres, e nom padecem os ladrões da India porque vão riqos.*“)¹¹⁴

Autorovo znechucení dosahuje dokonce takových rozměrů, že lituje, že vůbec kroniku psal:

“Pročez je správné, abych již dále nepsal, a skoro lituji, že jsem dosud psal ...”

(“*Polo que he bem que mais nom escreua, antes seja arrependido do que atéquy tenho escrito ...*“)¹¹⁵

Východisko z tohoto ohromného zklamání a zoufalství nalézají Correia v Bohu. Jestliže se nedočkal světské spravedlnosti, pak nepochybuje o tom, že spravedlnosti učiní zadost Bůh. Obdobně tomu bude s tresty. Jestliže král a příslušní soudci zločiny netrestají, ale přímo podporují, pak Bůh zločince dozajista bez trestu nenechá. Již bylo uvedeno, že Correiova neobyčejně silná víra v Boha je zásadně důležitá pro pochopení jeho osobnosti i díla. Podívejme se, jak hovoří o spravedlnosti, která přijde z nebe:

„... steny [trpících chudých], které doléhají k Bohu, On uslyší a nařídí trest [pro ty, kvůli nimž trpí], o němž nepochybují, že bude úměrný tomu, jak nevinní trpí za hříšníky; Bůh dovoluje, aby tomu tak bylo [tj. aby nevinní trpěli], kvůli větším trestům pro hříšníky.“

(„... *os gemidos que ante Deos vão elle os ouvirá, e mandarà o castigo, que nom duvido que seja tal que os innocentes padeção polos culpados; o que Deos permite que assy seja por mór crescimento de penas aos culpados.*“)¹¹⁶

Na jiném místě pak píše:

„A trest přijde z nebe, i když až někdy později, ale zcela jistě; a přece s nadějí na nápravu, kterou od nás náš Pán čeká, zadržuje vykonání své boží spravedlnosti, nechtěje oplácet zlo zlem ...“

*(„E do ceo virá punição, aindaque ás vezes vagarosa, mas muy certa, e sempre com a esperança da emenda, com que Nosso Senhor nos agarda, entretendo a execução de sua diuina justiça, nom querendo dar mal por mal ...”)*¹¹⁷

Pak Correia uvádí výčet zázraků, ke kterým podle něj v Indii došlo. Prostřednictvím těchto zázraků chtěl prý Bůh Portugalce vybídnout k tomu, aby si uvědomili své špatné chování a provedli nápravu. K zázraku mělo dojít při obléhání Diu v roce 1538 (kde měl Portugalcům pomoci apoštol sv. Tomáš, kde se měla zjevit Panna Marie s malým Kristem v náručí a kde mělo dojít ještě k dalším zázrakům), Albuquerque měl při své cestě do Rudého moře v roce 1513 spatřit na nebi kříž z hvězd svítící celou noc (který prý svítil nad říší kněze Jana), taktéž Estêvão da Gama měl při své výpravě k Suezmu v roce 1541 spatřit na nebi zvláštní úkaz upozorňující ho na přítomnost tureckých galér, zázrakem prý bylo i dobytí Goy Albuquerquem, kde zlomil odpor mnohem početnějšího protivníka, a za zázrak považuje Correia i odpor čtyřiceti nemocných Portugalců na Cejlonu v době vlády Dioga Lopese de Sequeira, kteří dokázali zvítězit nad osmi stovkami nepřátel ...¹¹⁸ Zázraků se však podle jeho názoru událo daleko více.

15. Starost o kladné přijetí a správné vyznění díla

Z mnoha kronikářových poznámek je dobře patrná starost o to, aby bylo jeho dílo příznivě přijato budoucími generacemi a aby jeho Záznamy budoucí čtenáři a historici ocenili. Correia se cítil povolán zachytit dění v Portugalské Indii pro budoucí pokolení, přestože, jak při své skromnosti píše, ne všemu plně rozuměl, a přesto, že všichni další, kdo zaznamenávali historii Portugalců v Indii, byli povolanější a význačnější než on. I tak si však myslí, že jím pravdivě vylíčená historie dobývání Indie jeho krajany se v budoucnosti dočká kladného ohlasu a přijetí:

„Já, nejhorší ze všech těch, kdož zaznamenávali dění v cizině, jsem přes své chatrné a hrubé znalosti pojal přání sepsat a zaznamenat dění v Indii, tak, jak se mi zdálo, že se bude jevit příznivě těm, kdož si ho v jiné době vyslechnou.“

*(„Eu, o somenos de todos que cousas alheas memorarão, com meu fraco e rudo entendimento m'inclinou o desejo para escreuer e memorar as cousas da India, com me parecer que em outro tempo parecerão bem a quem as ouvir.“)*¹¹⁹

Vůbec největším úskalím spisovatele píšícího o současnosti je propojit šlechetné skutky se špatnými. V tomto ohledu se Correia zachoval, stejně jako všude jinde, jako věrný zastánce pravdy, takže nic nezamlčuje ani nic nepřikrášluje. Píše zcela podle pravdy a zdůrazňuje, že vynesení soudu nad svým dílem nechává na budoucích generacích, aby si tak případnou kritiku či neuznání vysloužili cenzoři a ti, kdož by do jeho díla zasáhli.

Correia vícekrát zdůraznil, že své dílo psal z vlastní vůle, že šlo o jeho dobrovolný počín, a proto také význam svých Záznamů nijak nepřeceňuje. V prologu k 1. knize píše, že jím sledované období, tedy zhruba 1. polovina 16. století, bude „dokonale zachyceno“ v kronikách krále Manuela a prince Joãa. To je velice zajímavá poznámka. Vyplývá z ní totiž, že Gaspar Correia byl obeznámen s činností Damiãa de Góis, který tyto kroniky připravoval k vydání. S největší pravděpodobností je však již nečetl, neboť první dva díly prvně zmíněné kroniky vyšly v roce 1566, druhá jmenovaná kronika pak v roce 1567. Přesto však vidí jeden značný

přínos svých Záznamů. Právem se domnívá, že jako očítý svědek událostí může cenným způsobem doplnit kroniky královských kronikářů (tj. Góise a Barrose), kteří měli vše jen „z do-slechu“. Kronikář, který byl očítým svědkem událostí (i když psal pod vlivem osobních sym-patií a antipatií), umí učinit vyprávění daleko živějším a dát mu zcela jiný rozměr. Zde se pro-jevuje významný rys Záznamů, a sice „svědectví“ stojící proti „dokumentu“. Ve stejném pro-logu pak Correia výslovně jmenuje Duartea Barbosu, „písaře kannanorské faktorie“, který podle jeho názoru dostatečným způsobem podal obraz o indických zvyklostech, obyvatelích a krajích, takže zde máme jedno z vysvětlení, proč sám Gaspar Correia orientální exotice ve svých Záznamech věnuje jen minimum pozornosti.

Jelikož se rozhodl stát neochvějně na straně pravdy, nebojí se Correia odsouzení a vůbec reakcí na své dílo:

„A nebojím se soudů a protikladných hodnocení, která chtějí mnozí přisoudit událostem, chtějíce dát na srozuměnou, že v nich byli účastní a proto je nejlépe znají, aby tak došli úcty, která jim z nich plyne.“

(„*E nom temo as sentenças, e avessos, que muitos querem dar nas cousas, querendo dar a entender que nellas se acharão, e por isso o melhor sabem, chegando-se á honra que lhe dahi fica.*”)¹²⁰

Současně Correia jasně prohlašuje, že jeho Záznamy na nikoho neukazují, čímž se jistí proti případným nařčením ze strany aktérů, o nichž je v kronice řeč. Jedním dechem však do-dává, že je mnoho těch, kteří by chtěli poučovat druhé, zatímco s nápravou sebe sama si nikdo hlavu nedělá. Při pročitání Záznamů pak není pro čtenáře tak obtížné poznat, ke kterým po-stavám směřuje tato výtka. I zde je Correiovi útěchou spravedlnost boží. Před Bohem nezů-stanou skryty ničím zlé skutky, Bůh ví, kdo byl dobrý a kdo špatný:

„... tento záznam na nikoho neukazuje ... je mnoho těch, kteří opravují cizí, zatímco ni-kdo sám sebe, ale velcí i malí, až se dostanou na spravedlnost boží, zůstanou takovými, jaký-mi byli.“

(„... *esta lenda nom mostrar a nenhum ... muitos ha que emendão o alheo, e ninguem a si mesmo, e os grandes e pequenos, chegados á igualança da morte, ficão no que forão.*”)¹²¹

16. Významné postavy Portugalské Indie v Záznamech

Názor Gaspara Correii na dění v Portugalské Indii tedy známe; myslím, že byl dostatečně vyložen. Jaký však byl jeho názor na jednotlivé představitele portugalské moci v Indii, na místokrále a guvernéry? I v tomto ohledu určuje kronikářův názor to, zda daný místodržící jednal spravedlivě či nikoli, a ve svém úsudku se snaží být maximálně objektivní. Již jsme uvedli, jak v prologu ke 2. knize píše, že „u nikoho nezamlčí žádné dobro nebo zlo“, a v prologu k 1. knize pak čtenáře ubezpečuje, že u něj nepřichází v úvahu, aby si o někom něco vymyslel, neboť by to bylo „velikým břemenem a obviněním před Pánem Bohem“. Není nej-menšího důvodu jeho slovům nevěřit, tím spíše, že počínaje Afonsem de Albuquerque každé-ho místodržícího osobně poznal. Z tohoto důvodu jsou Correiovy soudy jedinečné a cennější než soudy kteréhokoli jiného kronikáře Portugalské Indie období 1. poloviny 16. století.

Na rozdíl od Castanhedy Correia většinou nepodává charakteristiku toho kterého vládce na konci příslušného oddílu věnovaného období jeho vlády, ale naopak na jeho začátku. Urči-

tou výjimku tvoří velikáni D. Francisco de Almeida, Afonso de Albuquerque a D. Vasco da Gama, jejichž nejvýstižnější charakteristika je podána na konci oddílů věnovaných jejich vládnám, a to v souvislosti s jejich úmrtím (charakterizováni jsou však i jinde). V omezené míře se tato výjimka týká i dalších, kteří v úřadě zemřeli (D. Henrique de Meneses, D. Garcia de Noronha, D. João de Castro a Garcia de Sá). Kapitoly na konci jim věnovaných oddílů zachycující jejich smrt obsahují nějakou osobní charakteristiku, většinou velmi krátkou. Kromě toho jsou charakteristiky některých osobností v prolozích.

V hodnocení většiny postav se Correia plně shoduje s Castanhedou: oba dva kronikáři jednoznačně kladně hodnotí Francisca de Almeida (i když ho ani jeden nepoznal osobně), Afonsa de Albuquerque či Henriquea de Meneses, ale i třeba slavného moluckého guvernéra Antónia Galvãa. Neshodnou se na hodnocení objevitele cesty do Indie, Vasca da Gama. Pro Correiu navíc platí, jak již bylo uvedeno, že přijímá kladně pouze počáteční období portugalské přítomnosti v Indii, zatímco pozdější dobu zcela odmítá. To se odráží i v hodnocení příslušných místodržicích. Zatímco ty z dob počátků dobývání Indie oslavuje, o těch pozdějších mlčí nebo je kritizuje. Za zmínku rozhodně stojí skutečnost, že ve svém názoru na to, kdy začal úpadek Portugalské Indie, se Correia téměř přesně shoduje s názorem současných historiků. Podle nich je možné první známky úpadku pozorovat od slabé vlády D. Garcii de Noronha (1538–1540). U Correii lze jednoznačně vypožorovat, že jeho kritika poměrů začíná od vlády Martima Afonsa de Sousa (1542–1545), přičemž si musíme uvědomit, že předchází vládce, D. Estêvão da Gama (1540–1542), byl zřejmě z jakékoli kritiky a priori vyloučen, neboť patřil do slavného rodu Gamů, Correiou v Záznamech tak oslavovaného.

Již dříve jsme uvedli, že největší obdiv choval Correia k Afonsovi de Albuquerque a Vascovi da Gama. Jelikož prezentaci Albuquerquea v Correiových Záznamech bude věnována následující část tohoto oddílu, podívejme se, jak obdivně se Gaspar Correia vyjadřuje o objeviteli námořní cesty do Indie. Je třeba ještě připomenout, že obdiv ke slavnému admirálovi se přenáší na celý jeho rod, takže jsou oslavováni i jeho synové, D. Estêvão da Gama, guvernér Portugalské Indie v letech 1540–1542, a Cristóvão da Gama, který zahynul při obraně křesťanské „říše kněze Jana“ proti Turkům v roce 1541. O Correiových Záznamech se vůbec často hovoří jako o díle, které je oslavou rodu Gamů. V tom se Correia zcela liší od Castanhedy, který, jak bylo uvedeno, rod Gamů neměl v lásce. V této otázce, tedy v pohledu na Vasca da Gama a jeho rod, se zdá, že je správnější názor Castanhedův. Zásluhy o objevení Indie nemůže nikdo Vascovi da Gama upřít, avšak zároveň nelze popřít jeho velkou krutost – a převážně kvůli ní je Castanhedův názor na něj negativní. Právě pohled na Vasca da Gama je jedním z mála případů, kde se lze domnívat, že se Gaspar Correia nechal příliš unést oficiálně prezentovaným heroickým a neposkvřeným obrazem (i když o Gamových surovostech věděl, jak ze Záznamů jednoznačně vyplývá) a přehlédl to, co u jiných ostře kritizoval.

Již popis plavby Vasca da Gama v letech 1497–1499 má v Záznamech více než dvojnásobný rozsah oproti Castanhedovým Dějinám (132 stran oproti 62). Celá tato plavba je gloriifikována, Vasco da Gama je vykreslován jako velice schopný mořeplavec, člověk nesmírně zbožný a zcela poslušný králi, oceňován je jeho vřelý vztah k bratrovi Paulovi, Nicolauovi Coelhovi a dalším. V oddílu věnovaném jeho vládě v Indii v roce 1524 Correia vyzdvihuje jím učiněná opatření na boj proti nezákonnosti, korupci a úpadku (např. trest smrti a ztráta majetku za provozování obchodu bez povolení, tentýž trest pro ty, kdo kradli děla z lodí, zákaz, aby vojáci nosili pláště kromě nedělí a svátků, kdy chodí do kostela, neboť v pláštích nevypadají jako vojáci – poněkud úsměvné nařízení).¹²² Největší hold je mu vzdán v kapitole věnované jeho smrti. Mimo jiné zde Correia píše:

„ ... pochválen buď náš Pán za to, že tohoto muže [Vasca da Gama] obdařil tak velkou odvahou, že bez jakékoli lidské bázně prošel při objevování Indie tolika smrtelnými nástrahami, jak je vyprávěno v jeho záznamu; to vše z vůle našeho Pána pro takové rozšíření jeho

svaté víry katolické a takovou čest a slávu veliké vznešenosti Portugalska, které Bůh ve svém svatém milosrdenství povznesl až tam, kde je, aby tak mělo u našeho Pána nějakou zásluhu na spáse duše místokrále za jeho dobré úmysly, s nimiž konal činy při úžasném objevování Indie ...“

(„... *que a Nosso Senhor aprouve dar a este homem tão forte animo, que sem nenhum temor humano passou tantos trances de morte no descobrimento da India, como em sua lenda he contado; tudo polo querer de Nosso Senhor, pera tanto acrecentamento de sua santa fé catholica, e tanta honra e gloria da grã nobreza de Portugal, que Deos acrecentou por sua santa misericordia no estado em que está pera de Nosso Senhor auer algum merito na saluação d'alma do Visorey, polos bons desejos com que trabalhou as cousas do marauilhoso descobrimento da India ...*”)¹²³

Stejně je oslavován syn Vasca da Gama, Estêvão da Gama. Jeho krátké dvouleté vládě je věnováno hodně prostoru, jeho činy jsou popisovány zvláště podrobně. Correia prostřednictvím přímé řeči cituje řadu projevů a výroků Estêvãa da Gama, aby tak lépe vynikla jeho moudrost a odpovědnost. Je zřejmé, že je stavěn do kontrastu se svým nástupcem Martimem Afonsem de Sousa, který byl spíše než vládcem lupičem. Estêvãa da Gama charakterizuje Correia takto:

„Dom Estêvão měl asi třicet pět až třicet sedm let, byl střední postavy, laskavý člověk, moudrý, prozíravý, velmi šlechetné povahy, byl přítelem spravedlnosti a služby králi, byl velmi dobrý úředník, byl velice dobře obeznámen s děním v Indii a vždy naslouchal všem stranám. Byl bohatý, neboť si přivezl hodně peněz z Malakky, kde byl kapitánem ...“

(„*Dom Estêvão seria de trinta e cinco até trinta e sete annos, de meão corpo, gentil homem, prudente, auisado, muy largo de condição, muy amigo de justiça e do seruiço d'ElRey, grande despachador, e muy entendido nas cousas da India, e ouvia muyto as partes. Estaua riquo, que trouxera muyto dinheiro de Malaca, que foy o mór ...*”)¹²⁴

Taktéž jeho bratrovi, Cristóvão da Gama, se dostává velmi kladného hodnocení, zejména kvůli tomu, že neváhal při obraně křesťanské Etiopie položit život. Toho popisuje Correia takto:

„Dom Cristóvão byl mladší než guvernér [Estêvão da Gama], byl velmi hodným člověkem, přátelským k lidem, v přátelství byl upřímný, byl povídavý a štědrý; byl člověkem velmi horlivým a vzdělaným, který velmi dobře věděl, co má dělat.“

(„*Dom Christouão era mais moço que o Governador, homem de muy boa condição, e amigauel com os homens, e chão na amizade, e conuersauel e de liberal condição; homem muy fragueiro, e bem entendido, e com o ponto muyto em fazer o que deuia.*“) ¹²⁵

Aby byl obraz laskavosti a štědrosti Gamových synů úplný, Correia uvádí, že společně pořádali hostiny pro chudé, a to jak v Malace, tak v Indii.¹²⁶ Chvalozpěv velebící jejich otce z prologu ke 3. knize jsme již uvedli. Correia však v Záznamech rod Gamů nejen oslavuje, nýbrž o něm podává i mnoho unikátních informací. Navzdory dnes panujícím nejasnostem o původu Vasca da Gama například jednoznačně uvádí, kdo byl jeho otcem – prý jistý Estêvão da Gama, finanční intendant na dvoře krále Afonsa V.¹²⁷ Pro tyto informace i pro značné podrobnosti o skutcích příslušníků rodu Gamů jsou Záznamy nepostradatelným pomocníkem pro každého, kdo se tímto slavným rodem zabývá.

Stejně jako Castanheda, i Correia chová obdiv k prvnímu místokráli, D. Franciscovi de Almeida (1505–1509). V prologu ke 3. knize o něm říká, že to byl

„ ... dokonalý muž, který toho tolik vykonal ve službě boží a pro dobro Portugalska ... který velice proslavil jméno Portugalců, který králům a vládcům [místních] zemí nabídl smír s králem Portugalska; což však oni nechtěli a klamali ho, takže proti nim válčil a ohněm a mečem je zničil.“

(„ ... *homem muy perfeito pera tudo quanto compria ao seruiço de Deos e bem de Portugal ... que muyto glorificou o nome dos portugueses, cometendo os Reys e senhores das terras com amigauês pazes d'ElRey de Portugal; o que elles nom querendo, e engeitando, os guerraua e destroya a fogo e sangue.*“) ¹²⁸

Kromě poměrně podrobného vylíčení všech jeho bojů v Indii se Correia snaží prezentovat Almeidu jako rozvázného člověka používajícího sílu až tehdy, když selhala jednání. Uvádí několik příkladů jeho seriózního přístupu k místním vládcům (např. řádně požádal kočinského krále o povolení, aby směli Portugalci ve městě stavět kamenné domy), líčí, jak se nedal strhnout a nepotrestal Afonsa de Albuquerque, když si na něj přišli stěžovat Manuel Teles, Afonso Lopes da Costa a António do Campo, a jeho zářný obraz pak dokresluje jeho láskyplný vztah k synovi Lourençovi. Velice obsáhle a podrobně je vylíčen spor s Albuquerquem o předání moci nad Indií. Snad jen v této pasáži Almeidův obraz poněkud bledne – jeho neochota předat vládu Albuquerqueovi mu i v Correiových očích uškodila, takže lze snadno rozpoznat, že v této záležitosti místokrálovo jednání neschvaluje.

V poslední kapitole 1. knihy, která je věnována Almeidově odstoupení a jeho odplutí z Indie a v níž je také podrobně zachycena jeho smrt v boji s domorodci v Saldanhově zátocě v jižní Africe, hodnotí Correia prvního místokrále takto:

„Dom Francisco byl dokonalý a ryzí ve službě králi, našemu pánovi, pro něž při všech jednáních s obchodníky o nákupu a prodeji dosáhl velkých a výhodných smluv, které se dodnes využívají: ve službě lidem byl přátelský, všem vyplatil jejich mzdy, které jim dlužil; když odjížděl bojovat proti rumům, bál se, že když padne, zůstane mu k tíži, že jim nezaplatil. Ve všem byl tak dokonalý, že nevím, jestli bude někdy v Indii druhý takový. Dej náš Pane, aby pro jeho nehynoucí památku tam bylo uloženo jeho tělo i kosti, tam na mysu Dobré naděje, počátku zemí indických, neboť to byl Dom Francisco, kdo jako první Indii řídil a vládl v ní ...“

(„*Foy Dom Francisco muy perfeito e puro no seruiço d'ElRey nosso Senhor, com que fez grandes bons assentos em todolos tratos e negoceações das compras e vendas com os mercadores, que oje em dia se uzão: homem amigo dos seruiços dos homens, que a todos pagou seus vencimentos que lhe devia, antes que fosse pelejar com os Rumes, temendo que se morresse leuaria em cargo nom lhes ter pago. Em todo tão perfeito que nom sey se nunca a India terá outro tal. Aprouve a Nosso Senhor aly fosse a morada de seu corpo e ossos, pera sua immortal memoria; aly no Cabo da Boa Esperança, começo das terras da India, assy como Dom Francisco foy o primeyro que a India regeo e mandou ...*“) ¹²⁹

Guvernéry vládnoucí po smrti Afonsa de Albuquerque a před nástupem Vasca da Gama do úřadu místokrále, tedy Lopa Soares de Albergaria, Dioga Lopese de Sequeira a Duarta de Meneses, hodnotí Correia bez nadšení a značně stroze; je zřejmé, že jeho pozornost neupoutali. Dá se říci, že o Lopu Soaresovi de Albergaria a Duartovi de Meneses má spíše nevalné mínění. U prvně jmenovaného, kterého označuje pouze jako „vznešeného šlechtice“, je to dáno tím, že byl nepřitelem svého předchůdce, Afonsa de Albuquerque (Correia neopomněl zdůraznit, jak mu byla po nástupu do funkce nepřijemná přetrvávající Albuquerqueova popularita), u druhého byla důvodem jeho slabá vláda i to, že byl z příkazu krále zatčen Vaskem da Gama, který ho připlul vystřídat. Correia si dal záležet, aby vynikl rozdíl mezi energickým a sebevě-

domým Gamou a nešťastným Duarte de Meneses, který nedokázal zajistit poslušnost Ormuzu.¹³⁰

Příznivé hodnocení si však vysloužil, stejně jako u Castanhedy, Henrique de Meneses. Když 2. února 1526 v Kannanoru ve 45 letech zemřel, věnoval mu Correia takovouto vzpomínku:

„Pětačtyřicetiletý muž, velikého těla, dobré mysli a velmi hezkého obličej; člověk s dobrými vlastnostmi, velmi zdvořilý a velmi přátelský ke zmužilým rytířům, které choval ve velké úctě. Z královny pokladny nikdy nic nežádal, pouze žádal správce pokladny, aby platil lidem. Byl k sobě velmi skromný, takže nic neměl, a celý jeho oblek, který mu však slušel, nestál ani sto pardauů; u sebe nenosil více peněz než deset pardauů v tankách, které měl na útraty. Měl všechny dobré vlastnosti dokonalého šlechtice, vyjma jeho velké vady, podezřívavosti, která byla takového rozsahu, že když soukromě hovořili dva muži a on je viděl, byl neklidný, neboť si myslel, že hovoří o něm. Pro tuto chybu nikdy neodvolal žádné nařízení, které vydal, i když bylo zjevně špatné; trpěl totiž představou, že by tím byla poškozena jeho čest. Ve všem ostatním to byl dokonalý člověk, který nepropadl hrabivosti a svěským rozkoším; pročez necht' mu náš Pán ve svém velkém milosrdenství dá své svaté království, a nám, ubohým hříšníkům, až přijde náš čas, amen, amen.“

(„*Homem de quarenta e cinco annos, de bom corpo, bem desposto, e muy fremoso rosto; homem de boas condições, e muy cortês, e muyto amigauel com os bons caualleiros, de que fazia muyta estima. Nunqua mandou nada na fazenda d'ElRey, sómente mandar ao védor da fazenda que pagasse ás gentes. Era muy liberal do seu, que nada tinha, e todo seu fato que lhe ficou nom valeo cem pardaos; e lhe nom acharão dinheiro mais que dez pardaos em tangas, de que gastaua. Teue todolas boas partes de perfeito bom homem, tirada sua grande tacha de condição desconfiada, em tanta maneyra que se dous homens falassem á puridade, e elle os via, nom tinha paciencia, cuidando que falauão d'elle. Com a qual erronia qualquer cousa que mandasse nunca jámais a desmandaua, indaque conhecidamente fosse errada; desconfiando que por ysso ficaua em quebra de sua honra. Em todo o mais foy perfeito homem, esquecido de toda cobiça nem deleites do mundo; a que Nosso Senhor por sua grande piedade dê o seu santo Reyno, e a nós, tristes peccadores, quando lá formos, amen, amen.*“)¹³¹

Pro to, co během své vlády vykonal, si u Correii dobře stojí Lopo Vaz de Sampaio. Pokud jde o jeho známý spor s Pêrem de Mascarenhas o vládu nad Indií, Correia jej velice podrobně rozebírá (uvádí i doslovné znění rozsudku ve prospěch Lopa Vaze de Sampaio), přičemž se snaží o maximálně objektivní přístup – dává slovo přívržencům každého z obou soků. Dozvíme se tedy například, že Pêro de Mascarenhas byl prý mstivý, měl nesnášet obyvatele Kochínu, v Malace, kde byl kapitánem, se měl dopustit defraudace a měl údajně v oblíbě zločince, kterým svěřoval velení na svých lodích. Naproti tomu Lopo Vaz de Sampaio měl být chtivý moci a peněz (v této souvislosti ho Correia svérázným způsobem jakoby omlouvá – prý byl chudý a měl syny na ženění, takže potřeboval materiální zajištění),¹³² byl prý mezi lidmi neoblíben a měl porušovat sliby. Podle Correiova podání se zdá, že hlavním důvodem, proč soudci zvolili guvernérem Lopa Vaze de Sampaio, byl strach z drsných mravů Pêra de Mascarenhas. Avšak buď jak buď, Correia dobře věděl, že podle zákona o nástupnictví měl být guvernérem Mascarenhas, a tak ho také v nadpise jednoho oddílu označuje jako „osmého guvernéra“, zatímco o Sampaiovi hovoří jako o „prozatímním guvernérovi“; teprve od rozhodnutí soudu přiznává Sampaiovi titul guvernéra. Na jednom místě to vysvětluje:

„ ... počítal jsem ho [Pêra de Mascarenhas] za osmého guvernéra Indie, kterým skutečně byl do doby, než mu bylo jeho guvernérství odebráno rozsudkem soudu; a protože se mi při mých slabých znalostech zdálo, že to byla pravda, tak jsem to napsal.“

(„ ... *o contey por oitauo Governador da India, como o foy na verdade até lhe ser tirada sua governança pola sentença dos juizes; e porque com meu fraço entendimento assy me pareceo que era rezão assy o escreui.*”) ¹³³

Zřejmě posledním místodržícím, kterého Correia považoval za velkého, je Nuno da Cunha. Jeho devítileté vládě je také věnována převážná část 3. knihy – bezmála 600 stran! Pak se již v hodnocení jednotlivých místodržících začíná objevovat kritika. U D. Garcii de Noronha poukazuje na jeho slabost a náladovost, přičemž mezi řádky lze číst, že ho považoval za málo odvážného, ne-li zbabělého. Martima Afonsa de Sousa pak spíše než jako guvernéra vykresluje jako piráta. Je zajímavé, že ani takové velké postavě, jakou byl místokrál D. João de Castro, nevěnoval v souvislosti s jeho smrtí žádná pochvalná slova – spíše popisuje jeho pohřeb a otevírání nástupnických dopisů. Posledním dvěma místodržícím, jejichž vládu v Záznamech sledoval, se však dostalo velmi příznivého posudku.

U Garcii de Sá vysoce oceňuje jeho lidskost, ochotu a soucit s chudými. Jelikož v Indii pobýval již dlouho před svým jmenováním guvernérem, věděl, že Portugalci v Indii začínají chudnout, z čehož také ve svém jednání vycházel. Při svém nástupu do funkce uspořádal hostinu pro 160 nejchudších lidí v Goe a tyto dobročinné hostiny pořádal i potom. Rovněž měl ve zvyku okamžitě řešit každou žádost, se kterou za ním lidé přišli, případně vyžadoval od svých podřízených, aby se příslušnou žádostí bezodkladně zabývali, tak aby „mu žádná žádost z jednoho dne nezůstala na druhý“ („*nenhuma pitição lhe ficaua de hum dia pera outro*“). ¹³⁴ Ač vládl Garcia de Sá pouhý rok (1548–1549) a nepatřil k významným postavám Portugalské Indie, pro svou šlechetnou povahu si vysloužil uznání současníků i historiků.

Jak již bylo dříve uvedeno, vyznal se Gaspar Correia ze zvláštního zaujetí pro dalšího nevýznamného guvernéra, nekonvenčního Jorge Cabrala (1549–1550). Z poměrně obsáhlého vyličení jeho vlastností a zvyků vyberme alespoň toto:

„Jorge Cabral ... byl velmi šlechetné povahy, zábavný, vždy slušně odpovídal, rád s každým dlouze pohovořil a byl velmi uhlazený i mimo úřad ... před tím, než zasedl k večeři, vyřizoval žádosti všech lidí, přičemž rozhodnutí psal na žádosti svou vlastní rukou, neboť záležitosti práva či financí nesnesly odklad ve vyřízení, a když dovečeřel, pak před tím, než vstal od stolu, se věnoval dalšímu vyřizování, a dalšímu vyřizování se věnoval po druhé večeři, i když už bylo hodně pozdě. Jeho horlivost ve vyřizování záležitostí šla tak daleko – aniž by však za ni dostával další odměnu – že si na něj jeho sekretář stěžoval, řka, že mu protahuje jeho službu o polovinu, kvůli čemuž měl s guvernérem spor a žádal vyrovnání; na což guvernér vtípně odpověděl, že i když mu svým vyřizováním trochu protahuje pracovní dobu o úkony, za které nedostává zapláceno, tak ho na tomto světě odmění výdělkem na onom světě za velkou službu Bohu, kterou tímto prokazoval ... Jorge Cabral nic neuloupil ani nic nepřivezl, a proto nebyl v království oceňován tak, jako Martim Afonso de Sousa, který přivezl z Indie tolik, kolik nikdy nikdo jiný nepřiveze ...“

(„*Jorge Cabral ... era muy largo de condição, e prasenteiro, e de toda boa resposta, e muy conuersauel a todos, e muy chão fóra d'estado ... antes de se assentar a jantar despachaua toda' pessoa, e com sua mão escreuia os despachos nas petições, como nom erão de sustencia pera despachar de justiça ou fazenda, e acabado o jantar fazia outro tanto antes que se erguesse da mesa, e outro tanto fazia á cêa, indaque fosse muyto tarde. Em tanta maneira erão seus despachos que punha nas cousas, sem auer mais outra prouisão, que o secretario se queixou com elle, dizendo que lhe tiraua ametade de seu officio, e sobre isto teue contenda com o Governador casy em modo de lhe requerer; a que o Governador respondeo*

*graciosamente que aindaque lhe tiraua hum pouço do estado de as partes o nom agardarem por seus despachos, que elle lho satisfaria n'este mundo, por ganhar no outro o muyto seruiço que n'isto fazia a Deos ... Jorge Cabral nom roubou nom leuou nada, e por isso no Reyno nom valleo tanto como Martim Afonso de Sousa, que leuou da India o que nunca outro leuára ... ”)*¹³⁵

S koncem vlády Jorge Cabrala končí i Correiovy Záznamy. Zmiňuje sice ještě místokrále D. Afonsa de Noronha, který nastupoval do úřadu po Cabralovi, ale již se k němu nijak nevyjadřuje, neboť, jak sám říká, nechce již psát o událostech po roce 1550. Kromě výše uvedených guvernérů a místokráľů hodnotí i ohromné množství dalších postav, více či méně známých. Jde o vojenské velitele, námořní kapitány, faktory, soudce, diplomaty a mnoho dalších. Díky Correiově osobní znalosti mnoha postav Portugalské Indie má historie k dispozici jedinečné údaje. Jeho charakteristiky postav jsou o to cennější, uvážíme-li, jak tento kronikář lpěl na přísně pravdivém podání.

17. Afonso de Albuquerque v Correiově podání

17.1 Úvod a první Albuquerqueova cesta do Indie (1503)

Je před námi stěžejní část tohoto oddílu, a sice pohled na vylíčení postavy Afonsa de Albuquerque a jeho skutků v Záznamech. Jak již bylo několikrát řečeno, byl Correia jeho osobním písařem, respektive jedním z jeho osobních písařů, a to mezi lety 1512–1515. Také jsme již uvedli několik Correiových postřehů o Albuquerqueových způsobech a nelehkém životě jeho služebníků, tedy i písařů. Přesto je zcela jasné, že Correia si možnosti působit jako písař tohoto velkého guvernéra nesmírně vážil a celkově Albuquerquea hluboce obdivoval. V prologu ke 3. knize se o něm vyjadřuje takto:

„ ... Afonso de Albuquerque, slovutný baron, který velice rozšířil započaté dílo, neboť dobýval města a země silou zbraní a ohněm a mečem, budoval a opevňoval slavné pevnosti a portugalskému panství vydobyl velkou úctu a užitek; a v řečené službě dokonal své dny.“

(„ ... Afonso d'Albuquerque, illustre barão, que muyto acrecentou a obra começada, tomando cidades e terras per força d'armas e fogo e sangue, fazendo e fortificando famosas fortalezas, sogeitando grandes honras e proueitos ao senhorio de Portugal; e no dito seruiço acabou seus dias. ”)

¹³⁶

Období Albuquerqueovy vlády (1509–1515) je obsáhle zaznamenáno ve 2. knize, avšak Albuquerqueovi je věnováno hodně prostoru již v 1. knize. Nemůže tomu být jinak, neboť i Correia sleduje jeho osudy od první plavby do Indie v roce 1503. Výpravě jeho flotily – spolu s flotilami bratrance Francisca de Albuquerque a Antónia de Saldanha – je věnován samostatný oddíl nazvaný jednoduše Flotila Albuquerqueů. Rok 1503 (*Armada dos Alboquerque. Anno de 503*). Avšak pouze prvních 7 z 23 kapitol tohoto oddílu se týká přímo Albuquerqueů. Correia totiž do tohoto oddílu zařadil slavnou obranu Kočinu pode vedením Duarte Pacheca Pereiry, které věnuje takřka všechny zbývající kapitoly.

Vůbec poprvé je v Záznamech postava Afonsa de Albuquerque zmíněna na straně 374, v 1. kapitole výše uvedeného oddílu, která se nazývá O flotile, která připlula do Indie v roce 1503 a která se jmenovala flotila Albuquerqueů, protože s ní připluli dva vrchní kapitáni

s vlajkami na kapitánských můstcích, oba dva se jménem Albuquerque (*D'armada que passou á India o anno de 1503, que se chamou a armada dos Alboquerque, porque nella vierão dous Capitães móres com bandeiras nas gaueas, ambos chamados Alboquerque*). I když je tu slavný dobyvatel uváděn poprvé, nijak zvlášť na něj Correia neupozorňuje. Pouze píše, že jeho flotila i obě zbývající byly do Indie vyslány s cílem jejího podmanění a jmenuje nejdůležitější postavy plavící se s Albuquerquey: ve flotile Afonsa de Albuquerque to byl jeho synovec Vicente de Albuquerque a Duarte Pacheco Pereira, ve flotile Francisca de Albuquerque pak Nicolau Coelho a Fernão Martins de Almada. Dozvíme se, že Francisco de Albuquerque neměl lehkou plavbu a že ho po příplutí do Kannanoru radostně uvítal později slavný Pêro de Ataíde.

Zbýlých šest kapitol tohoto oddílu, které pojednávají o plavbě Albuquerqueů z roku 1503, zaznamenává nejdůležitější události z jejich krátkého pobytu v Indii. 3. kapitola líčí jednání Francisca de Albuquerque s kočinským králem o stavbě portugalské pevnosti. Podle Correii Portugalci, kterým velice záleželo na dobrých vztazích s Kočinem, otevřeně zdůrazňovali svou podřízenost kočinskému králi a jednání vedli velice jemně a z pozice poslušných poddaných. Takto snadno získali svolení ke stavbě a okamžitě zahájili výstavbu pevnosti. V této kapitole je také zaznamenáno příplutí flotily Afonsa de Albuquerque, která příplula až po flotile Francisca de Albuquerque. Podle Correii Afonsa de Albuquerque mrzelo, že nepřiplul dříve, aby mohl být přítomen položení základního kamene pevnosti. Correia zde mj. cituje rozhovor Afonsa de Albuquerque s králem Kočinu. Stojí za to z něj vyjmout jednu pasáž, která dobře odhaluje Albuquerqueovu lišáckou povahu. I když dobře věděl, že se kočinský král v podstatě vydává do rukou Portugalců a ztrácí svou nezávislost, přesto v rozhovoru s ním argumentoval takto:

„Dobří králové, jako jsi ty, nic neztrácejí, nýbrž získávají dvojnásobnou slávu, i kdyby ztratili statky, pokud je ztráta ve prospěch dosažení tak velkolepé věci, jaké jsi dosáhl přátelstvím [portugalského] krále, tvého bratra, našeho pána.“

(„*Os bons Reys, tanto como tu hes, nada perdem, mas ganhão dobrado os louvores, ainda que percão a fazenda, quando a perda he por fazer tão grande realeza, como fizeste na amizade d'ElRey teu irmão, nosso Senhor.*“) ¹³⁷

V další části 3. kapitoly je pak zaznamenán dočasný ústup kalikutských nepřátel od Kočinu a Correia si zvláště všimá hrdinství syna Duarta Pacheca Pereiry, Lisuarta Pacheca. Zbýlé kapitoly popisují dokončení pevnosti v Kočinu a zaznamenávají nabídku královny Quilonu na naložení portugalských lodí a založení faktorie v tomtéž městě Afonsem de Albuquerque. Nakonec Correia zaznamenává odplutí Albuquerqueů z Indie, když i on poukazuje na veliké nebezpečí hrozící ze strany kalikutského zamorina, kterému byl vystaven zanechaný obránce Kočinu, Duarte Pacheco Pereira.

17.2 Dobytí Ormuzu (1507)

Další zmínky o Afonsovi de Albuquerque nalezneme v oddílu věnovaném výpravě flotily Tristãa da Cunha z roku 1506 – oddíl se jmenuje Druhý rok místokrále D. Francisca. Flotila Tristãa da Cunha. Rok 1506 (*Segundo anno do Visorey Dom Francisco. Armada de Tristão da Cunha. Anno de 1506*). S touto flotilou se Albuquerque vydal do Indie podruhé. Zejména 1. kapitola tohoto oddílu obsahuje řadu zajímavostí.

Mimo jiné se dozvíme to, že vypravení této flotily značně komplikoval mor, který v roce 1506 v Lisabonu řádl. Podle Correii umíralo ve městě denně 300 – 400 lidí. ¹³⁸ Proto byla s flotilou vypravena jedna karavela, která s ní měla plout až ke Guineji: pokud by byla většina

posádky zdravotně v pořádku, měla se se zprávou o tom vrátit do Lisabonu, pokud by byli na lodích nemocní, měla je přivést zpět. Naštěstí byli účastníci výpravy v pořádku, takže se karavela vrátila jen s několika málo zesláblými. Nejdůležitější informace je však jiná. Na rozdíl od Castanhedy i názoru dnešních historiků Correia uvádí, že Albuquerque odplouval s výslovným rozkazem krále Manuela dobýt také Ormuz, nikoli tedy pouze Sokotru, z níž se měl narušovat provoz v úžině Bab el-Mandeb. Proto se také v jeho Záznamech Albuquerqueovy vojenské akce na Ormuzu v roce 1507 jeví v trochu jiném světle. Correia dokonce uvádí, že král pověřil Albuquerquea dobytím ormuzského království na základě dobrých referencí, které o něm získal v souvislosti s jeho první výpravou do Indie v roce 1503.¹³⁹

Vrchním velitelem výpravy byl Tristão da Cunha, Albuquerque mu byl podřízen. Společně měli dobýt Sokotru, a to nejen z důvodu její strategické polohy u Adenského zálivu. Correia píše, že prý měl král Manuel informace o tom, že se na tomto ostrově při své cestě do Indie zastavil apoštol sv. Tomáš, který zde obrátil na křesťanskou víru řadu lidí. Cunha a Albuquerque zde měli pátrat po potomcích těchto křesťanů a obnovit na ostrově křesťanskou víru; mimo jiné zde měli založit františkánský klášter, pro který si s sebou vezli mnichy. Cunha pak měl s 8 loděmi odplout pro koření do Indie, zatímco Albuquerque se prý měl s 5 loděmi vydat na Ormuz (spolu s Manuelem Telem, Afonsem Lopesem da Costa, Franciskem de Távora a Antóniem do Campo).¹⁴⁰

Correia neskryvá, že se Cunha a Albuquerque neměli příliš v lásce. Proto poukazuje na spory, které během plavby měli. Albuquerque Cunhovi především vytýkal – jak se později ukázalo, právem – že se plaví příliš pomalu a nestihne do Indie doplout bez přezimování. Dále se pak Albuquerqueovi nelíbilo, že se chce Cunha oproti plánu cesty zastavit na Madagaskaru, a to na základě zpráv dvou zajatých černošů.¹⁴¹ V souvislosti se zdržováním plavby řekl Albuquerque Cunhovi mj. toto:

„Pane, musí se udělat všechno pro to, aby se zbytečně neztrácel čas; vždyť lodě marní čas na moři a lidé na zemi; je třeba zajistit, aby nebyl ztracen čas těchto lodí plujících do Indie pro náklad pepře, jehož naložení je ze všeho nejdůležitější, a to nelze riskovat kvůli hřebíčku a zázvoru, které nikdo nikdy neviděl, a jen náš Pán ví, zda černoši mluví pravdu. Já se svou flotilou mám přikázáno dobýt ormuzské království, což je mnohem určitější než to, co říkají černoši.“

(„*Senhor, tudo se póde fazer pera nom se passar o tempo de balde, pois as naos se estão gastando no mar, e as gentes na terra; mas com resguardo que se nom perca o tempo destas naos hirem á India tomar sua pimenta, que he a principal cousa sobre todas, e nom arriscar ysto polo crauo, e gengiure, que nunca foy visto, e Nosso Senhor sabe se os negros dizem verdade. Eu com minha armada sou ordenado pera a conquista do Reyno d'Ormuz, que he mais certa verdade, que a que os negros dizem.*“)¹⁴²

Jinak je v této kapitole zajímavě popsáno objevení Saldanhovy zátoky na jihu Afriky Antóniem de Saldanha ve stejném roce (1506) a cesta Tristão da Cunha na Madagaskar, kterou si přes Albuquerqueovy výhrady i nesouhlas většiny posádky jako vrchní velitel prosadil. 2. kapitola pak zachycuje plavbu flotily směrem k Sokotře, zejména dobytí dvou východoafrických měst, Angoji a Bravy. 3. kapitola je věnována dobytí pevnosti na Sokotře, kterou dobyli společně Tristão da Cunha a Afonso de Albuquerque. Poté, co Portugalci pevnost opravili a obsadili ji svými lidmi, flotila se rozdělila: Cunha se vydal do Indie, zatímco Albuquerque na Ormuz.

Hodná zaznamenání je rozhodně 9. kapitola tohoto oddílu. V ní Correia poněkud narušil chronologický sled a věnuje ji příplutí dezertérů Afonsa Lopese da Costa, Manuela Telese a Antónia do Campo do Kočinu (Castanheda uvádí, že přípluli do Kannanoru). Tito tři námořní velitelé uprchli Albuquerqueovi z Ormuzu, neboť jim byl zcela proti mysli jeho způsob počí-

nání na tomto ostrůvku. Jestliže v souvislosti se stížnostmi na Albuquerqueovo drsné chování, s nimiž vystoupili před místokrálem Franciskem de Almeida, věnuje Castanheda nejvíce prostoru řeči Joãa da Nova¹⁴³ a dopisu Francisca de Távora, cituje Correia v této kapitole řeč Afonsa Lopese da Costa. Při rozboru Castanhedových Dějin jsme uvedli výňatek z petice sepsané proti Albuquerqueovi jeho nepřáteli, proto si zde pro změnu uvedme výňatek z řeči Afonsa Lopese da Costa před místokrálem, která není o nic méně kritická než ona petice:

„Pane, vidíš nás zde, všichni tři jsme uprchli Afonsovi de Albuquerque, který je ve svých činech a povaze takový, že chceme raději být zde v železech, než putovat s ním a snášet tolik zla a příkoří, které nám činí; ... byl na nás tak zlý a vzteklý, a tak nepřičetný, že prováděl věci tak zběsilé a bezectné, že se zdá, že nemá žádný strach z Boha ani krále, jako člověk nějakého pokřiveného charakteru, který se nemá vrátit do Portugalska. Ti, kteří s ním zůstávají, se bouří a srocují proti němu nebo přecházejí na stranu Maurů, protože se všemi jedná jako se zajatými černochy ... [Joãovi da Nova] vyrval vousy a zpolicčkoval ho v naší přítomnosti ... nám učinil tolik příkoří, že kdybychom nebyli opravdovými křesťany a věrnými Portugalci, ze zoufalství bychom vlastním rukama provedli to, co se ještě nikdy nestalo žádnému kapitánovi, který velel lidem.“

(„*Senhor, vedesnos aquy, todos tres vimos fogidos d'Afonso d'Albuquerque, que he tal em seus feitos e condições, que antes aquy queremos estar em ferros, que andar com elle recebendo tantos males e injurias como nos tem feito; ... se fez tão forte e iroso contra nós, e tão izento, fazendo cousas tão desuairades e deshonestas, que parece que nenhum temor tem de Deos, nem d'ElRey, como homem de algum errado fundamento que nom haja de tornar a Portugal. Os que com elle ficão andão amotinados a se aleuantarem contra elle ou se deitarem com os Mouros, porque a todos trata como negros catiuos ... lhe [João da Nova] arrepe-lou as barbas, e deu bofetadas em nossas presenças ... nos fez taes injurias, que se nom foramos verdadeiros christãos, e leaes Portuguezes, como homens desesperados, por nossas mãos fizemos o que nunca se fez a nenhum Capitão que mandasse gente.*”)¹⁴⁴

Vidíme, že jak Castanheda, tak Correia zmiňují epizodu s vyrvanými Novovými vousy, takže bude mít s největší pravděpodobností reálný základ. Oba kronikáři se také v podstatě shodují na reakci Francisca de Almeida. Ten se nijak nepostavil na stranu dezertérů (i když Albuquerque neměl v lásce), naopak, z Correiova podání jasně vyplývá, že dezertérům vytkl opuštění svého nadřízeného. “Nenacházím pro vás omluvu za vaši chybu” (“*Nom vos sinto desculpa a vosso erro*”), řekl dokonce Almeida,¹⁴⁵ a na žádost Afonsa Lopese da Costa o vykonání spravedlnosti odpověděl: “Kdybych byl římským císařem nebo měl italský pluk, již by byl ve vašem případě rozsudek vykonán” (“*Se eu fora presidente Romano, ou tiuera regimento de Italia, já vosso caso tiuera sentença executada*”).¹⁴⁶ Nakonec Almeida dezertérům doporučil, ať počkají na příjezd Albuquerquea a společně všichni předstoupí před soud, který rozhodne. S tím dezertéři souhlasili, i když k tomuto soudu nikdy nedošlo.

Albuquerqueovu první výpravu proti Ormuzu na podzim roku 1507 zachycuje oddíl nazvaný Třetí rok místokrále D. Francisca. Flotila, který vyplula z království bez vrchního kapitána. Rok 1507 (*Terceiro anno do Visorey Dom Francisco. Armada que do reyno partio sem capitão mo'r. Anno de 507*). Oddíl začíná kapitolou zpravující nás o tom, že v tomto roce vypluly z Portugalska dvě flotily: jedna do Indie, druhá do Mosambiku, kde bylo jejím úkolem vybudovat v Sofale pevnost. Jinak jsou však všechny kapitoly – až na poslední – věnovány Albuquerqueově výpravě proti Ormuzu. Proti tomuto veledůležitému ostrůvku při vstupu do Perského zálivu se Albuquerque vydal ze Sokotry v srpnu 1507 poté, co Tristão da Cunha odplul se svými loděmi do Indie. Albuquerque měl pro tuto výpravu k dispozici 6 lodí: kromě jeho lodě to byly lodě Manuela Telese, Afonsa Lopese da Costa, Francisca de Távora, Antónia do

Campo a opravená loď *Frol de la Mar* Joãa da Nova, kterou mu přidělil Tristão da Cunha v Mosambiku, když se s ní Nova vracel z Indie do vlasti.

Albuquerqueovu cestu na Ormuz zaznamenal Correia ve třech kapitolách. Nejvíce pozornosti je v nich věnováno zastávkám v pevnostních městech na východě Arabského poloostrova, která si Albuquerque podrobil. Tato města Correia také stručně popisuje, i když jeho popisy se rozhodně nemohou měřit s rozsáhlými a květnatými popisy Castanhedovými. První zastávku učinil Albuquerque v Qalhatu, který sice nezničil, ale i zde pobil mnoho muslimů, jak se od Correii dozvídáme. Qurayyat, který byl jeho další zastávkou, dopadl mnohem hůře. Jelikož zde narazil na odpor, město vydrancoval a zapálil, včetně místní mešity:

„A když bylo vše vyprázdněno [rozuměj vydrancováno], poslal vrchní kapitán [Albuquerque] velitele své lodi s námořníky, aby přinesli hodně palmových listů a dřeva ze slámených domků a dali je do mešity a kamenných domků; načež se vše zapálilo, takže všechno lehlo popelem i se sto padesáti zabitými Maury, mezi nimiž bylo mnoho stařen, starců a žebřáků; ti všichni byli zabiti, takže nebylo nikoho, kdo by zůstal na nohou.“

(„*E sendo todo despejado, mandou o Capitão mór o mestre da sua nao com a gente do mar, que trouxerão muyta olá, e madeira das casas de palha, que metterão na mesquita, e nas casas de pedra; ao que todo se deu fogo, que tudo ficou feito cinza com cento e cincoenta Mouros mortos, mas muytas velhas, e velhos, e pedintes, que tudo ficou morto, que cousa nom ficou em pé.*“)¹⁴⁷

I Maskat padl za oběť Albuquerqueově válečnické zběsilosti a byl vypálen. Albuquerque se nejprve snažil získat město po dobrém: místnímu šejkovi nabídl, aby se stal místo vazala Ormuzu vazalem Portugalska a platil mu tribut, který platí ormuzskému králi. Když však přišlo šejkovi na pomoc 2 000 ozbrojenců z hor za městem, rozhodl se Albuquerque pro boj; této posily se vůbec nezalekl. Poté, co přijal rozhrěšení od svého kaplana, vzal město útokem. Svým kapitánům vydal rozkaz, aby zabili vše živé, co se jim dostane pod ruku. Po krvavém zápase, v němž Portugalci pobili mnoho místních obyvatel, včetně žen a dětí, se jim podařilo vytlačit nepřátelské bojovníky z města. Tři dny pak město drancovali a odváželi z něj kořist, načež ho zapálili, neboť Albuquerque neobdržel deset tisíc serafínů, které požadoval výměnou za to, že město ušetří.¹⁴⁸

V Correiově líčení bojů o Maskat nelze přehlédnout jeden důležitý moment. Podle jeho podání to bylo již zde, kde došlo k první roztržce mezi Albuquerquem a jeho kapitány, nikoli až na Ormuzu, jak vyplývá z Castanhedovy verze. Také příčina sporu byla podle Correii trochu jiná. Po bitvě Albuquerque veřejně vytkl Afonsovi Lopesovi da Costa, že nedodržel jím dané bojové úkoly. Costa, který se se svou skupinou příliš vzdálil od ostatních bojujících Portugalců, byl v jednom okamžiku zle sevřen nepřítelem, takže Albuquerque pak musel se svými bojovníky nasazovat život, aby ho vymanili z obklíčení. Tato veřejná výtka naladila Costu proti Albuquerqueovi. Hlavním Albuquerqueovým oponentem však nebyl Afonso Lopes da Costa, nýbrž João da Nova, s nímž měl Albuquerque zásadní roztržku.

Novovi Albuquerque vytkl, že ačkoli měl nejlepší loď, nechal ho v boji o Maskat prakticky na holičkách a vyčkával opodál. Poté ho přiměl podepsat prohlášení, že napříště se od něj bez jeho svolení nevzdálí, což si Nova vysvětloval jako zatčení či přinejmenším neoprávněné omezení svých práv. Albuquerqueovi v reakci na kritiku své osoby bez obalu sdělil, že nebylo jeho přáním přičlenit se k jeho flotile. O tom, že se s ním bude plavit, rozhodl Tristão da Cunha, který mu prý také sdělil, že až přijde čas, má se vrátit do Indie a odtamtud pak do Portugalska, kde má podat zprávy o dění v Orientu. Podle Correiovy verze se João da Nova na základě nejasného Cunhova příkazu (formulaci „až přijde čas“ si může každý vysvětlit po svém) cítil nezávislým na Albuquerqueovi, a proto ho „zatčení“ značně urazilo. Na to mu dal Albuquerque lišáckou odpověď, v níž také zmínil, že o neloajlnosti Novy a jeho přátel ví:

„Až přijde tento čas, o kterém mluvíte, nebudu vám bránit ve vaší cestě. Nezatkl jsem vás, pouze jsem se postaral, abyste se ode mě potají bez mého svolení neodtrhl, neboť já vím, že jste na tom domluven s vašimi přáteli, kteří mně prozrazují vaše tajemství.“

(„*Quando for esse tempo, que dizeys, nom vos tolherey vosso caminho. Nom vos prendy, sómente porque de mym vos nom apartey escondidamente sem minha licença, como eu sey que o tendes assentado com vossos amigos, que me descobrem vossos segredos.*”)¹⁴⁹

Nova a jeho spoluspiklenci byli Albuquerqueovou informovaností překvapeni, v Maskatu však proti němu ještě nijak nevystoupili. Pokračovali s ním dál v cestě na Ormuz. S dalším městem, které bylo na trase, Suharem, uzavřeli Portugalci mír a dohodu o placení tributu, město Haur Fakkan pak nechal Albuquerque vydrancovat, ale nevypálil ho. 25. září 1507 stál Albuquerque se svou flotilou před Ormuzem.¹⁵⁰

V líčení Albuquerqueovy přítomnosti na Ormuzu v roce 1507 se Correia ve všech podstatných věcech plně shoduje s Castanhedou, rozchází se pouze v detailech. I Correia popisuje Albuquerqueovo řádění jak v ormuzském přístavu, kde potápěl či zapaloval všechny cizí lodě, tak na pevnině, kde pobil bezpočet nepřátel. Když došlo na jednání o míru, byl podle Correii ormuzskému králi stanoven tribut patnáct tisíc serafínů (Castanheda hovoří o dvaceti tisících) a povinnost zaplatit „výlohy flotily“ (*gastos d'armada*) – Correia tak potvrzuje nehorázný Albuquerqueův požadavek na náhradu škody, kterou při loupežné akci utrpěla jeho flotila. Na druhé straně Correia zdůrazňuje, že o kořist a peníze se Albuquerque poctivě a spravedlivě rozdělil se všemi svými námořníky. Albuquerque je historiky právem ostře kritizován za svou brutalitu a fanatické zaujetí pro válku, avšak těžko jej lze obviňovat z toho, že by se snažil nezákonně osobně obohacovat. Stále se vedou spory o tom, jak vysoké měl mocenské ambice, avšak lačnost po penězích a majetku s ním spojovat nelze.

Na Ormuzu plně propukl spor Albuquerquea s jeho kapitány, jmenovitě s Manuelem Telesem, Antóniem do Campo, Afonsem Lopesem da Costa, Joãem da Nova a částečně s Franciskem de Távora. Tento spor zásadně ovlivnil celou akci proti tomuto důležitému ostrůvku, jednomu ze čtyř „klíčů k Orientu“. Kapitáni hned na začátku projeví nechotu podílet se na výstavbě pevnosti. Argumentovali tím, že mužstvo je unavené a chybí munice, vojáci a lodě na to, aby mohla být pevnost bráněna. Žádali proto odjezd do Indie. A nyní přichází důležitý moment. Correia uvádí, jak bylo zmíněno, že Albuquerque měl od krále Manuela zmocnění k obsazení Ormuzu. V dalším líčení sporu Albuquerque vs. jeho kapitáni však toto jeho tvrzení nepůsobí příliš přesvědčivě, neboť toto zmocnění jasně necituje a naopak nechává promlouvat kapitány, kteří tvrdili, že takové zmocnění od krále nemá. Má se prý zdržovat v prostoru mysu Guardafui a blokovat vjezd do úžiny Bab el-Mandeb. Kapitáni tedy v Correiově podání říkají totéž, co tvrdí Castanheda i dnešní historie. Je toto jeden z případů, kdy se Correia pod vlivem svých velkých sympatií k Albuquerqueovi nechal unést a pokusil se velkého dobyvatele obhájit? Podívejme se, jak tuto zásadní věc Correia podává. Když kapitáni namítli, že ke stavbě pevnosti nemá oprávnění, ukázal jim údajně Albuquerque jakési zmocnění sestávající z několika odstavců, přičemž jim sdělil, že jim přečte pouze konec tohoto zmocnění, kde se prý hovoří o stavbě pevnosti. Když však konec tohoto zmocnění cituje, o pevnosti na Ormuzu tam není ani slovo. Konec tohoto Albuquerqueem předloženého dokumentu je totiž nanejvýš obecný, neboť v něm stojí:

„... a ve věci celého obsahu tohoto nařízení budete vy, přítel Afonso de Albuquerque, činit vše, co se vám bude zdát pro službu mně nejlepší.“

(„... e de todo o contheudo neste regimento, vós, Afonso d'Albuquerque amigo, fareys tudo aquillo que vos parecer mais meu serviço.“)¹⁵¹

Když Albuquerque toto nařízení přečetl svým podřízeným, hned toho využil k tomu, aby si na jeho základě vynutil poslušnost a zarazil jejich reptání:

„A protože tímto úkolem král, náš pán, pověřil mne, řka, abych ve věci celého jeho nařízení činil to, co se mi bude zdát dobré, a neříká mi, abych jednal podle vašich rad, vše vám vyjevují a předkládám vám, čímž vás žádám, abyste mně pomohli učinit to, co se mi zdá nejlepší pro službu králi, našemu pánovi.“

(„*E porque este encargo ElRey nosso senhor carrega sobre mym, dizendome que sobre todo seu regimento faça o que me bem parecer, e nom me diz que o faça com vossos conselhos, tudo vos mostro e ponho diante, com que vos requeiro que me ajudeys a fazer ysto, que me parece muyto seruiço d'ElRey nosso senhor.*“)¹⁵²

Albuquerque hned také navrhl, aby se do Indie vypravila jedna loď, která by požádala o materiální pomoc pro stavbu pevnosti, zatímco zbylé lodě by zůstaly. Jeho návrh se však neseťkal s kladnou odezvou. Kapitáni Albuquerqueovo zmocnění k akcím na Ormuzu neuznali (podle toho, jak toto zmocnění podal Correia, je to snadno pochopitelné) a požadovali odplutí k mysu Guardafui, jak to podle nich král ve skutečnosti nařizoval, a navíc Albuquerquea obvinili, že si ponechal peníze, které jim měl vyplatit. Na to jim Albuquerque odpověděl, že již našel lom, odkud se bude dopravovat kámen, a že z válečné náhrady sto tisíc serafínů postaví za méně než polovinu pevnost a druhou část peněz pošle Almeidovi. Po postavení pevnosti a opravě lodí prý odplují k mysu Guardafui.¹⁵³ S tím však kapitáni nesouhlasili. Následovala hádka Albuquerquea s Joãem da Nova, který se opět dovolával nařízení Tristãa da Cunha, podle kterého měl mít značně samostatné postavení. Albuquerque nakonec Novu zatkl a zbavil ho velení na jeho lodi, kde místo něj jmenoval Gomese Teixeiru ze stejné lodi. Ten však jmenování k všeobecnému překvapení odmítl, neboť byl Novovým přítelem. To již bylo na Albuquerquea příliš, takže plný vzteku nad všeobecnou neposlušností na Teixeiru vyjel:

„Pane Gomesi Teixeira, komu na lodi sloužíte? Joãovi da Nova nebo králi? Jelikož se na ní plavíte ve službách krále, našeho pána, tak jako my všichni, a já jsem vrchním kapitánem této flotily, nařizuji vám, abyste uposlechl mého příkazu.“

(„*Senhor Gomez Teixeira, naquela nao a quem seruis? a João da Nova, ou a ElRey? E pois nella andais seruindo ElRey nosso Senhor, como todos fazemos, e eu sou Capitão mór d'esta armada, vos mando que obedeçaes meu mandado.*“)¹⁵⁴

Nakonec se Albuquerqueovi přece jen podařilo stavbu pevnosti zahájit. Námořníkům, kteří na stavbě pracovali, platil každý den na ruku a zajišťoval pro ně vodu a datle. Aby místní nezjistili, jak je Portugalců málo, nařídil části námořníků, aby byli neustále na lodích a na pevninu nevstupovali – i těm pak platil za to, že byli na lodích. Blízko budované pevnosti zřídil obchodní stanici, kde nařídil lacino prodávat různé zboží (které ovšem uloupil na cizích lodích). Tímto si chtěl udobřit ormuzské obyvatelstvo. To se mu však nepodařilo. Guvernér Coage Atar podplatil faktora Duarta Dinise a písaře Jerónima de Ortega, od nichž se dozvěděl, že Albuquerque staví pevnost proti vůli svých kapitánů, a také to, jak je Portugalců ve skutečnosti málo. Rozhodl se proto nevídaných vetřelců zbavit.

Albuquerque se o chystaném útoku dozvěděl, přesto normálně pokračoval ve stavbě pevnosti. To ještě více rozlítilo jeho odbojný kapitány, kteří proti němu sepsali petici požadující okamžité odplutí k mysu Guardafui; mezitím se jim také podařilo vynutit si propuštění Joãa da Nova. Albuquerque na petici zareagoval zajímavě: řekl jednomu svému podřízenému, aby se podíval, kdo petici podepsal, ale aby neřekl jejich jména. Pak petici roztrhal a dotýčeného podřízeného poslal za vzbuřenci se vzkazem, že si mají dobře rozmyslet, co dělají. Kapitáni

tohoto Albuquerqueova vyslance po vyřízení vzkazu vyhodili a proti svému nadřízenému se ještě více zatvrdili.¹⁵⁵

Zatím Coge Atar doručil Albuquerqueovi vzkaz, že si nepřeje, aby pokračovala stavba pevnosti. Albuquerque taková žádost rozzuřila. Poslal Coge Atarovi odpověď, v níž líčil, jaké hrůzy ho čekají, pokud mu bude dělat potíže. Coge Atara podle Correii Albuquerqueova odpověď vylekala, a také prý z ní vyvodil, že se svými kapitány žádné spory mít nemůže, když takto sebevědomě vyhrožuje. – Takové jednání bylo pro Albuquerquea typické: přes malý počet vojáků, omezené možnosti i otevřený odpor svých podřízených se nezalekl hrozícího nebezpečí a za každou cenu se snažil dávat najevo, že je to on, kdo bude diktovat podmínky. Vždy zastával názor, že nejlepší obranou je útok, bez ohledu na to, v jak svízelné situaci se nachází. Spoléhal přitom na strach, který svým brutálním jednáním u nepřátel vyvolával, a tato taktika mu ve většině případů vycházela.

Albuquerque také hned využil Coge Atarova strachu a požádal ho, aby mu vydal čtyři Portugalce, kteří dezertovali a přestoupili na islám. S takovýmto požadavkem ovšem nemohl uspět. Pro muslimy je těžko představitelné, že by své souvěrce vydali k potrestání nemuslimskému nepříteli, byť by se jednalo o konvertity. Proto Coge Atar tento Albuquerqueův požadavek odmítl splnit, načež bylo jasné, že vzplane nový boj. Tomu se chtěli rozhodně vyhnout Albuquerqueovi kapitáni, kteří proti svému veliteli sepsali další petici, v níž ho varovali, aby se nepouštěl do války, a pokud se pustí, oznamovali mu, že s ním nebudou bojovat. Tuto petici však nepodepsal Francisco de Távora.¹⁵⁶ Albuquerque obvinil kapitány ze zrady:

„Bud’te pamětlivi těchto slov: jestliže prohlašujete, že nebudete bojovat tam, kde bude bojovat váš vrchní kapitán, do jehož moci vás vydal a jemuž zachovávat poslušnost nařídil král, náš pán, lze to označit za akt zrady.“

(„*Nom sejaes esquecidos d’essa palaura, pois vós declaraes que nom pelejareys onde pelear o vosso Capitão mór, em cujo poder e obediencia vos pôs ElRey nosso Senhor, porque ysso se pôde recusar de caso de tração.*“)¹⁵⁷

Kapitáni po tomto důrazném upozornění vzali své rozhodnutí nebojovat zpět, ale v následném boji, k němuž došlo, stejně nebojovali. Albuquerque dva dny a dvě noci ostřeloval Ormuz, pokoušel se blokovat přísun potravin a vody, zejména z ostrova Qeshm, odkud se na Ormuz denně vozilo více než tisíc sudů vody (neboť ormuzské studně zdaleka nestačily na pokrytí potřeby),¹⁵⁸ a vůbec si opět počínal značně zběsile, takže mu ormuzští obránci nabídli kapitulaci a peníze, aby je již dále nezabíjel. Albuquerque však tuto nabídku odmítl a tvrdšíjně usiloval o zničení města. To logicky vyvolalo novou ostrou hádku s kapitány, tentokrát již poslední; Manuel Teles, António do Campo a Afonso Lopes da Costa mu totiž brzy po ní se svými loděmi uprchli do Indie, kde si pak na svého nadřízeného stěžovali místokráli Franciscovi de Almeida.

Albuquerque na jejich dezerci reagoval výbuchem hněvu. Označil je za zrádce, jejich majetek za propadlý králi a vše nechal sepsat. Napsal také dopisy pro Almeidu, v nichž po něm žádal potrestání uprchlíků. Vidíme tedy, že vykonání spravedlnosti se u místokrále dožadovali jak uprchlí kapitáni, tak Albuquerque. Víme také, že místokrál spor nijak nerozhodl, spíše zaujal vyčkávací stanovisko. Když Albuquerqueovi zůstaly pouze lodě Francisca de Távora a Joãa da Nova, rozhodl se odplout na Sokotru. Před tím však nechal Coge Atarovi vzkázat, že se vrátí a že do té doby musí dokončit pevnost, neboť

„... pokud nenajde pevnost dokončenou, dokončí ji za použití kostí předních ormuzských Maurů a jejich uši přibije na brány pevnosti ...“

(„... *se nom achasse a fortaleza acabada, que com os ossos dos principaes Mouros d’Ormuz a auia d’acabar, e as suas orelhas pregar nas portas da fortaleza ...*“)¹⁵⁹

Pak se vydal na Sokotru. U mysu Ra's al Hadd mu však uprchl i João da Nova, takže na Sokotru připlula pouze jeho loď a loď Francisca de Távora. Na Sokotře je čekal obraz bídy: rozmohly se tam nemoci a hlad, velitel pevnosti byl polomrtvý. Proto Albuquerque poslal Francisca de Távora do Malindi pro potraviny, smolu a dřevo na opravu lodí s tím, že se setkají u mysu Guardafui. Tam se také setkali, ale nejen oni: v Malindi totiž Távora získal dvě dobře vyzbrojené portugalské lodě se zkušenou posádkou, jejichž veliteli byli kapitáni Diogo de Melo a Martim Coelho. Pak se všichni odebrali na Sokotru, kde potlačili povstání proti Portugalcům, které tam mezitím v době jejich nepřítomnosti vypuklo.¹⁶⁰

Takto posílen se Albuquerque opět cítil silný k výpravě na Ormuz. Měl totiž celkem 5 lodí, neboť jednu postavil na Sokotře; velení na ní svěřil Nicolauovi de Andrade.¹⁶¹ Avšak opět čelil opozici. Diogo de Melo a Martim Coelho s ním totiž nechtěli plout. Teprve když jim ukázal výše zmiňované údajné zmocnění od krále Manuela, podrobili se. V srpnu 1508 flotila opustila Sokotru. Cestou vypálila Qalhat a pak již plula na Ormuz.

Detaily spojené s druhým Albuquerqueovým pobytem na Ormuzu líčí Correia trochu jinak než Castanheda. Předně zmiňuje skutečnost, že se Albuquerque na Ormuzu seznámil s dopisem Francisca de Almeida ormuzskému králi. Tento dopis jej rozmrzel a zklamal, neboť v něm Almeida projevoval velkou vstřícnost vůči ormuzským představitelům a přání uzavřít s nimi mír, hlavně ale obsahoval zmínku o tom, že kapitáni, kteří Albuquerqueovi z Ormuzu uprchli, mu o všem vypověděli. Almeida v tomto dopise odsoudil Albuquerqueovo chování, souhlasil s výslechem svědků a ihned odeslal zpátky na Ormuz všechny zajatce, kteří byli na lodích uprchnuvších kapitanů. Correia v této souvislosti uvádí, jak byl Albuquerque rád, že se ze Sokotry nevypravil do Indie. Výpověďmi kapitanů se prý cítil pohaněn, a tak se rozhodl počkat, až Almeidovi skončí mandát – po něm měl nastoupit z rozhodnutí krále právě on.

Dále Correia uvádí, že po příplutí na Ormuz požádal Albuquerque o zaplacení tributu a opět o vydání oněch čtyř Portugalců, kteří přestoupili na islám. Oba dva požadavky Coge Atar a ormuzský král odmítli splnit, což vedlo k boji. Albuquerque se opět snažil dosáhnout blokády ostrova, ale neúspěšně. Castanheda uvádí, že flotila Portugalců zaútočila na město Nay Band na perském pobřeží, odkud byl Ormuz zásobován. Toto město Correia vůbec nezmiňuje. Podle něj došlo ke střetu na ostrově Larak, odkud byl Ormuz zásobován vodou (vedle ostrova Qeshm, který také dodával Ormuzu sladkou vodu). Mělo tam dojít ke střetu Portugalců s Peršany, kteří šli Ormuzu na pomoc. Střetnutí prý skončilo vítězstvím Portugalců a údajně sám perský šejk Ismá'íl nabídl Portugalcům po jejich vítězství na Laraku přátelství, když se dozvěděl, v jak malém počtu dokázali porazit jeho jednotky.¹⁶² Připomeňme, že podle Castanhedy utrpěli Portugalci u Nay Bandu nezdar. Correia pouze informuje o velkém počtu zraněných na straně Portugalců a o tom, že v bojích zahynul Diogo de Melo. Odtud již zamířil Albuquerque do Indie, neboť věděl, že Almeidovi končí mandát.

17.3 Spor s Franciskem de Almeida a převzetí moci (1509)

Poslední oddíl 1. knihy nese název Pokračování třetího roku místokrále D. Francisca. Flotila Jorge de Aguiar. Rok 1508 (*Continuação do terceiro anno do Visorey Dom Francisco. Armada de Jorge de Aguiar. Anno de 508*). V tomto oddílu se Correia zabývá především dvěma událostmi: výpravou D. Francisca de Almeida proti Diu na začátku roku 1509 a sporem mezi ním a Albuquerqueem o předání vlády nad Indií. Přitom hned v první kapitole věnované výpravě flotily Jorge de Aguiar se dozvíme řadu zajímavostí. Jorge de Aguiar měl po dobu vlády Afonsa de Albuquerque vykonávat funkci vrchního námořního velitele a působit převážně v oblasti mysu Guardafui (vidíme, jakou důležitost tomuto mysu král Manuel přikládal), přičemž po třech letech Albuquerqueovy vlády se měl stát jeho nástupcem. Funkci

vrchního námořního velitele pak měl převzít Aguiarův synovec Duarte de Lemos, který hned po svém příplutí do Asie (plavil se s flotilou svého strýce) zamířil se 4 loděmi na Ormuz, aby tam nahradil odpluvší Albuquerqueovy lodě.

V dalších kapitolách Correia podrobně líčí spor o vládu mezi Almeidou a Albuquerquem, jejich první setkání v Kannanoru i druhé v Kočinu, Albuquerqueovo zatčení a konečně předání vlády. Podívejme se, jak vypadalo podle Correii jejich setkání v Kočinu po Almeidaově triumfálním návratu z Diu. Almeida napřed dělal, že Albuquerquea nevidí. Albuquerque se mu však připomněl a velice slušně ho již poněkolikáté požádal o předání úřadu:

„Pane, Bůh buď mnohokrát pochválen za to, že jste se ve zdraví vrátil, s takovou ctí a uspokojením ve Vašem srdci z velikého vítězství, kterého jste dosáhl proti rumům, kteréžto vítězství bylo jisté a od Vašeho Blahorodí se menší nečekalo, jelikož jste tak zkušený v ovládnutí zbraní; a tak náš Pán dal, aby Vaše srdce dosáhlo svého velkého přání; když jste mě propouštěl v Kannanoru, řekl jste, že po návratu mně předáte vládu nad Indií, na kterou mám patent, který Vám předkládám; prosím Vaše Blahorodí a žádám jménem krále, našeho pána, abyste uposlechl, jak je povinností.“

(„*Senhor, Deus seja muyto louvado, que vos trouxe com saude, e tanta honra, e tanto contentamento de vosso coração, polo tamanho vencimento que ouve contra os Rumes, o que estaua certo, e se nom esperaua menos de Vossa Senhoria, tão experimentado na honra das armas; e pois a Nosso Senhor aprouve que seu coração alcançasse seu tamanho desejo, com que me despedio de Cananor, que tornando m'entregaria a governança da India, que tenho por sua patente, que lh'a presento, peço a Vossa Senhoria, e requeiro da parte d'ElRey nosso senhor, a queira obedecer, como he obrigado.*“)¹⁶³

Na tuto žádost odpověděl Almeida urážlivě:

„Ještě jsem neměl čas, abych si vyklepal prach ze střevíců.“

(„*Tempo auia pera ysso, que eu inda nom sacodi o pó do çapato.*“)¹⁶⁴

Correia čtenáře dále informuje o tom, kdo byl na straně Almeidy a kdo na straně Albuquerquea. Do skupiny příznivců Almeidy patřili kapitáni, kteří se vzepřeli Albuquerqueovi na Ormuzu, tedy António do Campo, Manuel Teles a João da Nova, dále Jorge Barreto, prý „našeptávač“ těchto rebelů, Lourenço de Brito, kapitán Kannanoru, přípluvší Diogo Lopes de Sequeira a další. Na straně Albuquerquea stáli jeho přátelé Gaspar Pereira, Nuno Vaz de Castelo Branco, Rui de Araújo, budoucí faktor v Malace, a další. Spory mezi oběma tábory Correia důkladně popisuje, jakož i Almeidaovu zdržovací taktiku. Postupně však Almeidaova pozice slábla, neboť řada Portugalců začala požadovat předání vlády Albuquerqueovi, někteří místní obchodníci odmítali prodávat pepř, dokud Almeida neodstoupí (na jejich adresu Almeida prohlásil, že kdyby se mu dostali do rukou, dal by je zaživa upálit)¹⁶⁵ a na Albuquerqueovu stranu se jednoznačně postavil i vlivný kočinský král. Když se to Almeida dozvěděl, zakázal Albuquerqueovi, aby se s ním stýkal, a nařídil mu domácí vězení v Kočinu. Correia zaznamenává i příplutí flotily Dioga Lopese de Sequeira z Madagaskaru, která pak pokračovala v průzkumné cestě do Malakky. Almeida hned využil příležitosti, aby zmenšil počet svých oponentů, a vyslal se Sequeirou i Ruie de Araújo a Nuna Vaze de Castelo Branco.

Kapitáni nepřátelští Albuquerqueovi sepsali petici proti tomu, aby Almeida předal vládu jejich bývalému nadřízenému. Podle jejich názoru by byla Indie pod jeho vedením ztracena. Radili Almeidovi, ať pošle Albuquerquea v řetězech do Portugalska, kde by mu prý měl král za jeho chování nechat setnout hlavu. Tuto petici přinesli i kočinskému králi, aby ji podepsal. Ten to ovšem odmítl se slovy:

„A jak to ... že nemáte strach z krále, mého bratra, když činíte takovou věc proti Afonsovi de Albuquerque, velmi dobrému muži, kterého král, můj bratr, ustanovil guvernérem Indie ...

(„*E como ... nom aueys medo d'ElRey meu irmão assy fazerdes esta cousa contra Afonso d'Albuquerque, muyto bom homem, que ElRey meu irmão fez Governador da India ...*)¹⁶⁶

Uvedený citát dokládá, jak dobře si Albuquerque stál u kočinského krále. Na rostoucí opozici zareagoval Almeida represí. Albuquerqueovi příznivce nechal zatknout a Albuquerquea samotného nařídil odvézt do vězení v kannanorské pevnosti; odvezl ho tam Martim Coelho. Ten na lodi Albuquerqueovi nabídl, aby se na zádi posadil na koberec. Albuquerque mu odvětil, ať se tam posadí sám, že je kapitán, kdežto on je zatčený, takže si to nezaslouží.¹⁶⁷ Před odplutím ještě požádal Antónia de Sintra, jednoho z Almeidových lidí, aby vyřídil místokráli toto:

„António de Sintra, vyříd'te místokráli, že neuráží mě, nýbrž krále, našeho pána, neboť já jsem guvernér Indie ustanovený králem, který místokrále odvolal z funkce, protože jeho období skončilo; že mě nyní posílá do Kannanoru, abych tam jakoby zemřel, neboť by nemohl napravit tolik urážek, které mně činí, a že očekávám, že mě plně pomstí náš Pán, od něhož se dostane pomsty i zrádcům, kteří stojí proti mně.“

(„*Antonio de Sintra, dizey vós ao Visorey, que a mym nom faz elle offensa, senão a ElRey nosso senhor, porque eu são Governador da India feito por ElRey, que a elle dezfez de Visorey tanto que seu tempo foy acabado; que agora me manda a Cananor pera me darem alguma morte simulada, porque nom possa auer emmenda de tantos aggrauos como me faz, do que em Nosso Senhor espero enteira vingança e dos trédos que são contra mym.*”)¹⁶⁸

Vidíme tedy, že Albuquerque očekával, že bude v Kannanoru zavražděn. Dokládá to i další citát. Ve vězení v Kannanoru se Albuquerque jaksi uzavřel do sebe a nechtěl, aby ho nikdo navštěvoval. Když za ním do vězení přišel Lourenço de Brito, kapitán Kannanoru, aby se zeptal, co pro něj může udělat, odpověděl mu Albuquerque takto:

“Pane kapitáne, nechci od vás nic jiného, než abyste vykonával svůj úřad, jak jste povinován místokráli, vašemu velkému příteli; chci, aby po dobu mého zatčení se mnou nikdo nemluvil, protože jestliže mě budou navštěvovat nějakí lidé, nebudou mít čas připravit nějaký lektvar, aby mě zabili.”

(“*Senhor Capitão, eu nom quero de vós nada, senão que façaes vosso officio, como sois obrigado ao Visorey, tamanho vosso amigo; que em quanto eu for preso nom quero que ninguém falle comigo, porque se alguns homens me visitarem, nom fação d'ysso alguma triaga pera me matarem.*”)¹⁶⁹

Albuquerque měl tedy i konkrétní představu o tom, jakým způsobem bude sproveden ze světa. Pravda však byla jiná. Ve skutečnosti neměl nikdo v úmyslu Albuquerquea zabít. Naopak. Portugalské obyvatelstvo Kannanoru mu bylo velice nakloněno, začalo ho uznávat jako guvernéra, neboť o jeho jmenování vědělo, a po jedné návštěvě kostela ho přemluvalo, aby se již do vězení nevracel a netratil tak na cti! Kapitán Kannanoru neměl vůbec nic proti, dokonce mu ještě sám nabídl klíče od pevnosti, neboť i on pochopil, že již vládne Albuquerque a nikoli Almeida. Kannanorskému obyvatelstvu sdělil Albuquerque v odpovědi na jeho návrh nevrátit se do vězení a chopit se vlády toto:

„Pokud jste takového názoru a dozvěděli jste se o tom [tj. o jeho jmenování guvernérem], neboť je to všem moc dobře známo, již nedopustím žádnou újmu na své cti a jménem krále,

našeho pána, přijímám vaši vůli a rozhodnutí a podle svých sil budu sloužit králi, našemu pánovi.“

(„*Se ysso assy o entendeys, e o tendes sabido, porque he notorio a todo mundo, logo nom faço nenhum erro a minha honra, e em nome d'El'Rey nosso senhor aceito vossas vontades e obras, e pera conforme minhas forças fazer o seruiço d'ElRey nosso senhor.*”)¹⁷⁰

Pak již následuje část věnovaná příplutí flotily maršála D. Fernanda Coutinha, Albuquerqueova synovce, a předání moci Almeidou. Coutinho přivezl jednoznačně znějící královské dokumenty, které požadovaly nástup Afonsa de Albuquerque do funkce guvernéra. Na jejich základě se Almeida konečně podvolil a chystal se k návratu do vlasti. V této části Correia cituje již pouze Almeidu a Coutinha, nikoli Albuquerquea. Vůbec také nehovoří o tom, jak a zda vůbec se Albuquerque s Almeidou rozloučil. Je to náhoda či úmysl? Faktem zůstává, že Correia měl kladný vztah k oběma mužům, kteří se ani v poslední okamžik, kdy se viděli, neusmířili. Chtěl se proto tímto způsobem vyhnout tomu, že by jednoho, druhého či oba nějakým způsobem očernil v očích budoucích generací tím, že by jejich skutečné rozloučení vylíčil? Nebo jen o této události neměl dost informací? Těžko říci. Oproti dnešnímu mínění však uvádí, že to nebyl Albuquerque, kdo odmítl dát Almeidovi požadovanou loď *Frol de la Mar*, nýbrž Coutinho ...

Úplný závěr oddílu je věnován Almeidově odplutí z Indie a jeho smrti v Saldanhově zátocce. Dozvíme se, že Almeida odplouval se třemi loděmi (kterým velel on, Lourenço de Brito, bývalý kapitán Kannanoru, a Jorge de Melo), podle Correii 11. října 1509.¹⁷¹ Vzal s sebou všechny své spojence, neboť se domníval, že by mohli být Albuquerquem pronásledováni. Plavili se s ním např. António do Campo, Manuel Teles nebo Jorge Barreto. João da Nova se návratu do vlasti, stejně jako Almeida, nedočkal, neboť v Indii zemřel. Albuquerque mu však odpustil jeho rebelii a dal ho s poctami pohřbít. Úplně na závěr je vylíčena Almeidova smrt v Saldanhově zátocce v roce 1510, k níž došlo v boji s Kafry. Almeidovo tělo se jeho spolubojovníkům ani nepodařilo pohřbít, takže ho podle Correii „pozřela havěť z džungle“ („*come-rião as alimarias do mato*“).¹⁷²

17.4 Dobytí Goy (1510)

Almeidovou násilnou smrtí v Saldanhově zátocce končí 1. kniha Záznamů. Období Albuquerqueovy vlády (1509–1515) je věnována první část 2. knihy, která jinak líčí dění v Portugalské Indii až do roku úmrtí guvernéra D. Henriqua de Meneses, tedy do roku 1526. 2. kniha se skládá celkem z 18 oddílů, z nichž prvních šest je věnováno vládě Afonsa de Albuquerque. Na zhruba 450 stranách jsou zde zachyceny Albuquerqueovy triumfální úspěchy (Goa 1510, Malakka 1511 a Ormuz 1515) i nezdar u Adenu v roce 1513. Naprostá většina kapitol jednotlivých oddílů přímo pojednává o Albuquerqueových skutcích, jen v několika málo z nich guvernér nefiguruje (jde především o kapitoly pojednávající o flotilách, které v jednotlivých letech vyplouvaly z Portugalska do Indie – jejich pečlivé zaznamenávání rok po roku je pro Correiu typické a zároveň velice záslužné).

Albuquerqueově dobytí Goy v roce 1510 jsou věnovány dva oddíly. Correiuův popis se opět v zásadě shoduje s popisem Castanhedovým; rozdíl jsou v podrobnostech a v akcentaci určitých událostí. Zřejmě největším rozdílem oproti Castanhedovi je to, jak Correia zdůrazňuje úlohu, kterou při dobývání Goy hrál hindský korzár Timoja. Nejenže Albuquerqueovi Gou popsal a doporučil mu ji dobýt, ale sám mu dodal významné posily, usměrňoval jeho vojenské akce a zasvětil ho do místní problematiky. Z Correiova podání také jednoznačně vyplývá, že Albuquerque Timoju plně respektoval, řídil se jeho radami a vůbec byl velice rád, že ho má

na své straně a k dispozici. Dá se téměř říci, že v Correiově popisu dobývání Goy Timoja Albuquerque zastihuje.

Před tím, než je vyličeeno dobytí Goy, věnuje se i Correia výpravě Afonsa de Albuquerque a D. Fernanda Coutinha proti Kalikutu. Také Correia zaznamenává příplutí posla od Duarte de Lemos (byl jím Vasco da Silveira), který tlumočí žádost svého velitele o poskytnutí lodí k výpravě proti vzpurnému Ormužu. 3. kapitola 1. oddílu líčí boje v Kalikutu, Coutinhovu smrt i zranění Albuquerque, který taktak odplul zpět do Kočinu. Zde se nějakou dobu léčil, poslal odpověď Duartovi de Lemos na Sokotru a chystal se za ním vyplout. 7. kapitola, nepříliš dlouhá, pak pojednává o setkání Albuquerque s Timoju, při kterém padlo ono zásadní rozhodnutí změnit plán a místo k Rudému moři zaměřit do Goy s cílem ji dobýt. Pozadí a důsledky tohoto velmi důležitého setkání byly rozebrány v předešlém oddílu této práce.

Pak již následuje popis vojenských akcí v Goe. 8. kapitola je věnována prvním, dočasným dobytím Goy v březnu 1510. Correia se v úvodu netradičně věnuje popisu místa (takže se např. dozvíme, že vody kolem Goy byly plné krokodýlů), uvádí i několik poznámek z historie města a zmiňuje některé místní zvyklosti (např. známou skutečnost, že po úmrtí manžela byla upálena jeho žena). Dozvíme se, že vládcem Goy byl Adil-chán (Idalcão), zatímco kapitánem Goy byl Melique Sufo, s nímž byli Goané nespokojeni.¹⁷³ Podle Correii vedli útok proti opevněním ve Staré Goe (východní část goanského ostrova směrem k pevnině) Timoja a António de Albuquerque, guvernérův synovec, když předtím kapituloval velitel pevnosti v Paňdžimu (západní část goanského ostrova směrem k volnému moři). Pro slabý odpor trval boj jen krátce. Albuquerqueovi byly vydány klíče od města a 1. března 1510 vztyčil dominikán Domingos de Sousa v Goe kříž a vlajku portugalského krále.¹⁷⁴

Albuquerque se v dobyté Goe usadil, spolu se svou osmdesátičlennou ochrankou (pod vedením João Ramirese), v místní pevnosti. Hned po dobytí města dal vyhlásit, že nikdo nesmí pod trestem smrti ubližovat ani místním, ani muslimům. Ty, kteří před ním z Goy uprchli, pak dokonce vyzýval k návratu.¹⁷⁵ – Vidíme tedy, že zde postupoval úplně jinak, než na Ormužu. Albuquerque se totiž poučil, jak je důležité nenarušit fungující obchod a neznepřátelit si místní obyvatelstvo. Zjistil, že místo brutality je lepší vstřícnost a předstíraná přátelskost, s nimiž lze mnohem lépe dosáhnout hlavního cíle, tedy portugalské nadvlády.

Brzy však začaly Albuquerqueovi přicházet zprávy o soustředování nepřátel za Goou. Albuquerque proti nim vyslal trestnou výpravu, které se podařilo zničit nepřítelem budovanou pevnost.¹⁷⁶ Zároveň obdržel pomoc v podobě 2 000 bojovníků od Timojova švagra. Avšak Albuquerque, který cizím bojovníkům nikdy plně nedůvěřoval, takovou sílu vnímal spíše jako potenciální ohrožení své suverenity a vymohl si na Timojovi, aby jeho švagr snížil počet svých bojovníků desetinásobně, tedy na 200!¹⁷⁷

Correia pak prezentuje jako nejdůležitější postavu právě Timoju, když současně odhaluje, jak nebyl Albuquerque do místních záležitostí vůbec zasvěcen. To se názorně ukázalo v případě muslimských obchodníků. Albuquerque, který si Timojovy pomoci nesmírně cenil, mu vzdal veřejnou poctu a ustanovil ho místním soudcem. To se ovšem místním muslimům vůbec nelíbilo, neboť věděli, že to byl právě Timoja, který Albuquerque nabádal k dobytí města. Proto si k němu přišli na Timoju stěžovat a hrozili úplným odchodem z Goy. Ve snaze udržet je ve městě stůj co stůj (tedy hlavně udržet fungující obchod), učinil jim portugalský guvernér velkorysé finanční nabídky a slíbil jim muslimského soudce. Zároveň apeloval na Timoju, aby muslimům vycházel vstříc.¹⁷⁸

Timoja, který se na rozdíl od Albuquerque v místní problematice orientoval, se mu naopak snažil vysvětlit, že je záhodno, aby byl muslimům soudcem cizinec a jinověrec, což znamená tomu, aby začali společně organizovat odpor. Timoja Albuquerque varoval, že místní muslimové křesťany nesnáší, upozornil ho na to, že mu lhali, když hrozili odchodem z města,¹⁷⁹ a vůbec předpovídal, že s nimi budou těžkosti. Po tomto Timojoově objasnění se Albuquerque rozhodl pro jakýsi kompromis. Muslimům ustanovil muslimského soudce, avšak

cizího, ne z Goy, čímž se jim nakonec stejně nezavděčil a nezískal jejich tolik potřebnou loajalitu.

Pak je popisována oprava a přestavba Goy, kterou Albuquerque zahájil. Zmiňuje se zavedení nových mincí pro placení renty (zlatých, stříbrných a měděných) a další opatření, která guvernér ve městě podnikl. Pod vlivem přicházejících zpráv o chystaném útoku Adil-chána chtějí někteří Albuquerqueovi kapitáni odplout do Kočinu, avšak guvernér se zprvu rozhodl bránit se ve Staré Goe. Ač se tam narychlo opevnil, proti obrovské armádě Adil-chána, která ho začala obklíčovat, nemohl obstát, takže se přemístil na západní část goanského ostrova směrem k otevřenému moři, kde nemohl být zcela obklíčen, a tam se rozhodl přezimovat.

Strastiplné přezimování v blízkosti paňdžimské pevnosti, která byla opět v rukou nepřátel, líčí 16. kapitola. Portugalci trpěli hladem, zimou a nemocemi, a jelikož byli navíc z této pevnosti ostřelováni, rozhodl se Albuquerque k odvážnému kroku: paňdžimskou pevnost dobýt a získat tam uskladněné potraviny. O tom, že šlo o velmi riskantní podnik, svědčí i skutečnost, že přes všechny útrapy se podle Correii Albuquerqueovi kapitáni vyslovili proti této akci. Guvernér je však dokázal pro svou věc získat touto řečí:

„Pánové, jestliže máte takovéto názory, nejsou to názory dobré, a vaše úmysly jsou ještě horší; a dobře víte, že vám rozumím. Já jsem váš guvernér. Dá-li Bůh, vyrazím za svítání na paňdžimskou pláž s královskou korouhví našeho krále a pána. Až se nalodím, nechám roz-zvučet jednu Timojuvu trumpetu, a pak kdo chce, necht' jde, a kdo nechce, necht' zůstane.“

(„*Senhores, pois esses são vossos pareceres, elles nom são bons, e vossas tenções são muyto piores, e bem entendeys que vos entendo. Eu são vosso Governador. A Deos prazendo, eu hirey amanhecer na praya de Pangim com a bandeyra real d'ElRey nosso senhor. Quando me embarçar mandarey tanger huma trombetinha de Timoja; e vá quem quiser, e fique quem quiser.*“)¹⁸⁰

Albuquerque se rozhodl rychle využít skutečnosti, že v pevnosti bylo pouze 200 obránců. V jednu hodinu v noci zahájilo zhruba 400 Portugalců rozdělených do tří skupin útok proti paňdžimské pevnosti a v poledne byla pevnost dobyta.¹⁸¹ Correia uvádí, že když Portugalci objevili uskladněnou rýži a máslo, „měli z toho větší radost než z bohatství.“¹⁸² Při akci měl zahynout jen jeden Portugalec (který se navíc utopil), ale bylo prý velké množství zraněných.¹⁸³

Znovudobytí paňdžimské pevnosti Portugalci velice rozzlobilo Adil-chána, který dal příkaz k útoku proti Albuquerqueovým lidem. Strhla se nelitostná bitva, z níž vyšli vítězně Portugalci. Zabito prý bylo na 500 nepřátel, ale jen 5 Portugalců, mezi nimi však guvernérův synovec António de Noronha.¹⁸⁴ Correia uvádí i příčinu Adil-chánovy porážky: byl jednoznačně slabší na moři, což rozhodlo. Po kruté porážce došel Adil-chán k názoru, že bude lepší být s Albuquerquem zadobře, a nabídl mu uzavření míru. Jak víme již od Castanhedy, Albuquerque, ač v obklíčení a s nedostatečným počtem vojáků sužovaných hladem, zimou a nemocemi, tuto nabídku odmítl. V tomto se oba kronikáři shodují, dále se však rozcházejí v podrobnostech. Correia nezmiňuje Castanhedou uváděný Albuquerqueův požadavek na předání jedné tanadarie nebo povolení vybudovat pevnost v Banastarimu. Zato však uvádí, že sám Adil-chán Albuquerqueovi nabídl řeku Cintacora, území vynášející ročně sto tisíc zlatých pardauů plus padesát tisíc na vojenské výdaje, avšak za podmínky, že mu guvernér vydá Timoju.¹⁸⁵ Albuquerque podle Correii takováto nabídka rozhněvala a Adil-chánovu vyslanci prý na navrhované přátelství odpověděl:

„Kdybych chtěl být Adil-chánovým přítelem, je v mé moci spřátelit se s ním více, než se může spřátelit on se mnou, neboť já jsem pánem moře a mohu mu tuto řeku ucpat, že mu do ní nepoteče voda.“

*(„Quando eu fosse amigo com o Hidalcão, eu tenho poder pera lhe fazer mais amizades que elle a mym, porque são eu senhor do mar, e tenho poder pera lhe tapar este rio, que n'elle lhe nom entra agoa.“)*¹⁸⁶

Timojovo vydání Albuquerque rozhodně odmítl a Adil-chánovi dal přes překvapeného vyslance vzkázat, že od něj nepřijme nic jiného než celou Gou, kterou mu vydá buď dobrovolně, nebo se jí zmocní silou.¹⁸⁷ Podle Correii s tímto Albuquerqueovým postojem trochu překvapivě souhlasili všichni portugalští kapitáni.

Correia pak věnuje hodně místa vylíčení starostí a potíží, které Albuquerqueovi způsobil ženský element mezi jeho vojáky. Guvernér se nejprve zhrozil, když zjistil, že Timoja zásobil jeho muže místními muslimkami. O celé věci se šel poradit s již zmiňovaným řeholníkem Domingosem de Sousa, který však proti Timojevě „akci“ nic neměl, ba dokonce naopak. Albuquerquea přesvědčil o tom, že jeho muži mají vlastně před Bohem zásluhu, že činí muslimky křesťankami, neboť prý křesťan se kvůli tomu, že se zamiluje do muslimky, nikdy nemůže stát muslimem, zatímco naopak muslimka, která se zamiluje do křesťana, se stane křesťankou.¹⁸⁸ Tím, že Albuquerqueovi vojáci získali nové křesťanské duše, smyli prý svou vinu za to, že zhřešili. Této zcela účelové argumentaci Albuquerque uvěřil, a jak víme, později velice podporoval sňatky Portugalců s místními ženami. Avšak již zde, v obležení u Goy roku 1510, Albuquerque tlačil na své podřízené, kteří něco měli s muslimkami, aby si je vzali, což mu přivodilo nepříjemnosti. Jelikož nechal „bývalé muslimky – nynější křesťanky“ ubytovat u sebe na lodi, byl pak některými kapitány po straně obviňován z toho, že s nimi hřeší a měl by si je tedy vzít!¹⁸⁹

Hlad a nemoci, které stále více oslabovaly Albuquerqueovo mužstvo, ho nakonec přiměly k proražení obklíčení a odplutí do Kannanoru. K tomuto rozhodnutí mohly přispět i zprávy o tom, že Adil-chánovi vstoupili na jeho území nepřátelé. Albuquerque mohl vycítit jeho oslabení, které se také projevalo, když 15. srpna 1510 Portugalci dočasně opouštěli Gou. Adil-chán se domníval, že Albuquerque neprchá, nýbrž že se chystá zaútočit na město, a byl podle Correii připraven uprchnout.¹⁹⁰ Portugalci nejprve zamířili na Angedivu, kde se měli sejít s Timojou, který se již dva dny předtím vydal zajišťovat potraviny.¹⁹¹ Podle Correii právě cestou na Angedivu potkal Albuquerque flotilu Dioga Diase de Vasconcelos, s nímž pak odplul do Kannanoru, kde již byla flotila Gonçala de Sequeira. V Kannanoru začali Portugalci připravovat plán na znovudobytí Goy, tentokrát definitivní.

K novému útoku proti Goe dal Albuquerque dohromady asi 3 000 bojovníků (zhruba 2 000 Portugalců a 1 000 otroků).¹⁹² Kromě toho měl od Timoji příslibenu pomoc 4 000 vojáků, kteří zaútočí z pevniny.¹⁹³ Albuquerqueova flotila se před útokem shromáždila na Angedivě, kde měl guvernér plamenný a bojovný projev. Když zhodnotil předešlé krátké držení Goy, pokračoval takto:

„Mysle na toto všechno, na to hodně, co se vykonalo, aby nepřišly vniveč základy, které jsme v Goe položili, nýbrž aby byly spíše dokončeny a my se vrátili město dobýt ohněm a mečem, proto pro zapuštění kořenů víry Kristovy a státu našeho krále a pána, a proto, aby naše pověst neutrpěla, ale spíše vzrostla, proto jsem díky vaší přízni shromáždil tuto flotilu, v níž je to nejlepší, co je možné v současnosti shromáždít; to všechno jsem dělal s úmyslem, aby se to zhodnotilo v této akci v Goe, aby ta nám zůstala bezpečně a jistě v rukou, protože pokud by tomu tak nemělo být, stali bychom se natolik zatracenými, že by proti nám povstaly i kameny.“

(„O que tudo maginando o muyto que compria nom passar embalde o começo que temos feito em Goa, mas antes o acabar, e tornarmos a tomar á força de sangue e fogo, por yssó, por enxalçamento da fé de Christo e estado d'ElRey nosso senhor, e porque nosso credito nom desfaleça, antes se acrecente, ajuntem esta armada com vossas mercês, em que está todo

o poder que a presente se póde ajuntar; o que tudo fiz com tenção de todo gastar n'este feito de Goa, per tal modo que segura e certa nos ficasse nas mãos, porque assy nom sendo, ficaríamos tão danados, que as pedras se aleuantarião contra nós.“¹⁹⁴

Z následného Correiova vylíčení vyplývá, že Albuquerque si byl dobře vědom toho, že znovudobýt Gou bude velice obtížný úkol. Věděl, že Goa je dobře opevněna a že je tam velké množství obránců připravených tvrdě se bránit, zatímco Portugalců „je polovina, než by mělo být.“¹⁹⁵ V této souvislosti napadlo Albuquerque takovéto zajímavé přirovnání:

„ ... v mé fantazii silně vyvstává jeden obraz, který je takový, že pro vytažení mrtvého uloženého v hrobě je zapotřebí dvou lidí; pokud ale půjde o živého, který nebude chtít vylézt ven, bude zapotřebí šesti lidí, aby ho vytáhli. Jelikož tito jsou živí a ve svém hrobě, musí nás být hodně, abychom je vytáhli.“

(„ ... *muyto tenho maginado na fantasia, e me muyto lembra que hum morto, deitando em huma couva, ha mester dous pera o tirar, e se estiuer viuo, e nom quiser sayr fóra, auerá mester seis pera o tirar. Pois estes estão viuos, e em sua coua, e auiamos de ser muytos pera os tirar.*“)¹⁹⁶

Pak již následuje popis boje. Correia živě vykresluje útočné postavení portugalské flotily s kříži a vlajkami, která se rozjela proti Goe. Albuquerqueovým plánem bylo nejprve předstírat útok jen na loď a pak dokonce předstírat odjezd do Khambatu, čímž chtěl otupit nepřítelovu bdělost před příchodem Timojových bojovníků. Portugalci pak na město zaútočili ve třech skupinách: první velel Albuquerque (šel s ním např. přítel Nuno Vaz de Castelo Branco nebo nám již známý Francisco de Távora), druhé veleli Manuel de Lacerda a João de Lima (v jejich skupině byl např. budoucí guvernér Lopo Vaz de Sampaio) a třetí skupině velel Diogo Dias de Vasconcelos.¹⁹⁷

K útoku došlo v pondělí 25. listopadu 1510 na den sv. Kateřiny, když předtím Portugalci vykonali zpověď u Domingose de Sousa a dostali od něj rozhřešení. Bez toho, že by střílely na pevnost v Paňdžimu, vpluly portugalské koráby do goanské zátoky. Albuquerqueovi lidé i Timojovi bojovníci pak zaútočili na městské hradby. Když se jim podařilo zdolat cimbuří a otevřít bránu, začali postupovat k vlastní městské pevnosti. Correia zde zdůrazňuje prudký boj o strategické skalisko na cestě k pevnosti, kde byli umístěni nepřátelští lučištníci. Brzy začali Portugalci nabývat převahy, nepřátelé začali prchat přes řeku, a zanedlouho byla Goa v portugalských rukou. Correia zmiňuje skutečnost, že když ustupující muslimové poznali, že nezachrání své ženy, mnoho jich zabili. Pak již následovalo tradiční rabování, modlitba ke sv. Kateřině a Albuquerqueovo poděkování portugalským vojákům. Po dobytí města pozval Albuquerque zpět místní hinduistické obyvatelstvo, avšak muslimům pod trestem smrti zakázal, aby do Goy vstupovali. Correia uvádí i bilanci bitvy. V boji prý bylo zabito přes 1 500 nepřátel a přes 3 000 se jich utopilo, zatímco Portugalců prý zahynulo něco přes 30 a zraněno jich bylo přes 200, z nichž mnozí zůstali mrzáky.¹⁹⁸

17.5 Dobytí Malakky (1511)

Tímto se dostáváme k největšímu portugalskému úspěchu v Asii, a sice dobytí Malakky v srpnu 1511. Této události je věnován jeden oddíl nazvaný Flotila D. Garcii de Noronha. Rok 1511 (*Armada de Dom Gracia de Noronha. Anno de 1511*). I Correia zaznamenává všechny důležité události předcházející výpravě proti malajskému „klíči k Orientu“ (konflikt s Diogem Mendesem de Vasconcelos a jeho svévolné odplutí, změnu plánu a odplutí místo k mysu Guardafui právě do Malakky, nepokoje v Goe poté, co ji Albuquerque opustil, či vy-

plutí flotily Albuquerqueova synovce D. Garcii de Noronha). Nejdůležitější z těchto událostí předcházejících cestě do Malakky je však v Correiově podání dopis od Ruie de Araújo, který obdržel Albuquerque – píše o něm ve 21. kapitole 2. oddílu 2. knihy. Jestliže jsme řekli, že Castanheda důvody vedoucí k výpravě proti Malace příliš nerozebírá, podle Correii to byl právě tento dopis od portugalského zajatce v Malace (zajatého před dvěma lety, kdy tam pobýval Diogo Lopes de Sequeira), který Albuquerque vedl k rozhodnutí dobýt Malakku.

V dopise totiž Araújo poukazoval na velmi špatné zacházení, kterému byl spolu se 17 krajany v Malace vystaven. Dopis na Albuquerque značně zapůsobil. Již jsme uvedli, jak byl Albuquerque na problém zadržovaných Portugalců citlivý. Potíž ale byla v tom, že měl od krále stále platný rozkaz zablokovat úžinu Bab el-Mandeb u Adenu a bránit muslimským lodím, aby tudy proplouvaly do Egypta. O Malace nepadlo z králových úst ani slovo. Albuquerque dobře věděl, že již jeho předešlé výpravy proti Ormuзу a Goe byly v podstatě jeho soukromými podniky, k nimž neměl od krále mandát, a cesta do Malakky by byla jen dalším z nich. Zřejmě si tuto skutečnost dobře uvědomoval, stejně tak jako slyšel hlasy, které jej obviňovaly z neposlušnosti vůči královým rozkazům. Zajatce však osvobodit chtěl, takže se v jeho hlavě zrodila troufalá myšlenka na dobytí celého mocného města. Jak to však zařídít, aby nedal svou neposlušnost vůči králi tak okatě najevo? Jednoduše – svést opět vše na počasí. Proto také nejprve se svou flotilou skutečně vyplul směrem k Rudému moři, ale v takovou dobu, kdy panovaly silné protivětry, takže jej nikdo nemohl kárat za to, že se vrátil zpět do Goy. Zde pak na poradě přednesl svůj návrh uskutečnit výpravu proti Malace, kam větry dovolovaly plout. Jeho návrh byl přijat.

Takto tedy podle Correii Araújoův dopis způsobil, že Albuquerque přijal rozhodnutí nesmírného historického významu: dobýt mocnou Malakku, „Gibraltar Východu“. K tomuto cíli připravil Albuquerque se svou flotilou v polovině června 1511, když i Correia popisuje průběh cesty a zastávky na Sumatře; navíc oproti Castanhedovi uvádí, jak se Albuquerque na moři utkal se synem krále Pediru.¹⁹⁹

Veliká portugalská flotila o 18 lodích zakotvila u jednoho ostrůvku v blízkosti Malakky, kde kotvila také řada obchodních lodí z různých oblastí Orientu. Albuquerque nechal doručit malackému sultánovi (Correia ho nazývá králem) vzkaz, že když propustí zadržované Portugalce, uzavře s ním mír a přátelství. Něčemu takovému samozřejmě nikdo v Malace nevěřil. Kdyby chtěli Portugalci jen své zajaté krajany a uzavřít přátelství s Malakkou, proč by připlouvali s tak mohutnou flotilou? Každý ve městě se obával, že se Malakka stala dalším cílem portugalské expanze. Avšak i když se sultán portugalské flotily bál, zajatce se mu vydat nechtělo, a tak se rozhodl pro zdržovací taktiku. Různými neplodnými diskusemi chtěl udržovat Albuquerque v naději na propuštění jeho krajanů až do konce monzunového období, kdy bude nucen odplout zpět do Indie. Vůdce cizinců v Malace, Correiou nazývaný „jakýsi Xabandar“ z Khambatu, nabídl sultánovi pomoc 1 800 vojáků; zároveň sultán pověřil obranou města Melagiu, údajně toho, kdo dal před dvěma lety podnět k přepadení Sequeirových námořníků a pak odešel do Pacému.²⁰⁰ Je zřejmé, že pokud jde o tyto dvě osoby, Correia se s Castanhedou neshoduje.²⁰¹

Pak následuje stručné, ale zajímavé vyličení historie Malakky. Correia uvádí, že v době Albuquerqueova připlutí byla Malakka více než 700 let stará. Původně vznikla jako rybářská osada, která se rozrostla a nesmírně zbohatla díky skutečnosti, že rybáři nemuseli ze svých úlovků odevzdávat místnímu vládcovi žádné daně. Correia popisuje vzkvétající obchod města, ale i vnitřní spory mezi rodinnými příslušníky vládnoucího klanu. Prý je to nejbohatší město v oblasti, muslimy nazývané „Oko slunce“.²⁰² Svůj exkurz do historie města zakončuje Correia omluvou, že o Malace by se dalo dlouze vyprávět, ale jeho záměrem je „vyličit činy Portugalců“.

Sultánova neochota Albuquerquea rozhněvala. Svolal své velitele k poradě a do města vzkázal, ať sultán nezkouší jeho trpělivost. Na portugalských lodích jsou příbuzní zajatců,

kteří jsou celí nedočkaví, aby věznění svých blízkých pomstili. A za takovéto situace přichází dopis od Ruie de Araújo, který Albuquerqueovi radí, ať útok příliš neodkládá.

Kapitáni se vyslovili pro okamžité zahájení bojových akcí, dříve než se Malakka ještě lépe opevní. Albuquerque však ještě vyčkával, neboť podle Correii nechtěl být obviňován z toho, že právě on porušil mír tím, že nepočkal na odpověď.²⁰³ Mezitím přítomní Číňané poskytli Portugalcům důležité vojenské informace: Malakka je prý bráněna 20 000 obránci, je tam munice, proviant, dělostřelectvo i lučištníci s šípy napuštěnými jedem.²⁰⁴ Údaje se zdály být odstrašující, avšak na zkušeného válečníka Albuquerquea nijak odstrašujícím dojmem nezapůsobily – Portugalci jsou prý zvyklí bojovat proti přesile. Proto Číňanům poděkoval za informace, půjčil si od nich několik lodí a dohodl se s nimi, že i poté, co Portugalci Malakku získají, do ní budou z Číny vozit zboží. Kdyby prý čtrnáct dní počkali, uvidí, jak bude Malakka dobytá „ohněm a mečem“.²⁰⁵ Stejně jako Castanheda, i Correia zmiňuje zajímavou skutečnost, že si Albuquerque přál, aby se Číňané dívali, jak Portugalci bojují.²⁰⁶

I v další věci se oba kronikáři shodují, a sice v tom, že vlastnímu útoku na město předcházelo zničení dřevěných domků stojících na kůlech v moři před městskou pláží. Correia však neuvádí, že této akci velel Fernão Peres de Andrade.²⁰⁷ Akce byla blesková a zničující, jak z Correiova popisu vyplývá:

„Oheň byl takový, že pláž zůstala prázdná bez jakéhokoli domu, s mnoha mrtvými, že se nikdo neodvážil na pláži zjevit.“

(„*Em tal modo foy o fogo que a praya fiqou limpa sem nenhuma casa, com muyta gente morta, que nenhum nom ousava parecer na praya.*“)²⁰⁸

Sultána náhlý útok vylekal tak, že Albuquerquea prosil o zastavení bojových akcí. Albuquerque celkem rád této prosbě vyhověl, neboť si nechtěl zničit město, které, jak pevně doufal, bude brzy patřit jemu. Aby však na sultána dále pouštěl hrůzu, zdůraznil, že jeho podřízení jsou dychtiví boje.

Následovala opět výměna vzkazů. Albuquerque již byl neplodnými tahanicemi značně rozezlen, takže dal sultánovi po jeho poslu vzkázat následující:

„Mauře, vrať se ke králi a řekni mu, že já dobře vím, že všechny jeho vzkazy jsou falešné a plně věrolomnosti, stejně jako vždy falešně a věrolomně jednal ve věci Portugalců, které drží jako zajatce; ať mi více neposílá vzkaz bez toho, že půjdou Portugalci napřed, protože jestli se ke mně vrátí posel, aniž by přiváděl Portugalce, nařídím ho pověsit za nohy, dokud nezemře.“

(„*Mouro, tornate pera ElRey e lhe dize que eu bem entendo que seus recados som todos falsos e cheos de traições, como elle sempre ysso usou com os portuguezes que tem catiuos; que me nom mande mais recado senão com os portruguezes diante, porque se messigeiro me tornar, sem trazer os portuguezes, que lho hey de mandar enforcar polos pés até que moira.*“)²⁰⁹

Sultán se Albuquerqueovy hrozby zalekl, a tak poslal k Albuquerqueovi sluhu Ruie de Araújo, který tlumočil tento vzkaz: portugalské lodě se prý nemají hýbat z místa a sultán propustí všech 18 zadržovaných Portugalců. Když se však delší dobu opět nic nedělo, zaútočili Portugalci znovu na město. Teprve tímto útokem dosáhli toho, že byli všichni zajatci propuštěni. Následuje dojemný popis toho, jak byli krajané přivítáni Albuquerquem i ostatními; Rui de Araújo také hned Albuquerqueovi předal další důležité informace. Jelikož si zajatci stěžovali na podmínky, ve kterých byli drženi, přísahal Albuquerque pomstu na své “bílé a dlouhé vousy”.²¹⁰ Pak se konaly další diskuse o tom, co dál. Ne všichni totiž byli nyní pro útok, neboť přicházely stále nové informace o obranných opatřeních podnikaných v Malace. Nakonec

však zřejmě rozhodl názor Ruie de Araújo, který Malakku doporučil dobýt pro její nesmírné bohatství a kvůli tomu, že tam prý žijí zrádní lidé, kterým by po případném uzavření míru nebylo možné věřit.

25. července 1511, v den sv. Jakuba, zahájili Portugalci vlastní útok proti Malace. Největší síly vyčlenili k obsazení strategického dřevěného mostu přes říční rameno rozdělující Malakku na dvě části. Počáteční nápor Portugalců však obránci odrazili. Navíc útočníci utrpěli poměrně vysoké ztráty, takže dal Albuquerque rozkaz k ústupu.²¹¹ To se některým bojechtivým Albuquerqueovým podřízeným příliš nezamlouvalo, což také dali najevo. Albuquerque jim proto musel vysvětlit svůj postoj i úmysly:

“Pánové, dobře vidím přání vašich srdcí i dílo vašich rukou tak hodné velké odměny. Velice vás prosím o laskavé strpení; budeme v této věci postupovat krok za krokem, neboť je příliš velká na to, aby byla brzy dokončena, ježto nás je málo a nepřátel hodně. Mějme důvěru ve velkou lásku našeho Pána, který ve svém milosrdenství vydá toto město do našich rukou, pokud to uzná za sobě svatou službu. A já bych chtěl, aby to bylo co nejlaciněji, jak jen to může být, pokud jde o krev Portugalců.”

(“*Senhores, bem vejo a vontade de vossos corações e obras de vossas mãos tão dinos de grandes merecimentos. Muyto vos peço por mercê que vos sofrades, e vamos com esta cousa de pouso em pouso, porque he muy grande pera logo arrematar, que somos poucos, e temos muytos contrarios. Tenhamos confiança na paixão de Nosso Senhor, que por sua misericórdia nos dará esta cidade em nossas mãos, se elle o ouver por seu santo seruiço. E eu queria que fosse o mais barato, que ser pudesse, do sangue dos portuguezes.*”)²¹²

Po těchto slovech nikdo více nereptal. Tato slova jsou také dokladem toho, jak racionálně dokázal Albuquerque posoudit konkrétní situaci a zvolit správnou strategii odpovídající náročnosti úkolu. Avšak sultán se právem velice divil a rozhořčoval, že na jeho město Albuquerque zaútočil, když mu již vydal zajatce. Na to mu guvernér odpověděl, že mu je “nevýdal přátelsky” (!) a vyčetl mu ještě to, že před dvěma lety zabil několik Sequeirových námořníků, kteří se ničím neprovinili.²¹³ Pak zopakoval své výhrůžky, že město zcela zničí, pokud se nevzdá. Když to sultán odmítl a začal se ještě více opevňovat (Malakka neměla hradby), Portugalci opět zaútočili, a opět na strategický most. Útok provedly tři skupiny: João de Lima s jednou vypůjčenou čínskou džunkou a dvěma doprovodnými loděmi zaútočil z moře, zatímco z pevniny zaútočily skupiny vedené Albuquerquem, resp. jeho věrným přítelem Nunem Vazem de Castelo Branco.²¹⁴ Tentokrát již Portugalci uspěli a veledůležitý most získali do svého držení. Dále však, v duchu Albuquerqueovy strategie, nepostupovali, neboť potřebovali nutně odpočinek a ošetřit své zraněné. Dobývání Malakky probíhalo skutečně po etapách, na rozdíl od předešlých více méně jednorázových bojových akcí.

V této fázi dobývání Malakky došlo k další neshodě mezi Albuquerquem a jeho kapitány. Kapitánům se do nového útoku příliš nechtělo. Namítali, že město je veliké a dobře chráněné, zatímco jich, Portugalců, je málo. Při dalším útoku by prý padlo tolik vojáků a námořníků, že by neměl kdo řídit lodě na zpáteční cestě do Indie. Navíc by se při útoku zničilo všechno bohatství města, jehož získání bylo prvořadým cílem.²¹⁵ Proto Albuquerque svolal novou poradě, kde chtěl kapitánům domluvit. Correia cituje celý Albuquerqueův projev na této poradě, tak jak ho zaznamenal jeho sekretář Pêro de Alpoim. Nejprve kapitány ocenil, vzápětí jim však připomněl, že souhlasili s výpravou proti Malace a s osvobozením Sequeirových námořníků. Pak jim znovu objasnil, jak je důležité Malakku dobýt:

(, ... toto město je stodolou všeho koření a drahocenného zboží, pro které sem jezdí Mauři ze všech končin Indie a z mekánské úžiny, a odvázejí své lodě naložené, proplouvají mezi ostrovy a houfně míří do úžiny [mekánské, tj. do Rudého moře] bez obav z toho, že je potkají

naše flotily, a koření, které vezou, jehož je veliké množství, proudí do Káhiry a do Benátek, a odtamtud dále na západ i na východ, čímž značně snižují množství koření *Casa da Índia*, které se dostává do Flander. Další koření převážejí do Indie, které nám prodávají za trojnásobek ceny, za kterou ho zde kupují výměnou za látky z Khambatu, které přivážejí; tímto dlouhým obchodem nabyli Mauři z celé Indie velkého a mnohého bohatství, díky němuž jsou pány nad zeměmi a srdci králů a pánů, a pro tuto svou moc nám způsobili tolik zlého v Kalikutu a ve všech končinách Indie; kdyby tito Mauři tak velkou moc neměli, spala by nám Indie pod nohama. Jakou větší službu můžeme tedy prokázat našemu Pánu a ve prospěch naší svaté víry, než že tyto Maury potrestáme, jejich zdejší obchod potupíme a vyhladíme, tak aby tuto svou velikost ztratili, kterou zde získáme my?“

(„ ... *esta cidade he o celeiro de todolas drogas e riqas mercadarias, que os mouros de todas as partes da India e do estreito de Meca aquy vem buscar, e leuão suas naos carregadas, e paixão per antre as ilhas, e se colher ao estreito muy seguros de os toparem nossas armadas, e as drogas que leuão, que he grande soma, correm polo Cairo, e a Veneza, a d'ahy a ponente e leuante, com que dão muyto abatimento ás drogas da casa da India, que vão ter a Frandes. Outras drogas paixão á India, que nos vendem por tresdobro do que aquy as comprão a troco de roupas de Cambaya que trazem; do qual trato de tantos anos os mouros de toda a India são grandes em muytas riquezas, com que são senhores nas terras, e dos corações dos Reys e senhores, com a qual possança nos tem feitos tantos males em Calecut, e por todalas partes da India, que se o poder grande d'estes mouros nom fôra, dormindo tiueramos a India debaixo dos pés. Pois que mór seruiço podemos fazer a Nosso Senhor em fauor de nossa santa fé, senão punirmos estes mouros, e seus tratos aquy os confundirmos e apagar-mos, que percão este tamanho bem como lhe aquy tomamos?“)*²¹⁶

Tento výňatek z Albuquerqueova projevu jen dokládá to, jak byl guvernér dokonale obeznámen s fungováním euroasijského obchodu, a jak správně pochopil, že pro zásadní změnu poměru sil v oblasti Indického oceánu je třeba získat klíčový přístav, kterým byla Malakka. Proto také kapitánům navrhl, aby v Malace po jejím dobytí postavili mohutnou pevnost, „nejmohutnější, která v těchto končinách bude“, aby portugalský král neztratil bohatství, které mu bude město přinášet. Albuquerque vyjádřil přesvědčení, že za tento čin budou oceněni budoucími generacemi.

Kapitánům se Albuquerqueova řeč líbila, a tak mu sdělili, že jako věrní služebníci krále a Boha jsou připraveni za ně bojovat a zemřít a on jako guvernér jim má dát další rozkazy; udělají prý vše, co řekne. Albuquerque od nich chtěl slyšet zejména odpověď na zásadní otázku: zda se má v Malace po jejím dobytí postavit pevnost, anebo zda se mají po získání města ihned vrátit do Indie. Kapitáni mu odpověděli, že se v Malace postaví pevnost, když si ji přeje a považuje ji za nezbytnou, a to třeba dvě ...²¹⁷

Tím byl ujednáán další postup: město se dobude a postaví se tam pevnost. Albuquerque hned také rozhodl o novém přeskupení sil pro rozhodující útok. Svě vojáky rozdělil do čtyř skupin, které měly útočit z různých směrů. Garcia de Sousa se 100 vojáky měl opět zaútočit na most, na další cíle ve městě pak měly útočit skupiny pod vedením Joãa de Lima, Fernãa Gomeze de Lemos (každá měla po 300 lidech) a skupina vedená samotným Albuquerquem (měla 400 bojovníků).²¹⁸ Ještě před útokem však Albuquerque varoval Rui de Araújo v tom smyslu, že jde o nedostatečnou bojovou sílu a bude proto třeba použít ohně. S tím nejprve guvernér z pochopitelných důvodů nesouhlasil. Araújo mu však vysvětlil, že největší část bohatství je ukryta ve sklepích kamenných domů, které ohni odolají. Toto vysvětlení Albuquerque od Araúja přijal a hned ho pověřil, aby až začne boj spolu se svým sluhou založil na obou stranách města požár.

Další postupný útok začal jedné půlnoci v srpnu 1511. Až do rána ostřelovala Malakku portugalská loďná děla. Pak dal Albuquerque rozkaz, aby se lodě vzdálily od břehu. Tím vyvo-

lal v obráncích města mylný dojem, že Portugalci odplouvají. Hned následující půlnoci se však lodě opět přiblížily a znovu zahájily palbu, přičemž tentokrát již byli z lodí vysazeni vojáci, kteří nastoupili k pozemnímu útoku proti městu. Rozhostil se zuřivý boj, v němž Albuquerque se zběsilostí sobě vlastní strhával ostatní k ještě větší rozhodnosti a nelítostnosti. Do svítání se Portugalcům podařilo dobýt předměstí. Pro následující noc však guvernér vyhlásil klid zbraním i „duším“, protože Portugalci začali pociťovat svou nedostatečnou sílu. Proto jsou také později během urputných bojů často vyhlašovány dny odpočinku, neboť portugalští útočníci padali únavou. Největší tíha bojů podle Correii ležela na skupinách Joãa de Lima a Fernãa Gomeze de Lemos.

Jelikož si Albuquerque dobře uvědomoval, jak s každým zraněným Portugalcem klesá naděje na dobytí města, patřičně se ke zraněným také choval. Zde vůbec poprvé se setkáváme s tím, že se válečník Albuquerque dočasně změnil v pečovatele. Correia píše, že se o zraněné až úzkostlivě staral, nechával je odvážet na lodě, kde o ně bylo dobře postaráno, a sám je často navštěvoval. Přestože dosáhli Portugalci v Malace územních zisků, nechtěl Albuquerque postupovat dál, dokud se mu neuzdraví klíčová kapitáni.²¹⁹ Proto také před posledním útokem na město nechal své zraněné týden v klidu, aby se plně zotavili.²²⁰

Ve svízelné situaci se ještě Albuquerque pokusil nabídnout sultánovi příměří výměnou za výkupné a povolení postavit pevnost. Když však na tuto jeho nabídku sultán nereagoval, provedl v předvečer sv. Bartoloměje poslední přípravy k závěrečnému náporu. Vydal svým bojovníkům rozkaz, že v rozhodujícím boji, k němuž dojde příštího dne, musí zabít každého muslima, který se jim dostane pod ruku, včetně žen a dětí, a že nesmějí město vyrabovat a vypálit, dokud ho celé neprojdou.²²¹ Za zvuků trumpet a vzývání sv. Tomáše pak ráno 24. srpna 1511 Portugalci naposledy zaútočili. Rozhodující bitva byla krvavá, ale krátká. Téhož dne byla mocná Malakka dobytá, když při posledním útoku ztratili Portugalci jen 4 muže a 20 jich bylo zraněno.²²²

Ohledně dobytí města vydal Albuquerque prohlášení, že žádný obchodník, který se vrátí, nebude pronásledován, ba že bude nedotknutelný. Toto prohlášení dal přeložit do místní malajštiny. I jinak se snažil přilákat do Malakky obchodníky, chtěje tak zajistit, aby bylo město i nadále tím, čím bylo, pouze ne pod kontrolou sultána (ten i s rodinou řádění portugalských vetřelců unikl), ale portugalského krále.

Correia věnuje poměrně velkou pozornost kořisti, která padla Portugalcům do rukou. Po dobytí města rozdělil guvernér své vojáky do čtyř skupin po dvou stovkách mužů, aby hlídali na nejhroženějších místech. Pak své kapitány vyzval, aby Malakku vyrabovali, ale zakázal ji poničit nebo zapálit. Následuje výčet nejrůznějšího zboží, kterého se Portugalci ve městě zmocnili: pižmo, benzoové dřevo, santalové dřevo, damašek, satén, taft, bílé hedvábí, kafr, aguilové dřevo, porcelán a další.²²³ Kořisti bylo tolik, že ji ani nestačili odnášet a nakládat na lodě. Byla opravdu převážně ve sklepích kamenných domů, jak tvrdil Araújo. Albuquerque dal vyloupit i sultánův palác, který byl poté zapálen. Tam se nalézaly největší drahocennosti. Correia zmiňuje, jak mu Albuquerque později vyprávěl, co všechno tam bylo: množství zlata a stříbra, perly, drahocenná klenotnice, luxusní sultánova postel, čtyři zlatí lvi, kteří sloužili jako schránky na parfémy, a další poklady, celkem prý za více než 400 000 cruzadů.²²⁴ Correia píše:

„Plenění trvalo až do hluboké noci, kdy byla získána kořist ohromné hodnoty, že větší v těchto končinách nikdy získána nebyla, ani taková podobná již získána nebude ...“

(„*Durou o saco até noite fechada, em que se tomou despojo de grão valor, o mór que nunca se tomou n'estas partes, nem outro tal tomará ...*“)²²⁵

Na každého Portugalce prý připadla kořist za 3–4 tisíce cruzadů, na kapitány pak dokonce za 20–30 tisíc.²²⁶ Ti také hned chtěli s lupem odplout do Indie, využít posil přípluvších tam

z Portugalska a s nimi se do Malakky vrátit vybudovat pevnost. Tento návrh Albuquerque rezolutně odmítl. Nařídil, aby se okamžitě přikročilo ke stavbě pevnosti. Ve své řeči ke kapitánům mj. řekl:

„ ... žádná okolnost mně nemůže zabránit, abych tady nevybudoval nejlepší pevnost, jakou budu moci, leda smrt, neboť zemřu-li já, pak ať ti, co zůstanou, činí, jak myslí; kdybych odtud odešel bez toho, že bude toto tak vznešené město zabezpečené a sevřené v králově moci, pak i kdybych mu odtud přivezl deset tun zlata, zasloužil bych si za to useknout hlavu a má duše aby přišla rovnou do pekla.“

(„ ... *nenhuma coisa me pôde estoruar de fazer aquy a milhor fortaleza que puder, sómente a morte, porque, morrendo eu, então quem ficar faça o que quizer; que se me d'aquy fosse sem deixar esta tão nobre cidade catiua e fechada no poder d'ElRey, inda que d'aquy lhe leuasse dez contos d'ouro, merecia por yssso a cabeça cortada, e minha alma direita ao inferno.*“) ²²⁷

29. kapitola pak popisuje stavbu pevnosti v Malace, kterou Portugalci nazvali *Famosa* (Slavná). V dalších kapitolách 3. oddílu 2. knihy, tedy toho, který je věnován dobytí Malakky, pak Correia zachycuje všechny důležité události, jako vyslání poslů do okolních zemí, aby tam tlumočili zájem Portugalců na pokračujících cestách jejich obchodníků do Malakky, cestu Antónia de Abreu na Moluky, jmenování kapitána a faktora v Malace, odplutí z Malakky a příplutí do Kočinu na konci února 1512, kde byl Albuquerque oslavně přivítán a kde také před cestou do Goy přezimoval, jakož i válku mezi Portugalci a místními, která brzy po Albuquerqueově odjezdu v Malace vypukla.

17.6 Neúspěch u Adenu (1513)

Z následujícího oddílu, nazvaného Flotila Jorge de Melo (*Armada de Jorge de Melo*), jsou nejdůležitější poslední tři kapitoly pojednávající o neúspěšné výpravě proti Adenu v roce 1513. Correiaův popis této události je pro nás dvojnásob zajímavý. Jednak nás bude zajímat, stejně jako u Castanehdy, jak podal tento jediný větší Albuquerqueův vojenský neúspěch, jednak bude tento popis zajímavý z toho důvodu, že pokud přijmeme dnes nejpravděpodobnější datum Correiova příplutí do Indie, tedy srpen 1512 (právě s flotilou Jorge de Melo), je to první velká Albuquerqueova výprava, již se kronikář Gaspar Correia pravděpodobně osobně zúčastnil.

Celý oddíl začíná krátkou, dvouapůlstránkovou kapitolou o plavbě výše jmenované flotily, s níž, jak bylo uvedeno, příplul do Indie s největší pravděpodobností i sám Gaspar Correia. Ač o tom v této kapitole kronikář nečiní sebemenší zmínku a není tam vůbec nic osobního, přece jen je popis této plavby v něčem trochu jiný; zdá se, jakoby byla tato plavba kronikáři bližší než jiné. V této kapitole jsou totiž uvedeny určité podrobnosti, které u jiných flotil uváděny nejsou.

Předně Correia uvádí názvy všech 12 lodí, které pod velením Jorge de Melo vypluly v březnu 1512 z Portugalska. Uvádí i jména všech velitelů jednotlivých lodí, ale to činí i jinde. Neobvyklé je to, že uvádí názvy všech lodí. ²²⁸ Dále píše, že již v oblasti Guineje se ztratil Jorge da Silveira, který pak 20. července příplul do goanské zátoky a následně se uchýlil na Angedivu. Zaráží skutečnost, že je uvedeno přesné datum příplutí zbloudivší lodi. V takovýchto případech uvádí Correia obvykle nanejvýš měsíc. Další zajímavou skutečností je velice podrobný, takřka živý popis setkání Jorge de Melo a Albuquerqueova synovce Garcii de Noronha v Mosambiku, jakož i podrobnosti související s obsazením místa kapitána Sofaly. ²²⁹ Nakonec Correia uvádí zcela přesnou dobu příplutí Jorge de Melo i Garcii de Noronha do

Goy. Jorge de Melo připlul s 10 loděmi 15. srpna 1512,²³⁰ zřejmě dopoledne, neboť Garcia de Noronha prý připlul se svými 3 loděmi „téhož dne odpoledne“.²³¹ Určení ne dne připlutí, ale přímo denní doby, je zcela neobvyklé ...

Na konci této kapitoly Correia líčí Albuquerqueovy obavy z toho, že připlutí flotily Jorge de Melo znamená konec jeho mandátu guvernéra. Uklidnil se však, když zjistil, že s flotilou připlul jeho synovec Garcia de Noronha, jmenovaný králem vrchním námořním kapitánem. Albuquerque věděl, že jeho synovec by tuto funkci pod jiným guvernérem než jím nevykonával. Je zajímavé, jakou v sebe měli příslušníci rodu Albuquerqueů důvěru. Proto se upokojil a hned začal plánovat výpravu proti Goe, kde se v Banastarimu podařilo Adil-chánovým mužům získat opěrné pozice, avšak za pomoci zrádců z řad Portugalců, jak Correia neopomněl uvést.

Následujících pět kapitol zaznamenává významné události před výpravou proti Adenu, vesměs vojenské akce v Goe. 37. kapitola popisuje shromažďování všech dostupných lodí v Kočinu, kde dlel Albuquerque. Připlul sem Jorge de Melo se svými 10 loděmi, Garcia de Noronha s 3 loděmi a z Angedivy připlul i Jorge da Silveira. K těmto 14 lodím připojil Albuquerque své dvě, takže celkem 16 lodí vyrazilo znovudobýt Gou. To se jim také bez větších potíží podařilo. Correia zmiňuje i následné potrestání zrádců, jakož i zahájení výstavby pevnosti v Kalikutu. Tam se totiž ujal vlády nový zamorin, s nímž Albuquerque uzavřel mírovou dohodu.

Z Correiova popisu výpravy proti Adenu lze vyčíst mnoho zajímavého, především však zaujmou dvě skutečnosti. Correioův popis Adenu, oblasti Rudého moře a vůbec celé výpravy je neobyčejně živý a podrobný a v mnohém se liší od popisu Castanhedova. Je zkrátka poněkud jiný než popisy předešlých výprav, což vyvolává dojem, že Correia měl oproti Castanhedovi k dispozici „něco navíc“. Ano, skutečně to vypadá tak, že tímto „něčím navíc“ byla osobní účast na výpravě. Na str. 338 (2. kniha) Correia dokonce výslovně v jedné větě použil 1. osobu, což svědčí o tom, že v Adenu byl. Problém je v tom, že netvrdí výslovně, že tam byl v roce 1513 s Albuquerquem. Během svého mnohaletého pobytu v Asii se tam mohl dostat kdykoli později. V dotyčné větě kronikář vysvětluje, proč podává popis adenského vodovodního systému:

„Toto [tj. uspořádání vodovodního systému] jsem zmínil proto, že organizace města se mně zdála dokonalá.“

(„*Fiz d'ysto lembrança porque me pareceo grande primor do regimento da cidade.*“)²³²

Kdyby se v této větě vyjádřil jen trochu určitěji, takže by se jeho přítomnost v Adenu na jaře 1513 stala nepochybnou, mohli by historici zcela odmítnout roky 1513 a 1514 jako (stále ještě) možné roky Correiova připlutí do Indie.

Druhou skutečností, která čtenáře Záznamů zaujme, je popis Albuquerqueova útoku proti Adenu. Oproti předešlým Correiovým popisům dobývání Ormuzu, Goy a Malakky je totiž značně stručný. Vysvětlení, které se nabízí, je jasné. Předně tato Correiova neobvyklá úsečnost opět podporuje tezi, že se neslavné akce osobně zúčastnil a byl hluboce zklamán neúspěchem muže, kterého, jak víme, nesmírně obdivoval. Připusťme, že Correia v Adenu s Albuquerquem skutečně byl. Pak by to ovšem byla první Correiova účast na velké vojenské akci po boku obdivovaného guvernéra. Jak by na většinu lidí zapůsobil naprostý neúspěch člověka, kterého chovají v hluboké úctě, zejména tehdy, pokud by se jim dostalo možnosti stát takovému člověku poprvé po boku právě při jeho neúspěšném podniku? Většina by jistě pocítovala smutek, zklamání a rozčarování, a stejně tomu zřejmě bylo i u Gaspara Correii. Proto onen poměrně krátký popis vojenské akce Portugalců před Adenem roku 1513.

Dne 28. ledna 1513 vyplul Albuquerque se svou mohutnou flotilou z Goy ve směru k Rudému moři.²³³ První zastávku učinila flotila na Sokotře, kde také Albuquerque svým kapitá-

nům sdělil úmysl zaútočit na Aden a dobýt ho. Podle Correii chtěli dát kapitáni před bojem přednost jednání o uzavření vzájemné dohody. Albuquerque však odpověděl, že uzavření nějaké dohody nelze očekávat a že boj bude nevyhnutelný. Pak následuje poměrně podrobný a velice zajímavý popis Adenu. Je popsán přístav, mohutné městské hradby, rozvržení ulic ve městě, domy (i dům správce města, kterého Correia nazývá Miramergem, tj. v podstatě stejně jako Castanheda), mešita i majáky. Dozvíme se také, že v té době mělo město asi deset tisíc obyvatel. Correia uvádí, že Aden je sevřen horami, a naznačuje, že z jejich vrcholů by se dal snáze dobýt. Velký prostor pak věnuje otázce zásobování města vodou. Aden prý trpěl krajním nedostatkem pramenů a vodních zdrojů, takže u každého domu stály velké nádrže, které se plnily vodou přiváženou z vnitrozemí. Pro případ války prý byla ve městě umístěna jedna obrovská cisterna na vodu. Již bylo zmíněno, jak Correiu zaujal místní jednoduchý vodovod.

Když flotila připlula do Adenu, zahájil Albuquerque přes jednoho obchodníka z Kannanoru jednání se správcem města, Miramergemem. Na jeho dotaz, proč připlul s tak velkou flotilou, Albuquerque odpověděl, že je na cestě do Suez a chce, aby se Aden, tak jako jiná města, podřídil portugalskému králi. Prý by to bylo pro Aden výhodné, neboť portugalský král je pánem celého moře (tj. Indického oceánu), kde se mohou plavit jen ti, kteří jsou jeho přáteli.²³⁴ Miramergem Albuquerqueův vzkaz vyslechl, poslal mu dokonce dary, ale v odpovědi mu vzkázal, že šejk (Correia ho opět nazývá král) je mimo město, bez něhož on nemůže jednat, a že bude tedy lepší, když bude pokračovat v plavbě k Suez a zastaví se na zpáteční cestě. Albuquerque však této odpovědi neuvěřil. Tvrdil, že šejk ve městě je, a pak Miramergema jistě šokoval, když mu navrhl, aby jeho, Albuquerque, ustanovil „králem města“.²³⁵ To samozřejmě správce Adenu odmítl, načež došlo k vzájemné přestřelce; podle Correii prý jako první zahájili palbu Adeňané.

Portugalci odpověděli střelbou z lodních děl a začali připravovat žebříky ke zdolání adenských hradeb, které si za tímto účelem přivezli. Noc před zahájením útoku sepsali poslední vůle a závěti a připravili se na těžký boj. Correia píše:

„... lidé strávili celou noc pořizováním posledních vůlí a závětí a přípravou svých zbraní i duší na nebezpečí smrti, které se báli ...“

(„... a gente gastou toda a noite com fazer cedulas e testamentos, e concertar suas armas e almas pera o perigo da morte que temião ...“)²³⁶

Na Velký pátek roku 1513 zahájili Portugalci útok na adenské hradby. Hned od začátku však museli čelit obtížím. Jednak byla většina jejich žebříků krátkých, jednak na ně lezli pouze s meči a štíty; potřebné oštěpy totiž prostě nepobrali.²³⁷ Přesto se části Portugalců podařilo na hradby dostat. Correia uvádí, kdo vztyčil prapor na adenských hradbách jako první i kdo jako druhý (Garcia de Sousa, resp. Jorge da Silveira).²³⁸ Nicméně počet těch, kterým se podařilo na hradbách uchytit, zůstával stále malý. Jakmile se totiž objevila nějaká hlava mezi cimbuřím, dostala zásah šípem mezi oči, Portugalci začali ze žebříků padat a ty se začaly lámat. Correia si jen smutně posteskl:

„Taková byla vůle našeho Pána, aby se všechny žebříky rozlámaly ...“

(„O que assy sendo polo querer de Nosso Senhor que todas as escadas quebrassem ...“)²³⁹

Po těžkých bojích se Portugalcům podařilo prorazit střílnu v jedné věži, kudy prolezlo na hradby asi 20 mužů. Obránci však otvor brzy zacpali, takže vniknuvší Portugalci byli vlastně uvězněni na hradbách. Correia v této souvislosti výslovně uvádí, že velitelé (tedy i Albuquerque) udělal „velkou chybu“.²⁴⁰ Na hradby se prý mělo lézt až poté, co bude uvnitř dostatečný počet mužů, aby obránci nemohli otvor ucpat. Jistě správný závěr. Portugalci uvěznění na hradbách pak slézali po lanech, která jim tam spolubojovníci hodili, neboť žebříky by-

ly polámané. Jelikož však všichni nestačili před prudkými útoky obránců prchat po lanech, snažili se někteří opět otevřít zacpaný otvor střilny, aby jím uprchli. O střilnu se rozpoutal urputný boj, a i když se nakonec některým Portugalcům tímto opět proraženým otvorem podařilo uniknout, mnoho jich zde zahynulo.

Během krátkého boje podle Correii zahynulo přes 40 Portugalců, včetně Garcii de Sousa a Jorge da Silveira.²⁴¹ Albuquerque po těžké porážce nařídil chvatný ústup od městských hradeb, s čímž však někteří nesouhlasili. Argumentovali tím, že proč by měli ustupovat, když je nikdo nepronásleduje – nepřítel totiž zůstal za hradbami. Na to jim Albuquerque odpověděl:

„Chci, aby Mauři viděli, že vás nutím nalodit se a stáhnout se násilím, a ne že prcháme.“

(„*Quero que vejão os mouros que vos faço embarquar e recolher per força, e nom que himos fogindo.*”)²⁴²

Pak Correia zmiňuje, jak nechal Miramergem všechny padlé Portugalce pohřbít. Odvolává se přitom na Heitora da Silveira, který byl v Adenu v roce 1530 a hroby viděl. Všichni prý byli pohřbeni s úctou, zvláště Garcia de Sousa a Jorge da Silveira. Na kamenných náhrobcích bylo prý vyryto několik slov o jejich činech, byl tam nápis „křesťan“ a vedle hrobů bylo do země zapíchnuto 5 praporů, které Portugalci v Adenu zanechali ...²⁴³

Na lodích, kam se Portugalci stáhli, pak probíhalo ošetřování raněných (zraněn byl i kněz Mergulhão, který na okamžik vstoupil do Adenu s křížem). Tři dny rabovali Albuquerqueovi lidé lodě arabských obchodníků v přístavu, poté je zapálili a zamířili do Rudého moře. Hned po proplutí úžinou Bab el-Mandeb vzdali portugalská námořníci dík Bohu za to, že jim umožnil, aby jako první Portugalci v historii vstoupili do tohoto moře s „flotilou a královskou portugalskou korouhví.“²⁴⁴ Následuje poměrně obsírný a zajímavostmi a podrobnostmi upoutávající popis Rudého moře. Způsob líčení, živost popisu a zjevně patrné nadšení a okouzlení novou realitou hovoří opět ve prospěch skutečnosti, že se Correia této výpravy osobně účastnil.

V úvodu popisu Rudého moře Correia zaznamenává, jak je úžina Bab el-Mandeb překvapivě úzká. Dále uvádí, že Rudé moře je značně mělké a má průzračnou vodu, takže je místy vidět až na dno, je tam mnoho korálových ostrůvků a vanou tam pouze dva větry: západní a východní. Velkou pozornost věnuje popisu pobřeží. To je prý často vidět po obou stranách, neboť Rudé moře je velmi úzké, a je takřka všude vyprahlé. Africké pobřeží je prý málo osídlené a tamní přístavy jsou pod kontrolou Turků, na arabském pobřeží se zmiňuje o městech Džidda a Mekka. Kronikářově pozornosti nešly ani lodě, které se v Rudém moři plavily. Jsou prý chatrné, ale vzhledem k tomu, že v Rudém moři nejsou bouře, to nevadí.²⁴⁵

V Rudém moři se prý portugalská flotila stala svědkem zázraku. Silně nábožensky založený Correia ho popsal takto:

„ ... za bezměsíční noci se na východě vztyčil kříž utvořený z devíti hvězd, které zářily více než všechny na nebi, a pohybovaly se po nebi po své kruhové dráze, aniž by se na okamžik odloučily, a za svítání začaly zapadat dole na západě, pohybuje se nad zeměmi kněze Jana. Když toto viděla celá flotila, [námořníci], vidouce tak nádherné znamení, s velkou zbožností vypálili salvu a pronesli modlitby, a guvernér řekl, že náš Pán nám ukazoval cestu, po které máme jít.“

(„ ... *sendo noite sem lua, se aleuantou em oriente huma cruz feita de nove estrelas, mais resplandicentes que todas as do Céu, e foy correndo o Céu assy per seu compasso sem nunca se apartarem, que amanhecendo se forão metendo debaixo em ponente, correndo per cyma das terras do Preste João. O que sendo visto de toda'armada, com muyta deuação fizeram salua com orações, vendo sinal tão marauilhoso, dizendo o Governador que Nosso Senhor nos mostrava o caminho que auiamos de fazer.*”)²⁴⁶

Hned ráno po tomto úkazu zamířil prý Albuquerque s kapitány na africké pobřeží (tedy na pobřeží domnělé říše kněze Jana), kde postavili oltář z kamenů, vztyčili kříž a pomodlili se. Kvůli nedostatku vody pak Portugalci zamířili na ostrůvek Kamaran, když i Correia, stejně jako Castanheda, uvádí, že cestou přepadli a zapálili dvě lodě ze Zeyly. Cestou na Kamaran prý málem ztroskotala Albuquerqueova loď *Serra* (Hora). Právě při této příležitosti dostal Albuquerque nápad, že jako výraz vděku za záchranu postaví v Goe kapli zasvěcenou Panně Marii. Tuto kapli (*Capela de Nossa Senhora da Serra* – kaple Panny Marie z Hory) také skutečně krátce před svou smrtí postavil a byl v ní posléze i pohřben.

Na Kamaranu Portugalci našli tolik potřebnou vodu (byly tam přímo studně), a Correia uvádí, že se tam pásly i kozy. Albuquerqueovým úmyslem bylo plout dále do Džiddy, ale větry mu to nedovolily. Tři měsíce (květen – červenec 1513) pak strávili Portugalci na Kamaranu, aniž by jedinkrát zapršelo. V důsledku hladu a záhadné nemoci tam prý zemřelo více než 500 Portugalců.²⁴⁷ Před odplutím z Kamaranu vyslal Albuquerque João Gomeše na průzkum ostrova Dehalak, o čemž se zmiňuje i Castanheda, avšak za pozornost stojí jiná epizoda, kterou Castanheda (ani João de Barros) nezmiňuje.

Albuquerqueovi se nabídl jistý Fernão Dias, člen jeho posádky, že se z afrického pobřeží vydá do Portugalska, aby králi podal zprávy o nejnovějším dění v Orientu. Šlo o dobrodruha, který strávil dlouhý čas v muslimském zajetí na Gibraltaru, takže ovládal arabštinu a znal muslimské zvyklosti i Korán. Albuquerqueovi navrhl, ať ho vysadí na africkém pobřeží jako zajatce spoutaného v řetězech, kterého místní muslimové osvobodí, jakmile jim arabsky sdělí, že je také muslim, kterého zde křesťané zanechali napospas pomalé smrti. Albuquerqueovi se tento plán zalíbil. Byl tedy realizován, a co hlavně, zdařil se přesně tak, jak Dias chtěl. Místní lidé ho skutečně osvobodili, neboť jim začal citovat pasáže z Koránu, a přes Káhiru a Benátky se v pořádku dostal do Portugalska, kde podal králi zprávy. Correia uvádí, že se pak do Indie opět vrátil (sám ho měl možnost osobně poznat) a prokázal tam mnoho cenných služeb dalším místodržícím. Avšak navzdory všemu, co pro portugalskou správu v Indii vykonal, prý zemřel „velmi chudý.“²⁴⁸

Někdy v polovině července 1513 Portugalci Kamaran opustili. V Rudém moři učinili ještě jednu zastávku na malém ostrůvku, kde vztyčili kříž; tento ostrůvek nazvali *Santa Cruz* (Svatý kříž). Albuquerque pak vyslal João Gomeše, Antónia Ferreiru a Antónia Raposa s jejich loděmi na průzkum Zeily a Berbery, kde tito zničili mnoho muslimských lodí. V tomto bodě se Correia rozchází s Castanhedou, který uvádí, že Albuquerque vyslal Ruie Galvãa, a to pouze do Zeily. Pak se celá flotila vrátila k Adenu. Portugalci shledali, že je ještě více a lépe opevněný než při jejich první zastávce.

I přesto nařídil Albuquerque svému synovci, D. Garciovi de Noronha, aby dobyl pevnost nad městem. Tomu se to také podařilo, takže z děl umístěných v této pevnosti pak ostřeloval Aden, přičemž tam zabil mnoho lidí a způsobil městu značné škody. Tato děla pak Portugalci shodili z pevnosti dolů a utopili je v moři.²⁴⁹ Ani tuto akci Castanheda nezmiňuje. Mezitím se k Albuquerqueovi dostavil zajímavý návštěvník. Šlo o habešského křesťana, který mu přinášel nečekanou zprávu. Místní se prý bojí, že jim Portugalci zapálí lodě, a proto toho má využít a výměnou za to, že jejich lodě nezapálí, má žádat propuštění 18 Portugalců, které adenský šejk vězňi.²⁵⁰ Viděli jsme, že Castanheda hovoří pouze o 5 zadržovaných Portugalcích. Albuquerque si okamžitě vzpomněl na Duarte de Lemos, který mu vyprávěl, jak při cestě na Sokotru ztratil jednu loď s 23 muži. Této lodi velel jistý Gregório Quadreira.²⁵¹ Ihned ho napadlo, že tito zadržovaní krajané budou přeživšími členy posádky této ztracené lodi.

Po tomto Habešanovi přichází za Albuquerquem posel přímo z Adenu. Prosí, aby Portugalci ušetřili lodě místních muslimských obchodníků kotvící v přístavu. Albuquerque se mu jal zešíroka objasňovat celou situaci: prý „činí zlo“ jen těm, kteří neposlouchají portugalského krále, a vysvětloval, že Aden nedobyl jen proto, že jeho lidé měli krátké žebříky. Hned vzápětí však Adenu vyhrožuje (v Correiově podání):

„ ... kdyby se vrátil navštívit Aden, ... přivezl by tak dlouhé žebříky, že by se jeho lidé dostali na Miramergemovy domy, a uvnitř jeho mešity by rozkázal spálit vousy všech Maurů, kterých by se zmocnil.“

(„ ... *se elle tornasse a vêr Adem, ... elle traria escadas tão compridas que pusessem a sua gente em cyma das casas de Miramergem e dentro em sua mesquita auia de mandar queimar as barbas de quantos mouros tomasse.* ”)²⁵²

Co se týká místních obchodníků, prý by se vyhnuli trestu, kdyby je Portugalci potkali na moři; jelikož však jejich lodě kotví v přístavu, který je portugalskému králi nepřátelský, zaslouží si trest. Peníze nabízené za ušetření svých lodí pak prý mají dát adenskému šejkovi, aby za ně propustil oněch 18 Portugalců, a vše bude v pořádku. Pokud však zajatci propuštění nebudou, budou lodě zapáleny a vinu ponese šejk. S tímto vzkazem posel odešel a už se nevrátil.²⁵³ Albuquerque proto, i přes nechuť svých kapitánů, vyloupil a zapálil lodě v přístavu, avšak jak poznamenává Correia, moc škody muslimům nezpůsobil, neboť jich bylo na pobřeží hodně a stačili tak mnoho požárů včas uhasit. Poté se již celá flotila odebrala zpět do Indie.

První zastávku učinili Portugalci v Diu. Byli tam bohatě obdarováni Melik-Iazem, vládcem města (ke každé portugalské lodi připlula jedna místní loď naložená dary, k Albuquerqueově lodi připluly s dary lodě dvě). Melik-Iaz se také osobně sešel s Albuquerquem na jeho lodi, kde oba vedli rozhovory. Výsledkem jejich jednání bylo ustanovení portugalského faktora v tomto veledůležitém gudžarátském městě (stal se jím Fernão Martins Evangelho).²⁵⁴ Další zastávkou byl Chaul. Zde se Albuquerque mimo jiné sešel s vyslancem khambatského krále, který portugalského guvernéra prosil o povolení otevřít khambatskou faktorii v Malace, a s vyslancem perského šáha Ismá'íla.²⁵⁵ Ten ho informoval o situaci na Ormuzu, předal mu šáhův dopis a požádal ho jménem svého pána o vyslání poselstva k jeho dvoru. Albuquerque pak rozhodl, že do Persie odjede Miguel Ferreira se čtyřmi Portugalci a s několika sluhy a otroky. Tomuto poselstvu věnuje Correia velikou pozornost, zejména instrukcím, které členové výpravy dostali od Albuquerquea.²⁵⁶ Uvádí také plné znění dopisu, který Albuquerque Ismá'ílovi zaslal. Tento dopis je tak zajímavý, že stojí za to ho ocitovat celý:

„Šáhu Ismá'íle, veliký pane nad velikými pány, králi a pane mnoha králů, nad kterého žádného většího není. Tvá hlava, zdraví a dům nechť jsou vždy v pořádku, a tvoji nepřátelé pod tvými nohama. Afonso de Albuquerque, otrok velkého krále Portugalska, pána velkého moře a zemí indických u tohoto moře ležících, pána velmi mocného proti svým nepřátelům a pomocníka svých přátel, s nimiž je jako jedna ruka; až ti bude třeba jeho pomoci, pomoci jeho přátel nebo snad pomoci jeho království a lidí, i jeho osobní pomoci, přijde-li na to, pak mně, jeho otroku, přikáž, co mám udělat, k čemuž ti nabízím službu dvaceti tisíc mužů, které mám na jeho flotilách složených z lodí a galeon, s nimiž podporuji a ochraňuji jeho dobré přátele, krále a pány těchto končin Indie, a proti těm, kteří jsou špatní a jsou jeho nepřáteli, vedu válku na moři i na zemi ohněm a mečem, zabírám a zajímám lidi a ničím země a města: s tím vším jsem hotov vykonat tvůj příkaz, chtěje tě získat pro přátelství a bratrství s králem Portugalska, mým pánem, neboť on, jelikož je velkým králem a pánem, se velice rád přátelí a seznamuje s velkými králi a pány, jako jsi ty. Tvůj dopis nadchl mé srdce a byl jsem jím povzbuzen a poctěn, neboť o tvých velikých činech se mluví po celém světě, takže bylo mým velkým přáním obdržet od tebe řeč. A protože si, veliký pane, přeješ vidět Portugalce, předal jsem jednoho tvému vyslanci; je to silný a udatný válečník, jaké s sebou беру do války, kteréhožto se ptej na mé záležitosti, neboť není naším zvykem vypravovat o tom, co děláme. Až ty, pane, přikážeš, a až přijde tvůj vzkaz, vykonám tvou vůli s velkou radostí ze služby králi, mému pánovi. Buď tvůj život a zdraví takové, jaké si budeš přát.“

(„*Xequesmael, senhor grande sobre os grandes senhores, e Rey e senhor de muytos Reys, e nenhum mayor que ti. A tua cabeça e saude e casa seja sempre salua, e teus imigos debaixo de teus pés. Afonso d’Albuquerque escrauo do grande Rey de Portugal, senhor do mar grande e das terras da India de junto do mar, muyto poderoso contra seus imigos, e ajudador de seus amigos, assy como unha e carne; que quando hão mester sua ajuda por elles auentura seus Reynos e gentes, e com sua propria pessoa quando compre; o que assy manda a mym seu escrauo que eu faça, ao que me offereço pera te seruir com vinte mil homens que trago nas suas armadas de naos e galés, com que fauoreço e guardo seus bons amigos, Reys e senhores d’estas partes da India, e aos que são máos e seus imigos lhes faço guerra, polo mar e pola terra, com fogo e sangue, matando, catiuando as gentes, destroindo as terras e cidades: com tudo ysto estou muy prestes pera fazer teu mandado, querendo tu amizade e irmindade com ElRey de Portugal meu senhor, porque elle, assy como he grande Rey e senhor, folga muyto com’amizade e conhecimento dos grandes Reys e senhores, como tu hes. A tua carta me fez mayor meu coração, com que fiquey mais esforçado e grande, porque tuas grandezas se fallão por todo o mundo, com que meu desejo era grande pera auer tua falla. E pois, grande senhor, porque desejas vêr portuguezes, hum entreguey ao teu embaixador, são e valente guerreiro, dos que comigo trago na guerra, ao qual pergunta por minhas obras, porque nom he nosso costume contar o que fazemos. Quando tu, senhor, mandares, e vir teu recado, farey tua vontade com muyto prazer do seruiço d’ElRey meu senhor. E tua vida e saude seja quanto tu quigeres.*“)²⁵⁷

Tento dopis jasně dokládá Albuquerqueův uctivý a vstřícný vztah k Persii. Vzhledem k Ormuzu však ani jiný být nemohl.²⁵⁸ V Chaulu nechal Albuquerque 6 lodí pod velením budoucího guvernéra Lopa Vaze de Sampaio, aby v oblasti narušovaly muslimský námořní obchod (Sampaio nesměl útočit pouze proti lodím z Khambatu, neboť Albuquerque chtěl stavět pevnost v Diu), a zbytek flotily odplul do Goy. Zde guvernér provedl některé personální změny, z nichž nejdůležitějšími bylo jmenování Joãa de Eça kapitánem Goy, Jorge de Albuquerque kapitánem Malakky a Pêra de Mascarenhas kapitánem Kočinu.²⁵⁹ Velmi brzy poslal do Goy své zprávy čerstvě ustanovený faktor v Diu, Fernão Martins Evangelho. Informuje, že se stále více opevňuje Aden, dokonce prý stahuje z Diu své lodě, aby mohly bránit domovské město. Informuje i o tom, že se Melik-laz staví odmítavě ke stavbě portugalské pevnosti v Diu. Nejzajímavější zpráva od Evangelha se však týká perského vládce Ismá’íla. Evangelho informuje o jeho misionářských aktivitách na podporu ší’itského islámu a o jeho nadšení pro Alího, Prorokova zetě a vlastního zakladatele ší’itského směru. Ismá’íl prý rozeslal dopisy různým vládcům v oblasti Indického oceánu, kde je láká k přestupu na ší’u. Ti, co by tak učinili, mu měli zaslat turban. Evangelho uzavírá, že Ismá’íl uspěl pouze na Ormuzu; v Indii a Gudžarátu ší’u odmítli.²⁶⁰ Po vyslechnutí těchto zpráv začal Albuquerque spolu se svým synovcem D. Garciou de Noronha plánovat, jak se po příplutí posíl z Portugalska znovu vydají k Adenu, aby ho dobyli.

V následujícím krátkém oddílu o dvou kapitolách pak Correia zaznamenává všechny důležité události, ke kterým došlo po Albuquerqueově příplutí z Rudého moře. Jde zejména o pokračující spory mezi místními indickými vládci, konkrétně mezi Adil-chánem a králem říše Bisnegá, kde byl předmětem sporu obchod s koňmi (asi nejzajímavější je Correiova informace o tom, že za Adil-chána prý vládla jeho matka),²⁶¹ přijetí vyslanců z Pegu a Siamu a vyslání Jorge de Albuquerque na pomoc obležené Malace.²⁶² Dozvíme se také, že Afonso de Albuquerque v Indii zakázal hazardní hry, a větší prostor je věnován i jeho tolik diskutovanému vztahu ke sňatkům Portugalců s místními ženami. Podle Correii měl Albuquerque obecně ženy rád. Dbal i o spásu jejich duše, neboť svým kněžím nařídil, aby místní hindské ženy naučili modlit se. Pokud jde o sňatky Portugalců s domorodými ženami, podporoval je, nicméně Correia například uvádí, že navrhl králi přijetí takového zákona, podle něhož by všichni potomci

vzešli z těchto smíšených svazků museli být ve věku od 12 do 25 let vychováni v Portugal-sku, aby se jim dostalo náležité výchovy a stali se „dokonalými lidmi“.²⁶³ Dále Correia neo-pomněl zdůraznit, jak se Albuquerque staral o zaopatření dětí svobodných a chudých matek a jak dbal na to, aby se jim dostalo řádné výchovy a pokud možno i vzdělání.

Rozhodně nejzajímavější pasáží je však ta, která pojednává o vybudování kaple Panny Marie z Hory (*Capela de Nossa Senhora da Serra*). Stavba této kaple, v níž byl Albuquerque na své přání pohřben, začala na konci roku 1513. Aby byla v pozdějších letech zajištěna její náležitá výzdoba, provoz i plat kaplana, založil Albuquerque v Goe 48 lékáren (12 na každé ze čtyř hlavních ulic města), z jejichž výnosu měl být provoz kaple placen. Podle Albuquerqueova nařízení měli městští soudci z výnosu lékáren zaplatit provoz kaple a její výzdo-bu, sami si měli za 3 roky svého funkčního období nechat 6 000 realů a zbytek měl připadnout potřebným dětem. Tento Albuquerqueův šlechtný záměr však zhatili dva muži, které Correia přímo obviňuje: šlo o samotného Albuquerqueova syna, který chtěl otcem určené peníze pro děti ne pro ně, ale pro sebe, a pak o Albuquerqueova nástupce Lopa Soarese de Albergaria, kte-rý chtěl dílo svého předchůdce co nejlépe rozvrátit.

17.7 Druhá cesta na Ormuz (1515)

Tím jsme se dostali k poslední Albuquerqueově výpravě, a to na neklidný Ormuz v roce 1515. Důvody pro tuto výpravu byly obsáhleji vyloženy v oddílu věnovaném Castanhedovým Dějinám. Šlo především o to, aby Portugalci na Ormuzu dokončili stavbu pevnosti, pevně si tento mimořádně bohatý a veledůležitý ostrůvek podrobili a přiměli ho platit stanovený tribut. Ve všech důležitých skutečnostech týkajících se této Albuquerqueovy výpravy se Correia v zá-sadě shoduje s Castanhedou.

Oddíl věnovaný výpravě na Ormuz v roce 1515 – a také Albuquerqueově smrti – nese ná-zev Flotila Cristóvãoa de Brito. Rok 1514 (*Armada de Christouão de Brito. Anno de 1514*). 1. kapitola tohoto oddílu se věnuje flotile Cristóvãoa de Brito, která vyplula z Portugalska roku 1514. S touto flotilou připlul i Nicolau Ferreira, pokřtěný Ormuzan, který vykonal cestu po souši z Ormuzu do Portugalska, aby předal králi Manuelovi zprávy od krále Ormuzu. Nicolau Ferreira také Albuquerqueovi přivezl dopis od portugalského krále, který svého guvernéra vy-zýval, aby dokončil pevnost na Ormuzu, avšak současně na něj apeloval, aby si neznepřátelil místní obyvatelstvo. Zároveň v této kapitole Correia zaznamenává, jak se v Kočinu pokusili Albuquerque otrávit. Další kapitola je převážně popisem cesty na Ormuz se zastávkou v Mas-katu, zatímco následující kapitola, třetí v tomto oddílu, popisuje cestu Miguela Ferreiry k per-skému šáhovi Ismá'ílovi. Tuto cestu Castanheda nepopisuje, zato se však poměrně široce ro-zepisuje o cestě Fernãa Gomese de Lemos, který byl k Ismá'ílovi vyslán po návratu Miguela Ferreiry na Ormuz.

Následující čtyři kapitoly zachycují počínání Portugalců na Ormuzu v roce 1515. Jsou v nich samozřejmě zaznamenány Albuquerqueovy úspěšné schůzky s ormuzským králem i gu-vernérem Raisem Nordimem, jakož i zabití zrádného Raise Hameda, který usiloval o život mladého ormuzského panovníka i o život Albuquerqueův. O tom, jak se Raise Hameda a jeho společníků obával i samotný Albuquerque, svědčí způsob, jakým byla „dostavěna“ pevnost. Albuquerque důrazně naléhal na to, aby byla pevnost co nejdříve nahrubo dokončena a stala se bránitelnou, takže, jak uvádí Correia, Portugalci pevnost v hrubých rysech dokončili za je-dinou noc!²⁶⁴ Velkou pozornost věnuje Correia okázalému setkání Albuquerquea a vyslance šáha Ismá'íla, ke kterému na Ormuzu došlo. K setkání došlo na pro tuto příležitost postave-ném pódiu v právě dokončené pevnosti, kdy Albuquerque vyslance přijal oblečen do černého damašku a se zlatou dýkou za pasem, kolem něj pak byli ve slavnostním úboru všichni portu-galští šlechtici a kapitáni. Vyslanec se k Albuquerqueovi vydal ze svého ormuzského přibytku

za zvuků trumpet a za slavnostní střelby z děl. V pevnosti mu pak předal velice přátelský dopis od šáha Ismá'íla, který byl psán na pozlaceném papíře. Albuquerque od šáha také obdržel řadu drahocenných darů, mezi nimiž byli i dva jaguáři. Correia odhaduje hodnotu darů na 60 000 cruzadů, což „byl největší projev přízně, jaká nebyla v Indii dosud nikdy prokázána“ („*foy a mór mercê que nunca se fez na India*“).²⁶⁵ Nicméně Albuquerque nechal tyto dary ohodnotit a proplatil je svým kapitánům. Něco pak zaslal do Portugalska infantu Luísovi, něco královně a jaguáry daroval ormuzskému králi.²⁶⁶ Correia uvádí i dary, které Albuquerque dostal od ormuzského krále, a neopomněl také zmínit vyslání druhého emisara k perskému šáhovi, kterým byl tentokrát Fernão Gomes de Lemos.

17.8 Smrt Afonsa de Albuquerque (1515)

Zbývá nám poslední úkol, a sice vylíčit Albuquerqueovu smrt podle toho, jak ji zaznamenal Gaspar Correia. Je třeba opět zdůraznit, že Correia se s Albuquerquem plavil na jeho cestě z Ormuzu do Indie na konci roku 1515 (dokonce byl na jeho lodi *Frol da Rosa*), a byl tedy přímým svědkem jeho skonu. Proto je jeho popis této události cennější než kterýkoli jiný. Až na jednu důležitou skutečnost se Correiaův popis smrti Afonsa de Albuquerque v zásadě shoduje s popisem Castanedovým (onou důležitou skutečností, v níž se oba kronikáři rozcházejí, je datum smrti), v detailech se však oba popisy poněkud liší; Correiaův popis je také (asi logicky) o něco podrobnější.

Poslední dny na Ormuzu prý Albuquerque trávil ve společnosti Nicolaua Ferreiry. Correia uvádí, že byli přátelé. Albuquerque se ho samozřejmě ptal především na novinky z Portugalska. Ferreira ho informoval o tom, že prý si u krále Manuela stojí velice dobře. Král ho prý chválí, velice uctivě o něm mluví a pro jeho velké služby, které vykonal, ho chce povolát zpět do Portugalska, kde by si užíval zaslouženého odpočinku a radil mu v záležitostech Indie. Po těchto slovech se však prý Albuquerque zarmoutil a pravil:

„V Portugalsku není pocty, která by se rovnala vládě nad Indií. V Portugalsku je možné si odpočinout od tělesné práce; avšak kolik dnů může moje tělo žít, aby si užilo odpočinku? A co pro mě může být více, než skončit své dny, kterých již asi moc nezbývá, uprostřed této práce, která je tou, jež mi dávala smysl?“

(„*Nom ha honra em Portugal que seja igual á da governança da India. Póde em Portugal auer descanso do trabalho do corpo; mas o meu corpo que dias póde viuer pera gostar de descanso? E que mór póde auer pera mym, que acabar meus dias, que já serão muy poucos, n'estes trabalhos, que são os que me auiuão os espiritos?*“)²⁶⁷

Albuquerque z Ferreirových slov správně vytušil, že má být nahrazen jiným místodržícím, a v králově počínání spatřoval nedůvěru ke své osobě. Nejvíce však prý Albuquerque zklamalo a pohněvalo to, že se má vrátit do vlasti, aniž by vládu nad Indií řádně předal svému nástupci. Za všechny své ohromné služby, které pro krále a Portugalsko v Indii vykonal, se má nyní co nejdříve sebrat a z Indie zmizet takřka jako již nežádoucí osoba. Correia zmiňuje, že královo jednání Albuquerque velmi rozhněvalo a bylo prý příčinou toho, že se guvernér vážně roznemohl. Několik dní pak nevycházel ven, jsa obklopen pouze svým služebnictvem a sekretářem Pêrem de Alpoim. Na Ormuzu se proto začalo šuškat, že Albuquerque zemřel. Aby tyto dohady vyvrátil, začal se potom objevovat v okně svého domu, odkud rozmlouval s kapitány. Jednu takovou Albuquerqueovu řeč Correia cituje:

„Pánové, vznešení šlechtici, jsem v tomto stavu, jaký vidíte, a svědomitě jsem vykonal vše, co si náš Pán žádá [tj. zpověď a přijímání]. Nyní mi zbývá pouze povinnost, kterou máme

my všichni vůči králi, našemu pánovi; a jelikož již zakrátko nemusí být tato moje řeč možná, je záhodno a Bohu libo, abych ji k vašim milostem pronesl a zde přikázal to, co se mi zdá být službou Bohu a králi, našemu pánovi. A abych nezemřel nezanechav úřad v pořádku, jak je velkou povinností, žádám vás jménem krále, našeho pána, abyste až skončí tento můj život, poslouchali tak jako mě kohokoli z vašich milostivých řad, koho já ve své duši vyberu k tomu, aby po mně tuto vládu vykonával; neboť pokud tohoto poslouchat nebudete, brzy uvidíte zlo, které z toho vzejde, a za to ponese te velkou odpovědnost před Bohem a králem. Na což mi dejte odpověď tak, jak cítíte.“

*(„Senhores, nobres fidalgos, eu estou n'este ponto, que vêdes, e tenho comprido com minha consciencia quanto a Nosso Senhor aprouve. Agora me fica sómente a obrigação que todos temos a ElRey nosso senhor; e de huma hora pera a outra me póde faltar esta falla; polo que me convem, em quanto a Deos apraz que a tenha com vossas mercês, aquy ordenar o que me parecer que he seruiço de Deos, e d'ElRey nosso senhor. E porque eu nom falleça nom deixando posto em ordem o que tanto compre, lhe requeiro da parte d'ElRey nosso senhor, que fallecendo d'esta vida, vossas mercês obedeção, como á minha pessoa, qualquer de vossas mercês que eu em minha alma escolherey pera ficar n'esta gouernança após mym; porque se ysto nom obedecerdes já vêdes os malles que d'ysso virão e socederão; de que a Deos e a ElRey darês grande conta. Ao que me dai reposta de vossas vontades.“)*²⁶⁸

Tuto řeč prý Albuquerque pronesl se slzami v očích. V této době ještě nevěděl, že o žádném svém nástupci rozhodovat nebude, neboť ten již byl ustanoven a byl již dokonce v Goe. Kapitáni se Albuquerqueovi písemně zavázali, že budou poslouchat jím určeného nástupce a uposlechnou i všech dalších jeho rozkazů, načež se s nimi chřadnoucí guvernér rozloučil.

Před odplutím stanovil Albuquerque Ormuзу roční tribut ve výši patnáct tisíc serafínů a přistoupil ke jmenování velitelů. Vrchním velitelem Ormuзу jmenoval až do doby dokončení pevnosti Airese da Silva, velitelem pevnosti se stal jeho synovec Pêro de Albuquerque a velitelem malé ormuzské flotily o 4 lodích se stal Álvaro de Castro.²⁶⁹ Albuquerque dohlédl také na to, aby bylo na Ormuзу zanecháno dostatečné množství potravin a aby byly naplněny kádě na vodu. Celkem zůstalo na Ormuзу asi 400 Portugalců. Někteří kapitáni ještě namítali, že by měl Ormuz platit větší tribut než patnáct tisíc serafínů. Albuquerque jim však sdělil, že tuto částku prý stanovil sám král Manuel, takže on ji nemůže nijak měnit. A nezměnil by ji prý, ani kdyby mohl, neboť takto prý získají Portugalci daleko více: podle uzavřené smlouvy totiž nebudou na Ormuзу platit clo. Albuquerque to řekl takto:

„Neboť po nás přijdou další, kteří v této zemi, kde se tolik lopotíme, vydělají mnoho peněz, a já vzdávám velkou chválu našemu Pánu za jeho veliké milosrdenství a tolik laskavosti, co nám prokázal.“

*(„Porque após nós virão outros que ganharão muyto dinheiro n'esta terra onde nós tanto trabalhamos, dou muytos louvores a Nosso Senhor, per sua grande misericordia e tanta mercê como nos tem feita.“)*²⁷⁰

Začátkem listopadu 1515 Albuquerque z Ormuзу odplul na lodi *Frol da Rosa*, na níž velel Diogo Fernandes de Beja.²⁷¹ V té době již byla pevnost takřka hotová. Zbývalo jen postavit věže a příbytek pro její obránce uvnitř hradeb. Před odplutím vyslal guvernér João de Lima a Lopa Vaze de Sampaio za ormuzským králem, aby mu tlumočili jeho omluvu za to, že se pro nemoc nemůže přijít rozloučit osobně. Ormuzský král prý Albuquerquea politoval a poslal mu řadu darů, v jejichž výčtu se Correia v zásadě shoduje s Castanhedou. Podle Correii se Albuquerque loučil s Ormuзем s pláčem. Sekretář Pêro de Alpoim, obává se o život svého pána, ho proto začal konejšit a nabádal ho, aby loučení tolik neprožíval, neboť to neprospívá jeho zdraví. Na to měl Albuquerque tuto smutnou odpověď:

„Nemohu při tomto loučení zadržet slzy, neboť se mi zdá, že je to loučení navždy.“

(„*Eu nom posso reter as lagrimas n'este despedimento, que me parece que he pera sempre.*“)²⁷²

Jiní se snažili Albuquerque povzbudit pokud jde o jeho návrat do Portugalska, který nařídil král Manuel; věděli, jak těžce toto královo rozhodnutí Albuquerque nese. Snažili se proto tuto záležitost podat v jiném světle. Říkali, že vykonal tak velké služby, že ho král povolává do vlasti proto, aby se mu tam dostalo vysokých poct a zaslouženě si užil stáří. Takováto dobře míněná slova však na Albuquerque nijak nezapůsobila, neboť věděl své. Řekl:

„Portugalsko je malé, a ty čestné tituly, které má, mají všichni páni; a i kdyby byly všechny uprázdněné, není v Portugalsku žádné pocty, která by byla jen z poloviny tak velká, jako je pocta vlády nad Indií. A za mé služby, pokud jsou takové, jak mi říkáte, nemohu obdržet spravedlivější odměny, než aby mi bylo dáno dokonat své nemnohé dny v této službě a abych za svého života v Indii neviděl nikoho lepšího, než jsem byl já. Nikdy nevidíte guvernéra Indie, který by měl v Portugalsku poloviční cenu z třetiny ceny, kterou má v Indii.“

(„*Portugal he pequeno, e esses titulos d'honras, que elle tem, todos tem donos; e que todos estiuerão vagos, nom ha cousa em Portugal d'honra, que valha ametade da grandeza da governança da India. E de meus seruiços, se são taes como me dizeys, nom tinhão mais direita mercê que me deixar acabar estes meus pouços dias assy seruindo, e que eu em meus dias nom visse na India outro milhor que eu. Nunca verês Governador da India que em Portugal valha ametade da terça parte do preço que tem na India.*“)²⁷³

Tento citát dokládá, že funkce guvernéra Portugalské Indie byla Albuquerqueovi nad jakoukoli jinou poctu. Zároveň však Albuquerque otevřeně odsuzuje způsob, jakým má být v této funkci vystřídán svým nástupcem:

„A vsadím se, že pokud již do Indie přijel [nový] guvernér, že ho nalezneme jako již vykonávajícího vládu, kterou si přisvojil bez toho, že by na mne počkal, abych mu předal své pravomoci; neboť Portugalsko neustanovuje nového guvernéra jinak, než že toho starého poníží.“

(„*E apostarey que se Governador he chegado á India, que o achemos com as mãos metidas na governança, sem agardar por mym que lhe dêsse minha residencia; porque Portugal nom faz Governador nouo senão por desfazer o velho.*“)²⁷⁴

Vezmeme-li v úvahu, že Albuquerque byl teprve druhým guvernérem, respektive místodržícím, pak z těchto jeho slov logicky vyplývá, že když v roce 1509 přebíral vládu od Francisca de Almeida, byl podle jeho názoru Almeida také ponížen. Jak? To by bylo na samostatný rozbor. Pokud Almeida nějakou újmu na své cti utrpěl, pak především vlastní vinou – tím, jak nechtěl Albuquerqueovi dlouhou dobu předat svůj úřad, na který již neměl nárok. Nicméně v této souvislosti se jeví jako důležitá Correiova poznámka o tom, že to byl maršál D. Fernando Coutinho, kdo Almeidovi odmítl dát loď *Frol de la Mar*, nikoli Albuquerque. Mohl mít tedy Albuquerque na mysli to, že Coutinho bývalého místokrále ponížil, když mu upřel právo zvolit si pro návrat do vlasti loď podle svého přání? Možné to je. Ač mezi Albuquerquem a Almeidou rozhodně nepanovalo přátelství, přesto bylo Albuquerqueovo chování ke svému souku vždy korektní, což by Correia svou poznámkou jen potvrdil.

Pak se Albuquerque zamýšlí nad čarovnou mocí, kterou má Indie, a vysvětluje, proč proti němu mnozí strojili úklady:

„ ... mys Dobré naděje má tak magickou moc, že guvernér, který jím sem propluje, je jím tak uchvácen, že si již nikdy nevzpomene, že je na světě Portugalsko. Já dobře vím, že mnozí smýšlejí proti mně, protože v Portugalsku jsem nikdy nepřinášel obětní dary žádnému svatému, jen králi, našemu pánovi, jeho ženě a jeho dětem ...“

(„ ... *o cabo da Boa Esperança tem tal condão que o Governador que o passa pera cá lhe faz os sentidos tão grandes, que nunca lhe mais lembra se Portugal naceo no mundo. Eu bem sey que hey d'achar contra mym muytos contra, porque em Portugal nunca fiz offerendas a nenhum santo senão a ElRey nosso senhor, e a sua molher, e filhos ...*“) ²⁷⁵

A Albuquerque pokračuje plný rozčarování z toho, že ač pro něj byla služba králi vždy tím nejdůležitějším a svědomitě ji vykonával, král nakonec věřil více jeho pomlouvačům než jemu:

„ ... a na tom jsem založil své počínání, očekávaje opravdovou spásu, aniž bych chtěl od kohokoli jakoukoli pomoc: vím dobře, že v tom jsem chyboval proti sobě, ale ne proti svým vlastním povinnostem, protože v nich mi král nařizoval, abych předně pracoval pro něj a jeho rodinné příslušníky; toto čině, nezbývalo mi již času věnovat se chráněncům portugalských mocných, kteří mě pak podle své libovůle před králem haněli za mé hříchy, a král asi věří více jejich řečem, než mému svatému dílu dosaženému s takovými obětmi ...“

(„ ... *e fiz meu fundamento n'ysto, esperando verdadeira saluação, sem querer de ninguem nenhuma ajuda: no que bem sey que errey contra mym, e não á obrigação de meu regimento, porque n'elle ElRey me mandaua que primeyro désse aos seus; o que assy fazendo, me nom ficaua pera fazer aos recommendados dos regentes de Portugal, que acoimarão meus peccados ante ElRey como quizerem, e ElRey ouvirá suas orações mais que minhas offertadas obras com tantos sacreficios ...*“) ²⁷⁶

Když už byla flotila na cestě do Indie, dozvěděl se Albuquerque od posádky jedné lodi plující z Dabulu do Malindi o tom, že do Goy již připlul nový guvernér – jeho jméno však posádka této lodi neznala. ²⁷⁷ Po této zprávě se prý Albuquerqueovi přitížilo, takže se jal diktovat svou závěť. V ní mimo jiné uvedl, že chce být pohřben v kapli Panny Marie z Hory, kde se má každý den sloužit mše, od soudců v Goe požadoval, aby zbytek z výnosu výše uvedených lékáren rozdělili mezi sirotky, od krále pak nežádal nic, neboť se mu cítil stále nesmírně zavázán za to, že ho jmenoval do funkce guvernéra Portugalské Indie. Asi nejzajímavějším bodem jeho závěti je to, že zakázal dražbu svého oblečení, a to z toho důvodu, aby lidé nespátřili jeho rozedrané kalhoty ... ²⁷⁸ Vykonavatelem své poslední vůle ustanovil Pêra de Alpoim. Ten měl kromě jiného za úkol dopravit do Portugalska jeho oblek a předat ho tam jeho sestře Isabele de Albuquerque. Ta ho pak zase měla předat chlapci, kterého vychovávala. Correia uvádí, že to podle tvrzení některých lidí byl Albuquerqueův syn. Correia si tedy není jist, zda měl Albuquerque syna. Dnes je již bezpečně prokázáno, že Albuquerque syna měl. ²⁷⁹ Ten měl také dostat veškeré peníze, které zůstanou po zaplacení všech závazků zemřelého. Albuquerque si přál, aby byly tyto zbylé peníze použity na synovo vzdělání.

V dabulské zátocce, tedy již v Indii, nechal Albuquerque stáhnout ze stěžně svou vlajku, řka, že bude respektovat „tu druhou“, která již v Indii je. U Dabulu se také setkal s lodí plující z Goy do Chaulu, od jejíž posádky se dozvěděl podrobnosti o personálním obsazení různých úřadů i jméno nového guvernéra: tím se stal Lopo Soares de Albergaria, kapitánem Goy se stal Goterre de Monroy, kapitánem Kannanoru Simão da Silveira, kapitánem Kalikutu Álvaro Teles a kapitánem Kočinu Diogo Mendes de Vasconcelos, velký Albuquerqueův nepřítel, kterého poslal v roce 1511 v poutech do Portugalska. ²⁸⁰ I Correia v této souvislosti uvádí nejslavnější Albuquerqueův výrok, který pronesl v rozhovoru s Diogem Fernandesem de Beja. V jeho podání zní takto:

„Co myslíte, pane Diogo Fernandes? Jsou to pro mě opravdu dobré zprávy, že muži, které jsem odeslal jako vězně a o kterých jsem nepsal dobře, přicházejí jako čestní a svatí! Mé hříchy před králem jsou jistě veliké. Neboť jsem u něj v nemilosti kvůli lásce k lidem a u lidí jsem v nemilosti kvůli lásce ke králi ...“

(„*Que vos parece, senhor Diogo Fernandes? Boas novas são aquelas pera mym, que os homens que mandey presos, e de que escreui mal, vem honrados e beadantes! Certamente que grandes são meus pecados ante ElRey. Pois estou mal ante elle por amor dos homens, e mal com os homens por amor d'elle ...*“)²⁸¹

Brzy po rozhovoru s Diogem Fernandesem de Beja se již začal Albuquerque připravovat na smrt. Oblékl si roucho řádu svatého Jakuba, jehož byl rytířem, pod něj si vzal plášť z černého damašku, na hlavu si dal černožlatou paruku a čepici z černého sametu, obul si červeno-hnědé šněrovací boty s pozlacenými ostruhami a na ramena si zavěsil talár z černého sametu.²⁸² Nařídil, aby byl takto ustrojen i pohřben, což se také stalo. Jelikož se již nacházel blízko Goy, poručil, aby za ním z města připlul generální vikář Domingos de Sousa a lékař mistr Afonso; zároveň si přál, aby mu z Goy přivezli nějaké portugalské červené víno.²⁸³

Když se loď dostala na dohled kostela Panny Marie na ostrůvku Divar, Albuquerque se zvedl z postele, opřel se o dveře kajuty a poklonil se směrem ke svatostánku. Pak zvedl ruce k nebesům a krátce se pomodlil. Nato se vrátil do postele, objal kříž, který měl ve své kajutě, a požádal o svítilnu, aby mohl odříkat svou poslední modlitbu v životě, a sice *Miserere mei Deus*. Tuto modlitbu však již nedokončil. V průběhu jejího pronášení, podle Correii konkrétně při vyslovování slova *credo* („věřím“), zemřel. Bylo 27. prosince 1515.²⁸⁴

Mrtvé guvernérovo tělo bylo uloženo na koberec do jednoho člunu a u hlavy mrtvolky byly zapáleny dvě pochodně. Pêro de Alpoim se pak odebral do Goy, aby tam oznámil smutnou novinu. Když se Goané dozvěděli o Albuquerqueově smrti, propukl ve městě všudypřítomný nářek. Na moři mezitím začaly přípravy k dopravení mrtvého těla do Goy. Kapitáni usadili zemřelého Albuquerquea na židli, obklopili ho poduškami a na před' člunu umístili královskou korouhev, s níž se vydával do bitev. Za doprovodu dalších člunů pak dorazilo mrtvé tělo v noci do města, kde jej očekával kapitán Goterre de Monroy, šlechtici, duchovní, mniši františkáni (kteří právě roku 1515 připluli z Portugalska, aby v Goe postavili klášter) i obyčejní lidé, kteří truchlili a naříkali pro svého bývalého pána.

Afonso de Albuquerque byl pohřben v kapli Panny Marie z Hory. Nad jeho hrobem byl vystavěn náhrobek o pěti stupních, který byl pokryt černým sametem. Na stupňovitý náhrobek byl umístěn baldachýn taktéž z černého sametu, doprostřed nějž byl postaven bílý kříž. Nad hrob byla zavěšena Albuquerqueova královská korouhev a celá kaple byla smutečně vyzdobena černým sukem.²⁸⁵ Den po pohřbu se v kapli shromáždilo množství lidí, kteří naříkali a truchlili za mrtvého. Po nějakém čase, kdy již v Indii nastával chaos, tam lidé chodili vzývat Albuquerqueova ducha, aby učinil spravedlnosti zadost. Kapitáni, kteří přijeli nově do Indie a Albuquerquea neměli možnost poznat, byli jeho přetrvávající popularitou nemálo překvapeni. Za všechny uved'me názor goanského kapitána Goterra de Monroy:

„Král neměl pravdivé informace o tom, jaký byl Afonso de Albuquerque; neboť pokud by byl takový, jak o něm v království mluvili, nebyl by tímto lidem milován tak, jak vidíme.“

(„*ElRey nom tinha verdadeira enformação de quem era Afonso d'Albuquerque; que se elle fôra como no Reyno d'elle dizião, nom fôra tão amado d'este pouo como vemos.*“)²⁸⁶

Pak následuje odstavec, v němž Correia hodnotí postavu a dílo velkého guvernéra. Tento odstavec stojí za přeložení více než cokoli jiného z Correiových Záznamů. Je to totiž stručná, ale výstižná charakteristika zakladatele Portugalské Indie z pera jeho osobního písaře. Dalo by

se pouze polemizovat s tím, co uvádí kronikář hned na začátku: že se prý Albuquerque dožil 70 let. Otázka roku Albuquerqueova narození není dodnes zodpovězena. Podle všech dosud provedených výzkumů se však jako nejpravděpodobnějším obdobím narození jeví období kolem roku 1460, což by znamenalo, že se Albuquerque dožil asi o 15 let méně. Historici tedy dnes předpokládají, že se Afonso de Albuquerque dožil zhruba 55 let.²⁸⁷ Kromě toho se Correia dopouští drobných nepřesností v časových údajích týkajících se Albuquerqueova působení v Indii, ale omluvme ho za to a spíše mu poděkujme za jedinečné postřehy o guvernérově postavě, které zaznamenal pro budoucí generace. A nyní již onen důležitý hodnotící odstavec:

„Afonso de Albuquerque překročil sedmdesátku; byl mužem statného a zdravého těla, měl protáhlý rdící se obličej a výrazně dlouhé bílé vousy, které mu sahaly až k pasu. Ve všech věcech byl velmi rozvážný, a mnoho psal; ve styku s lidmi byl hovorný; velice si cenil mužů rytířského ducha; byl velice zběhlý v jednání s Maury a pohany. Nad ránem chodil na mši, a pak výhradně na koni, spolu se členy své stráže, prohlížel budovy, celníci a sklady. Byl velice dbalý králova prospěchu, takže jeho úředníci neutratili žádné peníze bez jeho příkazu. Byl prudké povahy, ale hned se zase kál. Ctil pravdu: přítel spravedlnosti a svobodných poměrů, aby dosáhl svého; neměl žádný ustálený způsob vyřizování [záležitostí], takže podepisoval nařízení na kolena na ulici; byl velice přísný na hašteřivé lidi; velice se staral o maurské obchodníky a o pohany, aby s nimi udržel mír a přátelství; byl soucitný s chudáky. Všechny dary, které mu dávali králové a vládci Indie, posílal králi a královně nebo je rozděloval mezi kapitány a šlechtice. V Indii se pohyboval devět let, tři roky dobýval ormuzské království, rok mu místokrál D. Francisco [de Almeida] odmítal předat vládu; a vládl necelých pět let, během nichž dvakrát dobyl Gou a opevnil ji, a také dobyl Kalikut, Malakku a Ormuz; byl prvním, kdo vstoupil do mekkánské úžiny [tj. do Rudého moře]. V jeho době nikdo nevypověděl službu králi a velice ctil jeho služebníky i služebníky královen. Byl velice horlivý, aby rozhojnil statky indické; byl mužem bez jakékoli hrabivosti. Ani dveře, ani závoru neměl ve dne zavřenou, pouze když po večeři spal, což však bylo ve všední dny zřídka. Neměl žádný ustálený způsob práce. Psal králi, královně, členům rady i finančním intendantům, a aby se nezdržoval přes den, psal v noci se svými písaři, a zpravoval krále dokonce i o rozbitých moždířích.“

*(„Afonso d'Albuquerque passava de setenta annos; homem de bom corpo, sequo de carnes, o rosto comprido corado, a barba muyto branca, comprida que lhe chegava á cinta. Era muyto prudente em todas as cousas, e escreuia muyto; conuersavel á gente; estimava muyto os homens caualleiros; muy entendido nas negociações dos mouros e gentios. Ante menha ouvia missa, e só a cauallo com os de sua guarda visitava as obras, e ribeira, e almazens. Muy amigo do proueito d'ElRey, que nada os seus officiaes despendião senão por seus mandados. Era supito em sua paixão e logo arrependido. Tratou verdade: amigo da justiça, de liberal condição pera dar o seu; nom tinha estado de despacho, que na rua sobre o joelho assinava os mandados; era muy reguroso contra homens brigosos; grangeava muyto os mercadores mouros e gentios, pera os segurar em boa paz e amizade; era piadoso aos pobres. Todolos presentes que lhe derão os Reys e senhores da India mandava a ElRey e á Raynha, ou os repartia polos capitães e fidalgos. Noue annos andou na India, tres que conquistou o Reyno d'Ormuz, hum anno que lhe o Visorey dom Francisco nom deu a gouernança; e gouernou cinco nom acabados, em que tomou Goa duas vezes e a fortificou, e Calecut, Malaca, Ormuz; o primeyro que entrou o estreito de Meca. Em seu tempo nenhum homem andou fóra do serviço d'ElRey, e muyto honrava os seus criados e das Raynhas. Muy zeloso d'acrecentar as cousas da India; homem sem cobiça. Nom tinha porta fechada, nem porteiro de dia, senão quando dormia depois de jantar, que nos dias da semana era muy pouqo. Nom tinha nenhum modo d'estado. Escreuia pera ElRey, e Raynha, e pera os do conselho, e pera os veadores da fazenda, e por nom se acupar de dia escreuia de noite com seus escriuães, e daua conta a ElRey até das bombardas quebradas.“)*²⁸⁸

V samotném závěru kapitoly věnované Albuquerqueově smrti pak Correia líčí smutek, který po guvernérově smrti zavládl v Portugalsku. Albuquerqueův syn Brás, kterého měl s jednou Afričankou a kterého vychovávala jeho sestra Isabel de Albuquerque, byl povýšen do šlechtického stavu. Král ho také přejmenoval na Afonso de Albuquerque (přejmenování se však příliš neujalo), aby se stal legitimním dědicem svého otce, a nařídil mu vyplatit 180 000 cruzadů, které dlužil jeho otci (!). Dal mu též 400 000 realů na úrocích s podmínkou, že mužský potomek v této slavné rodině ponese vždy jméno Afonso de Albuquerque a ženský potomek se bude jmenovat Alfonsa de Albuquerque, aby se tak navždy zachovalo toto vážené a ctěné jméno. Král vzal také k sobě na dvůr veškeré Albuquerqueovo služebnictvo a zaplatil mu vše, co mu dlužil za služby v Indii.²⁸⁹

17.9 Afonso de Albuquerque z Correiova pohledu – shrnutí

V hodnocení postavy Afonsa de Albuquerque se Correia prakticky ve všem shoduje s Castanhedou. Také Correia uznává Albuquerqueův vojenský talent a statečnost, které se nejzřetelněji projeví při dobývání Goy a Malakky, a uznává též jeho čestnost, spravedlnost a smysl pro pořádek (k jeho udržení přispívala i taková jeho nařízení, jako např. zákaz hazardních her). Oba kronikáři se jednoznačně shodují na silné Albuquerqueově oddanosti Bohu a křesťanské víře. S jeho náboženskou horlivostí je však v přímém rozporu jeho pověstná krutost, kterou žádný z obou kronikářů nezamlčuje, ba naopak. Jestliže Castanheda vysvětluje Albuquerqueovu brutalitu tím, že byla nutná pro udržení pořádku, pak Correia Albuquerqueovy masakry v Qurayyatu, Maskatu, Malace a jinde v podstatě jen konstatuje. Albuquerque byl pro něj totiž takřka nedotknutelný, a tak mu prošlo to, co u jiných pozdějších správců Portugalské Indie tvrdě kritizoval. Čím byl Albuquerque tak výjimečný, že si získal oblibu obou dvou objektivních kronikářů do té míry, že ho neodsuzují za nemilosrdné vraždění nevinných domorodců a obchodníků?

Některé z důvodů již byly uvedeny: čestnost, spravedlnost, smysl pro pořádek, víra. Avšak hlavním důvodem bylo zřejmě to, že Albuquerque v žádném případě nepropadl hrabivosti a lačnosti po majetku a penězích. Z celého Correiova i Castanhedova líčení jednoznačně vyplývá, že Albuquerque zásadně odmítal nezákonně a nespravedlivě se obohacovat. Vzpomeňme, jak vždy spravedlivě rozdělával kořist i dary, které byly určeny jemu, jak vždy myslel především na prospěch krále a Portugalska. Takovéto čestné jednání ve vztahu k hmotným statkům bylo v ostrém protikladu s pozdější chamtivostí, posedlostí penězi a mravní zkažeností, kteréžto úpadkové jevy se v Portugalské Indii značně rozšířily. V době, kdy Correia psal své Záznamy, byla již Portugalci ovládaná Indie bezuzdně drancována a každý se snažil jakýmkoli způsobem obohatit, takže je snadno pochopitelné, že poctivý a nezkažený Albuquerque se mu jeví v zářném světle. Proto je mu prominuto i jeho divoké řádění a masakry ve střetnutích s protivníky. Nakonec Albuquerque vraždil jen při dobývání nějakého místa; po jeho dobytí vždy v zájmu obchodu přísně zakázal dopouštět se na místním či muslimském obyvatelstvu jakéhokoli násilí. Correia tak, stejně jako Castanheda, jednoznačně popírá, že by Albuquerque kdy usiloval o osobní prospěch nebo jednal proti zájmům krále.

Albuquerque si získal oba kronikáře i svým sociálním citěním, velkorysostí a skromností. Je dobře známo, že se staral o chudáky, zejména děti chudých a svobodných matek. Vzpomeňme též, jak odpustil Joãoovi da Nova a dal ho s poctami pohřbit (přes veškeré dřívější velké nepřátelství si totiž uvědomoval, že to byl významný mořeplavec, který doplul do Indie jako třetí po Gamovi a Cabralovi), jak při stavbě pevnosti na Ormuzu v roce 1507 sháněl pro stavbaře vodu a datle, jak se v Malace neváhal proměnit z guvernéra v lodního ošetřovatele zraněných krajanů útočících proti městu, jak si nezakládal na okázalém oblečení, takže kvůli

svým rozedraným kalhotám zakázal před smrtí dražbu svých svršků. Toto všechno Correia zmiňuje a zjevně oceňuje. Potvrzuje i Castanhedovy zmínky o tom, že byl přátelsky nakloněn ší'itským muslimům. Oba kronikáři také zaznamenávají, jak nesmírné oblibě se Albuquerque těšil u prostých Portugalců v Indii.

V čem je tedy Correiovo hodnocení Afonsa de Albuquerque odlišné od hodnocení Castanhedova? Žádné zásadní rozdíly v hodnocení obou kronikářů nejsou, hovořit lze pouze o drobných odlišnostech. Ty jsou pak dány především skutečností, že Correia, na rozdíl od Castanhedy, Albuquerque osobně znal a provázel. Již bylo několikrát řečeno, že Correia byl hrdý na to, že byl Albuquerqueovým písařem, neboť Albuquerque obdivoval. Correia pocítoval jako zvláštní privilegium i to, že mohl být při tom, když Albuquerque zemřel. Snad právě osobní znalost velkého guvernéra a přístup k jeho dokumentům přivedly Correiu na myšlenku, aby napsal kroniku. Proto se logicky nabízí otázka: Nevedl Correiuův zřejmý obdiv k Albuquerqueovi k tomu, že se v zájmu jeho co nejlepšího vylíčení dopustil přinejmenším zamlčení některých skutečností, případně větších či menších úprav faktů?

To je velice ožehavá otázka, na kterou je nelehké odpovědět. Spíše však vše nasvědčuje tomu, že Correia nic záměrně nepřekroutil. Dá se pouze spekulovat o tom, že něco zamlčel. Dobrým příkladem pro ozřejmení této záležitosti je Correiovo vylíčení portugalského útoku proti Adenu roku 1513. Tato akce, při které Portugalci pod Albuquerqueovým vedením utrpěli naprostý nezdar, je vylíčena nápadně stručně, což by mohlo vést k domněnce, že neúspěch nebyl podán v celé své šíři, neboť něco nebylo vhodné sdělovat. Na druhou stranu je třeba říci, že v této souvislosti Correia jasně napsal, že se Albuquerque dopustil před Adenem vojenských chyb, což ho zbavuje případného obvinění z nekritického přístupu. Jiným zajímavým příkladem je akt rozloučení Francisca de Almeida s Albuquerqueem koncem roku 1509. Jakže Correia popisuje jejich rozloučení? Nijak! Možné vysvětlení se opět nabízí. Correia si vážil obou mužů, a tak než aby některému z nich svým vylíčením případně uškodil, nevyličil jejich rozloučení vůbec. Musí se ovšem připustit i možnost, že o události neměl dostatek informací. Correia také vůbec nezmiňuje Castanhedou uváděný Albuquerqueův neúspěch u Nay Bandu v Persii v roce 1508. Avšak nejzajímavějším příkladem toho, jak mohl Correia Albuquerqueovi v očích čtenářů „pomoci“, je jeho prezentace útoku proti Ormuzu v roce 1507. Correia tvrdí, i když nijak přesvědčivě, že Albuquerque měl od krále souhlas Ormuz dobýt. To je však v rozporu nejen s tvrzeními jeho kolegů – kronikářů 16. století, ale i s názory dnešních historiků.

A ještě jeden rozdíl oproti Castanhedovu vykreslení Albuquerquea lze u Correii zaznamenat. Correia nám daleko více než Castanheda odhaluje Albuquerqueovo nitro (to je však opět dáno tím, že Correia Albuquerque osobně znal). Dobře patrné to je zejména v jeho líčení posledních Albuquerqueových dnů. Čtenář je dobře seznámen se všemi Albuquerqueovými vnitřními pocity, s jeho myšlenkami před smrtí, s jeho rozčarováním a hlubokým zklamáním, které na samém konci své životní pouti prožíval. Právě díky Correiovi dnes víme, že zakladatel ohromného portugalského panství v oblasti Indického oceánu umíral s pocitem, že byl nepochopen, uražen a zrazen, a to i králem Manuelem, což ho mrzelo nejvíce.

18. Kroniky králů Portugalska – málo známé druhé dílo Gaspara Correii

Tímto se tedy uzavírá rozbor celé rozsáhlé kroniky Gaspara Correii, rozbor jeho Záznamů z Indie. Co říci závěrem? Zmiňme zde, na úplném konci, to, o čem již byla řeč výše. Gaspar Correia není autorem pouze jednoho díla, tedy Záznamů z Indie. V roce 1759 objevil Diogo Barbosa Machado v knihovně Nejjasnějšího pána infanta D. Pedra (*Livraria do Serenissimo*

Senhor Infante D. Pedro)²⁹⁰ druhé Correiovo dílo, nazvané Kroniky králů Portugalska a shrnutí jejich životů, s historií Indie a flotil, které byly vypraveny do roku 1533, od Gaspara Correii (*Chronicas dos Reys de Portugal e Summarios das suas vidas, com a historia da India e Armadas que se mandaram athé o anno de 1533, por Gaspar Correa*).²⁹¹ Již byl uveden podtitul tohoto díla, pod kterým je dílo známější. Zní takto:

Celkový soupis všech záznamů této knihy od Gaspara Correii, rytíře Kristova řádu, který počal tvořit přepisováním jiných, které v Indii našel, kde již dvacet let slouží králi D. Manuelovi, dej mu Pán Bůh věčnou slávu, nyní jeho synovi, králi D. Joãovi, našemu pánovi, kterýžto soupis tvořiti počal prvního srpna roku 1532 (*Taboada geral de todallas Lendas deste livro, que he de Gaspar Correa, Cavalleiro da Ordem de Christo, que começou a fazer treslladando de outros, que polla India achou onde ha vinte annos que serve a El Rey Dom Manuel, que santa gloria aja, ora seu filho El Rey D. João Nosso Senhor, começada em o primeiro de Agosto de 1532 annos*).

O jaké dílo jde? Jak už název (nikoli podtitul) napovídá, na 456 listech zde Correia ve stručnosti shrnuje kroniky portugalských králů od Afonsa Henriquese po Joãa III. Nejde však jen o shrnutí obsahu kronik portugalských králů. Je zde například i krátké pojednání o historii světa od narození Krista po vládu Afonsa Henriquese, poutavá legenda o apoštolovi sv. Tomášovi, a z doby králů Joãa II., Manuela a Joãa III. jsou do kompilátu začleněny velice zajímavé a mnohdy historicky nesmírně cenné dopisy různých osobností, jako např. D. Francisca de Almeida nebo D. Joãa de Mascarenhas. Při psaní shrnutí kronik Fernãa Lopese a Ruie de Pina vycházel Correia s největší pravděpodobností z tzv. kodexu z Alcobaça (č. 290), který je již sám o sobě shrnutím kronik portugalských králů. Autorem tohoto kodexu je Duarte Galvão. Je ostatně prokázáno, že Correia měl v Goe k dispozici kroniky jak Duarta Galvãa, tak Ruie de Pina.²⁹² Zajímavou skutečností však je to, že Gaspar Correia pravděpodobně neznal jméno Fernão Lopes, tedy největšího portugalského kronikáře.²⁹³

I když se Kroniky králů Portugalska a Záznamy na příslušných místech značně shodují, přece jen je mezi oběma těmito tematicky shodnými díly jednoho autora mnoho nápadných rozdílů, a to po stránce kompoziční, ve způsobu zaznamenávání událostí v Indii a hlavně v rozsahu. Nabízí se samozřejmě otázka proč. Pokud budeme na tuto otázku odpovídat, budeme se pohybovat v rovině spekulací. Řada portugalských historiků se nicméně domnívá, že hlavním důvodem je to, že svými Záznamy z Indie chtěl Gaspar Correia překonat kroniky svých „konkurentů“, tedy Joãa de Barros a Fernãa Lopese de Castanheda. Proto se prý nespokojil se svým dílem z 30. let, tedy Kronikami králů Portugalska, a v 50. letech přistoupil k sepsání svých Záznamů z Indie. A jejich rozsahem, živostí a cennými podrobnostmi zaznamenanými díky osobní přítomnosti mnoha událostem se mu, myslím, skutečně podařilo Barrosovy Dekády a Castanhedovy Dějiny překonat. Záznamy z Indie jsou impozantní a jedinečnou kronikou, které se žádná jiná kronika z pera portugalského autora nevyrovná ...

19. Závěr

Tolik tedy o Correiově díle a jeho pohledu na skutečnost v Portugalské Indii. Již bylo uvedeno, že veliká hodnota jeho Záznamů spočívá v důsledném ctění pravdy a otevřeném ukazování na zločiny, které byly portugalskými koloniálními představiteli páčány. Ale přestože se Correia pevně drží pravdy, neznamená to, že byly události (dobré i špatné) zachyceny ve své úplnosti a že byly zcela správně vyloženy; nikdy totiž není možné získat úplně všechny informace o dané události, a tak nedostatek informací může zkreslovat. Pravda, Correia pečli-

vě vyhledával informace o událostech, jimž nebyl přítomen, ale tam, kde potřebné informace nezískal, mu mohlo leccos uniknout. Na druhé straně pro něj platí, že jestliže získal informace o nepříjemné pravdě, uveřejňuje je.

Gaspar Correia by mohl být právem nazván „svědomím“ Portugalců v Indii („svědomím“ národa, tedy evropských Portugalců, je nazýván jeho současník, velký renesanční básník Francisco Sá de Miranda). V době rozmáhající se chamtivosti, bezohlednosti a celkového úpadku zůstal slušným, skromným a spravedlivým člověkem, který se rozhodl zasvětit svůj život v Indii vytvoření pravdivého obrazu o dobývání Indie jeho krajany. Tento obraz se mu svými Záznamy rozhodně vytvořit podařilo, a to i přes nedostatky vlastní každému lidskému dílu, o nichž jsme se již dříve zmínili. Několikrát vysloveně uvedl, že Záznamy psal z vlastní iniciativy a bez zjištěných pohnutek. Ocitujme si naposled jedno jeho takové prohlášení:

„A proto jsem se pustil do této práce, nejsa ani v nejmenším hnán hrabivostí, ješitností či závistí, pouze uspokojuje svou touhu a vyplňuje své přání ...“

(„*E porque eu, sem algum tento de cobiça, vaidade, nem inveja, tomei pera mi este trabalho, somente satisfazendo a meu desejo, e contentamento de vontade ...*“)²⁹⁴

A hned v první větě závěru k Záznamům s moudrým nadhledem, dalo by se říci stoickým, píše, co vlastně dává popud a sílu k tomu, aby byla tvořena díla, jako je to jeho, a co dává takovým dílům smysl (práci na literárním díle radí, což je zajímavé, mezi tělesné práce):

„Všechny tělesné práce, i když jsou velké, jsou málo oceňovány; jsou podnikány z naděje na nějaký libý smysl, kterým jsou velké práce živeny: tak očekávané uspokojení ze smyslu dává sílu, aby byly velké práce živeny.“

(„*Todo los trabajos corporaes, aindaque grandes seião, são estimados em pouço, tomados da vontade com alguma esperança d algum prazenteiro fym, com que se sostem grandes trabalhos: assy que o esperado contentamento do fim dá forças ao sustentamento d'elles.*“)²⁹⁵

Velké uznání si náš kronikář zaslouží za to, že vyzdvihuje dobro a nemilosrdně tepe zlo. Vedle Dioga do Couto je jediným kronikářem Portugalské Indie, který na zlo zcela otevřeně poukazuje a ostře ho odsuzuje. Nikdy nezastírá nepříjemnou skutečnost, která je mu známa. Jeho soudy řídí dobro a zlo a projevuje mimo jiné velikou touhu po sociální spravedlnosti a etickém státu, který by ostatní národy obdivovaly. Dobro a zlo určují jeho koncepci historie, a ty ho také přiměly chopit se pera a zvěčnit činy velkých i malých. Když později zlo dosáhlo jasně převahy nad dobrem a zpupnost mocných začala přesahovat všechny meze, Gaspar Correia, plný znechucení a zoufalství, své pero odložil, aby již nemusel jen neustále „láteřit“, a pevně se přimyká k Bohu, který je jeho jedinou útěchou a nadějí na vítězství spravedlnosti. Ve své zbožnosti a pokoře končí své velké Záznamy takto:

„Pro svaté milosrdenství prosím Boha, aby mi ve svém velkém soucitu odpustil moje chyby. Amen.“

(„*Á santa misericordia de Deos peço que meus erros perdoe por sua grande piadade. Amen.*“)²⁹⁶

1 O nejlepším překladu portugalského názvu kroniky do češtiny by se dalo diskutovat. V doslovném pojetí znamená název *Lendas da Índia* „legendy či pověsti z Indie“, případně „povídky z Indie“. Jelikož se však

- jedná o ryze historiografické dílo, o kroniku, které je jakákoli fantastičnost, mysterióznost či nepodloženost naprosto cizí, československý portugalista Zdeněk Hampl název kroniky citlivě překládal jako Záznamy z Indie. Tohoto výstižného a vhodného překladu jsem se rozhodl držet. Je velmi zajímavé, že sám Gaspar Correia svou kroniku v podstatě nijak nenazval. V předmluvě ke 4. knize ji nazývá jako Kronika událostí v Indii (*Coronica dos feytos da India*), avšak tento název se neujal. Portugalská historiografie jí přisoudila název *Lendas da Índia*, a to na základě často se v ní vyskytujícího výrazu *lenda*.
- 2 Je třeba říci, že Correiovo členění textu je ve srovnání s Castanhedovým značně chaotické. Rodrigo José de Lima Felner, který připravoval první vydání Záznamů v polovině 19. století, se tuto chaotičnost pokusil poněkud korigovat. Názvy kapitol jsou buď od samotného Correii, nebo jsou vzaty z obsahu (*tabuada*), který Correia sestavil před či za většinou oddílů (*lendas*), anebo jsou stanoveny na základě shrnutí (*sumários*), která předcházela většině jednotlivých kapitol. Pokud obsah (*tabuada*) chyběl, vycházel Lima Felner ze shrnutí (*sumários*) a naopak. V poznámce k obsahu 3. knihy dává Lima Felner na vědomí, které názvy kapitol nepocházejí od Correii – jsou označeny hvězdičkou. Lima Felner však zachoval Correiovo nepřehledné číslování kapitol – někdy číslování končí s koncem oddílu, jindy jde napříč oddíly. U oddílu věnovaného plavbě Vasca da Gama v roce 1497 pak upozorňuje, že Correia při číslování přeskočil z desáté kapitoly na dvanáctou, aniž by však byla narušena kontinuita textu, a upozorňuje i na to, že ve dvou rukopisných exemplářích Záznamů, které měl při přípravě jejich vydání k dispozici, se liší názvy některých kapitol.
- 3 Correia se však mýlí v jejich křestních jménech: Covilhã byl Pêro a Paiva Afonso.
- 4 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 27.
- 5 Tamtéž, str. 35, a António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 13.
- 6 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 13.
- 7 Tamtéž, str. 14.
- 8 Theophilo Braga, *Historia da Litteratura Portuguesa*, II. Renascença, Porto, 1914, str. 651.
- 9 Joaquim Veríssimo Serrão, *A Historiografia Portuguesa*, Lisboa, 1972, str. 236.
- 10 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 7.
- 11 3. kniha, str. 437–438.
- 12 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 7.
- 13 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 6.
- 14 Tamtéž, str. 6–7. Jde o záznamy z let 1499 a 1511. V roce 1511 je v záznamech jméno Gaspar Correia dvakrát, avšak neví se, zda jde o dvě různé osoby nebo o jednu a tu samou.
- 15 2. kniha, str. 288–291.
- 16 K těmto letům se dospěje na základě různého odvozování od dat uváděných Correiou v jeho Záznamech. Rok 1511 jako rok Correiova příplutí do Indie je krajně nepravděpodobný a vyskytuje se jen ojediněle (viz např. António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 7). Pro rok 1513 hovoří jasnější argumenty: Především sám Correia ve výše zmíněném citátu (odkaz 11) z roku 1563 uvádí, že „míjí padesát let, co jsem v tomto kole této služby“. Snadným odečtem 1563 – 50 dostáváme právě rok 1513. Dále Correia v prologu k 1. knize (str. 2) píše, že „bylo tomu šestnáct let, co byla Indie objevena, když jsem do ní přijel jako mladík nízkého věku“ („*auer dezaseis annos que a India era descoberta quando eu a ella vim em moço de pouca idade*“). Zde pro změnu součtem 1498 + 16 dostáváme rok 1514, avšak Aubrey Bell se domnívá, že kronikář počítal od roku 1497, kdy do Indie Vasco da Gama vyplul, a pak dostáváme opět rok 1513. Manuel Lopes de Almeida však upozorňuje (jeho předmluva k Záznamům, str. 7), že Correioův výrok „míjí padesát let“ nelze brát jako úplně přesný. Ve skutečnosti šlo podle všeho o padesátý první rok Correiova působení v Indii, tedy od roku 1512, a pokud jde o kronikářovu poznámku v prologu k 1. knize, mohl Correia počítat od roku 1497 do roku 1512 včetně obou krajních let (neboť do Indie příplul v srpnu a jako písař začal sloužit až v samém závěru roku), čímž dostáváme oněch šestnáct let, o kterých mluví. Rok 1512 jako rok jeho příplutí do Indie pak nepřímo udává i on sám ve svých Kronikách králů Portugalska (jeho další dílo vedle Záznamů), když tam o sobě k datu 1. srpna 1532 píše (ve 3. osobě), že „je tomu dvacet let, co slouží (Gaspar Correia) králi Manuelovi ..., nyní jeho synovi, králi Joãoovi“ („*ha vinte annos, que serve a ElRey Dom Manuel ..., ora seu filho ElRey D. João*“) (*Bibliotheca Lusitana*, sv. IV, Lisboa, 1759, str. 149–150). S rokem 1512 jako rokem nejpravděpodobnějšího příjezdu Gaspara Correii do Indie dnes souhlasí většina historiků.
- 17 Manuel Lopes de Almeida ve své předmluvě k Záznamům některé z nich jmenuje: Gaspara Correiu, účastníka výpravy na Bahrajn v roce 1521, o němž se zmiňuje ve svých Dějinách Fernão Lopes de Castanheda, Gaspara Correiu, velitele jedné z lodí malé flotily Cristóvão Jaquese vypravené roku 1526 do Brazílie, Gaspara Correiu, pážete se 406 realy měsíčně, o němž se našla zpráva z roku 1529, či Gaspara Correiu, štítonoše jistého mistra řádu sv. Jakuba, o němž je zmínka z roku 1538. António Alberto Banha de Andrade pak připojuje ještě další, např. syny Afonsa Correii a Pêra Correii Paise. Dalšího Gaspara Correiu zmiňuje João de Barros, a to jako velitele jedné z lodí flotily Gonçala Gomeze de Azevedo plující na neklidné Moluky v době vlády Jorge Cabrala (1549–1550), jiný Gaspar Correia je uveden jako kapitán

- jedné lodi v dopise krále Joãa III. z roku 1533. Svého jmenovce však měl např. i Jorge de Melo Pereira, který Correiu do Indie přivezl.
- 18 Manuel Lopes de Almeida vyjmenovává pět ze šesti: António da Fonseca, Fernão Pimentel, Fernão Moniz, Pêro Ortiz a Gil Simões (předmluva k Záznamům, str. 13).
- 19 2. kniha, str. 46.
- 20 Tamtéž, str. 365.
- 21 Tamtéž, str. 46 a 460–461.
- 22 Diogo do Couto zmiňuje ve své Dekádě X, kniha I, kapitola 16, ještě Vicenta de Albuquerque, guvernérova synovce. Přítomnost tohoto muže v Orientu potvrzuje Gaspar Correia ve 2. knize Záznamů, str. 403, kde ho uvádí jako velitele lodi *Nazaré*, na které odplul Afonso de Albuquerque v únoru 1515 na Ormuz.
- 23 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 14.
- 24 Určit přesné datum není možné. O prosinci se spekuluje proto, že Albuquerque zemřel v prosinci 1515 a Correia několikrát zdůrazňuje, že u něj sloužil tři roky. Manuel Lopes de Almeida však správně upozorňuje, že není možné plně se na toto Correiovo tvrzení spoléhat, protože může být jen rámcové a nepřesné.
- 25 2. kniha, str. 406.
- 26 Tamtéž, str. 472.
- 27 Tamtéž.
- 28 Tamtéž.
- 29 Tamtéž, str. 721 a 726.
- 30 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 21.
- 31 V Kronikách králů Portugalska Correia uvádí, že v roce 1521 vyslechl v kapli v São Tomé de Meliapor mši, přičemž při této nebo jiné příležitosti tam obdržel kus kamene, v němž byly údajně otisky tří prstů apoštola Tomáše (*Crónicas dos Reis de Portugal*, list 406v a 410). O této záležitosti hovoří i ve 3. knize Záznamů na str. 422.
- 32 2. kniha, str. 891.
- 33 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 19. António Alberto Banha de Andrade se zase pozastavuje nad tím, že v dokumentu uváděném Limou Felnerem se hovoří o jistém Gasparovi Correiovi, který je uváděn jako páže. V roce 1526 bylo Correiovi pravděpodobně 34 let, což bylo na páže příliš. Stejně jako Manuel Lopes de Almeida, ani Banha de Andrade nechce věřit tomu, že by se Correia o svém jmenování písařem v Sofale a hlavně výkonu této funkce nezmínil ve svých Záznamech (António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 8–9).
- 34 2. kniha, str. 555 a 940.
- 35 3. kniha, str. 280–281.
- 36 *Torre do Tombo*, kancléřství D. Joãa III., kniha 48, list 11 na rubu.
- 37 3. kniha, str. 391.
- 38 Tamtéž, str. 355–356.
- 39 *Bibliotheca Lusitana*, sv. IV, Lisboa, 1759, str. 149–150.
- 40 A. Machado de Faria, *Cavaleiros da Ordem de Cristo no Século XVI*, sv. 6, Lisboa, 1955, str. 46.
- 41 António da Silva Rego, *Documentação para a História das Missões do Padroado Português do Oriente: Índia*, sv. 2, Lisboa, 1949, str. 254.
- 42 Tamtéž.
- 43 3. kniha, str. 689.
- 44 Tamtéž.
- 45 4. kniha, str. 100–101.
- 46 Tamtéž, str. 131–132.
- 47 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 24. Na jiném místě Záznamů vzpomíná Gaspar Correia na to, jak byla před lety v Koromandelu úplně jiná situace: potravin tam byl nadbytek a byly velice levné (2. kniha, str. 722).
- 48 4. kniha, str. 297 a 303.
- 49 Tamtéž, str. 299.
- 50 4. kniha, str. 596–597.
- 51 Sám Correia však přiznává, že mu s portréty pomáhal jeden indický malíř. Zajímavostí související s D. Joãem de Castro je to, že se nechal kreslit bezprostředně po návratu z Diu, ve zbroji a oděvu, které měl na sobě v době triumfálního návratu do Goy v dubnu 1547.
- 52 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 30–31.
- 53 4. kniha, str. 728.
- 54 António Alberto Banha de Andrade uvádí několik osob se jménem Gaspar Correia, o kterých jsou zmínky v portugalských dokumentech z 50. let 16. století. Tito nositelé jména Gaspar Correia však v té době (tj. v 50. letech 16. století) žili v různých částech Portugalska. Proto je uvádí jen jako na okraj a pro zajímavost, neboť sám píše, že v těchto letech byl kronikář prokazatelně v Indii, takže se tyto zmínky v žádném

- případě nevztahují k němu (António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 12).
- 55 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 12–13.
- 56 Jde o latinský výraz *ad quem* v 1. knize na str. 18, který Rodrigo José de Lima Felner vztahuje k roku 1583.
- 57 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 26.
- 58 António Alberto Banha de Andrade však upozorňuje, že originál tohoto dokumentu není k dispozici (António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 12).
- 59 Celý dopis Any Vaz je uveden v předmluvě Manuela Lopese de Almeida na str. 26–27.
- 60 Theophilo Braga, *Historia da Litteratura Portuguesa*, II. Renascença, Porto, 1914, str. 651–653.
- 61 4. kniha, str. 265–266.
- 62 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 28.
- 63 Tamtéž, str. 28–29.
- 64 *Letters of John III*, edice J.D.M. Ford, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1931, str. 100–101.
- 65 3. kniha, str. 563.
- 66 *As Gavetas da Torre do Tombo*, V, Lisboa, 1965, str. 27. Jde o dopis odeslaný králi Joãovi III. Pêrem de Faria dne 22. listopadu 1540 z Malakky.
- 67 João de Barros, *Asia (...) dos Feitos que os Portugueses Fizeram no Descobrimento e Conquista dos Mares e Terras do Oriente, Primeira Década*, Lisboa, 1988, prolog.
- 68 3. kniha, str. 9.
- 69 Pokud jde o zaznamenávání událostí v Africe, referuje o nich Correia v souvislosti s prvními slavnými plavbami (Vasco da Gama, Pedro Álvares Cabral, João da Nova apod.), pak se však již o nich zmiňuje pouze sporadicky, snad jen s výjimkou výprav do Etiopie, tedy do bájně říše kněze Jana.
- 70 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 42.
- 71 3. kniha, str. 5.
- 72 1. kniha, str. 134.
- 73 Correia v Záznamech neoslavil pouze Vasca da Gama, ale celou slavnou rodinu Gamû, která byla s Indií spojena po celé 16. století.
- 74 1. kniha, str. 134.
- 75 Toto je ortografická zajímavost nabízející se jako předmět zkoumání pro historické gramatiky a ortografy zvláště. Correia a Castanheda totiž byli prakticky současníci.
- 76 António José Saraiva, Óscar Lopes, *Dějiny portugalské literatury*, Praha, 1972, str. 177.
- 77 3. kniha, str. 5.
- 78 Jak totiž bylo uvedeno, Fernão Lopes de Castanheda strávil v Indii jen deset let, zatímco João de Barros nebyl v Indii vůbec.
- 79 1. kniha, str. 2.
- 80 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 31–32.
- 81 2. kniha, str. 410.
- 82 3. kniha, str. 503–504.
- 83 1. kniha, str. 357.
- 84 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 14–15.
- 85 2. kniha, str. 833.
- 86 Carlos Alexandre de Moraes, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 45.
- 87 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 15.
- 88 4. kniha, str. 397.
- 89 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 15.
- 90 *Cronica do descobrimento e conquista da Índia pelos Portugueses*, úvod Luíse de Albuquerque, Coimbra, 1974, str. 2.
- 91 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 34.
- 92 A. Braamcamp Freire, úvod k *Somaryo dos Livros da Fazenda tirado por Affonso Mexia*, separát Portugalského historického archivu, sv. II, Lisboa, str. 20.
- 93 Doslova píše: „... vše, co napsal o období před svým nástupem jako písař Afonso de Albuquerque, je spisem založeným na povídkách nebo na nějakém ne zcela jasném zdroji“ (předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 34).
- 94 Gago Coutinho, *A Náutica dos Descobrimentos*, 2. vyd., sv. I, Lisboa, 1969, str. 99–101.
- 95 Tak např. v 1. kapitole 1. knihy píše João da Covilhã místo Pêro da Covilhã (i když v textu pak správně uvádí Pêro místo João – jeden z mnoha příkladů Correiovy nedbalosti), tamtéž uvádí chybně Gonçalo de Paiva místo Afonso de Paiva, v prologu ke 3. knize označuje guvernéra Lopa Soarese de Albergaria jako Lopa Soarese de Meneses, i když na jiných místech uvádí jeho jméno správně, a podobných nepřesností

- vzniklých především kvůli autorovu lehkomyšlnému a ne příliš pečlivému přístupu k psaní bychom našli více.
- 96 1. kniha, str. 5.
- 97 Mombasu na východoafrickém pobřeží poprvé dobyl Francisco de Almeida roku 1505. Později však místní sultán odmítl platit Portugalcům tribut, který městu stanovil právě Almeida, takže úkol přivést město k poslušnosti dostal Nuno da Cunha.
- 98 Carlos Alexandre de Moraes, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 43.
- 99 2. kniha, prolog.
- 100 Tamtéž.
- 101 V této souvislosti zmiňuje zásluhy kronikářů Duarte Galvão a Ruie de Pina, kteří, jak již bylo řečeno, mu posloužili při heuristické přípravě.
- 102 1. kniha, str. 1.
- 103 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 39.
- 104 1. kniha, str. 1–2.
- 105 3. kniha, str. 7–8.
- 106 Tamtéž, str. 5.
- 107 1. kniha, str. 3.
- 108 Tento výraz používá Correia velice často. Častěji než *bondade* nebo *bem* („dobro“) používá právě výrazu *boas cousas* („dobré věci“).
- 109 1. kniha, str. 1.
- 110 4. kniha, str. 729.
- 111 Tamtéž.
- 112 Tamtéž, str. 729–730. António Alberto Banha de Andrade uvádí, že když Correia hovoří o nevděku vůči stárnoucím hrdinům z dob dobývání Asie, má na mysli mimo jiné Antónia Galvão, velkého guvernéra Moluk z 30. a 40. let, kterému se pro jeho spravedlnost a prozíravost dostalo přízviska „apoštol Moluk“ (António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 43).
- 113 4. kniha, str. 730.
- 114 Tamtéž, str. 730–731.
- 115 Tamtéž, str. 731.
- 116 Tamtéž, str. 730.
- 117 Tamtéž, str. 731.
- 118 Tamtéž.
- 119 1. kniha, str. 1.
- 120 Tamtéž, str. 2.
- 121 Tamtéž, str. 3.
- 122 2. kniha, str. 821–822.
- 123 Tamtéž, str. 846.
- 124 4. kniha, str. 122.
- 125 Tamtéž, str. 127.
- 126 Tamtéž.
- 127 Otázka původu Vasca da Gama není dodnes zcela vyjasněna. Existují mj. indicie o tom, že mohl být nelegitimním potomkem samotného krále, tedy Afonsa V.
- 128 3. kniha, str. 8–9.
- 129 1. kniha, str. 994. V portugalštině používané slovo *rume* je hindsko-perského původu a označuje zhruba totéž, co v Osmany ovládané Evropě označoval turecký výraz *devşirme*. Rumové byli muslimští bojovníci ponejvíce z Egypta a Turecka, kteří byli v dětství odebráni křesťanským rodičům a po konverzi na islám sloužili jako vojáci. Portugalcům byli velmi dobře známi, neboť v Indii bojovali v hojném počtu. Jinak stojí za zmínku skutečnost, že Correia udává jako počátek „zemí indických“ mys Dobré naděje. Termín „Indie“ totiž v jazyce Portugalců 16. století zahrnoval celou ohromnou oblast Indického oceánu od jižní Afriky po Moluky.
- 130 V roce 1523 uzavřel D. Duarte de Meneses s ormuzským vládcem pro Portugalce značně pokořující smlouvu, která byla příčinou jeho pádu. Nenašel podporu ani u svého mocného rodu: například jeho bratr D. Luís de Meneses proti němu veřejně vystoupil s ostrou kritikou.
- 131 2. kniha, str. 970. Pardauy a tanky byly mince používané v Indii.
- 132 3. kniha, str. 107.
- 133 Tamtéž, str. 226.
- 134 4. kniha, str. 662.
- 135 Tamtéž, str. 727–729.
- 136 3. kniha, str. 9.
- 137 1. kniha, str. 387.

- 138 Tamtéž, str. 660.
- 139 Tamtéž, str. 659.
- 140 Tamtéž, str. 660.
- 141 K cestě na Madagaskar přiměla Tristãa da Cunha výpověď dvou zajatých domorodců, kteří líčili, jak ostrov oplývá zlatem, stříbrem, zázvorem a hřebíčkem. Mýty o bohatství Madagaskaru později vyvrátil Diogo Lopes de Sequeira.
- 142 1. kniha, str. 663.
- 143 João da Nova se plavil do Indie s D. Franciskem de Almeida roku 1505. Následujícího roku se se svou lodí *Frol de la Mar* vrátil s nákladem zboží do Portugalska a v Mosambiku se setkal s výpravou Tristãa da Cunha. Jelikož byla jeho loď poškozena, nařídil mu Cunha přeložit náklad na loď jednoho obchodníka z Lagosu, který se v té době zdržoval v Mosambiku. Velitelem této lodi jmenoval Cunha Antónia de Saldanha, který na cestě do vlasti objevil zátoku nesoucí dnes jeho jméno. Loď *Frol de la Mar* nechal Cunha opravit a pak ji přiřadil k Albuquerqueově flotile určené k výpravě do oblasti Arábie. Takto se tedy stal João da Nova, oproti plánu, dalším členem Albuquerqueovy skupiny.
- 144 1. kniha, str. 734–736.
- 145 Tamtéž, str. 736.
- 146 Tamtéž, str. 736–737.
- 147 Tamtéž, str. 802.
- 148 Tamtéž, str. 806–807. Podle Correii padlo při bojích v Maskatu pouze 6 Portugalců, mnoho jich však bylo zraněno.
- 149 1. kniha, str. 808.
- 150 Carlos Alexandre de Morais, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 24.
- 151 1. kniha, str. 842.
- 152 Tamtéž.
- 153 Tamtéž, str. 844. Zde se Correia značně rozchází s Castanhedou, neboť ten uvádí náhradu pouze ve výši pět tisíc serafínů.
- 154 1. kniha, str. 845–846.
- 155 Tamtéž, str. 850.
- 156 Tamtéž, str. 855.
- 157 Tamtéž.
- 158 Tamtéž, str. 857.
- 159 Tamtéž, str. 871.
- 160 Tamtéž, str. 871–872.
- 161 Luís de Albuquerque uvádí, že velitelem lodi postavené na Sokotře byl Albuquerqueův přítel Nuno Vaz de Castelo Branco. Toho však Correia ani neuvádí mezi nejvýznamnějšími námořníky flotily.
- 162 1. kniha, str. 882–883.
- 163 Tamtéž, str. 966.
- 164 Tamtéž.
- 165 Tamtéž, str. 967.
- 166 Tamtéž, str. 976.
- 167 Tamtéž, str. 979.
- 168 Tamtéž.
- 169 Tamtéž, str. 980.
- 170 Tamtéž, str. 983.
- 171 Tamtéž, str. 991. Dnes se uvádí, že Almeida předal vládu 5. listopadu 1509 a odplul až v prosinci.
- 172 1. kniha, str. 994.
- 173 2. kniha, str. 56.
- 174 Tamtéž, str. 59.
- 175 Tamtéž.
- 176 Tamtéž, str. 61.
- 177 Tamtéž.
- 178 Tamtéž, str. 63.
- 179 Timoja celkem správně argumentoval tím, že po odchodu do vnitrozemí by pak muslimové nedostali své lodě na volné moře přes Albuquerquem hlídané vody okolo Goy.
- 180 2. kniha, str. 103.
- 181 Tamtéž, str. 105.
- 182 Tamtéž.
- 183 Tamtéž.

- 184 Tamtéž, str. 108–109. Ostatky svého synovce nechal Albuquerque pohřbit nejprve v cípu ostrůvku Divar, avšak později je dal přenést do kaple Panny Marie z Hory (*Capela de Nossa Senhora da Serra*), kterou dal postavit jako místo svého věčného odpočinku.
- 185 2. kniha, str. 113.
- 186 Tamtéž.
- 187 Tamtéž.
- 188 Tamtéž, str. 114.
- 189 Tamtéž, str. 115.
- 190 Tamtéž, str. 120.
- 191 Tamtéž.
- 192 Tamtéž, str. 146.
- 193 Tamtéž, str. 142.
- 194 Tamtéž, str. 143.
- 195 Tamtéž.
- 196 Tamtéž.
- 197 Tamtéž, str. 144–145.
- 198 Tamtéž, str. 155. Vidíme, že se Correia téměř přesně shoduje s Castanhedou, pokud jde o počet obětí na obou stranách. Co se týká počtu zabitých Portugalců, uvádí Correia číslo 30 jako celkové (a mnohé padlé vyjmenovává), zatímco Castanheda uvádí číslo 30 jako počet zabitých kapitánů a šlechticů a celkový počet neudává. Vzhledem k na první pohled nízkému číslu se dá soudit, že blíže pravdě bude Castanheda. Bylo zřejmě zabito 30 významnějších Portugalců a neznámý počet řadových vojáků.
- 199 2. kniha, 26. kapitola.
- 200 2. kniha, str. 220.
- 201 Pokud jde o onoho „Xabandara“, oba kronikáři se v podstatě shodují v jeho jménu i původu. Castanheda ho plně nazývá Nahodebegnea Xabandar a připisuje mu gudžarátský původ, Correia ho nazývá jen jako Xabandar z Khambatu (v té době nejdůležitější město v Gudžarátu). Neshodují se však na tom, kdo to byl. Podle Castanhedy šlo o toho, kdo přepadl Sequeirovy námořníky v roce 1509. Correia však uvádí, že to byl vůdce cizích obchodníků v Malace, zatímco Sequeirovy námořníky prý přepadl jistý Melagia, kterého Castanheda nezmiňuje.
- 202 2. kniha, str. 222.
- 203 Tamtéž, str. 224.
- 204 Tamtéž.
- 205 Tamtéž, str. 224–225.
- 206 Tamtéž, str. 225.
- 207 Tamtéž. Jmenuje však 9 kapitánů, kteří akci provedli.
- 208 2. kniha, str. 225.
- 209 Tamtéž, str. 225–226.
- 210 Tamtéž, str. 227.
- 211 Correia uvádí, že v první den bojů zahynulo 14 Portugalců a 30 jich bylo zraněno. To byly za jediný den skutečně vysoké ztráty, na které do té doby nebyli Portugalci zvyklí. Correia doplňuje, že smrt útočníků měly na svědomí otrávené šípky, „proti nimž nebylo léku“ (2. kniha, str. 229).
- 212 2. kniha, str. 229.
- 213 Tamtéž.
- 214 Tamtéž, str. 230.
- 215 Tamtéž, str. 231.
- 216 Tamtéž, str. 232–233.
- 217 Tamtéž, str. 234.
- 218 Tamtéž, str. 235. Kromě Sousovy skupiny Correia neuvádí, na jaké cíle měly zbývající tři skupiny útočit.
- 219 2. kniha, str. 241.
- 220 Tamtéž, str. 243.
- 221 Tamtéž, str. 244.
- 222 Tamtéž, str. 245.
- 223 Tamtéž, str. 246.
- 224 Tamtéž, str. 247–248. Correia neopomněl uvést, že v sultánově paláci byly objeveny „extrémně krásné“ ženy („*fermosas em extremo*“).
- 225 2. kniha, str. 248.
- 226 Tamtéž.
- 227 Tamtéž, str. 249.
- 228 Šlo o těchto 12 lodí: *Cirne* (Jorge de Melo Pereira), *Nazaré* (Jorge de Albuquerque), *Conceição* (Gonçalo Pereira), *São Gião* (Garcia de Sousa), *Santo António de Chilas* (Gaspar Pereira), *Santa Cruz* (Lopo Vaz de

- Sampaio), *Madanela* (D. João de Eça), *Biscainha Bastiaina* (Pêro de Albuquerque), *Botafogo* (Jorge da Silveira), *Frol da Rosa* (Simão de Miranda), *Santo António* (Francisco Nogueira) a *Ferros* (António Ralpo) (2. kniha, str. 289).
- 229 Kapitánem Sofaly byl jmenován Simão de Miranda, který vystřídál Antónia de Saldanha. Miranda však brzy po jmenování zemřel a byl nahrazen Franciskem Marecossem. Později slavná Mirandova loď *Frol da Rosa* byla předána Saldanhovi, který s ní po vojenské akci v Kilvě odplul do Indie (2. kniha, str. 290).
- 230 Oněmi dvěma chybějícími loděmi byla Silveirova loď *Botafogo* a *Santo António* Francisca Nogueiry, která u ostrůvku Angoche u Mosambiku najela na mělčinu a poškodila se tak, že nebyla schopna další plavby (2. kniha, str. 290–291).
- 231 2. kniha, str. 291.
- 232 Tamtéž, str. 338.
- 233 Toto datum se dnes přijímá jako správné, nikoli Castanhedou uváděná doba vyplutí v „březnu 1513“.
- 234 2. kniha, str. 339. Correia zde neuvádí přímou Albuquerqueovu řeč. Vůbec malý výskyt vět v přímé řeči je typický pro celou část věnovanou výpravě proti Adenu.
- 235 2. kniha, str. 339.
- 236 Tamtéž, str. 340. Tento citát poskytuje další dobrý důvod k domněnce, že Correia byl u Adenu s Albuquerquem. Podstatné jméno *gente* znamená v portugalštině „lidé“, ale existuje u něj významová tendence používat ho tehdy, když je do dané skupiny lidí zahrnuta i osoba, která vypovídá; v našem případě Gaspar Correia.
- 237 2. kniha, str. 341.
- 238 Tamtéž.
- 239 Tamtéž, str. 342.
- 240 Tamtéž.
- 241 Tamtéž, str. 343.
- 242 Tamtéž.
- 243 Tamtéž, str. 344.
- 244 Tamtéž, str. 345.
- 245 Tamtéž, str. 345–346.
- 246 Tamtéž, str. 346. Všimněme si, že Correia zde hovoří v 1. osobě („... náš Pán nám ukazoval cestu, po které máme jít“), avšak nepoužívá přímou řeč. Opět jedna z mnoha drobností, která hovoří pro to, že se zde s Albuquerquem plavil i sám Correia. V případě předešlých expedic, jichž se prokazatelně neúčastnil, totiž používá většinou výraz „naši“, takže pokud by s Albuquerquem v Rudém moři nebyl, očekávali bychom spíše formulaci „... náš Pán našim ukazoval cestu, po které mají jít.“
- 247 2. kniha, str. 348. Tento počet se dnes považuje za přehnaný.
- 248 2. kniha, str. 348.
- 249 Tamtéž, str. 350.
- 250 Tamtéž.
- 251 Tamtéž.
- 252 Tamtéž, str. 351.
- 253 Tamtéž. Tyto podrobnosti Castanheda neuvádí.
- 254 2. kniha, str. 353–354.
- 255 Tamtéž, str. 355. Jiné prameny uvádějí, že s vyslancem perského šáha se Albuquerque setkal až v Kannanoru (např. Carlos Alexandre de Moraes, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Lisboa, 1997, str. 29). Tentýž autor také (zřejmě chybně) uvádí, že při návratu z Rudého moře se Portugalci v Diu nezastavili, ale pouze propluli kolem.
- 256 Tyto instrukce jsou velice zajímavé. Albuquerque udělal Miguelovi Ferreirovi např. tyto pokyny: v Persii se nemá vyptávat on, nýbrž jeho otroci (on má zapisovat odpovědi), nemá odpovídat více, než se ho budou ptát, má dávat almužnu jen žebrákům dovolávajícím se Boha, jinak nikomu, nemá se příliš smát ani divit, když bude mluvit s lidmi, nemá plivat, má chválit koně a zbraně, na hostinách nemá moc jíst a pít má pouze vodu, po kobercích má chodit bos, dům, kde bude bydlet, má mít zavřené dveře vždy, když tam nebude host, má se vyhýbat ženám a vždy poslouchat šáha (2. kniha, str. 357–358).
- 257 2. kniha, str. 358–359.
- 258 Vedle vojenské síly Persie tu však byl ještě jeden důvod, a to ten, že s Ismá'ilem přichází v zemi k moci ší'itský islám, ke kterému měli Portugalci – z nepochopení – daleko lepší vztah než ke konkurenční sunnitské větvi. Viz též odkaz č. 257 v předešlém oddílu.
- 259 2. kniha, str. 359.
- 260 Tamtéž, str. 360.
- 261 Tamtéž, str. 380.
- 262 Jorge de Albuquerque měl zároveň v Malace vystřídát Ruie de Brito Patalim ve funkci kapitána města. Cestou do Malakky se Jorge de Albuquerque zastavil v Pacému na Sumatře, kde ho místní vládce (který

- byl v přátelských vztazích s Portugalci) požádal o pomoc proti jednomu vzbouřenému vazalovi. Po určitém váhání mu tuto pomoc poskytl: 8 dní bojoval po jeho boku a rebelujícího poddaného společně porazili (podle Correii ztratil Jorge de Albuquerque v tomto boji jen 2 muže). Tato válečná akce se Jorgeovi de Albuquerque velice vyplatila, neboť byl později ve své funkci kapitána Malakky velice obávaný a svými nepřáteli respektovaný.
- 263 2. kniha, str. 375.
- 264 Tamtéž, str. 422.
- 265 Tamtéž, str. 425.
- 266 Tamtéž.
- 267 Tamtéž, str. 452.
- 268 Tamtéž, str. 453.
- 269 Tamtéž, str. 453–454.
- 270 Tamtéž, str. 454.
- 271 Castanheda je zde přesnější: uvádí, že Albuquerque odplul z Ormuzu 8. listopadu.
- 272 2. kniha, str. 456.
- 273 Tamtéž.
- 274 Tamtéž.
- 275 Tamtéž.
- 276 Tamtéž, str. 457.
- 277 Castanheda uvádí, že tato loď neplula z Dabulu, nýbrž z Khambatu, a že posádka již znala jméno nového guvernéra, tj. Lopa Soarese de Albergaria.
- 278 2. kniha, str. 457.
- 279 Albuquerqueova sestra Isabel de Albuquerque skutečně vychovávala syna svého bratra, který se jmenoval Brás a který později na základě spisů svého otce vydal slavné Komentáře Afonsa de Albuquerque (*Commentários de Afonso de Albuquerque*).
- 280 2. kniha, str. 458.
- 281 Tamtéž.
- 282 Tamtéž.
- 283 Generálního vikáře Indie označuje Castanheda jako „bratra Dioga“, jinak se však takřka přesně shoduje s Correiou, pokud jde o Albuquerqueovo oblečení i o jeho přání naposledy se ještě napít červeného vína z Portugalska.
- 284 Správné je toto datum, nikoli Castanhedou uváděné datum 16. prosince. Je zajímavé, že nesprávné datum Albuquerqueovy smrti (tedy 16. prosince 1515) od Castanhedy převzali i někteří současní portugalští historici, jako např. Carlos Alexandre de Morais. Vysvětlit se to dá zřejmě vysokým renomé, které Castanheda jako kronikář má. Nicméně v této záležitosti se zcela jistě mylí. Correiovo datum 27. prosince 1515 musí být správné už proto, že na rozdíl od Castanhedy byl přímým svědkem Albuquerqueovy smrti, a Correiou uváděné datum přijímá dnes naprostá většina badatelů.
- 285 2. kniha, str. 460.
- 286 Tamtéž.
- 287 Carlos Alexandre de Morais např. uvádí, že se Albuquerque dožil 53 let, aniž by však předložil přesvědčivé důkazy pro své tvrzení. Naproti tomu renomovaný odborník na epochu portugalských zámořských objevů, profesor Luís de Albuquerque, jen konstatuje, že se Albuquerque narodil „někdy kolem roku 1460.“
- 288 2. kniha, str. 460–461. Výraz *ribeira* není jednoduché krátce přeložit (přeložil jsem ho jako „celnice“). V roce 1503 zřídili Portugalci v Lisabonu v *Paço da Ribeira* (Říční palác) středisko veškerého zámořského obchodu, slavnou *Casa da Índia*, a pouze výrazem *Ribeira* pak označovali její pobočky v Indii. Pokud jde o časové údaje týkající se Albuquerqueova působení v Indii, dá se akceptovat Correioův údaj o tom, že Albuquerque strávil v Indii 9 let (1506–1515, ovšem není započítán jeho pobyt v Indii v letech 1503–1504), ale už se dá polemizovat s tím, že dobýval Ormuz 3 roky, a rozhodně se nedá souhlasit s tím, že vládl necelých 5 let – vládl déle jak 6 let (5. listopadu 1509 – 27. prosince 1515).
- 289 2. kniha, str. 461.
- 290 Předmluva Manuela Lopese de Almeida, str. 31.
- 291 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 16.
- 292 V případě Duarte Galvão jde pouze o jednu kroniku jako takovou, a sice o kroniku Afonsa Henriquese; jinak napsal pouze shrnutí kronik dalších králů, zřejmě na základě kronik Ruie de Pina.
- 293 António Alberto Banha de Andrade, *Gaspar Correia Inédito*, Lisboa, 1977, str. 22.
- 294 1. kniha, str. 2.
- 295 4. kniha, str. 729.
- 296 Tamtéž, str. 732.

Závěr

V úvodu k této práci bylo uvedeno, že díla v češtině o Portugalské Indii, ať původní či překlady, citelně chybí. Rovněž bylo uvedeno, že teprve zcela nedávno, v roce 2006, se existující velkou mezeru v česky psané literatuře o epoše zámořských objevů pokusil zmenšit Jan Klíma svým dílem *Zámořské objevy – Vasco da Gama a jeho svět*. Kromě popisu objevitelské plavby Vasca da Gama a nástinu jeho doby zde podal také přehled nejdůležitějších událostí v Portugalci ovládané pobřežní Asii, respektive stručně podal historii budování *Estado da Índia* v 1. polovině 16. století. Je možno říci, že jde o první podrobnější vypsání historie Portugalské Indie v češtině. Uvedené dílo, které je tedy vlastně svého druhu prvotinou, je samozřejmě dílem obecným.

Tato práce, která má stejné téma, tedy Portugalskou Indii 1. poloviny 16. století, měla za cíl dané téma rozvinout, a to nikoli již v obecné rovině, nýbrž z užšího pohledu. Jde o komparativní práci porovnávající dvě z pěti existujících kronik portugalské přítomnosti v Asii v 16. století, přičemž při jejich analýze byla věnována zvláštní pozornost postavě Afonsa de Albuquerque. Nyní se pokusím stručně shrnout výsledky provedené analýzy výše zmíněných kronik a vysvětlím, v čem vidím hlavní přínos této práce.

Největším přínosem je to, že český čtenář má poprvé možnost důkladněji se seznámit se dvěma velkými postavami portugalské historiografie 16. století, a to jak s jejich životem, tak s jejich dílem. V úvodu jsem vysvětlil, proč jsem si z velké pětičky kronikářů Portugalské Indie vybral právě Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correiu. Ke zpracování zvoleného tématu jsem přistupoval s vědomím, že o těchto kronikářích nebylo dosud v češtině napsáno nic podrobnějšího. Proto jsem věnoval velkou pozornost jejich životopisům i obsahu jejich kronik. Kdybych však zůstal pouze u tohoto, nejednalo by se o komparativní práci. Jelikož ale mým cílem byla právě komparativní studie (či pokus o ni), musel jsem jít dále. Proto se český čtenář v mé práci seznámí i s tím, jak oba kronikáři chápali historii a poslání historika, jaké měli vzory, jakých historiografických metod užívali, jak se do jejich díla promítla exotická realita Orientu, které postavy Portugalské Indie se těšily či netěšily jejich přízni, jak nazírali na politiku a právo či jaký byl jejich náboženský a filosofický názor. Kromě toho byly samozřejmě nastíněny hlavní rozdíly mezi nimi a pozornost byla věnována i otázkám, které byly specifické pouze pro Castanhedu nebo pouze pro Correiu. Protože podtématem této práce je postava Afonsa de Albuquerque, pokusil jsem se o poměrně podrobnou prezentaci toho, jak oba kronikáři zaznamenali budovatelské úsilí a vojenské činy tohoto vlastního zakladatele portugalského panství v Asii. V celé práci je množství přesných citací z Castanhedových Dějin i Correiových Záznamů ve staré portugalštině (samozřejmě s překladem do češtiny), které mají danou problematiku ještě více přiblížit.

Přínos této práce je tedy zřejmý. Vedle poměrně obsáhlého rozboru života a tvorby Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correii, dvou velkých postav portugalské historiografie, tam český zájemce najde rozsáhlé pasáže věnované realitě Portugalské Indie 16. století, mnohdy pak nesmírně zajímavé informace, které jsou v češtině uváděny vůbec poprvé. Práce rovněž obsahuje v Čechách prakticky neznámé informace o řadě méně významných místodržících Portugalské Indie (jako například o Henriqueovi de Meneses, Lopovi Vazovi de Sampaio či Martimovi Afonsovi de Sousa) i o dalších postavách z oblasti politiky, vojenství či církve. Jelikož je práce speciálně zaměřena na postavu guvernéra Afonsa de Albuquerque, logicky je tam nejvíce informací z doby jeho působení v Indii (1503–1515). Proto je možno práci považovat také za příspěvek k poznání tohoto velkého portugalského dobyvatele, o němž platí to

samé, co o Portugalské Indii obecně – stále u nás není dostatečně znám. Shrňme tedy nyní obsah této práce a zmiňme nejdůležitější aspekty a rysy obou kronik.

Po prvním oddílu, který je jakýmsi úvodem do problematiky (stručně nastiňuje soudobou Portugalskou Indii a podává přehled literatury zámořských objevů) následují stěžejní dva oddíly. Jeden je věnován Fernãovi Lopesovi de Castanheda a jeho Dějinám objevování a dobývání Indie Portugalci, druhý Gasparovi Correiovi a jeho Záznamům z Indie. V tomto oddílu jsou uvedeny hlavní rozdíly mezi oběma kronikami: je to naprosto odlišný přístup pokud jde o pečlivost zpracování (Castanhedovy Dějiny se vyznačují precizností a systematičností, zatímco Correiovy Záznamy jsou neucelené a chaotické), kontrast mezi Castanhedovou suchopárností a Correiovou živostí, daleko větší rozsah Záznamů než Dějin a neskrývaná tvrdá obžaloba portugalských zločinů v Asii ze strany Gaspara Correii, která je v ostrém protikladu s Castanhedovým většinou neemocionálním projevem.

Snahou bylo rozebrat Castanhedovu a Correiovu kroniku z nejrůznějších hledisek. Pokud jde o pojetí historie a poslání historika, konstatovali jsme u Castanhedy, že je pro něj historie svědectvím a příkladem. Znalost historie má zabránit tomu, aby se opakovaly chyby z minulosti. Úkolem historika je pak podle něj zaznamenávat události, aby neupadly v zapomnění a lidé a zejména vládcí se z nich mohli poučit. Correioův názor se v tomto ohledu příliš neliší od Castanhedova, ovšem s tím, že u Correii jasně převládá poněkud statický ciceronovský model historického pojetí, který se soustřeďuje spíše na člověka než na vývoj, takže protiklad mezi minulostí a přítomností není příliš ostrý. Uvedli jsme také, že Castanhedovými vzory byli Tacitus, Titus Livius, Homér a Gomes Eanes de Zurara, zatímco Gaspar Correia žádné takové vzory neměl – k sepsání jeho Záznamů ho přiměl obdiv ke dvěma největším postavám epochy budování *Estado da Índia*, Vascovi da Gama a Afonsovi de Albuquerque.

Pozornost byla věnována také jazyku obou kronik. V tomto ohledu je mezi nimi velký rozdíl. Castanheda byl nesmírně hrdý na skutečnost, že může psát o velikých činech svých krajanů portugalsky, takže je v užívání portugalštiny také náležitě pečlivý. Castanhedův jazyk je jedním z důvodů, proč jsou Dějiny tak ceněny – mají totiž hodnotu nejen historickou, ale i literární. Correiovo jazykové vyjadřování je naproti tomu jednoznačně nedbalé, což ale jeho Záznamům nijak neubírá na významu. Pravda, jazyk je velkou slabinou Záznamů, ale ta je bohatě vyvážena jinými kvalitami. Je to jejich sympatická živost, autorova blízkost postavám a především ohromné množství informací, které žádný jiný kronikář Portugalské Indie nepodal. Navíc je třeba říci, že Correia je zřejmě nejspolehlivější pokud jde o fakta (viděli jsme, že i tolik uznávaný Castanheda se mýlil v tak zásadním datu, jakým je datum smrti Afonsa de Albuquerque).

Co se týká metody historiografické práce, byly uvedeny dva základní rozdíly. Castanheda nectil otrocky chronologickou linii, tj. vyprávění „rok za rokem“, tak jak je tomu u Correii, a potom u Correii není patrný žádný rozdíl mezi popisem událostí, jimž byl v Indii přítomen, a těch, jimž přítomen nebyl. Pokud však jde o otázku dokumentů, které oba kronikáři použili pro sepsání svých kronik, lze u nich konstatovat naprostou shodu. Oba totiž vyvíjeli maximální úsilí, aby získali co nejvíce pramenů a podkladů, které pečlivě zkoumali a vzájemně konfrontovali. Bylo uvedeno, jak precizní v tomto ohledu byli a s kolika různými dokumenty, zprávami a kronikami pracovali. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že osobní přítomnost v Indii a přístup k nejrůznějším tavním dokumentům stavěly Castanhedu i Correiu do velké výhody oproti jejich kronikářským „kolegům“ Joãovi de Barros a Damiãovi de Góis, kteří v Indii nikdy nebyli. I když měli také přístup k nejrůznějším materiálům, zejména João de Barros (jako správce *Casa da Índia*), byli jen nepřímými svědky dění, nikoli očitými, a to je vždy velký rozdíl.

Obě kroniky, zejména však Castanhedovy Dějiny, jsou také dokladem toho, jak portugalští mocní dbali o to, aby nikdo z nich nebyl v souvislosti s děním v portugalské Asii vyličen nějak nepříznivě. Castanhedovi do díla citelně zasáhla cenzura (jak víme, 9. a 10. knihu jeho

Dějiny vůbec nedovolila vydat), na Correiu byl minimálně vyvíjen nátlak. Je zřejmé, že portugalské mocenské kruhy chtěly veřejnosti prezentovat příkrášlený obraz portugalského počínání v Indii, bez všech nežádoucích poskvrn, tak jak ho podal João de Barros. Je však třeba připomenout, že pokyny k cenzurním zásahům či zákaz publikovat 9. a 10. knihu Castanhedových Dějin vydala sice nejvyšší vládní místa, případně sama královna Catarina, ale z popudu šlechticů, o jejichž činech a chování se kronikáři nevyjádřili podle jejich představ a přání. Iniciátorem cenzury tak nebyl přímo panovník či panovnice, nýbrž vlivné aristokratické rody spojené s Indií, které si pečlivě hlídaly, jak o nich kdo píše.

Bylo řečeno, že obě kroniky, Dějiny i Záznamy, jsou díly veskrze historickými, nikoli politickými. Pouze u Castanhedy nalezneme občasné politické úvahy, neboť si nelze nevšimnout jeho velkého mezinárodně-politického rozhledu. Jestliže tedy politické názory v těchto kronikách takřka nenalezneme, velkou měrou se do obou kronik promítá náboženské smýšlení jejich autorů. To je zcela v souladu s dobovou situací – oba kronikáři jsou věřícími katolíky, Correiu je pak možno označit za silně věřícího. Proto také oba autoři připisují ohromné úspěchy portugalské mořeplavby božské přízni. Přesto však v tomto ohledu existuje mezi Castanhedou a Correiou jeden patrný rozdíl: Correia je daleko smířlivější vůči jinověrcům. U Castanhedy je zjevně patrný strach z islámu, z „turecké hrozby“, v důsledku čehož jakoby vyzýval k mobilizaci všech křesťanů proti muslimům. Takovéto postoje u Correii vůbec nenalezneme. Může to být samozřejmě způsobeno větší mírou osobní tolerance, spíše to ale bude něčím jiným. Castanheda do Indie v podstatě přijel na desetiletou návštěvu z domovského Portugalska, kde, stejně jako v mnoha dalších křesťanských zemích Evropy, panoval velký strach z muslimů vyvolaný nebývalou teritoriální expanzí Osmanské říše. Tento svůj strach si zřejmě přinesl i do Indie. Naproti tomu Gaspar Correia přesídlil v mládí do Indie natrvalo, takže evropský strach z islámu se ho nemohl nijak dotknout, a hlavně měl možnost muslimy, ale i hinduisty, důkladně poznat. Correia by tak potvrdil to, co platí i dnes: strach z jiné kultury či náboženství pramení především z neznalosti.

Nesmírně zajímavé je v obou kronikách sledovat, jak Castanheda a Correia nazírali na jednotlivé guvernéry a místokrále Portugalské Indie. O těch největších, jako například o Afonsovi de Albuquerque, Vascovi da Gama nebo Joãoovi de Castro, lze získat informace i z jiných pramenů, ale pro poznání těch méně významných jsou konkrétně tyto dvě kroniky neocenitelné a nezastupitelné. Vždyť kde jinde lze získat například takové detaily a zajímavosti o Garcíovi de Sá (1548–1549) či Jorge Cabralovi (1549–1550), jaké uvádí Gaspar Correia ve svých Záznamech? Opět zde zdůrazněme, že zejména Correiovy charakterizace jsou nad jiné fundované, neboť kromě Francisca de Almeida všechny místodržící osobně znal. Oba dva kronikáři se v zásadě shodnou na hodnocení jednotlivých místodržících, podstatný rozdíl je pouze v jejich náhledu na rodinu Gamů. Correiovy Záznamy jsou oslavou tohoto velevýznamného portugalského rodu, zatímco u Castanhedy lze vyzorovat, že se Gamové jeho přízni netěšili. Místo nich se Castanheda pochvalně vyjadřuje například o rodině Menesesů. Uvedme ještě, že Correia považoval za posledního velkého místodržícího guvernéra Nuna da Cunha (1529–1538), pak již podle něj (i současných historiků) nastává úpadek, což se odráží i v hodnocení Cunhových následníků (samozřejmě ovšem s výjimkou Estêvão da Gama, syna slavného otce, který Portugalské Indii vládl v letech 1540 až 1542).

Pokud jde o vlastní jádro práce, tedy rozbor toho, jak Castanheda a Correia ve svých kronikách vylíčili postavu a činy Afonsa de Albuquerque, myslím, že zde bylo prezentováno mnoho zajímavých a přínosných informací. Paralelně jsou sledována Albuquerqueova vojenská tažení v oblasti Indického oceánu, od jeho první cesty do Indie v roce 1503 až po definitivní ovládnutí Ormuzu v roce 1515. Snahou bylo nevynechat nic důležitého, co se k této velké postavě Portugalské Indie váže. Shledali jsme, že oba kronikáři se ve svých popisech příslušných událostí liší pouze v podrobnostech, nikoli v zásadních otázkách (snad s výjimkou již zmiňovaného data dobytí Ormuzu, kde se Castanheda mylí o 11 dnů). Castanhedův i

Correiuův pohled na Afonsa de Albuquerque byl charakterizován ve shrnutích hlavních kapitol obou stěžejních oddílů, tedy těch, které jsou věnovány přímo Albuquerqueovi (podkapitola 15.9 v případě Castanedových Dějin a podkapitola 17.9 v případě Correiových Záznamů). Pokud bychom měli jejich názor vyjádřit opravdu stručně, pak by se dalo říci zhruba toto: Afonso de Albuquerque byl skutečně nelítostným a krutým dobyvatelem, který pro rozšíření portugalské moci v pobřežní Asii neváhal užít těch nejdrsnějších způsobů, v žádném případě ale nebyl chtivý peněz či jakéhokoli osobního prospěchu; na prvním místě u něj byla vždy služba králi a blaho jemu podřízených osob, i když někteří si jeho chování a kroky vysvětlovali jinak.

Tematika Portugalské Indie je natolik zajímavá a v Čechách stále natolik neznámá, že přímo vybízí k dalšímu zkoumání. Možnosti studia a historického bádání jsou zde opravdu rozsáhlé, a to jak pokud jde o obecnou rovinu, tak zkoumání dílčích či speciálních otázek. Stále totiž u nás existuje – jak již bylo uvedeno – značná disproporce mezi znalostí španělské *conquisty* v Americe (i když i na tomto poli je samozřejmě stále co zkoumat) a přítomností Portugalců v Indii. Myslím, že tato disproporce by měla být postupně vyrovnávána, neboť i český čtenář si zaslouží, aby byl důkladněji obeznámen s vrcholným obdobím portugalských dějin. A je to právě ovládnutí neskutečného množství námořních přístavů v celé Asii, které tento vrchol představuje.

Uvedl jsem, že první krok na cestě k poznání Portugalské Indie 16. století v obecných rysech učinil Jan Klíma svou prací *Zámořské objevy – Vasco da Gama a jeho svět*. Bylo by nesmírně záslužné, kdyby na tuto práci v budoucnu navázala další, která by proces dobývání Asie Portugalci a budování *Estado da Índia* rozebrala podrobněji. V Čechách totiž citelně chybí rozsáhlejší dílo o portugalské přítomnosti v oblasti Indického oceánu, jakási obdoba přehledných prací od Charlese Ralpa Boxera nebo Jaime Cortesãa. Veškeré dílčí informace, které má český čtenář k dispozici o portugalském pronikání do Orientu a o portugalském námořním impériu v Asii, jsou totiž obsaženy v dílech, která nejsou dané problematice speciálně věnována.

Po takovéto obecné práci by mohly přijít na řadu úžeji zaměřené práce. Za zpracování by rozhodně stála historie portugalského postupu podél afrického pobřeží a vylíčení toho, jak Portugalci, kteří v 16. století ovládali celé pobřeží Afriky s výjimkou severu, postupně své pozice v Africe ztráceli, až se jejich přítomnost na tomto kontinentu omezila jen na Angolu, Mosambik, Guineu-Bissau a několik ostrovů a souostroví. Podrobnější práce by mohla být věnována také vlastnímu centru portugalské moci v Asii, indickému Malabaru, případně samotné Goe – vždyť toto město bylo v podstatě Lisabonem přeneseným do Indie, s veškerými politickými, správními, vojenskými, církevními i soudními orgány. Od věci by nebylo ani zpracovat portugalský průnik do jihovýchodní Asie, otázku Filipín či to, zda Portugalci již ve 20. letech 16. století dosáhli či nedosáhli Austrálie.

Kromě zkoumání po obecné či geografické linii je však možné také zkoumat jednotlivé oblasti činnosti Portugalců na jimi obsazených územích v Asii. Nabízejí se zde především dvě: sféra obchodní a sféra náboženská, respektive šíření křesťanství v Asii. Přínosnou by byla jistě práce, která by zmapovala oblasti pěstování jednotlivých druhů koření, vysvětlila systém a fungování portugalského námořního obchodu, zmínila hlavní lodní trasy a seznámila čtenáře s cenami jednotlivých komodit a s neskutečnými zisky, kterých portugalská Koruna dosahovala. Stejně přínosný a zajímavý by byl pohled na záležitost portugalské kristianizace Indie. V takovéto práci by se musel nutně odrazit propastný rozdíl mezi křesťanstvím a východními náboženstvími, zejména hinduismem. Po vylíčení všech surových a bezohledných metod, kterých portugalská širitelé křesťanství používali, by každý pochopil, proč se přes určité počáteční úspěchy křesťanství v Indii neujalo a ujmout nemohlo.

Pokud by se někdo chtěl zaměřit na osobnosti Portugalské Indie, nabízí se ke zpracování především jedna. Vzhledem k tomu, že Vasco da Gama je českým čtenářům znám (díky Janu

Klímovi a několika starším popularizačním a románovým pracím), je touto osobností samozřejmě Afonso de Albuquerque. Tento neohrožený dobyvatel, který s řádově stovkami vojáků porážel mnohonásobně početnější nepřátele a Portugalskou Indii díky své statečnosti a vojenským schopnostem vybudoval, si zaslouží více než kdo jiný, aby byl náležitě představen. Nejlepší by byla opět nejprve obecná práce, neboť žádná taková o tomto velkánovi portugalské historie v češtině dosud neexistuje, pak by mohly přijít práce specializovanější, jako například rozbor Albuquerqueových dopisů, které publikoval jeho syn Brás. Tato práce se pokusila o přiblížení Albuquerqueovy postavy na základě toho, jak jeho počínání vylíčili velcí kronikáři Fernão Lopes de Castanheda a Gaspar Correia. A kdyby chtěl někdo obrátit svou pozornost na některou jinou postavu Portugalské Indie, pak by si to zřejmě nejvíce zasloužil mnohostranně nadaný a osvícený guvernér João de Castro.

V úvodu k této práci bylo vysvětleno, proč jsem se rozhodl pro rozbor Castanhedovy a Correiovy kroniky a ne pro analýzu kronik Damiãa de Góis, Joãa de Barros a Dioga do Couto. Z toho logicky vyplývá, že tito tři kronikáři jsou dalším vhodným námětem ke studiu a zpracování, neboť jsou v Čechách stejně neznámí, jako Castanheda a Correia. Každý z nich navíc napsal děl více, ne pouze kroniku Portugalské Indie. Jestliže tato práce komparativně porovnávala kroniky Fernãa Lopese de Castanheda a Gaspara Correii, z výše uvedených portugalských historiografů by se do dvojice nabízeli samozřejmě João de Barros a Diogo do Couto, neboť posledně jmenovaný je přímým pokračovatelem Barrosových Dekád. Bylo by velmi zajímavé sledovat, nakolik se Coutovi podařilo v jím zpracovaných Dekádách IV – XII dodržet stejný tón a charakter a nakolik se v nich projevuje jeho značná kritičnost Correiova typu. Zároveň by byli čtenáři seznámeni s děním v Portugalské Indii ve 2. polovině 16. a na počátku 17. století, tedy již v době úpadku, o kterémžto období není v Čechách známo takřka nic. Kronika Damiãa de Góis má mezi kronikami Portugalské Indie specifické postavení, neboť není kronikou věnovanou výhradně Portugalci ovládané Asii (věnuje se i dění v Portugalsku samotném), přesto však je řazena ke kronikám Portugalské Indie a mezi portugalskými historiky se těší značnému respektu. Proto by v jejím případě bylo zřejmě nejlepší samostatné zpracování. V 1. oddílu této práce byl uveden stručný přehled portugalské literatury zámořských objevů, což je další ohromný prostor pro literárně-historické bádání, neboť tato literatura nebyla dosud plně zpracována a zhodnocena ani v samotném Portugalsku.

Jak je tedy vidět, možností bádání v oblasti historie Portugalské Indie je velké množství. To samé platí o portugalském osidlování Brazílie, o němž toho u nás také mnoho nevíme. Jelikož jsme malá země uprostřed Evropy, která nemá moře a nikdy tudíž neměla žádné kolonie, je pochopitelné, že informací v češtině o epoše zámořských objevů je u nás daleko méně, než kolik jich mají k dispozici v bývalých evropských koloniálních mocnostech. Zároveň ale platí, že éra zámořských objevů je jedním z nejpřelomovějších období dějin lidstva. A protože, jak bylo uvedeno, je u nás toto nesmírně významné období historie známo spíše ve své španělské části, je třeba zacelit či alespoň zmenšit mezeru, která zde existuje: mezeru ve znalostech portugalské zámořské expanze a hlavně mnohasetleté portugalské přítomnosti v Asii. Tato práce je pokusem o částečný příspěvek k naplnění tohoto cíle.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Prameny:

- Castanheda, Fernão Lopes de, *História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses*, 2 sv., Lello & Irmãos, Porto, 1979
Correia, Gaspar, *Lendas da Índia*, 4 sv., Lello & Irmãos, Porto, 1975
- Codex Bratislavenensis, *European Expansion 1494–1519*, Universita Karlova, Praha, 1986
Letters of John III, ed. J. D. M. Ford, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1931
Machado, Diogo Barbosa, *Bibliotheca Lusitana*, Atlântida, Coimbra, 1966

Sekundární literatura:

- Albuquerque, Luís de, *Navegadores, Viajantes e Aventureiros Portugueses*, Editorial Caminho, Lisboa, 1987
Almeida, Manuel Lopes de, předmluva ke kronice *História do Descobrimento e Conquista da Índia pelos Portugueses* od Fernãa Lopese de Castanheda, Lello & Irmãos, Porto, 1979
Almeida, Manuel Lopes de, předmluva ke kronice *Lendas da Índia* od Gaspara Correii, Lello & Irmãos, Porto, 1975
Andrade, António Alberto Banha de, *Gaspar Correia Inédito*, Junta de Investigações Científicas do Ultramar, Lisboa, 1977
Andrade, António Alberto Banha de, *Gaspar Correia, o 1º historiador português do Oriente*, Centro de Estudos de História e Cartografia Antiga, Lisboa, 1985
Armas, Antonio Rumeu de, *El Tratado de Tordesillas*, Editorial Mapfre, Madrid, 1992
Avelar, Ana Paula Menino, *Fernão Lopes de Castanheda – Historiador dos Portugueses na Índia ou Cronista do Governo de Nuno da Cunha?*, Edições Cosmos, Lisboa, 1997
Bell, Aubrey, *Gaspar Corrêa*, Oxford University Press, London, 1924
Boxer, C. R., *O Império Colonial Português*, Edições 70, Lisboa, 1977
Braga, Theophilo, *Historia da Litteratura Portuguesa*, II. Renascença, Porto, 1914
Costa, José Pereira da, *Socotorá e o Domínio Português no Oriente*, Junta de Investigações Científicas do Ultramar, Coimbra, 1973
Hrbek, Ivan, *ABC cestovatelů, mořeplavců, objevitelů*, Panorama, Praha, 1979
Huyghovi, Edith a Francois-Bernard, *Lovci koření na cestě do bájně Indie*, Volvox Globator, Praha, 1997
Janáček, Josef, *Století zámořských objevů*, Orbis, Praha, 1959
Klíma, Jan, *Dějiny Portugalska*, Lidové noviny, Praha, 1996
Klíma, Jan, *Zámořské objevy. Vasco da Gama a jeho svět*, Libri, Praha, 2006
Manzano, Juan Manzano, *Los Pinzones y el Descubrimiento de América*, sv. I, Instituto de Cooperacion Iberoamericana, Madrid, 1988
Marques, A. H. de Oliveira, *História de Portugal*, sv. I, Palas Editores, Lisboa, 1977
Morais, Carlos Alexandre de, *Cronologia Geral da Índia Portuguesa*, Editorial Estampa, Lda., Lisboa, 1997
Pearson, M. N., *Os Portugueses na Índia*, Editorial Teorema, Lda., Lisboa, 1990
Peres, Damião, *A História dos Descobrimentos Portugueses*, Vertente, Porto, 1982
Saraiva, António José, Lopes, Óscar, *Dějiny portugalské literatury*, Odeon, Praha, 1972

Serrão, Joaquim Veríssimo, *A Historiografia Portuguesa*, Verbo, Lisboa, 1972

Serrão, Joaquim Veríssimo, *História de Portugal*, sv. III a IV, Editorial Verbo, Lisboa, 1978 a 1980

Skřivan, Aleš, Křivský, Petr, *Moře, objevy, staletí*, Mladá fronta, Praha, 1980